МИЛЕ КОРДИЋ

ЦРНОГОРСКА БУНА

1919–1924.

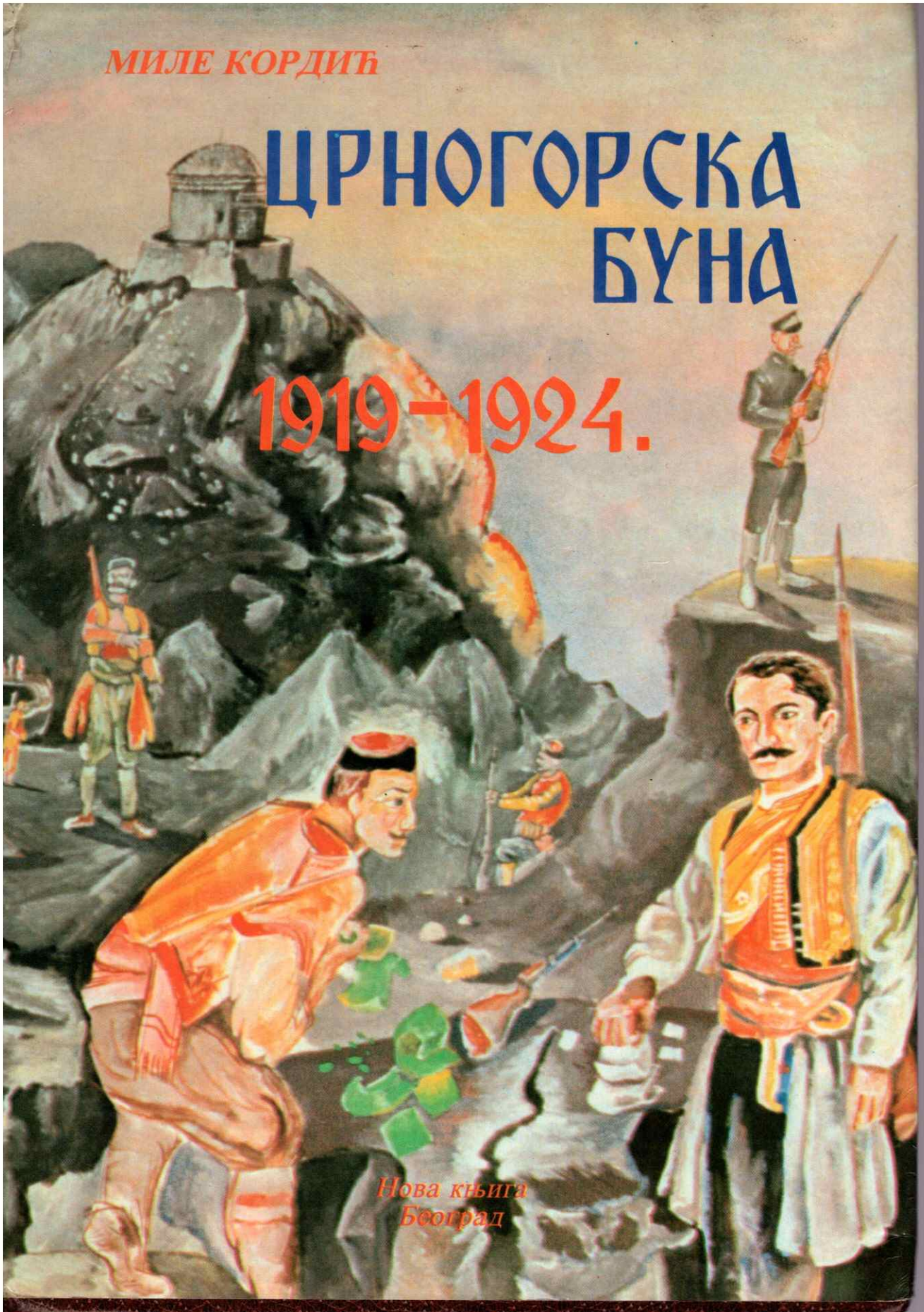

Нова књига
Београд

Библиотека

СВЕДОЧАНСТВА

Миле Кордић

ЦРНОГОРСКА БУНА

1919 — 1924.
Издавач

РО „НОВА КЊИГА“, БЕОГРАД
АДА ЦИГАНЛИЈА 6

Директор и главни уредник

СЛОБОДАН ФИЛИМОНОВИЋ

Рецензенти

ДР АЛЕКСАНДАР ДРАШКОВИЋ
ДР НИКОЛА ПОПОВИЋ
ДР НОВИЦА РАКОЧЕВИЋ

Коректор

ГОРДАНА ЂУРЂЕВИЋ

Ликовно решење омота

МИРОЉУБ ПАВЛОВИЋ-ПОП

Техничко уређење

МИЛОВАН ВАСИЋ-КЛАУДИЈЕ

Тираж
5000

Штампа

ГРО „Култура“, ООУР „Штампарија Култура“, Београд, Македонска 4

БЕОГРАД 1986. године

МИЛЕ КОРДИЋ

ЦРНОГОРСКА БУНА 1919–1924.

НОВА КЊИГА
БЕОГРАД

ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА

НЕНАМЕТЉИВИ ПОСРЕДНИК

„...Овај текст третира и артикулише једну врло значајну и, рекло би се, доста деликатну историјску (а она свакако није само историјска него и политичка, правна, социолошка, етичка итд) проблематику у једном конкретно детерминисаном временском распону, односно од Уједињења 1. XII 1918. до 1926. године, а односи се на политичке и социјалне прилике на тлу Црне Горе, али се прилике и догађаја неминовно имплицирају и на шири, југословенски па и на међународни контекст.

Овај период о којем је реч (као ни онај о комитском покрету из претходне књиге истог аутора) није до сада био превише „привилегисан" у нашој историографији, како оној међуратној, тако ни у овој у новој Југославији, што никако није ни научно оправдање, а вероватно да то није ни само пуком случајношћу... Последица тих историјских „прескакања" овога раздобља у црногорској и југословенској новијој историји била је стварање једног поприличног вакума у хронологији догађаја и објективној валоризацији историјских факата код шире сфере интелектуалне и читалачке јавности, а посебно кад је реч о млађим и уопште младим популацијама. Уверени смо да ће ова књига у највећој мери, бар до сада, попунити тај вакуум и заинтересовати врло широк круг читалаца, посебно оних црногорског порекла, за шта би требало да буде основна препорука атрактивност саме теме и документарне грађе, а и популарност стила којим се писац служио.

Кордић овим својим захватом очигледно није испољио амбиције да буде историчар овог обухваћеног периода, већ само, ако би тако могло да се каже, ненаметљиви посредник између обиља документарне писане грађе — чији је обим и разноврсност заиста импозантан, а то говори и о ауторовом не малом напору за који му се могу упутити сви комплименти — и емпиријског исказа, сада врло ретких, живих савременика и актера референтних догађаја.

Можемо, међутим, бити готово сигурни да ће појава ове Кордићеве књиге бити провокативан изазов и инспирација за професионалне историчаре да појаву постуједињтељског бунта и оружаног отпора и вишегодишњег одметништва, после онако плебисцитарног изјашњавања против компромитоване и инфантилне политике и одлука трона Петровића, а за уједињење са Србијом у нову државу — Краљевину СХС, подвргну једном комплекснијем, докумен-

тарнијем и објективнијем научном валоризовању у светлу чињеница и становишта које обезбеђује седам деценија дуга историјска и временска ретроспектива...“

Др Александар Драшковић

СВЕДОЧЕЊА САВРЕМЕНИКА

„...Дело је публицистичког карактера, без научних претензија и научног апарата, али то није имобилисало аутора да проблем заиста свестрано изучи на садржајној првораздредној архивској грађи, старој и најновијој литератури, која је пак, базирана на домаћој и страној (италијанској) архивској грађи. Аутору је добро послужила и мемоарска литература и изјаве савременика. На литератури која је само делимично обрадила црногорску буну и сва збивања у вези са њом до 1924. године, на сопственом студију архивске грађе (релевантни судски списи), мемоарске грађе и оновремене штампе, Кордић је објективно објаснио узрок, ток и последице тзв. божићне побуне 1919. године у Црној Гори. У свом излагању аутор се није стриктно држао наслова књига, него је детаљно и поуздано објаснио и феномен одметништва у Црној Гори, те делатност црногорске емигрантске владе. Све то било је нужно урадити да би се предмет насловљене књиге схватио и објаснио у својој целовитости.

...Тежећи објективности аутор је пустио (цитирао) обе стране и присталице уједињења и режима, а исто тако и побуњенике и одметнике да говоре. На тај начин читалац, без посредника и сугерирања, долази до низа закључака везаних за збивања у Црној Гори после уједињење 1918. године. Обилном цитирању аутор је прибегао свакако у жељи да што уверљивије и пластичније прикаже буну, њену ирационалност, бесмисленост а онда и освешћење побуњеника и одметника када су најзад схватили за кога су се борили и жртвовали. Гротескно, драматично, а истовремено и тужно и болно је суђење групи последњих одметника 1926. године, када, истовремено Јован Пламенац spiritus movens *побуне и сепаратистичке политике живи удобно у Београду, на министарској пензији, заштићен ауторитетом краља Александра.*

Врлине Кордићеве књиге је што је на веома документован и непристрасан начин приказао оновремену сепаратистичку политику црногорске династије и њених присталица насупрот огромној већини народа у Црној Гори, који је сопственим снагама ликвидирао и изоловао и побуњенике и одметнике. Из тога следи закључак да је све оно што се дешавало у Црној Гори од 1918—1924. године ипак било искључиво црногорска ствар, без обзира што се тражила и налазила помоћ и у иностранству...“

Др Никола Поповић

КОРИСНО И ЗА ИСТОРИЧАРЕ

„...Рад није научног карактера, него публицистичко-фељтонистичког. За читаоце је интересантан јер доноси много података о стању у Црној Гори у периоду 1919—1924. године. Иако он нема претензија научног карактера, ипак се из њега у неколико сагледавају и узроци и разлози нерасположења једног дијела народа Црне Горе противу уједињења Црне Горе са Србијом, а у крајњој линији и против стварања Југославије. Књига ће бити интересантна и корисна и за историчаре...“

Др Новица Ракочевић

I

ДЕОБЕ

По избијању првог светског рата Црна Гора је несебично притекла у помоћ Србији. У више жестоких битака црногорски ратници су се храбро супротставили аустроугарском завојевачу. У историју је као посебан пример ратничке вештине и храбрости ушла такозвана мојковачка битка. Пуна три месеца је изгладнела и преморена црногорска војска задржавала непријатеља од Дрине до Мојковца да би омогућила одступницу српским јединицама преко албанских и црногорских планина ка приморју. Последњи жестоки бој, по којем је читава ова операција названа мојковачка битка, вођен је на сам Божић 7. јануара 1916. године. Још једном је, као и много пута у историји, заблистало црногорско оружје. Бројчано надмоћне и модерно наоружане аустроугарске трупе су до ногу потучене.

Ускоро после велике победе дошао је велики пораз без испаљеног иметка. Док су потпуно разбијени и обезглављени аустроугарски војници бежали долином Лима према Дрини, црногорска влада је већ успоставила прве контакте са аустроугарском. Вођени су преговори о склапању примирја. Величанствена победа на Мојковцу није могла да спасе Црну Гору и њену војску.

Краљ Никола I Петровић напустио је Црну Гору 21. јануара 1916. године. Отпловио је из пристаништа у Медови. Са њим је отишла краљица Милена, принц Петар, принцезе Ксенија и Вера, председник владе Лазар Мијушковић и најуже дворско особље. Престолонаследник Данило се већ налазио у иностранству. У Црној Гори је остао краљев син књаз Мирко и три члана владе.

На основу члана 16. Устава Црне Горе преостала три министра узела су власт у своје руке, па су одлучили да војску распусте. На основу ове одлуке начелник Штаба Врховне команде црногорске војске дивизијар сердар Јанко Вукотић је 21. јануара издао наредбу:

„Наредба црногорској војсци број 128

Подгорица, 8 јануара (по старом календару — примедба М. К.) 1916. године

Данас у два сата послије подне добио сам наредбу од господина министра војног, под бројем 412, овакве садржине:

„Начелнику Штаба Врховне команде, господину дивизијару ђенералу, сердару Јанку Вукотићу, Подгорица.

Пошто је Њег. Вел. Краљ Господар одсутан из земље, то је краљевска Влада, а на основу члана 16 земаљског Устава, предузела власт

После величанствене победе на Мајковцу, Црногорци су први пут у историји положили оружје пред непријатељем

и ријешила да се војска разиђе са положаја, те према томе војска не постоји, но само народ.

На основу овога и ви се разрешавате дужности начелника Штаба Врховне команде и стављате се на расположење Њ. Кр. В. књазу Мирку. На одређену дужност изволите се одмах јавити.

Министар војни
ђенерал Вешовић."

На основу овога наређујем командантима да горње саопште подручним јединицама и војску одмах распусте да оде својим кућама, а од моје стране изјаве официрима, подофицирима и војницима најтоплију захвалност за јуначко, славно и достојно, иако залуду, војничко држање .

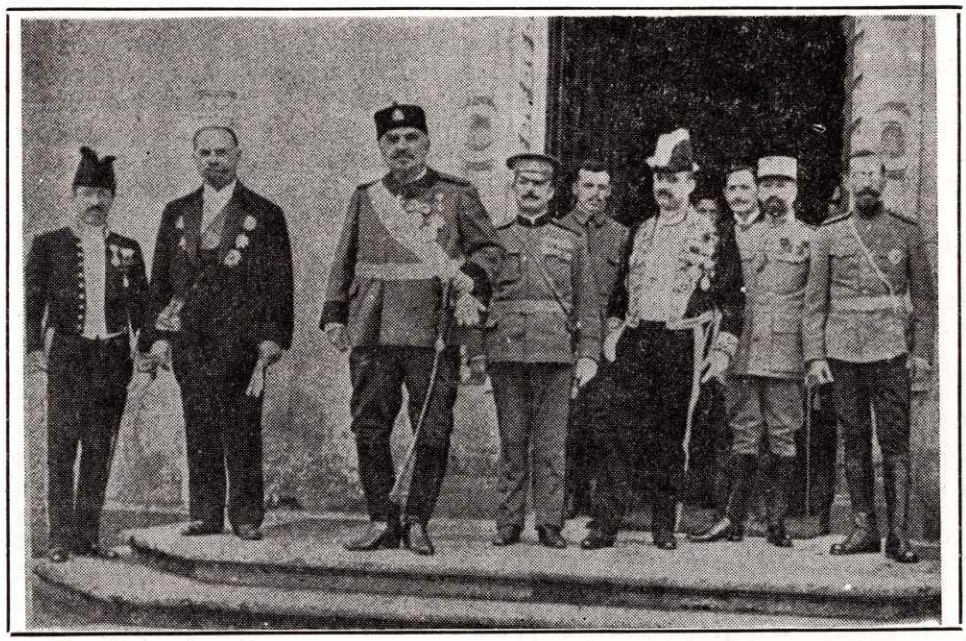

Краљ Никола и председник црногорске владе Лазар Мијушковић у Бордоу

Ја из Црне Горе никуда нећу, већ остајем у истој да с мојим ратним друговима заједно сносим све тешкоће које нас очекују.

Препоручујем свима, до сада подручним јединицама, да се мирно разиђу својим кућама и код истих очекују своју даљу судбину.

Начелник Штаба
дивизијар
сердар Ј. Вукотић."

Ово је практично била прва у историји капитулација славне црногорске војске.

Црногорски суверен Никола I је преко Италије стигао у Француску. За место боравка без договора са француском владом одабрао је град Лион у близини швајцарске границе. Француској влади је

овај план био сумњив, па је за место боравка краља Николе одредила Бордо, а касније Неји код Париза. Поред Лазара Мијушковића у Француској се, од раније, налазио и члан владе Андрија Радовић.

Савезници су према краљу Николи заузели хладан став, па се влада Лазара Мијушковића нашла пред крупним проблемима из којих није успела да изађе. Мијушковић је дошао у сукоб са најближом краљевом околином и самим краљем, па је био принуђен да се повуче. За новог председника краљ је именовао дотадашњег министра финансија Андрију Радовића. Овај потез краљ је повукао из политичких разлога, јер је Радовић сматран вођом Народне странке „Клубаша", па је чак и више година провео у затвору, а савезници су једино у њега имали поверења, јер није био компромитован у догађајима око капитулације црногорске војске. Радовић је 25. маја образовао нову владу.

У новој Влади испољавају се старе тежње ка уједињењу Црне Горе и Србије. Радовићева Влада је, наиме, поднела краљу програм у три тачке. У другој тачки програма се каже: „У спољној политици придржавати се националних принципа радећи у братском јединству са Србијанском владом и уклањајући сметње које стоје на путу споразума са Србијом". Програм Владе краљ Никола је одобрио.

Председник владе, па вођа покрета за уједињење: Андрија Радовић

Наредних месеци Радовић је наставио да припрема програм за уједињење, па је 19. јула 1916. године краљу Николи поднео меморандум о начину уједињења Црне Горе и Србије. Радовић у меморандуму упозорава краља на ситуацију на фронтовима и неминовност уједињења Србије и Црне Горе, а и на ослобођење Хрвата и Словенаца који „у заједници са Србима теже да створе једну југословенску државу". У меморандуму се, такође, указује на немогућност даљег опстанка самосталне Црне Горе, јер не би било услова за бржи економски и културни развитак. Због тога Влада апелује на краља Николу да буде поборник „једне јаке и компактне југословенске државе". Радовић је у меморандуму предложио да краљ Никола абдицира у корист регента Александра, а да наследник потом буде најстарији син краља Николе Данило. Радовић је, наиме, предлагао да престо наизменично наслеђују две династије. Краљ Никола је званично прихватао предлог о уједињењу, чак је о томе разговарао са представницима савезничких влада, па и српске, али је одуговлачио да меморандум потпише.

Узалудно је Радовић вршио притисак на црногорског суверена, све док није схватио да од споразума нема ништа, па је 17. јануара 1917. године поднео оставку.

После ове оставке дошло је до значајнијих контаката између председника Владе Србије Николе Пашића и Андрије Радовића, иако Пашић није имао много поверења у њега, па је постигнут договор да се оснује Централни црногорски одбор за народно уједињење. Одбор је конституисан 4. марта, а у њему су се поред Андрије Радовића налазили: Перо Вучковић, бивши министар просвете, Јанко Спасојевић, бивши министар правде и народни посланик, Данило Гатало, бивши министар војни и Милош Ивановић, члан обласног суда. На првом састанку за председника је изабран Радовић, а за секретара Ивановић. За званично седиште одбора одређена је Женева.

Одбор је потом објавио да има следеће дужности:

„1. Да окупи у једну организацију све Црногорце, који су готови радити на уједињењу Црне Горе са Србијом и осталим југословенским земљама и да у ту сврху изради сходни програм рада;

2. да изда проглас за Црногорце, у ком ће видно истаћи разлоге због којих тражи уједињење;

3. да у духу свог програма поднесе меморандум савезничким владама, а по потреби и народним представницима савезничких држава, као год и да шаље нарочите изасланике, кад би то интереси рада захтевали;

4. да у свијем мјестима, гдје за потребно нађе, организује пододборе и одреди им дјелокруг рада;

5. да писменом и живом ријечју шири идеју о потреби уједињења, у коју ће сврху издавати лист и брошуре, одржавати конференције и предавања;

6. да ради на томе да што већи број Црногораца са осталим Југословенима узме учешћа у борби за ослобођење нашега народа од непријатеља и његово уједињење; и

7. да чини све што нађе за потребно, а што би допринијело постављеном циљу."

У јулу је дошло до неких промена у Црногорском одбору. Перо Вучковић је иступио из овог органа и вратио се у службу црногорске владе, а у Одбор су ушли Јован Ђурашковић, чиновник и Лука Пиштељић, адвокат.

Када је објављена Крфска декларација о уједињењу југословенских народа, Црногорски одбор је објавио саопштење у свом органу „Уједињење":

„Црногорски одбор за Народно Уједињење, свјестан својих националних дужности и оних аманета истинске Црне Горе, који су одлучени у једној непрекидној борби за народно ослобођење и уједињење;

Налазећи да Црна Гора овим ратом завршује своју улогу као засебна српска држава и да јој, као таквој, доследно свему, предстоји само улазак у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца;

Прихваћа у цјелини декларацију предсједника Краљ. Српске Владе г. Николе Пашића и предсједника Југословенског одбора др Анте Трумбића, овлашћено донесену по једнодушном споразуму 7 (20) јула 1917 год. на Крфу.

Потпуно солидаран са Крфском Декларацијом, а увјерен да изражава жеље српског народа у Црној Гори, Црногорски одбор за Народно Уједињење продужиће рад на уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца."

После оставке Владе Андрије Радовића краљ Никола је за министра председника поставио бригадира Мила Матановића, а за министре Станишу Илића и Милутина Томановића.

Ни нова Влада није могла заобићи питање уједињења,, иако је изразила „своју чврсту веру" у обећање савезника да ће Црна Гора бити рестаурирана. И ова Влада је увидела да не постоје могућности за поновно успостављање Црне Горе као самосталне државе. Због тога је у мају 1917. године Мило Матановић са својим министрима поднео краљу Николи предлог о уједињењу.

У овом предлогу се, између осталог, каже:

„Status quo ante није више на Балкану могућ. Национална свијест је у свима дјеловима нашега народа будна, експанзивна. Идеја уједињења постала је вјера, религија маса. Ту вјеру створише кроз вјекове хиљаде народних мученика и ријеке наше крви проливене на бојним пољима.

О способности и вјештини наших народних представника зависи хоће ли се наши народни проблеми ријешити путем нормалним и легалним.

Оставка због уједињења: бригадир Мило Матановић

Сепаратизам било ма кога дијела нашега народа — као директно антинационална реакција — морао би довести до преврата, који би могао брисати многе трагове прошлости . . .

Црна Гора нити може остати пасивни посматрач нити може ударити у антинационални сепаратизам, и то баш данас, када се велико дјело народног уједињења извршује . . . "

Краљ Никола није прихватио овакву оријентацију своје Владе, па је и Мило Матановић са осталим министрима одлучио да поднесе оставку.

У оставци поднетој 23. јуна 1917. године се, између осталог, каже:

„Големи догађаји, који потресају свијет, стварају нову еру у историји човечанства. Усред хаоса тих догађаја завитлан је савколи-

ки наш народ, из којега ће, ако Бог да, благодарећи моћном оружју наших савезника, изаћи свијетао, уједињен и велик.

Данашње доба, Величанство, јесте доба великих и свјесних народних покрета и таласања, које ће измијенити изглед свијета и дати му нове, савршеније и праведније облике — једном речју — наше доба живи у знаку демократије.

Ваше Величанство,

Наша ужа домовина Црна Гора није се могла нити смјела отети овоме општем покрету и измјени. Онога дана и часа, када су између ње и сусједне јој браће по крви и језику, а најпосле Краљевине Србије, пале преграде, које су их вјековима дијелиле, наметнуо се по себи проблем преудешења државе. Новој ситуацији одговарао је нови државни облик. Досадашњи сепаратни облик, будући несавремен и преживјевши се, постао је у будуће за вазда немогућ...

С болом у души, са дубоким жаљењем увиђам да ми је извођење једне националне политике немогуће онда када династички моменти претежу.

Повлачећи консеквенце из свега овог горе изложеног, не преостаје ми ништа друго но да поднесем оставку на звање Предсј. Ваше Владе, дубоко благодарећи на повјерењу које ми је Ваше Величанство благоизволело указати."

После ове оставке краљ Никола је за председника владе именовао свог школског друга (који није био држављанин Црне Горе) Бокеља Евгенија Поповића. Поповић је био црногорски почасни конзул у Риму. Владу је образовао од дотадашњих чиновника у појединим министарствима.

Нова Влада је ушла у жесток обрачун са Црногорским одбором за народно уједињење. Андрију Радовића је преко „Гласа Црногорца", свог званичног органа, оптуживала да је „предузео кампању против своје отаџбине Црне Горе". Организовано је и писање петиција против чланова Одбора и његовог председника. Чак, 17. августа 1917 .године, министар унутрашњих послова црногорске Владе Нико Хајдуковић покренуо је против чланова Одбора кривични поступак. Он је донео решење да се код надлежног обласног суда, по обнављању Црне Горе, подигне тужба за кривично дело велеиздаје против Андрије Радовића, Данила Гатала, Јована Ђурашковића и Милоша Ивановића.

До оштрих подела и сукоба око уједињења дошло је и у аустроугарским логорима у којима су били смештени црногорски официри и војници. У пролеће 1916. године, наиме, из страха од могућег подизања устанка, окупаторске власти су одвеле у логоре хиљаде црногорских официра и војника. Логори су се налазили у Аустрији, Мађарској, Словенији, Босни, па и Црној Гори. У Аустрији су познати логори били: Ашах, Брандау, Гросау, Дрознедорф, Гредиг код Салцбурга, Карлштајн, Матхаузен, Рабе, Вајдхофен и други. У Мађарској су познати логори били: Болдогасон, Нађмеђер, Нежиред и Солнак, у Словенији логор Белице, у Босни Зеница и Добој, а у Црној Гори Вуксан Лекић и Петровац на мору.

Политичка активност у логорима почела је практично одмах по њиховом оснивању. Главне теме биле су капитулација црногорске војске и окупација. Дошло је до поларизације на присталице и противнике краља Николе, односно на присталице и противнике уједињења.

Центар политичке активности био је логор Карлштајн, јер су се у њему налазили бивши министри, посланици, виши официри и други, па је политички утицај овог логора на остале био велики.

До потпуних деоба међу логорашима дошло је у марту 1918. године. У једном санаторијуму код Беча 3. марта 1918. године умро је син краља Николе књаз Мирко. Он је после капитулације црногорске војске остао у земљи, па је у априлу 1916. отишао у Беч на лечење. Присталице краља Николе покушале су да смрт књаза Мирка искористе у политичке сврхе. Предложили су да се на сахрану пошаље једна делегација са венцем, али аустроугарске власти то нису дозволиле. После тога предложено је да се краљу Николи пошаље телеграфски изјава саучешћа. Одржано је неколико састанака на којима је дошло до поделе и потпуно супротних мишљења. До најоштријих сукоба дошло је управо у Карлштајну. Од укупно 123 интернирца у овом логору 62 су потписала телеграм краљу, а 61 је одбио.

После овога, помирења између присталица краља Николе и присталица уједињења у логорима није било. Аустроугарске власти су средином 1918. године пустиле из логора присталице краља Николе, како би се у Црној Гори супротставили тежњама ка уједињењу, пошто се рат ближио крају

У логорима је било много више присталица него противника уједињења, поготову у логору Болдогасон где је била смештена већина црногорских официра. Официри из овог логора су на крају рата

ПОДЕЛА У КАРЛШТАЈНУ

Телеграм са изразима саучешћа краљу Николи потписали су следећи интернирани официри у Карлштајну:

БРИГАДИРИ (генерали):
Милутин Вучинић, Јово Бећир, Милош Меденица, Јоко Аџић, Јоко Јовановић, Иво Ђуровић и Настадин Ивановић.

КОМАНДИРИ (мајори):
Петар Лековић, Никола Јовановић, Богић Радовић, Марко Мартиновић, Јован Пламенац, Стеван Радовић, Мило Рашовић, Никола Поповић, Томаш Драговић, Илија Вујачић, Новица Булајић, Божина Лекић, Петар Гвозденовић, Саво Радовић, Стеван Павловић, Мато Рајичевић, Нико Рајичевић, Андрија Ненезић, Марко Ђуровић, Спасоје Милић, Марко Вучераковић, Благота Петранић, Андрија Станковић, Блажо Врбица, Лука Поповић, Петар Томановић и Јево Ненезић.

КАПЕТАНИ:
Михаило Марковић, Перо Вуковић, Лука Дајковић, Божина Пашовић, Мирко Паовић, Саво Краљевић, Марко Поповић, Мило Радовић, Блажо Марковић, Петар Радовић, Петар Мартиновић, Никола Ивановић, Драго Мартиновић, Шћепан Лазовић, Владо Зимоњић и Стево Вучинић.

ПОРУЧНИК:
Јанко Пешикан.

ПОТПОРУЧНИЦИ:
Ђуро Милачић, Јово Пејановић и Митар Лаковић.

ЦИВИЛИ:
Вељко Поповић, судија, Раде Радовић, судија, Живко Никчевић, чиновник.

ЂАЦИ:
Светозар Пламенац, Александар Поповић, Јован Вукмановић и Мирко Врбица.

Телеграм са изразима саучешћа краљу Николи нису потписали:

БРИГАДИР:
Милутин Николић,

КОМАНДИРИ:
Спасоје Булајић, Мато Вујисић, Сава Лазаревић, Спасоје Лазаревић, Агица Лакић, Стево Бошковић, Јовица Рњез, Томан Лакић, Милош Радовић, Блажо Божовић, Веко Божовић, Зарија Вуксановић, Јован Вуксановић, Крсто Павићевић, Вукашин Божовић, Ново Гилић, Блажо Ђукановић, Радоје Николић и Богдан Симовић.

КАПЕТАНИ:
Никола Поповић, Бошко Бошковић, Саво Вујошевић, Радојица Мијушковић, Михаило Анђелић, Војин Церовић, Војин Павићевић, Радивоје Милошевић и Богић Петровић.

упутили црногорском народу резолуцију која гласи:

„Сакупљени на другарском састанку дана 4. новембра 1918. г. да међусобно измијењају мисли, да један другоме искажу своје болове и радости у овим великим данима слободе и уједињења, — Црногорски официри у заробљеничком логору Болдогасон са поносом сећају се својих гордих и славних предака, који су се кроз вјекове борили за заједничку ствар и никад ничијој сили подлегли нијесу.

Наше покољење, вјерно традицији својих предака, показало је у безбројним бојевима три последња рата у мукама и патњама, које је наш народ као дио Српског народа претрпио шта може да уради Србин Црногорац за велике народне циљеве. Гладан, го, бос и ненаоружан, неснабдјевен, голим прсима и снажном десницом рушио је Скадарске бедеме, разбијао на Гласинцу, страшну организовану непријатељску премоћ и сваки кланац, сваки врх од Љеша до Ужица, од Брегалнице до Сарајева својом крвљу облио је.

У потоњим судбоносним тренуцима жртвовао је све. Признања српских војсковођа најјаче сведоче јуначку заштиту њиховог тешког одступања. Када су наступили тешки Божићни дани год. 1915, када је стохиљадна војска ударила на шаку у три рата измучених Срба у Црној Гори, уморених глађу и свим невољама, које рат може наметнути једној сиромашној земљи, они су и тада вршили своју дужност .

Лим, Тара, Мојковац, Граховска Пећина, Вучји до и Троглав прогутали су хиљаде несретника. Црногорац се очајно борио, са надом да ће до краја бити поведен часним путем. — Али он је заведен! Ни

ПОРУЧНИЦИ:
Јагош Лазаревић, Андрија Синановић, Душан Бошковић, Ђуреза Божовић и Сава Ковачевић.

ЦИВИЛИ:
Михаило Бајић, Владо Вулетић, Јанко Тошковић, Никола Јовановић, Михаило Спасојевић, Петар Бркић, Нико Ђурашковић, Јанко Дрљевић, Секула Дрљевић, Михаило Ивановић, Војин Ивановић, Нешо Шћеповић, Илија Пејановић, Милутин Радоњић, Вуко Ђурашевић, Стеван Ковачевић, Александар Филотић, Цвјетко Церовић, Цвјетко Вукчевић, Марко Даковић, Никола Шкеровић, Лазар Бркић, Филип Дамјановић, Нико Почек, Манојло Марић и Иван Брајовић.

Међу потписницима телеграма било је само седам цивила.

Секуле Дрљевић се у логору изјаснио за уједињење, али је од средине 1919. године постао велики противник уједињења.

ПОТПИСНИЦИ ДЕКЛАРАЦИЈЕ ИЗ БОЛДОГАСОНА

Декларацију упућену црногорском народу потписали су следећи официри у логору Болдогасон:

КОМАНДИРИ (мајори):
Радован Радовић, Вуче Томовић и Бог-

КАПЕТАНИ:
дан Поповић.
Никола Делић, Шундо Бајагић, Вукан Мијушковић, Благота Рамовић, Радисав Радевић, Милоња Мићовић, Миливоје Шошкић, Насто Ђукић, Јоле Кркељић, Мићко Вишњић, Благота Пајовић, Петар Влаховић, Јаков Ракочевић, Секуле Влаховић, Манојло Вешовић, Урош Бојовић. Михаило Кнежевић, Милош Бошковић, Ђорђије Маријановић и Гавро Аџић.

ПОРУЧНИЦИ:
Андрија Вујачић, Милисав Вишњић, Милија Банашевић, Блажо Ђелевић, Васо Кнежевић, Милисав Томић, Мирко Никитовић, Стеван Поповић, Никола Кнежевић, Милутин Пејановић, Благота Какић, Миро Ђурковић, Милош Ђалетић, Ђуро Ђуровић, Јевто Ружић, Величко Бојовић, Митар Ђукић, Лексо Вучелић, Радосав Дашић, Крсто Мијовић, Милић Радуловић, Миленко Кнежевић, Михаило Ђукић, Машен Томовић, Илија Асовић, Радивоје Зечевић, Вуксан Вешовић, Марко Обрадовић, Блажо Ђуровић, Велимир Новковић, Панто Лутовац, Милија Јоксимовић, Иван Перовић, Никола Трифуновић, Симо Поповић, Миљан Обрадовић, Радуле Ђоковић, Милутин Дабетић, Крсто Терзић, Ђукан Бојовић, Крсто Ђуровић, Илија Симићевић, Лазар Пушеља, Велиша Лазовић, Тодор Ивановић, Мирко Вујадиновић, Душан Ђуровић, Никола Ђурђић, Јаков Остојић, Ђорђе Марковић, Петар Андријашевић, Радоје Савићевић, Лука Маљевић, Вуко Вуковић, Сава Марковић, Илија Јовановић, Марко Велимировић, Шћепан Перовић, Милован Лабовић, Милун Пантовић, Радосав Марсенић, Иван Делетић, Радисав Вучетић, Јован Аниђ, Мирко Баланџић, Марко Копривица, Симо Војиновић, Војин Мићановић, Машо Јокановић, Петар Тадић, Тодор

Поповић, Васиљ Шекарић, Ђуро Тадић, Ђорђе Пејовић, Новак Меденица, Радоје Перовић и Митар Ашанин.

ПОТПОРУЧНИЦИ:

Милован Бошковић, Аћим Кнежевић, Радоје Гезовић, Грујица Малаковић, Михаило Драговић, Томица Маројевић, Симо Терић, Симо Добричанин, Тодор Пековић, Василије Радифковић, Милоња Лекић, Милош Нововић, Петар Вучелић, Радоје Бабовић, Филип Бабовић, Божо Пејановић, Милосав Радовић, Бошко Војводић, Раде Вуковић, Миле Алексић, Милутин Шошкић, Милета Коматина, Максим Стаматовић, Обрад Булатовић, Илија Ђукић, Филип Гојнић, Јевто Микић, Вукашин Лекић, Арсеније Ружић, Машан Кнежевић, Милош Перуничић, Јован Бодиновић, Коста Ђоковић, Марко Јанковић, Нећељко Гаковић, Мико Митровић, Миће Јокановић, Блажо Вукотић, Вукадин Јеловац, Вујадин Ђурковић, Милан Љушковић, Живко Контић, Новица Лековић, Мирко Клисић, Блажо Јовановић, Радоје Поповић, Митар Поповић, Ђорђе Петровић, Саво Вукчевић, Митар Савићевић, Петар Вујадиновић, Јагош Бајовић, Арсо Лазовић, Радоња Прелевић, Митар Перовић, Новица Милачић, Ђоле Секулић, Марко Поповић, Благота Иковић, Трипко Симоновић, Радисав Крговић, Симеун Рашовић, Живко Меденица, Трипко Митрић, Митар Радовић, Богдан Гашовић, Ђорђе Крунић, Милоје Радовић, Мијо Војиновић, Сава Добриловић, Петар Бајагић, Никола Поповић, Ђорђе Кандић, Илија Пејовић, Јован Остојић, Јагош Гогић, Сава Ракочевић, Михаило Шибалија, Шујо Рецић, Марко Јокановић, Милан Ракочевић, Радован Јанковић, Јакша Булатовић, Милисав Томовић, Новица Маловић, Ђорђе Осмајић, Јован Вељић, Јован Вуксановић, Јован Шутовић, Миле Вукадиновић, Милета Зејак, Раде Шестовић, Милован Кљајић, Милован Јоксимовић, Милија Бошковић, Насто Ивановић, Периша Радовић, Јован Сфорцан, Богдан Радовић, Перо Вукчевић, Милун Лаковић, Тодор Павићевић, Панто Поповић, Јован Јовићевић, Ђуро Биговић, Миливоје Ашанин, Вуксан Трипковић, Јанко Вујачић, Милутин Ковачевић, Васо Перовић, Раде Станковић, Ново Поповић, Мирко Николић, Петар Бакић, Новица Баковић, Мирко Кнежевић, Анте Рогановић, Милован Бјелица, Лимун Бјелица, Тодор Бјелица, Лазар Вишњић, Благоје Комненић, Благоје Миловић, Раде Чановић, Мимо Николић, Никола Марковић, Мирко Гезовић, Милисав Гудовић, Вуко Бајић, Миливоје Обрадовић, Илија Бабовић, Стојан Малевић, Миленче Верић, Благоје Трифуновић, Милован Стојановић, Вуко Шћекић, Периша Томовић, Драго Ралевић, Вукић Ивановић, Радоје Милошевић, Милисав Јовановић, Радуле Зоњић, Саво Вујиновић, Радован Булатовић, Вуксан Јовановић, Спасоје Поповић, Божина Оташевић, Драго Бојовић, Радивоје Ђукић, Мирко Лекић, Ђоко Васовић, Живко Ладовић, Никола Ђукић, Гавро Ђукић, Грујица Поповић, Димитрије Бацевић, Бацо Протић, Мирко Јелић, Милић Крстић, Радун Бубања, Андрија Вуковић и Новеља Илинчић.

— Њега напуштају Врховни вође и створивши му безизлазан положај, неки се склањају, а неки руке перу, а он... Он бива предан на милост и немилост непријатељу, и настаде голгота српског народа у Црној Гори.

Десетине хиљада његових синова бивају отјерани да нађу своје гробове по Мађарској и Тиролским урвинама, **други да се никад не** поврате као богаљи на згариште својих домова и гробовима своје уморене нејачи, остатак одбјеже у шуму и три године ту се борио и чекао да обнови свету борбу.

За све то једини кривци, једини творци капитулације јесу: Врховни војнички и политички вође нашега народа, а не народ и војска, који су до краја са самопожртвовањем вршили своју дужност према домовини, српству и савезницима.

Ми као највјернији тумачи осећаја црногорске војске и народа, да бисмо отворена чела могли ући у велику народну заједницу Срба, Хрвата и Словенаца обавезујемо се и заклињемо крвљу наших другова палих на безбројним српским пољима части, заклињемо се сузама мајки самораница, сјенима и завјетима наших предака, заклињемо се до сада неокаљаном чашћу Црногорског оружја да га нећемо носити под том управом и да нећемо мировати све дотле, док кривци народне катастрофе не претрпе заслужену народну казну за атентат противу народне части.

Остајући чврсто при горњој одлуци потписујемо се."

Ову декларацију потписала су 263 официра.

Став официра из Болдогасоне прихватили су и официри из ос-

талих логора. При повратку у домовину црногорски официри су се састали у Сарајеву одакле су упутили изјаву црногорском народу. Изјава је писана у духу резолуције из Болдогасона, а у име 450 интернираних официра потписали су је: командири Јован Жижић, Блажо Божовић, Ново Гилић, Јован Вуксановић и Спасоје Лазаревић, капетани Мило Кењић и Љубо Новаковић и поручник Љубо Полексић.

До деоба је дошло и у окупираној Црној Гори. После масовног одвођења у логоре официра и војника, неки су успели да побегну у шуме и формирају комитске чете. Поред борбе са окупатором комите су имале и одређену политичку активност. На свом збору у Добриловини 10. јула 1918. године комите су усвојиле резолуцију у којој се, између осталог, каже:

„1. Да се продужи борба против окупатора до коначног истјеривања из земље и уједињења Црне Горе и Србије под династијом Карађорђевића.

2. Да се не дозволи повратак краљу Николи и његовој породици у Црну Гору.

3. Да се комитске групе појачају новим комитима и у датом моменту дигне општи народни устанак у Црној Гори.

4. Да се спријечи свака даља пропаганда враћених интернираца за рачун краља Николе.

5. Да се настоји свим средствима на придобијању интернираца за наш покрет, а предочити им да облик државе и њеног уређења оставља се по завршетку рата народу на опредељење."

Само незнатан број црногорских комита изјаснио се против уједињења, па су у неким крајевима Црне Горе комите наилазиле на отпор присталица краља Николе.

Када су се Југословенске, односно Јадранске трупе, преко Скопља и Метохије приближиле Црној Гори, комите су у готово свим крајевима подигле народ на устанак. За кратко време, уз помоћ Јадранских трупа, окупатор је био истеран из Црне Горе .

Још док су се у неким градовима водиле борбе, почело је изјашњавање народа за уједињење. Први збор одржан је у Андријевици, одакле је упућен проглас црногорском народу:

„Метохија и обадвије Васојевићке нахије прихватиле су браћу ослободиоце као своју дјецу, придружиле се њима, помогле им да ослободе овај крај од непријатеља, примиле идеју општега нашега уједињења и већ прогласиле уједињење Србије и Црне Горе.

Браћо Црногорци,

Позивамо вас као своје саотачественика да прихватите идеју народног уједињења као што су већ то учинили сви Срби, Хрвати и Словенци, и да прокламујете уједињење Србије и Црне Горе као што смо ми то учинили и тиме испунимо давнашњу српску жељу и завјетни сан наших предака.

Народ Црне Горе дочекао је војнике југословенског пука са невиђеним одушевљењем. У свим крајевима одржаване су манифестације ослобођењу и уједињењу. Цетињска омладина је, на пример, још 23. септембра 1918. године издала овакав проглас:

„Народе,

Нема више поданика, већ само слободних грађана! Скоро три године пађеничког и незаслуженог робовања под туђинским јармом, довели су нас до потпуног увјерења, да су они управљачи, у чијим је рукама била судбина јуначких и поносних кршева црногорских, својим радом против српских идеала учинили да црни вео обавије поносни барјак и рђа почине на оружје црногорско. Гријех је то који до неба вапије, гријех је то који покајања нема. Њих куну сјени палих витезова, на чијим гробовима не горе кандила и вошганице, већ остају оскрвљени туђом ногом и издајом. Њих ће народ оптужити који их је већ и проклео.

Данас када се родило ново сунце слободе, која је искупљена милионима људских живота и цио свијет објавио личну и скупну слободу, те дао потпуне могућности за уједињење раздвојених братских народа, овим дајемо јасног и одлучног израза својим најсветијим осјећајима и слободној вољи: Србија и Црна Гора уједињене имају ступити у нераздвојну и јединствену државну заједницу нашег троименог народа: Срба, Хрвата и Словенаца на начелима демократије.“

Ипак, ни присталице старог режима и краља Николе нису седеле скрштених руку. Ширене су гласине да се краљ већ искрцао на јадранској обали. Италијанске трупе које су убрзо стигле у Бар и Котор потпомогле су ову пропаганду.

У већ прегрејаној атсмовери почеле су припреме за избор посланика за велику народну скупштину. Централни извршни одбор одлучио је да распише изборе, па је

ПОСЛАНИЦИ ВЕЛИКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

ОКРУГ ПОДГОРИЧКИ

ЗА ВАРОШ ПОДГОРИЦУ: Саво Церовић, члан Великог суда, др Душан Матановић, адвокат;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ПОДГОРИЧКУ: Крсто Раичковић, правник и Јован Станковић, учитељ;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ЉЕШКОПОЉСКУ: Др Гаврило Дожић, митрополит и Јован Ћетковић, учитељ;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ПИПЕРСКУ: Спасоје Пилетић, начелник министарства унутрашњих дјела и Михаило Божовић, свршени правник;

ЗА КАПЕТАНИЈУ СПУШКУ: Вуко Пулевић, свршени филозоф и Филип Павићевић, учитељ;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ДОЊОКУЧКУ: Петар Поповић, секретар првостепеног суда и Арсо Петровић, писар обласног суда;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ГОРЊОКУЧКУ: Стеван Гошовић, матурант и Мираш Радоњић, писар обласног суда;

ЗА КАПЕТАНИЈУ БРАТОНОШКУ: Димитрије Грујић, учитељ и Никола Симовић, свештеник;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ПЕТРУШИНСКУ: Радован Бошковић, секретар првостепеног суда и Душан Групковић, студент права;

ЗА КАПЕТАНИЈУ МАРТИНИЋКУ: Марко Савићевић, војно-грађански чиновник и др Станко Радовић, марвени лекар;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ПАВКОВИЋСКУ: Милош Јовановић, апсолвент-студент и Живко Павићевић, апсолвент правник;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ВРАЖЕГРНСКУ: Лазар Дамјановић, адвокат и Ново Вучић, учитељ;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ЗАТРИЈЕБАЧКУ: Саво Фатић, адвокат и Нико Ујкић, тежак;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ТУШКУ: Милан Ненезић, управник подгоричке банке и Спасоје Радуловић, бивши народни посланик;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ЗЕТСКУ: Василије Дракић, учитељ, Филип Мајић, свештеник и Ристо Вујачић, адвокат.

ОКРУГ АНДРИЈЕВАЧКИ

ЗА КАПЕТАНИЈУ АНДРИЈЕВАЧКУ: Зарије Вуковић, председник суда у пензији и Јанко Спасојевић, бивши министар;

ЗА КАПЕТАНИЈУ КРАЉСКУ: Велимир Јојић, свршени филозоф и Љубомир Бакић, бивши министар;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ШЕКУЛАРСКУ: Саво Спасојевић, секретар министарства спољних послова и Радоје Николић, геометар;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ВЕЛИЧКУ: Новица Поповић, учитељ и Љубомир Вуксановић, адвокат;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ЉЕВОРЕЧКУ: Божидар Томовић, студент права и Јагош Вешовић, професор;

ЗА СРЕЗ ПЛАВОГУСИЊСКИ: Саво Пауновић, племенски капетан, Ристо Јојић, суплент и Томица Ивановић, студент права;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ПОЛИМСКУ: Марко Ђулафић, тежак и Ново Вугделић, члан државне контроле.

ОКРУГ ПЉЕВАЉСКИ

ЗА ВАРОШ ПЉЕВЉА: др Јаков Зарубица, лекар и Серафим Царић, игуман;

ЗА СРЕЗ ПЉЕВАЉСКИ: Саво Вукојичић, свештеник, Дервиш Шећер-Кадић, окружни муфтија и Омер-бег Селмановић, судија обласног суда;

ЗА СРЕЗ ШАХОВОЋКИ: Милан Бајић, свршени правник, Хамди-бег Хасанбеговић, поседник и Митар Обрадовић, суплент;

ЗА СРЕЗ БОЉАЋИНСКИ: Алекса Бајић, трговац, Мехмед-бег Мановић, судија обласног суда и Прокопије Шиљак, учитељ.

ОКРУГ КОЛАШИНСКИ

ЗА КАПЕТАНИЈУ ГОРЊЕМОРАЧКУ: Сава Драговић, бивши судија и Илија Мандић, племенски капетан;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ЛИПОВСКУ: Јово Лазаревић, трговац и Милош Радовић, учитељ;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ПОЉА—КОЛАШИНСКА: Милан Терић, свршени ђак трговачке академије и Павле Жижић, учитељ;

ЗА КАПЕТАНИЈУ КОЛАШИНСКУ: Новица Шћепановић, апсолвирани студент филозофије и Благота Селић, општински судија;

ЗА КАПЕТАНИЈУ РОВАЧКУ: Никола Булатовић, учитељ и Миша Драшковић, земљорадник;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ДОЊОМОРАЧКУ: Марко Ракочевић, апсолвирани студент филозофије и др Гаврило Дожић, митрополит;

ЗА ВАРОШ КОЛАШИН: Мирко Вујисић, свештеник.

ОКРУГ НИКШИЋКИ

ЗА СРЕЗ ШАВНИЧКИ (ЗА ТРИ КАПЕТАНИЈЕ ДРОБЊАЧКЕ): Богдан Бојовић, секретар првостепеног суда, Томо Полексић, матурант, Станко Обрадовић, свештеник, Љубо Церовић, писар обласног суда, Радован Томић, учитељ и Радуле Јауковић секретар великог суда;

ЗА СРЕЗ ВИЛУСЕ: Марко Даковић: адвокат, Коста Пејовић, адвокатски приправник, Иво Вукотић, адвокатски приправник, Гаврило Комненић, теолог, Никола Ковачевић, учитељ, Иво Копривица, свештеник, Ристо Чолаковић, земљоделац, Никола Пејовић, трговац и Мијко Булајић, учитељ;

25. октобра у Беранама утврдио правила за изборе.

У правилима се, између осталог, каже:

„Свака капетанија у Старој Црној Гори бираће по два народна посланика, а сваки срез, у новим крајевима, бираће по три посланика. Вароши које имају испод пет хиљада становника, а на име: Бар, Улцињ, Колашин, Беране и Бијело Поље, бираће по једног народног посланика; а вароши које имају преко пет хиљада становника, а на име: Цетиње, Подгорица, Пљевља, Пећ и Ђаковица бираће по два народна посланика.

Избор народних посланика извршиће се јавним и посредним гласањем на овај начин. Капетаније ће на јавним зборовима изабрати по 10 повјереника, срезови по 15, а варошке општине (мање) по 5 односно по 10 повјереника на дан 4. новембра ове године. Повјереници ће се из цијелог округа састати 6. новембра ов. г у свом окружном мјесту и на општој сједници поимeничним гласањем изабрати посланике за цио округ...“

Највећа политичка активност око избора осетила се на Цетињу. Већ у припремама јасно су се раздвојила два табора — присталице и противници уједињења. Приликом избора повереника за окружни скуп извршена је потпуна деоба: присталице уједињења имале су своје, а противници своје кандидатске листе. Листе кандидата присталица уједињења била је на белом, а противника на зеленом папиру. На основу ових листи су касније и настали називи „бјелаши“ и „зеленаши“.

Када су на Цетињу гласачи ушли у салу, одмах су се поделили. Са једне стране стали су приста-

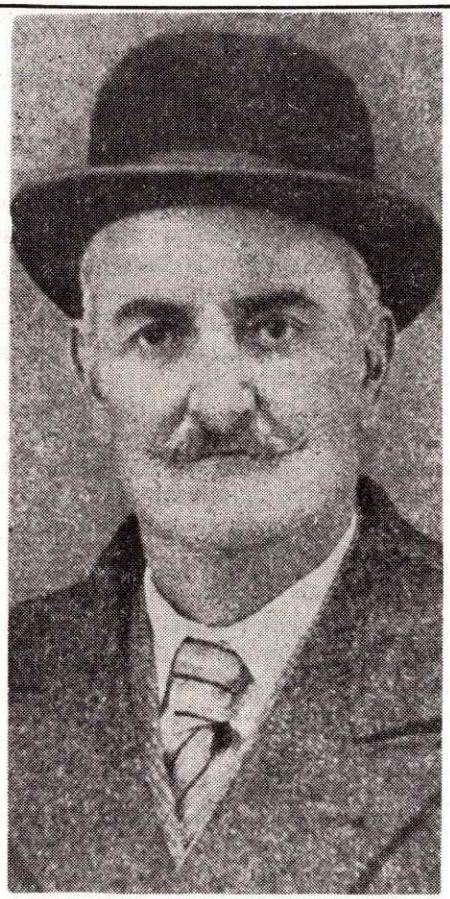

Саво Церовић, председник Велике народне скупштине

лице, а са друге противници уједињења. Присталица уједињења било је много више. Противници уједињења постављали су одређене захтеве за измену изборног поступка, па када им то није усвојено напустили су збор.

За скупштину која је од 24. до 26. новембра заседала у Подгорици изабрано је 165 посланика.

На првом заседању посланици су за председника Велике народне скупштине изабрали Сава Церовића, члана Великог суда, за првог подпредседника адвоката Лазара Дамјановића, а за другог подпред-

ЗА СРЕЗ НИКШИЋКИ: Косто Љешевић, свештеник, Новак Ковачевић, судија, Мирко Симовић, настојник грађевина, Милош Брајовић, учитељ, Глиша Лаловић, банкарски чиновник, Стеван Николић, студент, Вукан Ђуровић, свршени правник, Љубо Павић, посједник, Јово Бајевић, председник општине, Крсто Станишић, земљоделац, Милан Вукотић, полицијски чиновник и Грујица Ускоковић, земљорадник;

ЗА СРЕЗ ГОРАНСКИ: Данило Радојичић, чиновник министарства војног, Миро Гломазић, учитељ, Мирчета Головић, свештеник, Јово Радовић, свештеник и Митар Вишњић, земљоделац.

ОКРУГ БАРСКИ

ЗА КАПЕТАНИЈУ ДОЊОЦРМНИЧКУ: Илија Гвозденовић, учитељ и Никола Клисић, учитељ;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ГОРЊОЦРМНИЧКУ: Михаило Јовановић, судија и Душан Поповић, студент права;

ЗА КАПЕТАНИЈУ ШЕСТ.-СЕЛАЧКУ: др Блажо Лекић, свршени правник и Петар Лукић, драгоман конзулата;

ЗА ВАРОШ БАР: Митар Иличковић, трговац и Петар Хајдуковић, свештеник;

ЗА КАПЕТАНИЈУ БАРСКУ: Васо Новаковић, студент права и Саво Дивановић, банкарски чиновник;

ЗА КАПЕТАНИЈУ МРКОЈЕВИЋКУ: Суљо Петовић, земљоделац;

ЗА КАПЕТАНИЈУ УЛЦИЊСКУ: Урош Марић, апотекар и Јован Хајдуковић, окружни начелник.

ОКРУГ ЦЕТИЊСКИ

ЗА ВАРОШ ЦЕТИЊЕ: Љубо Гломазић, адвокат и др Нешко Радовић, окружни физикус;

ЗА СРЕЗ ЦЕТИЊСКИ: Видо Милошевић, земљоделац, Марко Матановић, инжењер, Алекса Мартиновић, вице конзул и Перо Врбица, шеф државног рачуноводства;

ЗА СРЕЗ ЧЕВСКИ: војвода Стево Вукотић, окружни начелник, Лука Вукотић, адвокатски приправник, Блажо Беговић, учитељ, Живко Драговић, државни саветник, Петар Мијановић, свештеник и Крсто Радуловић, свештеник;

ЗА СРЕЗ РИЈЕЧКИ: Митар Вукчевић, државни правобранилац, др Милутин Лопичић, лекар, Стево Јовичевић, банкарски чиновник, Јован Дапчевић, ђакон, Никола Марковић, учитељ, Васо Ђурановић, учитељ, Марко Кнежевић, суплент и Перо Калуђеровић, учитељ.

ОКРУГ БЕРАНСКИ

ЗА СРЕЗ БЕРАНСКИ: Милосав Раичевић, бивши министар, Богдан Обрадовић, учитељ и Томо Јоксимовић, учитељ;

ЗА СРЕЗ РОЖАЈСКИ: Прокопије Вековић, протосинђел, Љубомир Поповић, инжењер и Никола Цемовић, судија;

ЗА СРЕЗ БЈЕЛОПОЉСКИ: Александар Бајовић, учитељ, Кирило Балшић, све-

штеник и Никола Мићовић, студент права;

ЗА ВАРОШ БИЈЕЛО ПОЉЕ: Андро Станић, трговац;

ЗА СРЕЗ БУДИМСКИ: Радосав Јоксимовић, писар капетански, Милић Поповић, срески капетан и Вукајло Девић, учитељ;

ЗА СРЕЗ КОРИТСКИ: Милан Поповић, учитељ, Мило Делевић, окружни судија и Милош Поповић, учитељ;

ЗА ВАРОШ БЕРАНЕ: Александар Поповић, председник општине.

ОКРУГ МЕТОХИЈСКИ

ЗА ВАРОШ ПЕЋ: Назим-бег Махмудбеговић, велепоседник и Михаило Димитријевић, трговац;

ЗА ВАРОШ ЂАКОВИЦУ: Љубомир Кујунџић, трговац и Муса Сејдула, трговац;

ЗА СРЕЗ ПЕЋКИ: Миливоје Милетић, свештеник, Камбер Дема, земљорадник и Величко Лазаревић, земљорадник;

ЗА СРЕЗ ИСТОЧКИ: Дашко Хреза, католички свештеник, Никола Јовићевић, свештеник и Јевто Поповић, председник првостепеног суда;

ЗА СРЕЗ ЂАКОВАЧКИ: Крсто Јаблан, судија, Мехмед Зејир-ага, велепоседник и Мустафа Јајага, земљоделац.

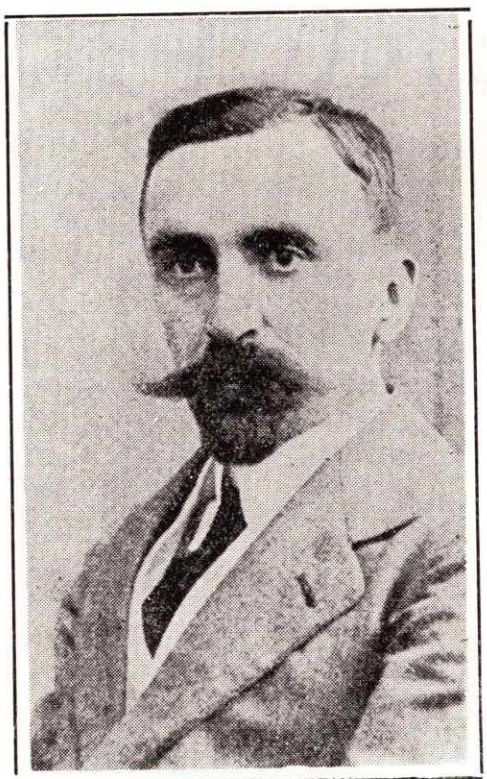

Саво Фатић, подпредседник Велике народне скупштине

седника председника суда Сава Фатића. За секретаре су изабрани Љубомир Вуксановић, Милан Бајић, Радован Бошковић, Лука Вукотић, Новица Шћепановић и Михаило Јовановић.

Посланици су једногласно усвојили резолуцију о уједињењу Црне Горе и Србије у којој се каже:

„Српска Велика Народна Скупштина у Црној Гори, као вјерни тумач жеља и воље цјелокупног Српског Народа у њој, вјерна историјским предањима и завјетима својих предака, који су се за њих вјековима борили

одлучује:

1. Да се Краљ Никола I Петровић — Његош и његова династија збаци са црногорског престола;

2. Да се Црна Гора са братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињене ступе у заједничку отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца;

3. Да се изабере Извршни Народни Одбор од пет лица, који ће руководити пословима док се уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају; и

4. Да се о овој скупштинској одлуци извијести бивши Краљ Црне Горе Никола I Петровић, Влада Краљевине Србије, пријатељске Споразумне Силе и све неутралне државе.“

У Извршни народни одбор апсолутном већином гласова изабрани су: војвода Стево Вукотић, Марко Даковић, Ристо Јојић, Спасоје Пилетић и Лазар Дамјановић.

Одлукама Велике народне скупштине у Подгорици завршено је једно поглавље у црногорској историји, али је истовремено отворено ново.

II

ЗАВЕРА ГЛАВАРА

Нису југословенски народи имали довољно времена ни да дају одушка радости због остварења вековног сна о уједињењу, а новоствореној држави на Балкану, најмлађој у Европи, запретило је ново крвопролиће. Дојучерашњи савезник Италија окупирала је готово читаву јадранску обалу, јер су јој то велике силе обећале да би ушла у рат против Аустроугарске и Немачке. Још већа опасност запретила је, одједном, и изнутра, и то одакле се најмање очекивало — из Црне Горе.

Пошто су изгубили на изборима за Подгоричку скупштину, која је на заседањима од 11. до 13. новембра 1918. године изгласала уједињење Црне Горе са Србијом, присталице старог режима и бившег црногорског суверена краља Николе I Петровића Његоша нису могли да се помире са поразом. У почетку њихову активност многи нису схватали као значајнију опасност за новостворену државу, али се ускоро показало да они нису ни малобројни ни безопасни.

Ипак, ни „бјелаши", ни „зеленаши" нису тих дана очекивали да ће се због уједињења и династија Петровића и Карађорђевића пролити у Црној Гори толико крви. Нико није претпостављао да наилазе времена која су собом донела злочине запамћене само из времена када су турски везири организовали похаре по Црној Гори.

Чак, нико тих дана после уједињења није озбиљно схватао опасност која је претила од сепаратиста — присталица краља Николе. Команда Јадранских трупа на челу са генералом Драгутином Милутиновићем и вође уједињења у почетку су доста равнодушно гледали шта се у Црној Гори догађа, па су неки челни људи, вође покрета за уједињење, као Светозар Томић и Јанко Спасојевић, напустили Црну Гору и отишли у Београд. Тако су вође сепаратиста готово несметано могли да организују оружану побуну.

О припремама за оружану побуну Јован Ћетковић у књизи „Ујединитељи Црне Горе и Србије" пише:

„Краљеви људи, вође сепаратиста, живо раде, развијају, на другој страни, своју акцију и организују се. Путује војвода Божо Петровић* из Никшића к' Подгорици на састанак — са бригадиром Милути-

---

*** Ћетковић је у својим мемоарима направио грешку. Реч је о Ђуру, а не Божу Петровићу.**

ном Вучинићем у Пиперима, са командиром Стеваном Радовићем, Станком Марковићем и Савом Вулетићем у Подгорици, са командиром Андријом Раичевићем у Љешкопољу. Затим продужује за Ријечку нахију, јер тамо сва нахија готова и само чека наредбу за устанак, на челу: са сердаром Јоком Јовићевићем, командиром Ђуром Шоћом, капетаном Јованом Вујовићем и свим другим официрима и истакнутим људима из овог племена. Изузетак је био врло мали.

На Цетињу је требало да се види и конферише са главним вођама. Тамо већ увелико конферишу и припремају устанак бив. министри: Јован Пламенац, Ристо Поповић, Мишо и Јово Поповић, командир Петар Ломпар и други, са катунским главарима. Одавде се издају директиве и упутства на све стране.

Највише је узаврела Катунска нахија. Свих пет батаљона ове нахије, са врло незнатним изузетком, спремају се и чекају наредбу за напад на Цетиње. Сви њихови официри спремни су да их поведу без много размишљања на последице.

Црмничка нахија, сва, без мало њих омладинаца, чека само да јој се Јован Пламенац стави на чело па, да крену куд им се нареди.

Због одлуке о уједињењу Црне Горе и Србије дошло је до побуне: Посланици Велике народне скупштине

Један дио Љешанске нахије, са капетаном Савом Челебићем, такође. Зета и Љешкопоље у ставу пасивних посматрача. Али, и тамо Саво Вулетић и командир Адрија Раичевић раде колико могу, да би и ове крајеве дигли на устанак.

Ровца, по извештају Павића Обреновића, окружног начелника из Колашина, сва су узаврела и готова су да устану, под утицајем официра, племенских капетана, бивших чиновника и утицајних људи из племена који шире најалармантније вијести у народу.

Пипери са бригадиром Вучинићем и осталим официрима великим својим дијелом спремају се на устанак.

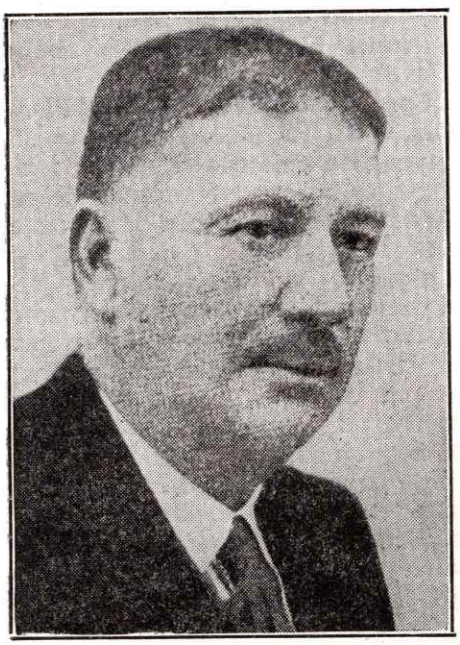

Мујо Сочица, окружни начелник у Никшићу у време божићне побуне

У Васојевићима, који су скрајa, далеко од сепаратистичког главног штаба са Цетиња — стање не задаје озбиљну бригу. Иако и тамо има по гдје гдје зеленаша-сепаратиста, они се у овом великом племену, које је огромним дијелом за идеју уједињења — губе.

Нови крајеви Црне Горе, Пљевља, Бијело Поље, Пећ и Ђаковица мирни. Тамо нема никаквог покрета. Црногораца је мало у тим крајевима и не осјећају се, а мјештани су мирни и највише индиферентни према овим покретима.

Овако је изгледала подјела племена пред окршајем. У старим границама Црне Горе сператисти су били многобројнији од униониста. Али за то је била слабија и неозбиљнија њихова организација, што се је нарочито доказало приликом борбе.

У оваквом стању Извршном Народном Одбору стижу свакојаки извештаји са свих страна.

Окружни начелник из Никшића Мујо Сочица извјештава да је сва околина Никшића, коју сачињавају већином насељени Црногорци после рата 1877/8 — готова да устане, са Божом, Ђуром и Марком. браћом Петровићима, са Марком Ђукановићем, бригадиром Ђуром Јововићем, бившим народним послаником Мисјом Николићем и готово свима официрима из овога краја. Јачина устаника, који се спремају да опсједну Никшић и да га освоје, цијени се на четири-пет батаљона војске. Даље јавља да у граду има за одбрану: омладину, чету народне гарде, 20—30 жандарма и пандура и 50—60 српских војника са капетаном Стајићем на челу. То је све. Наглашава да снијег и невријеме онемогућавају Дробњацима да би могли стићи у помоћ. Али се нада у помоћ Бјелопавлића."

Узнемирила се Црна Гора. Тек што су пушке замукле, а запретила је опасност да поново запраште и да овом напаћеном земљом потекне братска крв.

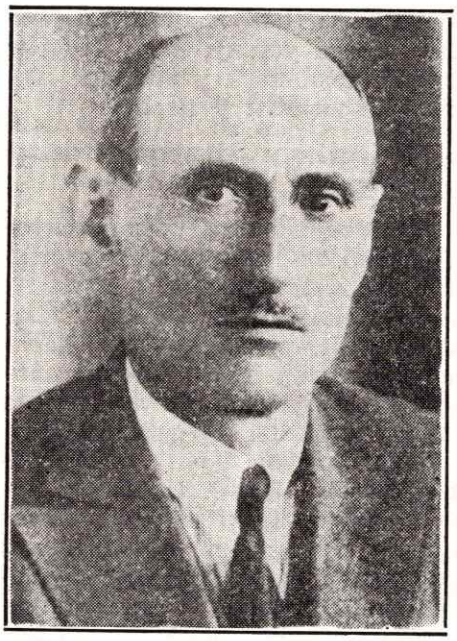

Ристо Вујачић, окружни начелник у Бару, међу првима је упозорио да се спрема побуна

Италијани обилато подржавају и помажу зеленашки покрет, због чега ситуација из дана у дан постаје драматичнија, а крвопролиће неизбежније.

Извршном народном одбору у Подгорици из свих крајева Црне Горе стижу упозорења да ће оружје сваког тренутка проговорити. Начелник барског округа Ристо Вујачић упозорава:

„Број 24. ИЗВРШНОМ НАРОДНОМ ОДБОРУ, ПОДГОРИЦА.

Предузео сам све мјере за хватањем одбјеглих. У округу је до сада владао потпун ред и мир, али Талијани раде свом силом да га компромитују. Они одржавају везе с нашим проблематичним типовима, трудећи се да их искористе за своје циљеве. Њихове су патроле почеле да се шире и ван округа ове општине и под изговором ради дизања жице они иду и по округу. Телефонска служба због, намјерно укрштених жица с нашом немогућа је, јер све разговоре они хватају. Јуче сам имао разговор са овдашњим командантом Талијанских трупа који је покушао да мој рад доведе под његову контролу, што сам најодлучније одбио са изјавом, да са њим осим као гостом не могу имати никаквих веза. На моје питање по чијем је наређењу повећао гарнизон он је одговорио да не зна и вјерује да је по налогу команданта Источне војске, који ће бити информиран да је овде поредак у опасности.

Нагласио ми је и то, да би добро било да се до закључења мира не предузимају гоњења против политичких криваца. Ја сам и то одбио с напоменом да ми имамо правни поредак и да ће бити кажњен сваки ко га буде нарушио. Тражио ми је број жандарма и напоменуо да ћу бити одговоран ако се увезе више пушака него што је потребно. Ја сам и то одбио са изјавом да нема право да се мијеша у наше унутрашње ствари.

Напоминьем да је у почетку разговора, који је трајао 2 сата, био веома оштар, а при завршетку попустљив.

Овога момента добио сам извештај од Среског начелника из Улциња да су јуче војници онамошње Талијанске посаде ишли у масама кроз варош и пјевали: ми смо Талијански војници који држимо посједнут Улциң и бранићемо га против сваког бајонетом и бомбом.

Начелник среза моли да се предузму мјере, јер, иначе, може доћи до сукоба. Како сам извјештен са приватне стране Талијани мисле

да повећају и тако велики свој гарнизон, јер су им неке лађе које су биле на пристану пошле по свој прилици за ту сврху. Молим да Одбор подејствује у интересу реда и мира да Талијани напусте територију подручног ми округа или редуцирају своје трупе на онај број којега имају Енглези и Французи, а то је на једну чету. Гарантујем да би у округу владао потпуни ред и мир само кад Талијана не би било овдје. Потребно је установити шифру. Начелник Барског округа Р. Вујачић".

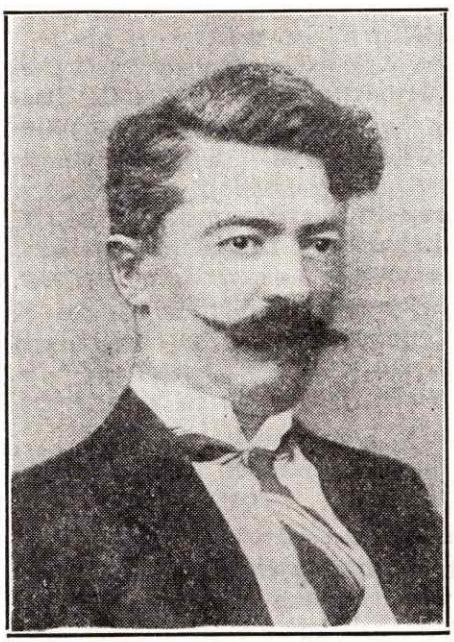

Љубомир Гломазић, окружни начелник на Цетињу, упозоравао је да се спрема нешто страшно и да ће бити крви

Окружни начелник Цетиња Љубомир Гломазић известио је Извршни одбор да се спрема нешто страшно и да ће бити крви. Сличан је и извештај председника омладине Његуша, који пише да се Његуши озбиљно спремају за побуну и да су у сталном контакту са италијанском командом у Котору.

Извршни народни одбор сада схвата да је ситуација не само озбиљна него и драматична, па његови чланови: војвода Стево Вукотић, Марко Даковић, Лазар Дамјановић и Светозар Пилетић одлазе на Цетиње, а Ристо Јојић остаје у Подгорици, где је иначе било седиште Извршног одбора.

Побуна је припремана веома прецизно и до детаља разрађивана. Из преписке „зеленашких" вођа, коју је прикупио Јован Ћетковић, види се да готово ништа није препуштено случају:

„Г-ну Командиру.

Подузео сам хитне мјере по ономе послу овдјен у Црмници деведесет и пет по сто су сад треба радити опрезно и з в и ј е с т и оне који су повјерљиви за овамо да је овако као што горе наведох. Вир, 8 децембра 1918. г. твој пријатељ".[1]

— * —

„Господине Командиру

Са овим вам чиним на знање да је Перо Јучер бијо на Цетињу и присуствовао сједници коју је обдржаво наш одбор на којој се дошло до закључка да ви Марко Радуновић, Мићун Николић, Бећир, Поповић, Ломпар, Ћикан Вукановић одржите Решителну сједницу у сриједу вече на Боково код Бошка Борозана поручника гдје ће

[1] **Писма организатора побуне пренете су верно, па у њима има пуно правописних, језичких и стилских грешака, због чега је понекад теже схватити њихов пун смисао.**

се закључак донијети, у истој сједници Перо питао да ли ће Јован доћи казали су му да не али ће у споразуму с њим бити, (Бојим се да не би било славољубља) по мом мишљењу добро би било да кад бисте ви данас кога упутили горе да се испита код Јована да ли је то у споразуму с њим или не, како се бисмо могли боље управљат? свима поздрав Нико."

— * —

„Господине,

Барјактар Перо ми је данас писао: Да је јуче одређено, да вечерас буде сједница на Боково на којој ће бити: Бећир, Поповић, Ломпар, Николић, Вукмановић, Радуновић и ја, гдје се има ствар ријешити. Барјактар их је упитао (одбор) је ли то са Вашим знањем — рекли су да јест.

Но поред свега тога, ми не можемо то узети здраво за готово, без претходног споразума са Вама т.ј. да ли је то једно исто што и ми, и је ли то с Вашим знањем?

У сваком случају молимо за кратко упутство, како бисмо се знали управљати на сједници.

С поздравом"

„Драги Ђуро Цет. 15—XII—1918

I

У четвртак вече, 20 овог мјесеца, нека буду спремни 50 војника Љуботињских у највишој тајности и наоружани и исти да су на окупу у папратно брдо према Дреновици, али да се у први мрак тога дана нађу на горе речено зборно мјесто. Препоручујем ти да избор истих буде у највишој тајности.

II

Како знаш, под видом да су ти потребне за сијено, нађи хитно 2 лађе и један чун, са вјештим и вјерним возарима, да су истога дана увече припремне у Посељане.

III

Наш долазак одовде за ког Вас биће у четвртак, сријетање не треба нам. Тако смо ријешили да се мање пада у очи ако би нас ко на путу срио, особа много бити.

IV

Нарочито пошљи код командира Јована у Бољевиће и саопшти му: Да сви Црмничани буду у петак вече 21 овог мјесеца у Годиње,

да морају у први мрак кренути за Годиње, како ћете сви на поноћи бити на зборно мјесто. Разумије се да њихов покрет буде у тајности гдје ће мене ту затећи, т.ј. у Годиње — препоручи ком. Јовану да не би ни у ком случају раније чинио овај глас о зборном мјесту прије 21 овог изјутра, о моме доласку ни тун нити онамо док бих осијо не смије нитко знати, ово препоручи строго ком. Јовану.

V

На све стране све је добро, свуда не мислите.
Са твојим друштвом примите срдачан поздрав

од Бана Страхињића"

Писма потписана псеудонимом Бана Страхињића, како тврди Јован Ћетковић, лично је писао главни организатор побуне, бивши министар унутрашњих дела у влади краља Николе, Јован Пламенац. Писма су намерно писана са грешкама како се не би препознао њихов аутор, уколико би неко било ухваћено, а Пламенац је, иначе, био високообразован човек, студирао је на универзитету у Бечу.

Из ове преписке доста је лако закључити да су поред Јована Пламенца читаву организацију за отцепљење Црне Горе од Србије и Југославије водили бивши главари и официри. Такође, види се да је постајала нека врста главног одбора.

Из још једног писма Јована Пламенца види се да је он лично био разрадио до детаља план устанка:

„Драги Ђуро

Примио сам твоје писмо и све сам разумијо. Погрешно је унешено у писмо да ћу ја стићи 20 увече преко тога краја, ја сам рекао да ћу тамо стићи у очи 20 т.ј. 19. увече. А за ком. Јована јавио сам био преко тебе да он 20 изјутра разашље за сакупљање истога дана на поменуто мјесто увече — т.ј. двадесетог увече да буду сви на окупу у Г. тако да двадесетог буду на окупу у Г. а 21 да буде почетак акције.

Јави Ристу Хајдуковићу по мом наређењу да ступи у везу са ком. Јованом гдје ће добити опредељење. То се по себи разумије да Ви нећете кретати за овамо док ја не стигнем из Црмнице, јави кап. Јовану Вујовићу по мом наређењу да он има ударати на Ријеку 21 овога, па ако је не могне заузети нека се заговара око ње док не стигну Црмничани и Љуботињани. Вујовић нека 20 увече покида телеграфске и телефонске везе између Подгорице и Ријеке, а ти ћеш наредити да се тога дана уочи откину између Ријеке и Цетиња као и Вира и Ријеке, као и преградити колски пут између Ријеке и Вира. Јави ком. Јовану да већ 20 овог прије подне сви Црмничани буду извијештени да буду 20 увече под Г. и да нико не крене на зборном мјесту преко дана него у први мрак и нека ком. Јован прекине телеграфске и телеф. везе између Вира и Бара. Лађе пошто пото наћи. Војници нека буду спремни 19 овога увече на означено ти мјесто. Све ћемо имати код отпочнемо а прије не.

Позд. Бан Страхињић

Леба нека понесу војници за три дана а реци и ком. Јовану да и његови узму љеб за три дана. исти

п.п. Не чуди се овоме нејединству у наређењима јер сам болестан био — исти

Цетиње, 16-XII-918"

Из једног писма које је потписано само једним иницијалом може се закључити да су „зеленаши" били доста сигурни у свој успех и да по свему судећи нису ни очекивали отпор:

„Г. кап. Јовану Вујовићу Жупа Добрска

Драги Јоване

Заборавио сам да ти кажем да при успостави реда на Ријеку добро и ти под условима строго да чуваш част оружја Српских трупа. Тражи часну ријеч од официра да неће чињети отпора. Приреди лађе да их транспортираш или за Скадар или за Вир — Бар. Буди опрезан за ово а пази да не изазовеш какву год повреду части оружја. Јави ми што за Луку.

Поздрави свијех

П."

Највећу подршку Јован Пламенац имао је у околини Цетиња и Никшића, док је међу главарима подгоричког краја за време припрема за устанак долазило до извесних колебања. Очигледно да неке присталице краља Николе нису били сигурни у успех читавог подухвата. Међу колебљивима био је и бригадир Милутин Вучинић. Његова неодлучност била је у једном тренутку поколебала многе.

Из три следећа писма, која су међусобно разменили бивши црногорски главари и официри, лако је стећи утисак да је несигурност Вучинића утицала и на друге, а сам Вучинић је очигледно имао неке информације које побуњеницима нису ишле на руку.

Ево тих писама:

„Доб-Жупа 18-XII-1918. г.

Драги г. Командире Ђуро!

Ваш акт од 17. ов. мј. примио сам, разумијели га добро.

Извештавам Вас за следеће: моји поклисари које сам слао код бригадира М. Вучинића, донијели ми немијо извештај.

1) Кажу да им је Вучинић рекао да ми повјерљиво кажу, да је Војвода Ђ. Петровић одустао, да неће у нашој акцији, али, да нијесу одустали остали официри и седам баталиона војске у Никшићку нахију, они за устанак.

2) Да бриг. М. Вучинић нема снаге да може заузети Подгорицу и одржати је без наше помоћи јер вели, да нема више војске од 2—3 стотине Пипера и до 300 стотине Ровчана са Иваном Булатовићем.

Каже од како је дошао А. Радовић да је одустао поред Војд. Ђура и Саво Вулетић, а бригадир А. Раичевић постао пасиван.

3) Приватно ме обавијестио кап. М. Мугоша, да су већина Зетских и Кучких официра положили и заклетву. Једном ријечи мене изгледа, да је отуда слаба нада? и

4) Стајалиште Л. Дајаковића је хладно: рекао ми је да ће доћи на вријеме и пристаје с нама, али ми не рече да ће с њим ико доћи.

Ја активно остајем при нашој досадашњој одлуци и готов сам наћи се на одређено мјесто, без обзира на последице, те у име Бога како нам буде. Сигурни су ми изгледи да располажем са вишим бројем војске него што сам мислио. Ја сам са војском намјеран, најдаље до 3 сата по поноћи (реченог дана) наћи се на одређено мјесто и поставити сигурни ланац од колског пута до и мимо начелникове куће. Нека Додошани извезу се на Граб под Павлову страну најдаље до 1 сат и 30 минута по поноћи, а поручник Перо Ђурашковић и Љуботињани нека у исто доба буду од новог моста — Ријечког града — Бостана те при Костадину, знак за готовост распореда огњевима, па тек онда преговарачи у варош.

Јавите да ли ће те Ви дати услове капитулације или ја? Ово ме као и за све друго обавијестите до јутро — а тако и о свакој евентуалности о свим и овим догађајима, ако их буде.

Без нове наредбе, ја стојим на строго и енергично при досадашњој одлуци и наређењу.

Очекујем што прије ваш одговор — односно наређење

С одличним пошт. поздрав ви шаљем

Ваш Ј.П. Вујовић-Црногорац"

„Дубова-Љуботиња, 19-XII-1918.

Драги капетане Јоване!

Прочитао сам Ваше писмо упућено ком. Ђуру Шоћу. Не брините и Никшић и Пипери извршиће свој задатак као и сва Катунска нахија, Црномица и Љуботињ. Ничега се не плашите, него и Ви извршите свој задатак, гдје ћете са Љуботињанима посјести Ријеку и поћи у походном покрету према Цетињу кад ћу и ја стићи, да тако удруженим снагама покажемо противнику који нам Јудиним сребрницима покушава обрљати част, да ми као потомци шестогодишњих хероја нећемо издати своје гробове ни своју прошлост. Ја вјерујем у Вас и у Ваше другове, да ћете своју дужност часно и савјесно извршити према домовини.

С поздравом

Ј.С. Пламенац"

„Дубова 19-XII-918

Драги капетане!

Немојте да вас буни то што је Вучинић причао, ипак то није свакојако тако, но са свим другче, јер о томе имамо поузданих извештаја.

Него ако Бог да, у одређено вријеме будите на своје мјесто заузмите положај од Цаде испод Уруишта до Дворца, на Ријеку. Нека Вам буду извиднице на висовима изнад вароши, нека буду распоређени војници по твојој увиђавности, како ће изгледати да их је много више, и да више страх даду противнику. На твоје лијево крило биће Г. Блажо Пејовић с којим ћете доћи у везу и учинити распоред војске, али тако да буде ваша стража и извидница код Дворца како у њем неће пустити да ико улази, или излази и како ће нови мост бити у наше руке, ово ради летеће поште, која се има урадити између те стране и нас. Према Вама с ове стране биће пор. Перо Ђурашковић који ће више новог моста имати јачу стражу, а над самим Јовановим бријегом имаће такође јачу и вишу стражу, с њим

се има ступити у везу ради споразума с летећом поштом. На Вашем десном крилу т.ј. Кошћеле биће једна група Љуботињана с којом ћете бити у посредној вези, они ће имати своју јачу извидницу више Дјевојачког вира, ђе ћете и Ви имати вашу извидницу.

Чим се примакнете положају, прекините све телеграфске и телефонске жице у Павловој страни — ово безусловно учините одмах. Позовите пред кретање г. Луку Дајковића и све официре из Рваша и Друшића који ће доћи, па према људима које буду довели удесићемо за њих позицију, а Ви ме летећом поштом извијестите о њиховом доласку, који су дошли и са колико војника?

Поред телеграфског и телефонског прекините и колски саобраћај т.ј. набацајте доста камења на колски пут. Немојте да пролази нико ни из Ријеке ни у Ријеку.

Наша ће бити и главнина на исту страну више Ријечког града, а јака извидница наша и парламентари биће на Ријечки град, де ће барјак бити поперен. Ако буде потреба ступати у борбу добићете инструкције: кад и како треба отпочети. Поперите им један или два барјака на поглед вароши. Сваки треба да је прије зоре на своје мјесто, а прекид пута и жице много раније.

Жице ћете најлакше прекинути, ако се узму два маљица један оштри и један обични, па један о другом ударцима узме жицу међу собом и окину је. Писма за Вучинића, Раичевића и Лазовића упути најхитније.

С поздравом ком. Ђуро Шоћ."

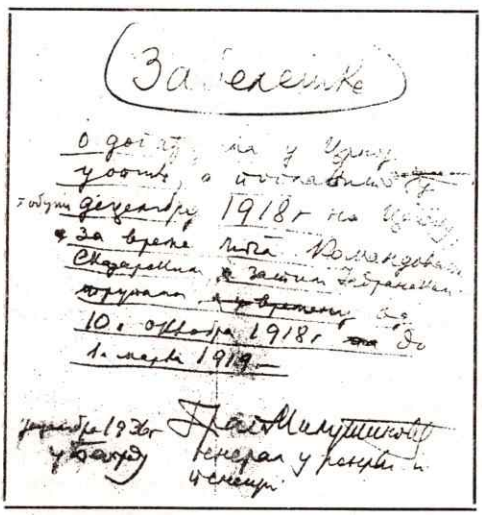

Насловна страна забелешки генерала Драгутина Милутиновића о догађајима у Црној Гори

Генерал Драгутин Милутиновић, командант Јадранских трупа, које су уз помоћ црногорских комита у јесен 1918. године ослободиле Црну Гору, веома касно је сазнао да се нешто спрема. Јадранске трупе се практично и нису више налазиле у Црној Гори. Било је остало само неколико мањих јединица са укупно око 500 војника. Прво обавештење о узнемирености становништва у црногорским селима Милутиновић је добио од чланова Извршног одбора.

О мерама које је предузео сазнавши за припреме устанка Милутиновић је оставио свој запис који се сада чува у Архиви Српске академије наука у Београду.[2]

Милутиновић пише:

„17. децембра били су сви чланови и чланице прирећивачког од-

[2] **Генерал Драгутин Милутиновић боравио је у Црној Гори од ослобођења у јесен 1918. до марта 1919. године. По одласку у пензију записао је своја сећања на први светски рат. Пишући сећања о боравку у Црној Гори служио се и документацијом. Његови записи из доба божићне побуне до сада нису објављивани, па су најзанимљивији делови у овој књизи пренети у целини.**

бора, који су припремили свечаност за 4. децембар, дан рођења Престолонаследника, позвати на чај код мене у штабу (бивша аустро-угарска легација). Овде сам од неких чланова Народног Извршног одбора, а и од других, сазнао да се спрема неки покрет, и казали су ми имена неке од господе и то: Јована Пламенца, Ристе Роловића, Јована Поповића и командира Ломпара. Одмах сам наредио ађутанту да им напише писмо у моје име и да им каже да изволе доћи између 11—12 часова пре подне 18 децембра у моју канцеларију ради извесног обавештења. Осим Јове Поповића остала тројица су још тога вечера нађени и потписали су коверте да су примили писма, као што се из приложених коверата види. 18. децембра добио сам из Бара од капетана I класе Драгутина Живановића (команданта барске колоне) извештај, да су се 17. децембра у 22 часа искрцали Талијани и то један батаљон 137 пука са нешто артиљерије (4 брдска и 2 пољска топа) и митраљеза (4) и да је због овога узнемиреност. Под О. Бр. 686 од 18 децембра 1918 године известио сам команданта II Армије и напоменуо сам, да је ово у вези са припремама које сам открио код присталица бив. Краља Николе и да су вође Јован Пламенац и Риста Поповић, чија је намера да отерају нашу војску, да оборе Народни Извршни одбор и да распишу нове изборе. Напад на Цетиње требао је да се изврши 21 децембра.

Сутрадан 18 децембра у 11 часова дошао је на мој позив Риста Поповић, бив. министар Краља Николе, који је 1894. године свршио права у Београду. Примио сам га у присуству Начелника Штаба и рекао сам му од прилике ово: (пошто сам га понудио да седне и дао му цигарету):

Позвао сам Вас да Вам скренем пажњу на ово: Уједињење Црне Горе са Србијом дело је народа, а оно је што се каже „tait acesmli". Ми Срби нисмо дошли у Црну Гору да покоримо Црногорски народ и да вршимо револуције, већ смо према наређењу дошли да протерамо непријатеља у чему смо успели уз припомоћ Црногорских батаљона.

До мене долазе гласови, да сте Ви противник овог стања и да свим силама радите да ово поремете и изазовете нередо. За ово имам несумњивих доказа. Напоминем Вам као интелигентном човеку и јавном раднику, да је Ваш

БРАНИОЦИ УЈЕДИЊЕЊА

Учесник ових драматичних збивања Јован Ћетковић у књизи „Ујединитељи Црне Горе и Србије" објавио је и имена неких најватренијих поборника уједињења из разних крајева Црне Горе.

По Ћетковићу то су били:

„У Пјешивицама: поручник Ђуровић.

У Дробњаку: поручници М. Томић, Љ. Полексић, П. Тадић и Јевто Ружић.

У Голији: поручник Миња Вишњић.

У Бјелопавлићима: капетани Радојица Дамјановић и Илија Г. Павићевић; поручници: Васо Кнежевић, Душан и Лоле Бошковић, Крсто Ђуровић и други.

У Пиперима: командири Блажо и Вукашин Божовић, капетан Михаило Марковић.

У Кучима: капетан Јован Вуксановић, поручник Радоња Петровић, поручник Јевто Вујошевић, Настадин Ђ. Ивановић и други.

У Братоножићима: капетан Видак Ђелевић.

У Љешанској нахији: поручник Радоје Ћетковић, а са њим и официри народне војске Ђуриша Вукичевић, Саво М. Вукчевић, Бошко Кажић, Јоко Ст. Ђуришић и потпоручници Ђуро Ковачевић и Марко Вукчевић.

У Грахову: поред ком. Саве Н. Ковачевића, поручници: Ђорђије Марковић, Милутин Ковачевић, Перо Андријашевић, Милутин Булајић и други.

У Цуцама: ком. Петар Томановић, капетан Бајо Перовић, Вуко Томановић, техничар и други.

У Загарчу: капетан Благота Рамовић и поручник Марко Велимировић.

У Бјелицама: капетан Радоје Милић.

У Чеву: капетан Јошо Вукотић, Иво и Лазар Вукотић и други.

У Љуботињу: капетан Јоко Ђуровић.“

Ћетковић, такође, пише:

„Цуцка, бјеличка, загарачка и чевска омладина имале су мали број чланова, али зато ово бијаху истински прегаоци.

Поред народне гарде стадоше на браник народног и државног јединства четничке вође из доба окупације: Спасоје Тадић, Радован Томић, Митар Ковачевић, Урош Вуковић и Војислав Пекић у Никшићком крају; мајор Сава Лазаревић-Батара у колашинском крају, Бошко Бојовић и браћа Јакићи у Дробњаку и Шаранцима, Петар Бањовић у Бањанима и Аћим Миловић у Грахову.

Омладинске организације пребројише и збише своје редове. Оно мало оружја што је било сакривено приликом капитулације са оним оружјем и муницијом што је било отето од Аустријанаца приликом повлачења — добро дође омладини и народној гарди у овај час.

Никад и нигдје није јаче горио жар патриотизма, као што је оних дана горио у редовима црногорске омладине, која је са крајњим прегнућем по цијену најтежих жртава устала да одбрани уједињење или да сва изгине. У овој борби наша омладина се натјецала ко ће боље да се истакне, ко ће више да учини за српску, за општејугословенску ствар.

Најмногобројнија и зато једна од најактивнијих, која је лечела и спасавала ситуацију тако рећи на све стране — била је омладина бјелопавлићка, у чијим се редовима нарочито истицаху Марко Савићевић, Радован Бошковић, Никола Драговић, Спасоје Вујић, Јакша Брајовић, Милош Брајовић, Владо Дамјановић, Па-

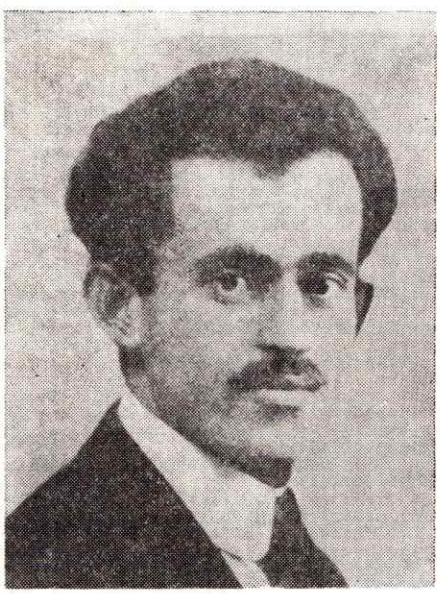

Глигорије Вукчевић, један од вођа љешанске омладине

такав рад штетан по нашу општу ствар.

Стога ако пукне магде каква пушка на нашега војника, или против ма кога који је за ово стање, или ако дође и пронесе се макакав барјак, или демонстрација, знам да сте Ви једини и главни кривац за ово. У том случају наредићу да се са Вама и Вашом породицом прво сврши.

Нећу и не дам да буде грађански рат у Црној Гори.

На ово је Р. Поповић одговорио да је он против тога, што је Црна Гора са Србијом ушла у Југославију, већ је требало да сама уђе. Жалио се да Народни Извршни одбор тера пизму. Њега не могу да кривим ни за шта, а он ни за кога не одговара, и тражио ми је доказ да он буни народ и т.д. Напоменуо сам му да ми је можда његов политички програм исто тако симпатичан као и програм Марка Даковића, али да сада није време расправљати о томе, да се ја не мешам у политичке ствари и да као војник имам Народни Извршни одбор, као и да је за мене ово: (пошто сам га понудио да седоказа, биће ми први доказ ма какав покрет, и додао сам да сада немам времена нити могу чинити каква ислеђења. Макакав њихов покрет против овога стања, срешће се са нама као са наоружаном силом.

Риста Поповић је био врло збуњен и једва је нашао врата при излазу.

Одмах после тога уђе ђакон митрополита Митрофана Бана, који ми предаде једно писмо. Отворих га у њему прочитах ово:[3]

[3] Писмо је упућено митрополиту Митрофану, а он га је доставио генералу Мијутиновићу.

'Повјерљиво

Ваше Високопреосвештенство, прочуо сам да се у велико ради да се изведе неки преокрет у земљи. Циљ је: ултиматум Србијанцима да напусте Црну Гору, проклamовање независности Црне Горе до овога рата и сазив народне скупштине према уставу, на Цетиње, која ће донијети решење оће ли и под каквим условима ступити Црна Гора у Југославију. Главне вође покрета су Јован Пламенац, војвода Ђуро Петровић и Милутин Вучинић. Већина народа изгледа да је незадовољна са одлуком Подгоричке скупштине, зато што је Црна Гора припојена Србији, а није као засебна јединица ушла у Југословенску заједницу. Како чујем већина народа по свима племенима придобивена је за покрет.

Почетак акције очекује се ових дана, од прилике у идући петак 21 о. м. Одлазак г. Јован. Пламенца с Цетиња за Црмницу биће, знак за почетак акције. Покретачи се надају сигурном успеху. Имају неке везе с иностранством преко Скадра. Рачунам да се ствар од Вас држи у тајности, те сам сматрао за дужност да Вам довољно учиним да знате, ако што буде, да се знадете снаћи. Све ово о чему Вам пишем казао је повјерљиво Јован Пламенац једноме моме рођаку а своме куму, а овај мени. Пошто сте Ви с Јованом били вазда у добрим одношајима мислим, кад би се Ви са њим лично видјели пре него оде с Цетиња, да ако шта има од овога у ствари, да не би од Вас затајио јер знам да сте Ви вјерно и ревносно служили четрдесет година и више Господару и својој земљи.

Што се мене лично тиче, ни у шта се не мијешам, већ пазим

вле Јововић, Андрија и Томо Драговић, Ново Вучић, Радуле Радовић, Душан Групковић, Ђорђије Брајовић, Бл. Савићевић, Јован Јововић, Мил. Милатовић, Дим. Дулетић, Цвјетко Станишић, Др Н. Шкеровић, Сп. Брајовић и др.

Никшићка омладина, у којој се, поред Новака Ковачевића, истицаху: Крсто Станишић, А. Лубурић, Перо Г. Јововић, прото М. Головић, Јово Жугић, браћа Стефановићи, браћа Павићевићи, браћа Рњези, Илија Ђукановић, браћа Њуњићи, браћа Павићи Шћепан и Јефто, браћа Вукотићи из Кочана, браћа Крунићи, П. Цицмил, Ристо Бошковић, Шоро Мијановић, Ђуро Бојовић, Милош Горања, Лаловићи, Лалатовићи, браћа Јокановићи, браћа Ћопићи, Драго Зиројевић, Нико Вукајловић, браћа Шабовићи, Ф. Крнић, Нико и Радојица Мијушковић и други. Ова омладина имала је тешку улогу и тежак терен, али је утолико јаче развијала своју акцију и имала знатнијих успеха у борби за одбрану народног и државног јединства.

Дробњак је био миран и компактан. Без мало сав уз идеју уједињења, он је као такав могао да пружи помоћ Никшићу и другим мјестима у часовима кад ови постадоше угрожени од сепаратиста.

Пива такође, са Миром Гломазићем, Спасојем Тадићем и Данилом Радојичићем, на челу, имала је исту улогу. Сличан положај имали су и Бањани. И у

Мирко Савићевић, један од вођа бјелопавлићке омладине

Пиви и у Бањанима зеленаша бијаше мало, али се не смијаху чути.
У Жупи Никшићкој тежак положај бијаше староме борцу капетану Радосаву

Јован Вуксановић, пуковник у пензији, командовао је једном јединицом бранилаца уједињења

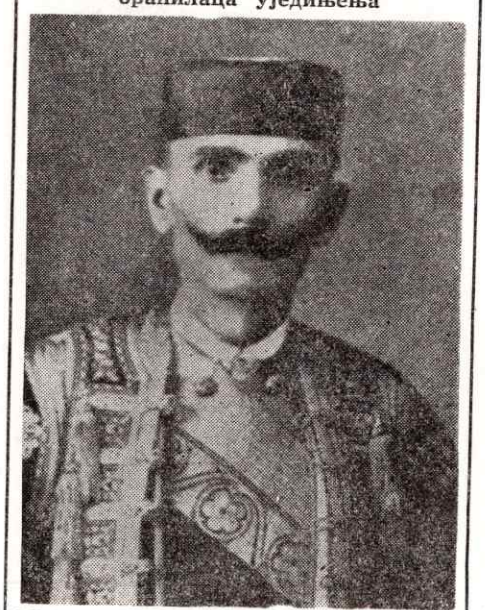

Мајор Вукан Мијушковић, један од вођа народне гарде

искључиво своју дужност, пазећи са стране развој догађаја.

Љуботин 18 - XII - 1918 год.

Одани Вам

Поп Стево Дрецун с. р.'

Ово писмо је било стигло на време. Пошто сам га прочитао, позвао сам комаднира Петра Ломпара, који је чекао у другој соби, иако је било подне.

Командир Ломпар бејаше у грађанском оделу; њега нисам ни понудио да седне. Чинио је утисак дрског и пркосног човека. Пошто се школовао у Бугарској, то ми изгледа је у њега ушла бугарска мржња према Србији, која га није још ни сада напустила; из његовог говора видело се незадовољство према створеном стању. Правдао се од некакве капитулације и питао: ко ће и ко може њега разрешити од заклетве дате Краљу Николи? Тад га мајор Борисав Николић упита: ко је руске официре разрешио заклетве и рече му, да његов Краљ није више то према одлуци Подгоричке скупштине и да самим тиме његова заклетва отпада. Пошто сам и њему поновио приближно онако и оно што и Ристи Поповићу, то је он тражио доказе итд.

Једном речју видело се да су се они договорили шта ће рећи, јер су знали за мој позив. Отпустио сам Ломпара, мислећи да ме чекају Јован Пламенац и Јован Поповић, али њих није било. Пошто је већ било превалило подне, а за ручак су ме чекали официри, отишао сам на ручак, а ађутанту сам наредио да јави Јовану Пламенцу и Ј. Поповићу да ћу по ручку доћи до њих, јер ме је ађутант Милишић, резервни потпоручник, уверавао да је Јован Поповић чешће болестан а он то зна јер у истом дому станују; за Јова-

на Пламенца рече да је можда и он болестан, па да зато није дошао.

По ручку око једног часа по подне, упутих ордонанса Црногорца Божу Лукића да јави Пламенцу да ћу доћи к њему, а сам са начелником штаба мајором Борисавом Николићем и ађутантом Милишићем пођох кући Пламенца. Код куће Пламенца никога не нађох осим његова синчића и слушкиње. Слушкиња ми рече да је господин изашао у варош, и стога оде да позове госпођу. Шетајући очекивао сам је у парку, који се налазио испред куће Пламенца. Пресретох госпођу и запитах је (пошто се представих ко сам и шта сам) где је господин Пламенац. Она ми одговори да је отишао у варош, и да је једва обукао одело (болела га је рука), да би видео зашто га зовем. Замолих госпођу да му јави да дође до мене данас у 4 часа по подне у канцеларију; напоменух да ће по њега бити горе ако задоцни или уопште не дође. Ни Јован Пламенац, као ни Јов. Поповић тога дана не дођоше к мени па ни доцније их моје очи не виђеше за све време борављења у Црној Гори (до 1. марта 1919, г.)"

Схвативши да је његова завера откривена, Јован Пламенац је истог дана када је добио поруку од генерала Милутиновића тајно побегао са Цетиња. Није се јавио чак ни својим најближим сарадницима, оставивши их да се сналазе како сами знају и умеју.

Пламенац је са Цетиња побегао у своју родну Црмницу, али његов долазак није остао незапажен. О његовом доласку у црмнички крај тадашњи командант Вирпазара Јагош Драшковић[4] у једном

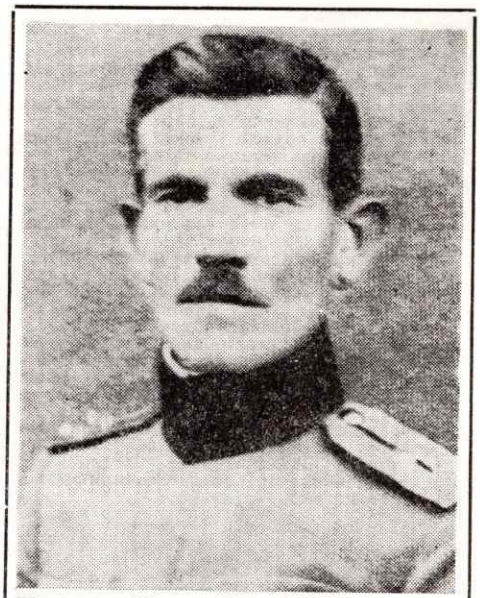

Капетан Крсто Ђуровић, командант једне јединице народне гарде

Бојовићу, Јову Бајовићу и Дим. Кнежевићу, јер они уза себе имаху мали број присташа према великом броју присталица бив. краља у овоме крају.

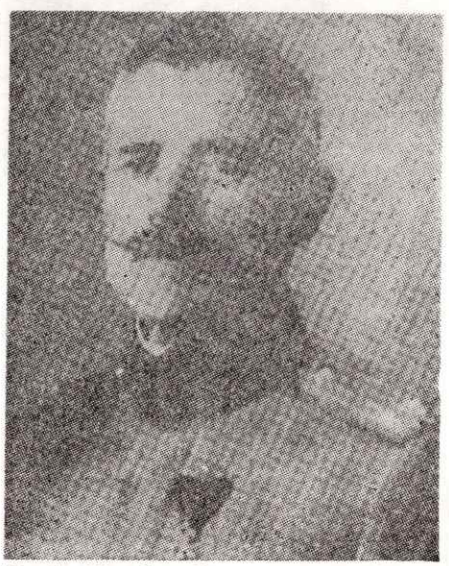

Илија Павићевић командовао је делом брдске омладине

[4] **Јагош Драшковић написао је ово писмо на захтев генерала Милутиновића који је у то доба писао своја сећања о боравку у Црној Гори. Писмо се налази међу Милутиновићевим списима у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду.**

А у Колашинском крају Бошко Бошковић, Илија Мандић, Јово Лазаревић, Јанко Тошковић, Милан Терић, Никола Булатовић и други истакнути омладинци имали су да се обрачунавају са масом „зеленаша“ сепаратиста, који се оних дана дигоше на оружје у оном крају. Овим инокосним омладинцима прискакала је у је вриједне и борбене чланове у лицу једног Јована Почека, Пера Лазаревића, Николе Банашевића, Лабуда Ђурића, Петпомоћ неколико пута никшићка, љешанска и пиперска омладина.

Цетињска омладина, са Љубом Гломазићем и А. Матановићем на челу, имала ра Космајца, Арсенија Мартиновића, Васа Милошевића, Ђока Баровића, Сима Чакића, Гавра Милошевића, Риста Гордића, Радомира Николића, Павла Калуђеровића, Митра Лазовића, Блажа Радиковића, Илије Вукићевића, Мих. Мартиновића и других. Њихов терен за рад био је један од најтежих, али за то њихова пожртвованост и оданост идеји уједињења у оним данима била је велика.

А Јовану Врбици, Јову Богдановићу, Андрији Поповићу и још неколицини Ње-

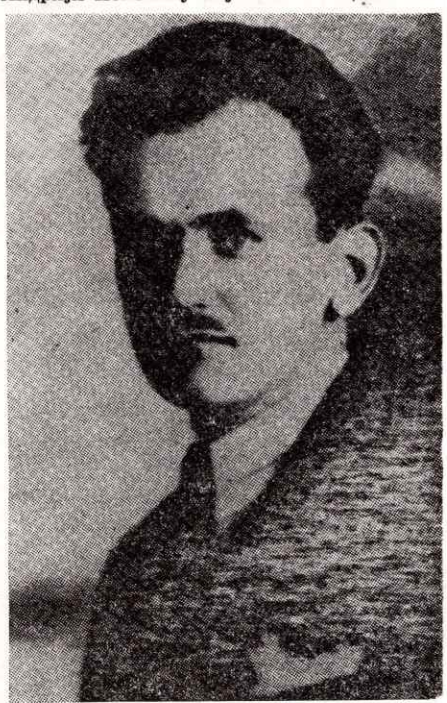

Пуниша Радоњић, омладинац, борац за одбрану уједињења

гушких омладинаца био је тако рећи најтврђи терен, њима је било понајтеже. Доста инокосни у помагачима, ту, у Његушима, родном мјесту краља Николе, тешко је било пропагирати идеју уједињења, тежак је и опасан био то посао. Али вођи Његушке омладине нијесу презали од опасности.

Граховска и Љешанска омладина биле су бројније од других, изузев Бјело-

писму упућеном генералу Милутиновићу 1925. године каже:

„9. децембра 1918. године одредили сте ме да примим дужност команданта места у Вир Пазару, где се је налазио свега један вод француске и један вод енглеске војске.

Чим сам дошао у Вир Пазар приметио сам да се шири пропаганда међу народом Црмнице у корист пок. Краља Николе и изгледало ми је да главни конци те пропаганде воде у Талијанску команду, а говорило се је нешто и о Јовану Пламенцу. И већ 18 децембра чуо сам приватно да је Пламенац побегао са Цетиња. Обратио сам се Команди Јадранских трупа и упитао колико је то тачно. Начелник штаба г. мајор Бора Николић одговорио ми је да је Пламенац доиста побегао и кад сам ја скренуо пажњу да је он родом из Црмнице и да је највероватније да ће он доћи у своје родно место те да ту подигне буну у народу. Господин Николић ми је препоручио да Пламенца ухватим по сваку цену само ако се појави у Црмници. Рекао сам да ће то бити немогуће урадити са 25 војника са колико сам онда располагао.

Већ 20 децембра јављено ми је да је Пламенац дошао у село Годиње, које је удаљено за један сат југо-источно од Вир Пазара и да је око себе прикупио око 70—80 наоружаних људи. Одмах сам пошао у правцу села Годиња са 15 војника и 10 жандарма-мештана; дошао сам у додир са Пламенцом и препоручио му да пусти своје људе кућама а он да слободно иде на Цетиње па нека тамо каже шта има о начину уједињења. Он је у почетку одбијао да да пристанак, али најзад рече свакако не у искреној намери: Ако ми г. ђенерал

Милутиновић загарантује писмено преко Вас (тј. мене) да нећу бити затворен и гоњен, ја ћу распустити своје људе кућама и препоручити им да се уздрже од сваког поступка, који би ишао на то да изазове неред у народу.

Рекао сам му да ја са Вама могу говорити једино телефоном и да само на основу тога телефонског разговора могу њему дати писмену обавезу у име Ваше. Он ми је скренуо пажњу, да су његови људи можда већ прекинули телефонску линију. Ипак смо се споразумели да ја са Вама говорим телефоном и да њему после дам писмену обавезу а он да ме дотле чека у селу Годиње. Вратио сам се у Вир Пазар, добио телефонску везу са командантом Јадранских трупа и говорио о горе изложеном са начелником штаба г. В. Николићем. Он ми је пошто је Вас претходно питао, преко телефона рекао, да могу у име Ваше Пламенцу дати писмену обавезу по којој би њему био загарантован слободан повратак на Цетиње и било би загарантовано да он и његови људи неће бити гоњени.

Ноћу између 20. и 21. децембра ја сам се вратио поново у село Годиње мислећи да ће ме Пламенац тамо по датој речи и сачекати; али он није одржао реч и на основу тога ја сам одмах закључио да он даје обећања само да добије у времену. Одмах сам се вратио у Вир Пазар и нашао окупљено око 100 омладинаца готових за борбу, мада су били рђаво наоружани".

Иако су припреме за побуну биле у пуном јеку, присталице уједињења још нису читаву ситуацију схватили трагично. Учесник ових збивања Миладин Контић сећа се да су за сваки случај у многим градовима Црне Горе, па и у

Арсеније Мартиновић, омладинац, борац за одбрану уједињења

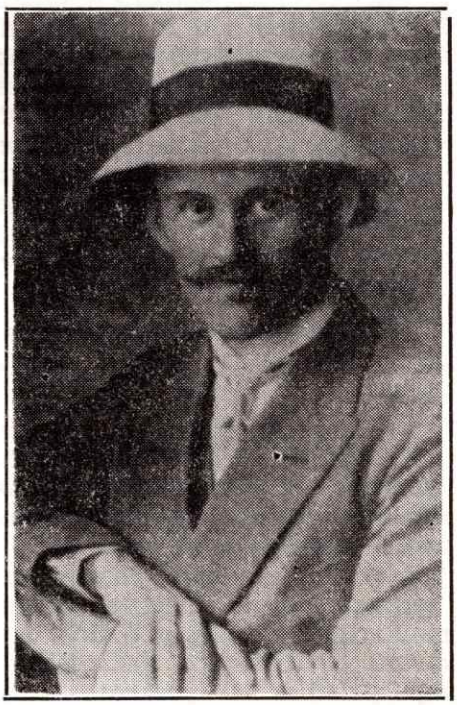

Живко Пазићевић, омладинац, борац за одбрану уједињења

Никшићу где је он тада живео, формиране чете народне гарде да се супротставе „зеленашима“.

„На шајкачама смо носили извезен амблем ННГ што је значило Никшићка народна гарда — сећа се Миладин Контић. — На челу народне гарде у Никшићу био је капетан Вукан Мијушковић и официри Стеван Звицер, Грујица Новаковић и Раде Стевановић.“

„Зеленашке“ вође били су за почетак побуне одабрали бадњи дан. Миладин Контић сматра да то није било ни мало случајно. Бивши главари добро су познавали менталитет народа Црне Горе и његове склоности ка симболима. Бадњи дан је за Црногорце имао изузетан верски и историјски значај, јер је 1707. године на тај дан изведена чувена истрага потурица. Бирајући овај дан за почетак побуне, вође су желеле и тим симболом да кажу Црногорцима како треба извести још једну истрагу издајника црногорске самосталности. Рачунали су да ће и самим избором дана за покретање побуне привући знатан број присталица, што се, како каже Контић, и догодило.

Побуњеници су били одлучили да заузму три највећа црногорска града.

„Катунски батаљони: цетињски, чевски, цуцки, његушко-ћеклићски и команско-загарачки имали су да опсједну Цетиње поврх Доњег Краја, па од стране Бајица и Ловћена, иза Орлова Крша, Ђиновим Брдом до депозита Обзовице. Одатле хватају бусију црмнички, љуботински, цеклињски и горњо-љешански усташи — док тако свежу обруч око Цетиња са свих страна.

павлићке, и оне су као такве имале прилику да у најкритичнијим моментима спасавају ситуацију око Цетиња и на другима мјестима.

Подгоричка омладина, која је оних дана са једним ријетким пожртвовањем и одушевљењем радила, имала је у својим редовима много ваљаних и ватрених бораца, међу којима се истицаху браћа Раичковић, Раде Ћетковић, Михаило Спахић, Вуле Петровић, Јован Божовић, Мило Ћекић, браћа Ненезић и браћа Пејановићи, Михаило Делибашић и други.

Упоредо, а најчешће у заједници са овом омладином, радила је и Кучка омладина, на челу које се истицаху, поред осталих Арсо Петровић, Милета Поповић, М. Радоњић и Стеван Гошовић.

У Зети је омладина била доста инокосна али за то су Ристо Вујачић, Василије Дракић са браћом Филипом и Андријом, Душаном Ивовић и други малобројни али ватрени борци и приставе уједињења имали да удвострученом енергијом сузбију пропаганду Сава Вулетића и његових пријатеља за краља Николу и сепаратну Црну Гору.

Још инокоснији бијаху у Црмници Јован Томашевић, Михаило Јовановић, Н. Клисић, И. Гвозденовић, Др. Блажо Лекић, поп Јоко Гојнић, Саво Бучићевић, са још неколико ватрених омладинаца из Црмнице.

А у Ријечкој нахији Стеву Јовићевићу, Тому Ђурашковићу, Васу Ђурановићу, Јовану Дапчевићу и Марку Кнежевићу тешке препоне бијаху на путу оних дана, за то је и био онако мали број омладинаца из ове нахије. Они су са још неколико приставa уједињења, били мала оаза у мору краљевих приставa у њиховом крају.

Блажо Беговић у Загарачу, Иво и Лазар Вукотић у Чеву, радили су са малим бројем својих једномишљеника оних дана у Катунској нахији. Они су опкољени били све самим краљевцима.

Пиперска омладина, са Тодором Божовићем познатим политичким борцем, Ђуром Филиповићем, Крстом Љумовићем, Бућом Михаиловићем, Вуком Пулевићем, Михаилом Божовићем и другим истакнутим омладинцима онога краја, некад сама а некад у заједници са Кучком и Подгоричком омладином, увијек је била готова, да притекне у помоћ онамо гдје треба, иако је у свом племену имала доста посла да сузбије акцију Вучинића и других присталица краља Николе“.

ПЛАН

Јован Пламенац је детаљан план устанка још 14. (по старом календару 1.) децембра доставио италијанском новинару Ђузепе Балдачију, а он је план упутио Министарству рата Италије.

Како пише проф др Драгољуб Живојиновић у студији „Италија и божићна побуна у Црној Гори 1919.“ објављеној у „Историјским записима“ бр. 1 од 1985. године, план је имао шест тачака:

„1. Војвода Ђуро Петровић, на челу неколико батаљона „револуционара“, заузеће Никшић, одакле ће, преко Чева и Цуца, марширати, са побуњеницима из Његуша, на Цетиње;

2. Генерал Милутин Вучинић, на челу трупа из Пипера, Љешкопоља и Зете, напашће Подгорицу и поћи ка Цетињу, пре-

лазећи преко Љешанске нахије. Његове трупе састаће се са трупама војводе Ђура Петровића између Чева и Љешанске нахије;

3. Јован Пламенац, на челу трупа из Црмнице, уз помоћ одреда из Љуботиња, кренуће истовремено ка Цетињу; три групе извршиће истовремени напад на Цетиње. Србијанске трупе у граду биће разоружане, а уколико пруже отпор биће уништене. У случају победе предвиђало се прикупљање црногорских „издајника" и њихова интернација на острво Лесендро на Скадарском језеру. Организатори устанка, који су наложили својим следбеницима да понесу са собом храну за три дана, упутили су нејској влади захтев да обезбеди: а) храну за 15.000 људи за двадесет дана; храна треба да буде трајна — морнарски двопек, сув хлеб, конзервирано месо; б) одело за трупе које га сада немају; в) пушке, митраљезе, муницију и неколико топова. Опрема и храна морају се прикупити на једном месту у близини Скадарског језера, како би их побуњеници могли поделити кад почне побуна.

4. Кад читава Црна Гора буде ослобођена, влада у Неју ће осигурати слање хране народу;

5. Очекујући акцију Васојевића и Србијанаца, тражило се да нејска влада предузме кораке да се створе арбанашке банде које би их нападале у региону Пеђ—Плав. Неопходно је да нејска влада стави на располагање Јовану Пламенцу, као организатору побуне, 1,200.000 франака за потребне трошкове;

6. Нејска влада мора, одмах после избијања побуне, обавестити јавно мнење у свету о вољи црногорског народа."

Доњи Цеклин, дио Црмничана и Љуботињана, као што се из наведене преписке усташких вођа види, требају опсјести Ријеку и натјерати је на капитулацију.

Подгорицу је требао да заузме бригадир Милутин Вучинић, помоћу Пипера, Куча, Љешкопољаца и Зећана, у заједници са командиром Андријом Рапичевићем, Савом Вулетићем и извјесним бројем кучких официра.

Никшић су имали да опсједну усташке чете из требјешког, никшићког, луковског, жупског, рудинског и пјешивачког батаљона са браћом Петровићима Божом, Ђуром и Марком Ђукановићем, бив. министром, бригадиром Ђуром Јововићем и бив. нар. послаником Мисјом Николићем — на челу.

Падом ових градова — пада сва Црна Гора. Све друге вароши и варошице пале би разумије се одмах. Такав је био њихов план, по коме су нам и ударили" — пише Јован Ћетковић.

III

ОПСАДА ГРАДОВА

СУКОБ ОКО ПОДГОРИЦЕ

Један крвави рат је прошао, а у Црној Гори, која мира никада није ни запамтила, избио је нови. Овог пута Црногорци нису преко мушице гледали непријатеља. Једни према другима пушке су окренули рођаци, пријатељи, суседи.

Јовану Пламенцу и осталим главарима успело је да подигну буну.

Побуна је прво избила у крајевима око Подгорице. Део Мартинића на челу са командирима Стеваном и Богићем Радовићем заузели су Спушку главицу, а Пипери на челу са бригадиром Милутином Вучинићем на Враницким њивама пресекли су пут Даниловград—Подгорица. Командир Андрија Раичевић и капетан Мато Раичевић заузели су положај на Вељем брду код Подгорице.

Како су, са малим изузецима, Бјелопавлићи били на страни присталица уједињења, врло брзо су без иједног испаљеног метка натерали на капитулацију устанике који су заузели Спушку главицу. Вође побуне су ухапшене, а војска распуштена кућама.

Бјелопавлићи, углавном омладина, продужили су потом према Подгорици. На Враницким њивама дочекао их је бригадир Вучинић. Овде би можда и дошло до пушкарања да готово истовремено са друге стране Бјелопавлићима није стигла помоћ од омладинаца из Подгорице, Пипера и Куча, па се Вучинић нашао у обручу. Ипак се стари бригадир није усудио да прихвати борбу, па је наредио да се положи оружје. Вође побуне су, такође, ухапшене и одведене у Подгорицу, а војници пуштени кућама. На исти начин на капитулацију су приморани и побуњеници на Вељем брду.

Пораз у подгоричком крају био је крупан ударац за укупне планове побуњенике, јер је било предвиђено да побуњеници из Пипера и

околине Подгорице после заузимања вароши притекну у помоћ, уколико буде требало, онима који су опколили Никшић и Цетиње. Осим тога, већ на почетку се показало да побуњеници и нису тако јединствени и одлучни, што је утицало да донекле спласне самопоуздање присталица краља Николе у осталим крајевима.

БОРБЕ ОКО НИКШИЋА

Према детаљно утврђеном плану под опсадом се предвиђеног дана нашао и Никшић. Никшићка омладина се на брзину организовала. Сазван је збор на коме је за председника омладине изабран др Нико Мартиновић, а за секретара Марко Каваја. Формирана је омладинска чета на челу са Стеваном Звицером. У чету су се, како у својим мемоарским белешкама објављеним у „Вечерњим новостима“ 1. маја 1959. године пише Марко Каваја, уписали и неки стари ратници. У граду се у тренутку побуне налазило и 18 војника под командом капетана Стојића. Пошто су телефонске везе са Никшићем биле прекинуте, капетан није имао везу са својим командантом на Цетињу, па је сам донео одлуку да се његови војници не мешају у овај сукоб. Омладинци су, ипак, успели да га убеде да им позајми једну машинку.

„Како су нас извиднице обавештавале, на свим положајима око града примећен је већи број жена с торбама и коњима, јер су нападачи агитовали да ће по заузећу града бити дозвољена пљачка“ — пише Марко Каваја.

У тренутку када су „зеленаши“ били опколили Никшић Миладин Контић се налазио код своје куће у селу Кунак на домак града.

„Чим сам чуо шта се догађа кренуо сам према Никшићу да помогнем браниоцима. Побуњеника бијаше много. Варош са свих страна опкољена. Командант побуњеника на подручју куда сам се ја кретао према граду био је мајор Шћепан Мијушковић. Био је то прослављени јунак из многих претходних ратова, па су многи за њим кренули на Никшић. Нико ме од њих није заустављао, јер нису ни знали да ћу се борити против њих. Никшић бијаху опколили Ровчани, Морачани, Жупљани... Кад стигох, у град прикључих се омладинској чети“ — каже Миладин Контић.[1]

Никшић је био опкољен 21. децембра (по старом календару) — али ни идућег дана није дошло до борби. Изјутра, 23. децембра, побуњеници су браниоцима Никшића упутили ултиматум: „Потписати,

[1] **Сећања живих учесника и савременика збивања после уједињења Црне Горе и Србије записане су након више од шест деценија. Многе детаље о овим догађајима време је неумитно морало потиснути у заборав, па је могуће да нека сведочења после 6,5 деценија нису сасвим прецизна.**

испред осам племена, траже да би изаслали 23. ов. мј. у 12 часова на подне г. г. команданта мјеста, команданта посаде, команданта војног округа никшићке бригаде и шест грађана који имају доћи код нове пиваре на Бистрицу. Ако се на одређену уру не одазовете позиву, за последице мичемо са себе сваку одговорност" („Народна ријеч" — 26. III. 1920).

„Око 3 сата после подне, сећа се Миладин Контић, запуцаше прве пушке са Требјесе. Затим запрашта са Чаћелице, Главице и око пиваре. Било их је много више него нас омладинаца, али ми успесмо да одбијемо први напад. Били су, богами, успели да прију до у сам град, али их натерасмо да се нешто повуку."

Кад се борба мало стишала Марко Каваја је покушао да спречи даље крвопролиће.

„Као секретар омладинске организације ступио сам још раније, на своју руку у контакт са неким традиционашима и успео неколико да задржим да не учествују у нападу на Никшић. Мало касније, док је око Никшића оперисала једна мања група нападача, која се још није била предала, омладина је извршила напад у Страшевини, на кућу у којој су били углавном вође одметника. Том приликом неки омладинци су рањени а једнога су одметници заробили. Тај случај, а и стално стрепње за сигурност грађана који су се кретали око Никшића, потстакли су ме да посетим штаб одметника, иако сам од њихове стране био осуђен на смрт.

Од окружног начелника Београђанина, који се никада није снашао, добих једног заробљеног Никчевића, рођака ондашњег команданта одметника Радојице Никчевића, који је, узгред буди речено, погинуо 1942-ге године као командант једног четничког одреда у борби с партизанима. Заробљеног Никчевића и мене повезао је један фијакериста који је, то смо знали, служио као веза одметницима. Кад смо дошли на Пандурицу испод Будоша, где се тада налазио главни штаб одметника, дочекао ме је Радојица Никчевић са неколико коловођа.

Око мене се окупи велика гомила људи која је била радознала, зашто сам дошао? У почетку су ми претили али их Никчевић умири, а ја им рекох да сам дошао не бих ли сазнао зашто се бијемо? Предложише да постављам питања, али гласно, да сви чују јер не би хтели ништа тајно. Поседали смо и ја поставих прво питање:

— Јесте ли противу уједињења?

Као из једног гласа сви загаламише и гласно почеше да псују сваког Црногорца који мисли да смо ми противу уједињења, јер је то наш петвјековни сан.

После овога обратих им се, готово у шали:

— Па за кога се онда ђавола бијемо између себе?

На то ми приступи један главоња, унесе песницу у лице и раздра се из свег гласа:

— Бијемо се зато што сте ти и твој друг неваљали ускогаће и синови иглара и чивитара варошких, отјерали поштене војводе и сердаре па дошли да нам судите! Ево зато се бијемо.

С овим се сложише сви, што ме зачуди, јер такав одговор нисам очекивао пошто се популарно мислило да се бијемо око уједињења и династије. Када сам напуштао одметнике још једном ме зачуди изјава Радојице Никчевића и његовог рођака Милоша, официра народне војске, који ми рекоше — гласно да се чује — да ће послушати Марка Даковића унука славног војводе Анта Даковића, све што им нареди а да нама игларима, чивитарима, и поганима из града ништа не верује. (Марко Даковић је оличавао нашу борбу)" — записао је Каваја.

После овог разговора између Каваја и побуњеника борба је опет настављена свом жестином. Миладин Контић каже да су једва одолевали нападима.

„У сумрак нам стиже помоћ. Дође омладина из Бјелопавлића, што нас осоколи, а нападаче поколеба, па њихов притисак ослаби. Добисмо обавештење да нам помоћ стиже и из Грахова. Чим смо то чули били смо сигурни да је победа наша. Неки од нападача чим су опазили да нам стиже помоћ, окренуше пушке преко рамена, па одоше кућама" — сећа се Миладин Контић.

О завршетку борби око Никшића пише и Јован Ћетковић:

„И попови Головић, Жугић, Михаиловић, узели су пушке у руке, ускочили у шанчеве одбране и запуцали. Борба се развила у пуном јеку. Омладинци се витешки бране и 10 пута јачем противнику не дају стопу напријед. Борба крвава траје цио дан. Ни једну позицију омладина још није изгубила — ни корак није оступила. Противници чекају ноћ, па да под заштитом мрака учине јуриш и уђу у варош, али преварили су се у плану. Пред само вече појавила се од Царева моста и преко Озринића, бјелопавлићка омладина са Марком Савићевићем и капетаном Илијом Павићевићем на челу, која хиташе у помоћ Никшићу. Од Трубјеле иза својих леђа „зеленаши" опет осјетише примицање Граховске омладине. Опазивши иза себе ову борбену омладину противници декуражирано почињу остављати своје позиције — и мјесто да уђу у Никшић да та освоје, као што су били наумили, — они бјеже по мраку кућама, крвави и посрамљени; док Бјелопавлићи побједоносно улазе у варош, срдачно дочекани од храбре Никшићке омладине.

Иако је окршај био жесток и немилосрдан, губици бранилаца вароши, како каже Миладин Контић, нису били велики: два мртва и неколико рањених. Колико је мртвих и рањених било на страни побуњеника не зна се тачно, али их је било много више. Нападачи су своје погинуле и рањене у току ноћи односили кућама.

Пошто је опсада разбијена власти у Никшићу су похапсиле неке од вођа побуне: Ђура и Марка Петровића и бившег министра Марка Ђукановића. Бригадир Ђуро Јововић и Мисја Николић успели су да побегну — Јововић у Италију, а Николић у шуму.

Дробњаци су доста касно стигли у помоћ браниоцима Никшића, јер их је омео снег. Ипак, њихов долазак у град спречио је ново крвопролиће. Неки побуњеници су, наиме, имали намеру да поново нападну Никшић, али су се видевши Дробњаке разишли кућама.

У Никшићу је могло да дође и до немилих освета, али су на време спречене. О томе Јован Ћетковић каже:

„Послије неколико дана народни посланик један од четничких вођа Радован Томић узео је са собом Петровиће из затвора, водећи их у правцу Дробњака, у намјери да их у Дробњаку изведе пред народни суд и да на тај начин Дробњаци добију задовољштину за многа недјела и насиља учињена над Дробњацима за вријеме владавине краља Николе. Томићев брат Владимир, свршени правник и судија био је у своје вријеме, као слободоуман и напредан интелектуалац, ухваћен и звјерски испребијан од слуга краља Николе, и на крају одведен из Шавника у Подгорицу, те онамо стрпан одмах у Подгоричку Јусовачу, гдје је на крају и кости оставио. Посланик Радован Томић ипак је с пута вратио натраг заробљене Петровиће — Божа, Ђура и Марка на молбу и заузимање никшићких грађана.“

ОПСАДА ВИРПАЗАРА

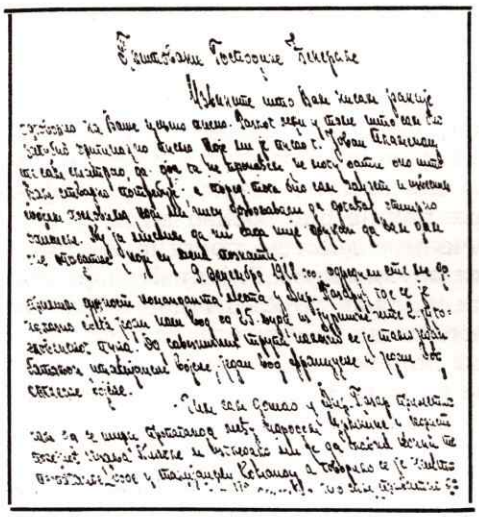

Факсимил писма које је Јагош Драшковић упутио генералу Милутиновићу

Немири су 21. децембра (по старом календару) избили и у Црмници. Присталице краља Николе окупљале су се у билизини Вирпазара, а предводио их је Јован Пламенац.[2]

О опсади ове варошице Јагош Драшковић каже:

„Сјутрадан ујутру 21. децембра Пламенац се почео приближавати Вир Пазару са својим присталицама којих је било око 400 људи а можда и више. Ја опет, био сам прикупио око 350 људи који су се били решили да се са Пламенцом и његовим присталицама боре ако овај покуша да уђе у Вир Пазар и да збаци власти које је био поставио Извршни народни одбор. У току дана овај је број порастао, док је код Пламенца остао непромењен, али то њему није сметало да се примиче Вир Пазару све више и више смерајући да ухвати везу са Талијанима и да од њих добије оружје и муницију. Ја сам му ту његову намеру осујетио тиме што сам поставио своје предстраже између његових људи и Италијана, услед чега се је у наступању задржао негде око два сата после подне. Поручио је да би хтео да разговара самном, али ја нисам хтео код њега отићи, зато што ме је већ прве ноћи био преварио, него сам послао једног старијег Црмничанина — Станка Ђуровића, који ми је донео од њега поруку да би

[2] **Готово сви записи и документа из доба божићне побуне носе датуме по старом календару. Побуна је по новом календару, у ствари, почела првих дана после нове 1919. године.**

хтео ипак да се састане самном и да му ја дадем оно писмо у име Ваше, у коме бих му загарантовао да му се неће ништа десити ако дође на Цетиње и да његови људи неће бити никако гоњени. Додао је даље да жели да самном дође Др Блажо Лекић који је био посланик у Великој Народној скупштини у Подгорици и вођа Црмничке омладине. Ја сам у Вир-Пазару написао писмо у коме сам у име Ваше доиста дао Пламенцу гаранцију да неће бити гоњен а исто тако да неће бити гоњени његови људи, само ако он оде на Цетиње и ако распусти своје људе да иду кућама и да им још препоручи да се држе мирно.

То тако написано писмо ја сам однео собом и отишао са Д-ром Лекићем и Станком Ђуровићем у логор Пламенчев, предао му писмо и од њега добио друго, којим се обавезао, а које у препису гласи:

„Примио сам упућено ми писмо од господина Драшковића, а издато ми по налогу господина ђенерала Милутиновића — команданта Јадранских трупа, којег акцептирам и у погледу одржања реда и мира са стране мојих људи које отпуштам кући, препоручивши им да не би могли ништа учинити што би могло доћи до нереда и проливања крви.

Код Вира

21-XII-1918. г. Ј.С. Пламенац, ср.р'

На овакво попуштање Пламенац је био у Црмници принуђен том околношћу што није могао са сигурношћу рачунати у своју победу, а ако и заподене борбу, и како сам касније сазнао, он је својим присталицама из Катунске и Ријечке нахије био обећао да ће у Вир Пазар ући одмах, и да ће са Црмничанима доћи да помогне Катуњанима и Ријечанима те да заједнички заузме прво Ријеку Црнојевића а затим Цетиње и то да се све сврши најдаље до 23-ћег децембра. Он је увидео да је то немогуће и разуме се да је сматрао за корисније да се бар са неколико својих људи појави код Цетиња међу своје присталице, па да ту борбу заподене и реши у своју корист. Вир Пазар и Ријека пали би сами по себи, чим би Цетиње пало, тако је он рачунао.

Зато је Пламенац 21. децембра 1918. године увече пристао да распусти своје људе а он да сам иде на Цетиње како и куда он сам зна. Понудио сам му на његову примедбу, да та успут могу убити или затворити, да га ја лично пратим са мојим људима све до Цетиња, но он је одбио, говорећи да би то изгледало да га ја спроводим.

Ноћу између 21-вог и 22-гог децембра, његови су се људи расули сем њих једно 60, са којима је он отишао у село Бољевиће да се одмори код своје куће ту вече и сутрадан 22. децембра 1918. г. и да се потом крене на Цетиње.

Ја сам био на опрези целу ноћ између 21. и 22. децембра, и сутрадан цео 22 децембра. Никога од омладине нисам пустио да иде кући, већ сам искористио прилику да их још боље организујем и припремим за борбу ако Пламенац покуша да превари, као што је учинио први пут у Годињу, и као што је то њему својствено.

Пре него што је Пламенац побегао са Цетиња негде око 16. децембра г. Андрија Радовић прошао је за Скадар преко Вир Пазара

у друштву са г. Алексом Мартиновићем, где је имао да сврши неку мисију код Француског ђенерала-команданта савезничких снага у Скадру.

22. децембра г. Радовић се вратио из Скадра, није одмах продужио пут до Цетиња, јер је веза била прекинута, већ је остао у Вир Пазару. Са њим је био и један капетан или енглески или амерички који је као изасланик био дошао да се обавести тачно о стању у Црној Гори. Радовић је остао 22 децембра на Вир Пазару и том приликом држао Црмничанима један говор у коме је изложио своје заслуге и рад на уједињењу Србије и Црне Горе. Нарочито је нагласио како је за тај рад одликован великим страним одликовањима, тако, рекао је он: Ја данас имам више одликовања, него што их је имао покојни Илија Пламенац. Том приликом претио је Јовану Пламенцу и у току говора нагласио је да Јован треба да дође у Вир Пазар као што је и он дошао, па да каже шта жели и шта хоће.

Најгоре дејство што је могао имати један говор у оваквим и сличним моментима имао је доиста говор А. Радовића и то у два правца. Његово самохвалисање о заслугама за уједињење и упоређивање својих одликовања са онима које је имао покојни војвода Илија Пламенац, један из оне плејаде врсних Црмничана старе Црмнице, створило је врло рђаво расположење баш код оних који су се били свесрдно загрејали за уједињење и мало је требало да се то тако психолошко стање погорша на штету Г. Радовића, па да га Црмничани нападну.

С друге стране Радовићеве претње доспеле су и до самог Јована Пламенца, који се тада налазио у селу Бољевићима, услед чега је он одмах почео да прикупља поново људе.

Ја сам за то дознао у мрак 22. децембра и одмах сам почео да спремам једну чету од једно стотину педесет људи и пошто сам је спремио са њом сам кренуо за Бољевиће негде око пола ноћи 22—23. децембра у намери да Пламенца ухватим, или ако то не могнем да га протерам. Али када сам стигао у Бољевиће Пламенца није више било у Бољевићима већ будући благовремено обавештен о мојој чети он је побегао са око 70 људи ка селу Сеоцима и Крњицама, које се налазе на обали Скадарског језера до саме Скадарске крајине. Вратио сам се из Бољевића у Вир Пазар и сутрадан са истом четом у саму зору укрцао сам се у брод који сам од г. Радовића једва добио, а којим је он био дошао из Скадра. Отишао сам из Крњице, тамо нашао Пламенца и одатле га са свим оним људима, њих око 70 — протерао у Скадарску крајину пошто га је немогуће било ухватити. Из Крајине се више није ни вратио већ је са оним својим људима отишао на Бадњи дан преко Бојане ка Италијанима.“

ПОБУНА ОКО РИЈЕКЕ ЦРНОЈЕВИЋА

Иако мала варошица, Ријека Црнојевића је за побуњенике представљала једну од кључних тачака, јер је било предвиђено да се после њеног заузимања изврши снажан напад на Цетиње.

Ова варошица 21. децембра била је са свих страна опкољена. Вођа побуњеника у овом крају био је командир Ђуро Шоћ.

Одбрана варошице на челу са бригадиром Ником Пејановићем, иако малобројна, заузела је чврсте позиције и била спремна за борбу.

На Бадњи дан у овом крају није испаљен ни један метак. Између присталица краља Николе и присталица уједињења дошло је до неке врсте преговора, односно преписке.

Нико Пејановић, иначе бивши ађутант престолонаследника Данила, упутио је једном од побуњеничких вођа писмо са упозорењем да одустане од борбе:

„Капетану Јовану Вујовићу с Друштвом,

ђе буде

У име официра и војника племена цеклинског и добрцког упозорујемо вас и братски да напустите сваку борбу и ослободите нашу територију и да одустанете од намјере напада на Ријеку.

Нећете-ли-

Кунемо вам се крвљу заједнички проливеном да ћемо се до једнога поклати.

Не дозволите страним племенима који су већ кренули, да мире Ријечку Нахију.

С неким дијелом Љуботињана у току су преговори у истом смислу, привремено је од наше и њихове стране установљено да се за ноћас одустане од сваког напада било на Ријеку или између нас.

Ово сматрам за брацку дужност да вам саопштим

у име свих

Хан Машановића 21 децембра 1918 г. бригадир Н. Пејановић“

И побуњеници су, међутим, имали своје захтеве, па су месној команди упутили следеће писмо:

Ријека

„Мјесној команди

Извештавамо вас да овде скупљени Народ захтијева следеће:

Да се Србијанске трупе које се у Ријеци налазе из исте одмах уклоне, а тако и сви они који желе са њима одити. При изласку да су трупе слободне са собом и оружје изнијети. Одговор на горње народ захтијева до 11 сати прије подне.

Шинђон, 21-XII-1918. г. испред народа"

11 с. прије подне

Вођа побуњеника Ђуро Шоћ послао је писмо среском начелнику Стеву Јовићевићу са предлогом да се сукоб мирно реши:

„Господину

Среском начелнику Р и ј е к а

Од назад два мјесеца продата је наша мила Црна Гора за Јудине сребрњаке, купили су је они за чију смо слободу толико наше крви пролили и који су као коморџије у туђинској војсци долазили да војују против наше слободе и нашега светога барјака. То се насиље није могло подносити, јер су нас ти нови Господари прије него су сјели на столицу, почели шамарати и кандијати и то баш у вашој вароши.

Чаша жучности против тих насилника преливена је. Стога јутрос устало је 35.000 организованих Црногораца да одбране своја права и васпоставе Црну Гору у свима својима сувереним правима, а на начелу уставно-парламентарних принципа црногорских.

Нама је у дио пало да блокирамо вашу варош те стога вас позивамо да од Ваше војне посаде пошаљете три таоца код наших извидница на Ријечки град у року од један сат као знак да против нас нећете употребљавати оружје. Наравно, чиновништво, жандармерија и војништво ваше, које не буде дигло руку против наших војника, оно ће остати и на своја мјеста, јер ми не идемо никога да узурпирамо, него само тражимо да ускрснемо наша погажена права и подигнемо наш свети барјак — око којега су и Ваши преци доста своје крви пролили.

Стога Вас позивамо, као брата Црногорца, да наш захтјев испуните и тијем претечете проливање брацке крви, коју би узалуд пролијевали, јер бисте ипак морали подлећи оволикој сили пошто Вас опкољава 500 војника а до довече биће и 1500, јер долазе к нама и Црмничани који су још синоћ Вир очистили од насилника.

Дозволите ли пак, да се крв пролијева, иста нека пане на Вас и на Вашу дјецу.

Чиста страна 21-XII-918 Командант сектора усташке војске"

Вођа побуњеника упутио је писмо и председнику Општине Ријеке Црнојевића:

„Господину предсједнику

Општине вароши Ријеке

Р и ј е к а

Црна Гора наша мила Отаџбина продана је за Јудине сребрњаке, закупише је они за чију смо слободу ми толико Црногорске крви пролили. Наш свети барјак погажен је, наше традиције и светиње за које смо се 600 година борили све су потурене. За та наша света права

и за васпоставу Црне Горе устало је јутрос 35.000 Црногораца на сва мјеста у Црној Гори па и ми који смо блокирали вашу варош са свију страна, те Вам у њој без наше дозволе не може нико уљести ни изисти.

Стога вас позивамо, да би грађанству саопштили: коме су миле светиње наше отаџбине и ко неће да их продаје, нека изађе код нас, а тако тражимо да посада српијанска и жандармеријска пошљу таоце, јер ми не желимо пролијевати брацку крв, већ ако нас ви приморате. То Вам препоручујемо да изађете нашем захтјеву на сурет, како би Вам поштеђена била варош и њене фамилије.

Ријешите ли да браните варош, ми ћемо без икаквих обзира, поступати према Вама — у томе случају брацка крв и крв невине дјеце и жена која ће неминовно пасти, нека пада на вас и на вашу дјецу.

чиста страна 21-XII-1918. командант сектора усташких трупа"

Побуњеници су се једним писмомо обратили и команданту Ријеке Црнојевића лично:

„Господину Команданту
Крал. Српских трупа
Ријека

Црна Гора наша Отаџбина, од назад 600 година бранила је и чувала лучу српске слободе и у њој се иста није трнула, до назад три године. Назад три године ту су нам слободу одузели Аустро-Мађари једном силном најездом 20 пута вишом снагом но је онда наша била, те смо тој сили морали подлећи и као робови три године чекати док наши савезници Енглези, Французи, Американци и Италијани не сатрије тога охолог насилника. Кад дође нашем измученом али херојском народу и тај дан, дан свеопште слободе, дођосте ви браћа Шумадинци да замијените Аустро-Мађаре у Црној Гори. Ваш долазак поздравили смо са великим ентузијазмом, мислећи да сте ви дошли као што долази брат брату, па да се брацки руку за руку грлимо и љубимо и да тако загрљени уђемо у нашу велику Југославију. Ми смо Вам указали свако гостопримство што може један брат указати брату, чашћавали смо Вас, гошћавали и сваку Вам пажњу указивали мислећи да сте Ви искрено дошли међу својом браћом. Али гле нашег разочарања, Ви нијесте дошли онако као што смо се ми с правом надали и од Вас очекивали! Ви сте дошли не искрени! Ви сте нам донијели Јудине сребрњаке, да за њих купите милу нам Црну Гору и да је као прћију предате Краљу Карађорђевићу.

Нажалост нашли сте неколико младих и неурачунљивих људи, које сте поткупили и завели тијем сребрњацима, који су покушали да Вам нашу отаџбину продаду за сребрњаке, као што прода Јуда Христа!

Но пошто, тај не братски и ничим неоправдани Ваш поступак не одобрава ни 5% црногорског народа него се гнуша и сав устаје противу тога поступка, да га свијем својим средствима брани. Зато је јутрос 21 децембра 1918 године устао сав Црногорски народ, онај

који поштује своје светиње и своје традиције, свој барјак и своја суверена права, њих 35.000 наоружаних људи,[3] који јутрос опколише све вароши у Црној Гори, да их од Вашег не брацког насиља ослободе.

Ми ипак којима сте удио пали Ви на Ријеци као и сви други опколили смо вас са свију страна, па као такве позивамо Вас још потоњи пут као браћу: да у року од 1 сата пошаљете три таоца на Ријечки град нашој извидници а сви остали да се спремите за два сата са свијем Вашим прибором, како ћемо Вас отпратити за Скадар. Гарантујемо Вам животе, час војничку, оружје Вам дајемо да га слободно понесете са собом као и све Ваше ствари како официри тако и сви војници.

Непристанете ли на то, наступиће између нас таква борба, какве нико никад не памти, јер на кога је већа милост на тога је и већа жалост, те Вам доцније не би помогла никаква молба — а зло је да пролијевамо брацку крв — али неће бити наша кривица у томе него Ваша.

У томе случају гријех и крв проливена нека пане на Вас и на Вашу дјецу."

Између побуњеника и присталица уједињења код Ријеке Црнојевића вођени су и директни преговори, али ни једни ни други нису одустајали од својих захтева, тако да је први дан побуне протекао у преписивању и преговорима.

Међутим, идућег јутра наступио је преокрет. Бранитељи вароши добили су помоћ, па се однос снага знатно изменио. Пошто су, наиме, разбили опсаду око Подгорице, омладинци Бјелопавлића, Куча и Подгорице кренули су у помоћ Ријеци Црнојевића и Цетињу и у току ноћи стигли до Царева Лаза.

Учесник ових догађаја био је и сам Јован Ћетковић, који је о доласку на Ријеку Црнојевића записао:

„Са овом омладином, која хита у помоћ Цетињу, иду: Познати борац Тодор Божовић, нас двојица народних посланика В.Н. Скупштине, Никола Ковачевић-Мизара, учитељ из Грахова и ја; капетан Јован Вуксановић, капетан Михаило Марковић, капетан Радојица Дамјановић, студенти: Михаило Спахић, Станко Драгојевић, Ђуро Радовић, Крсто Љумовић и други, а барјак пред нашом колоном носи Никола Драговић, свршени правник и судски писар из Бјелопавлића. Наша колона броји 300 људи, све ватрених бораца — готових да одмах полете у смрт за велику идеју Уједињења.

Ноћ је мрачна, киша помало промиче. .Стижемо на Љешански Белведер, Код Царевог Лаза на граници Љешанске и Ријечке нахије. Одједном ту се у мрак пред нама, испријечи прва усташка патрола, која нас дочека са узвицима:

— Стој! Ко је?

— Ми смо војска Уједињења, а ко је ту? — у један мах одговара неколико омладинаца.

[3] Вође побуњеника у овим писмима говоре о 35 хиљада устаника, што, како већина историчара тврди, не може да буде тачно. Иако прецизних података нема, историјска наука процењује да је у божићној побуни учествовало око 3 хиљаде људи.

— Ми смо Црногорци! Не можете напријед, — одговара усташка патрола.

— Шта не можемо?! Ко сте ви, да нас заустављате?! — Жустро навaљује омладина, док они једнако вичу.

— Стојте, пуцаћемо!! — Наста жучно објашњење, ларма, протести — и послије извјесног времена споразумјесмо се: да један од њихових пође ту близу до хана у Рваше, да пита своје старјешине шта да раде.

Док се он вратио ми смо чекали на путу, али то чекање није дуго трајало, вратио се је и саопштио нам овај њихов гласник: да њихове вође желе да преговарају са нашим вођама, те да наше вође могу поћи напријед, а за војску моле да за сада не иде напријед. Прихватили смо овај предлог те пођосмо на преговоре: Божовић, Вуксановић, Ковачевић и ја са још 5—6 омладинаца док сва наша омладина са капетаном Дамјановићем и барјактаром Драговићем остаде код Белведера, гдје одмах никоше логорске ватре.

Близу је хан, гдје имамо да нађемо, како нам рече гласник, њихове преговараче. Али мјесто њих ми нађосмо у хану неколико оружаних војника и бригадира Ђузу Ђурашковића, са капетаном Марком Радуновићем. Рекоше нам они двојица да су јутрос дошли из Подгорице — ради преговора, али да нијесу могли ништа учинити. Рекоше нам и то, да је поручено за неког од усташких вођа да дође на састанак нама, ради преговора. Пошли су кажу за њега поклисари, али га још нема па нема. И поноћ дође, а усташких преговарача нема. Ми чекамо на хану. Свану и опет их нема. Наша омладина креће напријед. Ми утичемо и молимо да још сачека — дако дођу преговарачи. И у томе ишчекивању ми неколицина кренусмо напријед — Друшћима, да тамо тражимо усташке вође и преговарамо.

Негдје око 8 ипо сати стигли смо на хан у Друшићима. Ту нијесмо дуго чекали док се је појавио озго, из шуме — однекуд из њиховог усташког логора, сердар Јоко Јовићевић са 5—6 оружаних усташа — сељака.

Званичан и горд сердар Јовићевић, чим уђе у хан, одмјери нас некако мрко погледом, па ће се одједном обратити Станку Драгојевићу ватреном омладинцу, који је родом из овог краја:

— Чини ми се, младићу, да тебе од некуд познајем — чи' би ти оно?

— Прошла су, сердаре, времена да се на тако сердарска питања мора одговарати, одговори Драгојевић. Сердар одмахну руком и удаљи се. После овога сердар одмах призва на савјет старог племенског капетана Ђука Костића, чија је кућа ту, и чим он стиже одпочесмо преговоре. Ми таман отпочели док наша омладина изби колским путем озго, досадило јој већ чекати, и сама, без ичије наредбе, кренула напријед. Љутити Тодор Божовић изађе из хана и покуша да је заустави и поврати, али не помаже. Омладина неће да зна ни за какве преговоре, већ хоће напријед пошто-пото. И ми, хтјели не хтјели, прекидосмо сваке даље преговоре и кренусмо напријед.

Весела и расположена омладина пјева патриотске пјесме и кличе уједињењу и краљу Петру Карађорђевићу. Противнике нити гдје

видимо, нити гдје чујемо дуж пута. Док одједном, кад се примакосмо Шинђону у близини Ријеке, појави се пред нама, поред самог пута, велика противничка војска, која се гомила и креће страном. А озго поврх страна — гребеном изнад нас начичкали се опет усташи и наперили пушке. Вичу озго, али ми не чујемо шта говоре. То је поврх страна усташка војска капетана Вујовића. Доље, поред пута на Шинђон, ту је њихова главнина."

Ситуација око Ријеке Црнојевића постала је изузетно критична. Чекало се само да опали једна пушка, па да дође до правог крвопролића. Обе стране заузеле су борбене положаје на кратком растојању.

Побуњеници, ни овде нису били тако одлучни, а уз то их је још изненадило појачање које су браниоци Ријеке Црнојевића добили од Подгорице. Према плану побуњеника, ова варошица требало је лако да падне, без опаљеног метка. Показало се, међутим, да је одбрана спремна на борбу, што је побуњенике поколебало.

Пошто је Ријеци Црнојевића стигла помоћ од Подгорице, побуњеници нису више били у бројчаној премоћи, па су били принуђени да прихвате преговоре.

„Пристају да можемо проћи у Ријеку, али не даље, на крају да можемо мирно проћи и даље ићи, али без изазивања. Ми тражимо од њих: да се безусловно разиђу својим кућама, и да сви њихови официри имају поздравити нашу тробојну заставу, кад ова прође мимо њих. Затежу, неће — па неће! Њихова војска једнако галами више и пријети. Али на крају када су видјели нашу одлучност: или борбу да приме или услове да прихвате — пристали су.

Док је наша колона пролазила поред њихове усташке гомиле на Шинђону, једнако кличући и пјевајући, њихови официри из става: „мирно" поздрављали су нашу заставу, а њихова гомила грдила их и псовала. Чим ми прођосмо међу њима настаде страшна ларма, свађа и препирка. И док смо ми наступали к вароши они су се још једнако свађали и препирали, уз ужасну галаму.

Испред краљевог дворца на Ријеци Црнојевића сретоше нас опсађени Љешњани и срески начелник Јововић. Срдачан и братски дочек, клицање и пјесма. Сва та војска, смијешана и загрљена слогом братском, уђе у Ријеку.

Одмах при уласку у Ријеку нашао сам се са Глигоријем Вукчевићем, једним од вођа љешанске омладине. Ту су: и студент права Петар Радовић, учитељ Блажо Ј. Ђуришић, уважени старина и учитељ Видак Пејовић: учитељ М. Кажић, учитељ Никола Ј. Марковић, стари официр Јоко Ђуришић и др. ту су сви доњи Љешњани са њима. Има их 300—400 људи.

— Овдје су сад сви наши, осим оних који су, као што знаш, на Цетињу са поручником Ћетковићем, Ђуришом Радојевим и Ђуром Ковачевићем. Тамо су и студент Симон Кажић, учитељ Милутин Пејовић, учитељ Илија Кажић — у гарду код Радоја, већ неколико дана, каже Глигорије Вукчевић" — пише Јован Ћетковић.

Разбивши без борбе опсаду Ријеке Црнојевића, присталице уједињења постигле су још један изузетно значајан успех.

ОБРУЧ ОКО ЦЕТИЊА

Као што су Јован Пламенац и остале вође побуне планирали, Цетиње је било центар збивања. Узнемирење се осећало и у граду и у околним селима.

Присталице црногорске самосталности више нису крили своје намере. До тада се међу њиховим вођама водила тајна преписка, одржавали тајни састанци и ковали тајни планови, а већ 18. децембра (по старом календару) у Катунској нахији и другим крајевима око старе црногорске престонице могле су се видети групе наоружаних људи.

Сада су и вође уједињења схватили да „зеленаше" не треба потцењивати. Међутим, истовремено када су схватили да прети озбиљна опасност од побуне, вође покрета за уједињење схватили су и да су неспремни за одбрану.

И генералу Милутиновићу било је јасно да са оно мало војника, колико му је под командом остало, неће моћи да заустави побуну већих размера.

У ситуацији која је из сата у сат постајала све драматичнија предузимане су мере да се спасе што се спасти може.

Чланови Извршног народног одбора и омладинске вође грозничаво су припремали одбрану, јер више дилеме није било — до сукоба је морало доћи. То је поготову постало јасно када су из града отишли присталице краља Николе.

Савременик и учесник ових драматичних збивања био је и сада стогодишњи Симо Живковић са Цетиња.

„Ми, зеленаши окуписмо се испред Владина дома, па после умакосмо из града. Почеше се и други окупљати по главицама око вароши. Стигоше Катуњани, Цуце и други. По селима су звонила звона на црквама. То је био вековни знак за узбуну. Кад звоно у Црној Гори зазвони, а није неки светац, треба се дизати на оружје. Било је и таквих који су дошли, а да нису ни знали због чега" — прича Симо Живковић.

Он се тачно не сећа ког датума је изашао из града и када су побуњеници почели да се окупљају. По свему судећи то је био 19.

децембар, јер се из записа генерала Милутиновића види да је већ 20. Цетиње било опкољено. У току дана побуњеници су потпуно затворили обруч и сасвим се приближили граду.

Тачан број побуњеника се не зна, али је сигурно да их је било далеко више него што је Цетиње имало бранилаца. Поред бројчане предности, побуњеници су око Цетиња имали и премоћ у оружју.

„Одбрана Цетиња, снага која је стајала на расположењу Извршном Народном Одбору у моменту опсаде, изгледала је овако:

Једна чета љешанске народне гарде, 50 жандарма и општинских пандура, цетињска омладина у јачини 20—30 пушака, доњокрајска до 30 пушака, чевска народна гарда 20—30 људи, загарачка 30 људи, љуботинска народна гарда 15—20 људи. Осим овога била је и једна чета од 100 људи II југословенског пука, под командом команданта јадранских трупа пуковника Драг. Милутиновића. То је била одбрамбена снага Цетиња у моменту опсаде.

И ово што је било људи за борбу са оружјем је стајало сувише слабо. Нарочито у муницији била је велика оскудица код омладине и народне гарде. Свако је имао оно што је био донио са собом од куће, по 50, највише сто метака. И то је било све. А са тим се, уз овако незнатну снагу, не чека оволика усташка војска, којој за леђима стајаху Италијани!“ — пише Јован Ћетковић.

Ситуација у којој су се нашли браниоци Цетиња није била ни мало завидна. Довољно оружја и муниције није имала ни редовна војска, а добровољци омладинци још мање. Од тешког наоружања генерал Милутиновић имао је само два аустријска топа са око хиљаду граната.

Вођа црногорске омладине Марко Даковић тражио је од Милутиновића помоћ у наоружању. Како генерал није имао довољно оружја и муниције ни за војску, упутио је Даковића да се обрати команданту II армијске области у Сарајеву војводи Степи Степановићу. На његову срећу телефонске везе између Цетиња и Котара још нису биле прекинуте, па је успео да успостави контакт са Сарајевом. Даковић је војводи Степи објаснио да је ситуација у Црној Гори, а поготову око Цетиња, крајње драматична. Војвода му је одобрио да из гарнизона у Тивту узме оружје за своју добровољачку чету.

Отићи до Тивта и назад било је у том тренутку права авантура, јер су све путеве већ били запосели побуњеници. Другог излаза, међутим, није било, па је према Тивту кренула чета љешанске народне гарде под командом поручника Радоја Ћетковића. Он је у Тиват пошао са двадесет кара на којима је требало да дотера оружје и муницију.

Између чланова гарде и побуњеника ипак није дошло до сукоба. Вероватно због тога што наређење за напад није било дато, односно зато што се чекао Бадњи дан. Ћетковић је успео да се пробије до Тивта. До конфликта је дошло са италијанском војском, али је Ћетковић успео да се врати на Цетиње и да донесе две хиљаде пушака и довољно муниције.

Идућег дана, 21. децембра, Извршни народни одбор успоставио је контакт са побуњеницима. У подне је у село Бајице, где се налазио побуњенички штаб отишла једна делегација са Цетиња на челу са бригадирима Милутином Вукотићем и Јовом Бећиром. Преговори о миру, међутим, нису успели, па је генерал Милутиновић одлучио да лично оде у побуњенички штаб.

„21. децембра отидох око 2 часа поподне са начелником штаба у село Бајице, где је био штаб побуњеника-официра црногорске војске, од којих је најжучније и најватреније говорио командир Ђуро Драшковић као и дрски поручник Бећир, којом приликом овај ми последњи рече просто напросто Или ви Србијанци напоље из Црне Горе или ће крв лећи господине Генерале, другог излаза нема и не може бити.

При повратку дочекаше ме и четници[4] на бајичком путу и беху се већ приближили месту, где беше штаб побуњених официра. Они се бојаху да се није нешто са мном десило, јер се ја подуже задржах у објашњавању са официрима, па ме при повратку мољаху, да нападну побуњенике, што им ја разуме се, не допустих, надајући се још да ће се све мирно свршити", — стоји у записима генерала Милутиновића.

Преговарао са побуњеницима: Јово Бећир

Наредни дан, 22. децембар (по старом календару) није донео никакве промене, али није ни обећавао ништа добро. Побуњеници су се спремали за напад, а браниоци Цетиња за одбрану.

Нада да ће се сукоб мирно решити и да крв неће потећи брдима око Цетиња још је постајала. На Цетиње је 22. децембра стигао и прослављени црногорски ратник, сердар Јанко Вукотић.

О сусрету са сердаром Вукотићем генерал Милутиновић у својим записима каже:

„Са сердаром Јанком Вукотићем познавао сам се још од 1913. године, када смо заједно са штабовима били код карауле Пресека, и то он командант Црногорскога „Дечанскога одреда", а ја командант Тимочке дивизије II позива народне војске. Он мене ословљаваше са „дивизијаре" а ја њега са „Сердаре".

[4] **Милутиновић мисли на црногорске комите из времена аустроугарске окупације. Они су још у време окупације на свом збору на Дурмитору донели резолуцију о свргавању са престола краља Николе и уједињењу са Србијом. Већина комита је и у време божићне побуне била на страни присталица уједињења.**

22. децембра пре подне, мој ордонанс Божа Лукић рече ми да жели код мене генерал Вукотић да уђе. Мислећи на другога Вукотића Ђузу, који беше знатно старији од сердара Јанка, а заузет бригом и радом око ових бунтовних радњи Пламенца и других, ја га одмах не примих.

Случајно изађох из канцеларије после неког времена и у ходнику у цивилу кањав стоји сердар Јанко Вукотић. Чим га видех, ја се зачудих од куда он тако кањав. Одмах му се оправдах да сам мислио на генерала Ђузу Вукотића и понудих га испред себе да уђе у канцеларију. Упитах га откуда он. Он ми рече да се скоро вратио из интернирања, па чувши за моју невољу, пробио се кроз претстраже побуњеника и довео ми 30 Чевљана, показао ми их руком кроз стаклена врата, који беху у двоврсном строју на улици, за одбрану, па заједно са мном да погине овде на Цетињу, јер ми смо ратни другови још са Брегалнице. Ово ме јако потресе и узбуди. Захвалих се сердару на овоме патриотском гесту.

Пошто сам га почастио кафом и на његов захтев и вином, ја му предложих да оде до чланова Народног Извршног Одбора те да се с њима поразговара и изложи им мој предлог да њега — сердара Јанка Вукотића упутимо у Бајице побуњеничком логору, те да он покушава да их умири и да се призна стање створено Великом Народном Подгоричком скупштином. Он се сложи с тим и одмах оде. После кратког времена вратио се и саопшти ми да су чланови Народног извршног одбора у свему сагласни са мојим предлогом — да он оде у стан побуњених официра у Бајице. Одмах наредих за аутомобил и да-

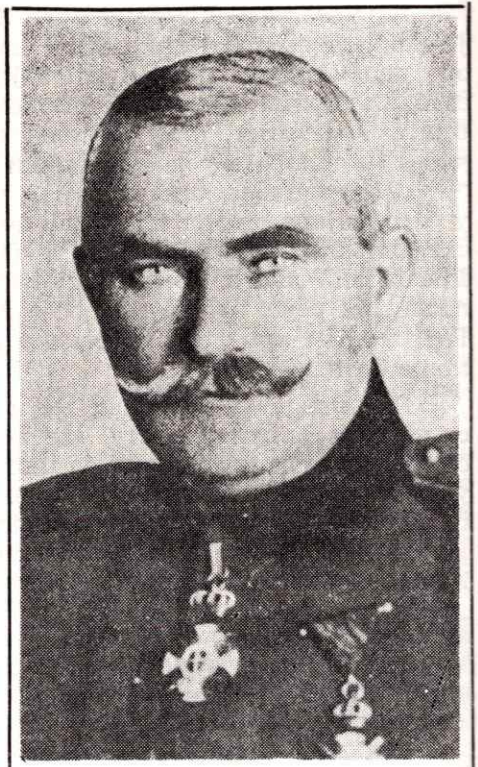

Касно сазнао да се спрема побуна: генерал Драгутин Милутиновић

ГЕНЕРАЛОВА НАРЕДБА

Генерал Милутиновић у својим записима каже да није веровао да ће до оружаног сукоба доћи, иако су побуњеници опколили град. Ипак, чим су „зеленаши" заузели положаје око Цетиња предузео је све потребне мере за одбрану. Увече 20. децембра он је издао следећу заповест:

„Команда
Јадранских Трупа
бр. 727

---

20. децембра 1918. г.
Цетиње
у 20 час.

ЗАПОВЕСТ

Пошто су извесна заведена оделења Црногораца јавно манифестовала тежњу да изазову нереде у Црној Гори и да прекину саобраћај између Цетиња и Котора, с

једне, и између Цетиња и осталих градова Црне Горе, с друге стране, те да на тај начин омету дотурање животних намирница пред Божићне празнике, — то сам се решио да војничким мерама васпоставим ред и омогућим отпочето пребацивање брашна и осталога из Котора у унутрашњост Црне Горе. Како се на висовима око Цетиња одржају извесне, слабе групе наоружаних људи, који су своје намере открили, то

Наређујем:

1. — да се из трупа, које се сада налазе на Цетињу, одмах формира „которска колона", у коју ће ући: 1. и 3. чета 2. батаљона Д. југосл. пука, два митраљеза, митр. оделења 2. батаљона II југословенс. пука, пешад. капетана 1. кл. г. Мил. Николајевића, који ће имати задатак да, одмах по пријему овог наређења, формира своју колону, у колико то дотле не буде учињено, и крене се с њом у правцу Котора ради васпостављања телеграфске и телефонске везе са Котором и ради обезбеђења саобраћаја на друму Цетиње—Котор. При наиласку на издајничке и пљачкашке гомиле командант ове колоне настојаваће да их путем савета и опомена склони на разилажење и покорност, а ако у томе не буде имао успеха, употребиће силу за извршење овде изложеног задатка. Ради овог колона ће одмах са Цетиња маршовати с обезбеђењем и у распореду, који ће заједмчити извршење задатка.

2. — да капетан II класе г. Лука Антуновић одмах, по пријему овог наређења, формира „ријечку колону"; у коју ће ући: омладинска чета града Цетиња, Народна гарда која се сада налази на Цетињу, два митраљеза митраљ. оделења 2. баталь. II југосл. пука и један запљењени топ. Чим формира колону, капетан г. Антуновић кренуће је ка Ријеци са истим задатком, који је дат „которској колони", и поступаће на исти начин.

3. — да кап. 1. класе г. Милан Димитријевић формира, одмах по пријему овог наређења, резерву, у коју ће ући: 1. чета 3. баталь. II југосл. пука и два митраљеза митраљешког оделења 2. баталь. II југосл. пука и искупиће је у парку аустријског посланства, где ће очекивати даље наређење.

4. — да начелник округа цетињског г. Љ. Гломазић прими под своју команду окружну жандармерију и мјесну полицију, уреди је и одмах по пријему овог наређења пошаље под командом поузданих официра четири побочнице за осигурање бокова, и то:

а. — једну, од 25 људи, на Кабао;
б. — другу, од 25 људи, на Депозит и даље на куће Касона;
в. — трећу, од 25 људи, на Јабуку;
г. — четврту, од 30 људи, ка Бокову и Космјерима.

Остатак жандармерије и мјесне полиције држаће Гломазић искупљен у згради окружног начелства и употребљаваће је за патролирање по вароши, за спречавање пљачке и за одржање реда уопште.

5. — све старешине стараће се о одржању реда по јединицама, о уредној ис-

дох сердару Јанку и моја два официра за пратњу и то коњичког капетана Митра Вукчевића и артиљеријског капетана Војислава Тунгуза као и народног посланика Бошковића, те да заједнички оду у логор. Није постојало дуго а оба се капетана вратише задихани и узбуђени изјављујући: да их у мало нису Црногорци, поубијали и да су једва побегли, а сердара Јанка Вукотића силом задржали као и Бошковића."

Осим што су побуњеници заробили сердара Јанка Вукотића, 22. децембра се ништа значајно око Цетиња није догодило. Могло је, додуше, да дође до сукоба између жандарма који су пошли према селима Косијери и Јабука, па им побуњеници нису дозволили да прођу, али све се мирно завршило.

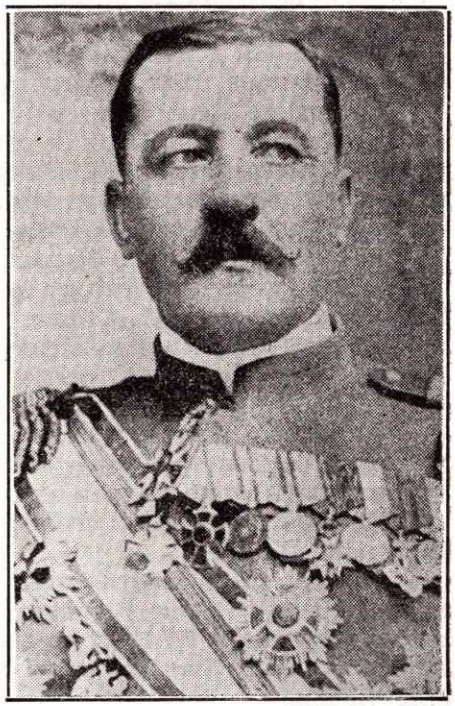

Отишао на преговоре, па заробљен: сердар Јанко Вукотић

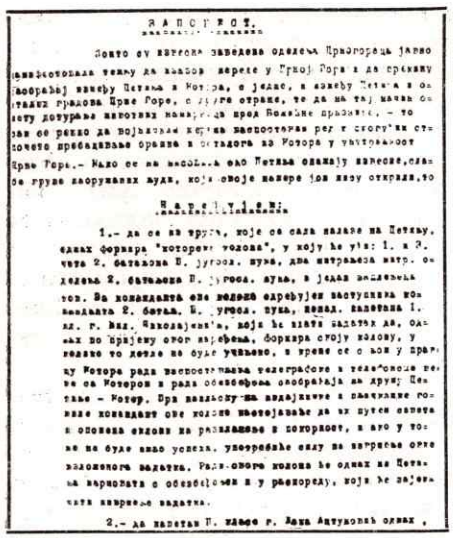

Наредба команданта Јадранских трупа генерала Милутиновића

храни и снабдевању муницијом.

6. — исхрана свих јединица вршиће се из војне станице на Цетињу до васпостављања везе са Котором, када ће издати нарочито наређење.

7. — за одржавање везе између појединих колона и побочница бринуће се дотичне старешине и стараће се да се веза помоћу ордонанса и патроле стално одржава.

8. — команданти колона, капетан Милан Димитријевић и начелник окружни слаће ми извештаје непосредно у аустр. легацију.

9. — све остале установе остаће на својој редовној дужности, а начелник окружни предузеће мере да се избегавају искупљања по улицама и неред у опште.

10. — све придолазеће добровољце искупљаће начелник окружни и извештавати ме о њиховом броју свака два сахата;

11. — извршењу овог наређења приступити одмах по пријему;

12. — даља наређења издавају према развоју догађаја, због чега ми се благовремено обраћати.

Командант, ђенерал,
Драг. Милутиновић с/р.“

И док су се 23. децембра око Никшића водиле крваве борбе, око Цетиња није пукла ни једна пушка. Напетост је достигла врхунац, али су се обе стране и даље надале да ће се све мирно решити.

Изјутра, 23. децембра, сердар Јанко Вукотић упутио је из побуњеничког логора писмо генералу Милутиновићу:

„Господине Ђенерале,

Преклињем Вас Богом и свиме што нам је најсветије спасите данас, Ви и војвода Стево, Црну Гору и учините да се брацка крв не пролива, а то се даде учинити па да остане свачија част и углед на своје мјесто, на овај начин:

а) Посједните Ви са Вашом војском кварт око Ваше команде; и

б) Нека војвода Стево са његовима посједне кварт између болнице, Зетског дома и В. Стана;

в) Нека усташка војска посједне осталу варош.

Бајице,
23. XII - 1918 год. Сердар Јанко Вукотић“

„Исто тако рече и усмено задржатом команданту 2 југословенског пука пуковнику Гргуру Ристићу у с. Бајицу, да ми саопшти да пустим побуњенике на леп начин у Цетиње, иначе ћемо сви изгинути, јер је побуњеничка снага јача од нас . . . “ — Записао је генерал Милутиновић.

Истог дана од побуњеника је дошла иницијатива за нове преговоре. Како су били у знатној бројчаној премоћи, вође побуне су се ипак надале да ће Цетиње освојити без борбе, па су у варош послали изасланика са писмом за Извршни народни одбор и генерала Милутиновића.

О разговору са изасланицима побуњеника Милутиновић је записао:

„У оружану акцију нисам веровао све до 23. децембра 1918. године. Овога дана у 6 часова ујутру дошла су са писмом два изасланика од побуњених официра, капетан Ђуро Драшковић и поручник Грујичић. Одмах сиђох у моју канцеларију, где ме оба црногорска официра очекиваху у присуству капетана I кл. г. Николајевића и резервног потпоручника Симића (студент технике). Био сам расположен и одмах се поздравих са свом четворицом и обрнух се г. Драшковићу рекох му шалећи се: Па Ви прекјуче, г. Драшковићу, чекасте мене као да сам Хамза капетан а ви Мићуновић Вук.

Драшковић при сваком говору са мном устајаше, а ја му давах знак да седне и говори. Између осталога жаљаше ми се да га је при повратку из интернирања рђаво пресрео у Рогатици наш артиљеријски мајор Божидар Јевтић, да му је у име Србије овај српски мајор рекао ово: да Црногорска артиљеријска правила ништа не ваљају; да Црногорци гину као магарци, и да он Јевтић а с њима и сви Срби више воле Бугаре него Црногорце. Ово је Јевтић можда и рекао, јер сам га знао из мога службовања у Дебру (1915 год), када бијах командант Албанских трупа, којом је приликом заиста поднео неке рапорте, жалећи се нешто противу сердара Јанка Вукотића, под чијом је командом био неко време. Одмах одговорих Драшковићу, да је он као интелигентан човек могао увидети, да то говори Јевтић у име своје а не у име Србије."

Генерал Милутиновић је од побуњеничких изасланика добио препис писма упућеног Извршном одбору, уз пропратно писмо капетана Крста Поповића. Побуњенички вођа упозорава Милутиновића да се не меша у унутрашње ствари Црногораца.

Препис писма које је добио Милутиновић гласи:

„ИЗВРШНОМ ОДБОРУ ЦЕТИЊЕ

Скупштина одржана у Подгорици у дане 11. и 13. мјесеца новембра 1918. године, сазвана је против уставних одредаба наше земље и највише против воље апсолутне већине црногорског народа, што је дало повода да се против скупштинске одлуке којој сте Ви извршни орган дигне општи покрет и устанак у Цр. Гори.

Већ су прошла два дана, да се престолница Цетиње налази у опсади од стране неколико хиљада усташких чета, које с нестрпљењем очекују да чим прије уђегну у престолницу Цетиња те својим уласком успоставе стање које достојно одговара црногорском имену и будућој држави Југославији.

Да би се избегло проливање брацке крви, која — ако потече — историја неће памтити, потписати усташки одбор, нашао је за сходно да Извршном одбору упути изражај воље црногорског народа у следећем Програму:

1. Ми смо сви сложни да Црна Гора уђе пуноправна са осталијем покрајинама у једну велику Југословенску државу без никаквих политичких граница, — облик владавине остављамо да пуноважно ријеши редовно изабрана скупштина свијех Југословена (конституанта), чему ћемо се срдачно покорити.

2. Ми тражимо претходно, да један народни суд пронађе кривце за све догађаје, који су бацили љагу нашему оружју и да тек онда

чиста и ведра чела приступамо овој великој Југословенској заједници, којој су наши преци најстарији и највернији заточници били.

3. Тражимо анулирање скупштинске одлуке у Подгорици, и нове слободне изборе за Црну Гору, чији ће изасланици ријешити пуноважно све наше садање домаће послове, те привремено представљати Црну Гору унутра и изван.

За извршење рада на горњем програму усташке трупе сјутра (недјеља) 23 тек. мјесеца умарширати ће у пријестолницу Цетиње, и ради успоставе будућег реда запосјести ће сва надлештва у коју сврху са наше стране бити ће очуван најбољи ред, те се овим преко Вас — опоминје војска која се сада налази у Цетињу, да са своје стране не би изазвали пролијевање братске крви, у ком случају сматрали би се одговорним чланови тог одбора, а ми са своје стране дајемо часну реч да ће како живот тако и имовина сваком бити загарантована, сем случајева ако будемо нападнути.

Бајице 22 децемб. 1918. У име одбора

капетан Крсто Поповић с. р.“

Иако су побуњеници у свом писму претили да ће 23. умарширати у Цетиње, тог дана се ипак све завршило на преговорима и дописивању.

Генерал Милутиновић је по Драшковићу упутио капетану Крсту Поповићу овај одговор:

„КОМАНДА
ЈАДРАНСКИХ ТРУПА
О. Бр. 734
23 децембра 1918 г.
10 часова јутра
Цетиње. КАПЕТАНУ Г. КРСТИ ПОПОВИЋУ

Јутрос сам напоменуо Вашим изасланицима да сам вољан примити 4—6 официра од Ваше стране да буду у мом штабу, које ћу третирати као своје официре, и да ми укажу на све досадашње неправилности полицијских власти, и ја сам вољан да их уклањам за унапредак, а све које су се до сада десиле да их извидим.

Што се тиче моје улоге и задатка, ја морам за сада одржавати ред, јер војска је и по нашем и по вашем закону одбрана Отаџбини и потпора законитости (чл. 1).

Вашу одлуку упућену извршном одбору доставићу мојим претпостављеним, па ћу решење по њој дотурити Вам у своје време. За ово будите стрпљиви и хладни. Поред овога дајте ми могућност да ту Вашу одлуку доставим у Котор и даље, где се налазе моји претпостављени.

Док год се по овоме не донесе одлука, ја ћу са мојим трупама и осталим наоружаним Црногорцима одржавати ред, и никакве наоружане трупе не могу улазити у варош-град Цетиње, а да не сретну оружани отпор са наше стране. Командант Ђенерал

Драг. Милутиновић с. р.“

Писмо побуњеничког вође и одговор команданта Јадранских трупа показују да је атмосфера била прегрејана и да је тешко било очекивати неко мирно решење.

Генерал Милутиновић и Марко Даковић, на челу омладинаца, нису више били у безизлазном положају, јер је 22. децембра увече из Тивта стигло оружје и муниција, па разлика у премоћи побуњеника није више била тако велика. Осим тога, већ се знало да је код Подгорице опсада разбијена, да напад на Вирпазар није успео и да су побуњеници око Ријеке Црнојевића, значи на самом домаку Цетиња, одустали од борбе. То је генералу Милутиновићу и Извршном народном одбору био јасан знак да побуњеници нису ни тако снажни ни тако јединствени и одлучни да им се не могу супроставити.

О збивањима у току 23. децембра у својим записима генерал Милутиновић каже:

„Овога дана 23. децембра 1918. године пре подне посети ме и Бошковић, народни посланик и интелигентан млад човек. Он је 22 - XII - 1918. године пратио сердара Јанка Вукотића и неко време био задржан у побуњеничком логору у Бајицама. Рече ми да је у интернирању био са Драшковићем и да је овога јутра после одласка од мене са њиме говорио. Још ми напомену да је Драшковић врло енергичан и када би знао да ће осим наших трупа доћи, и ући још које од савезничких на Цетиње, онда не би ни нападали... Иако сам имао поверљиво наређење да ће доћи Французи и Талијани (ови су последњи на мој захтев замењени Американцима), ипак га покажем г. Бошковићу и он у моме присуству написа Драшковићу, да ће доћи савезничке трупе, и јамчи чашћу, да је то тако, а за сведока узима и мене, може се уверити питајући и мене. Атмосфера је била врло загушљива и пуна густих облака, и са доста електрицитета, осећала се бура у ваздуху. Чинио сам све да избегнем буку, али се није могло.

Одлучан у одбрани уједињења: војвода Стево Вукотић, брат црногорске краљице Милене

Око 2 часа по подне 23. децембра отиде и војвода Стево Вукотић на састанак са сердаром Јанком Вукотићем на позив овога последњега. Том приликом и војвода Стево бејаше врло одлучан и нехте ништа попустити, мада је сердар пред њиме и плакао. Војвода Стево их је поздравио са Помага Бог небрађо! Војвода Стево је још изјавио, да га ништа не може одвојити од Србије; међу преговарачима са противне стране, опазио је унуке оних чији су дедови носили некада барјаке противу Црне Горе служећи Турцима и Аустријанцима као и Млечићима; а његови преци да су ово хтели, они би били владари Црне Горе; али њих није ништа могло одвојити од Русије, као и њега што не може ништа одвојити од Србије, па му

сада и круну понудили, јер би и њу под ноге бацио када је у питању уједињење Српства.

Поподне 23. децембра долази ми са писмом и поруком од сердара Јанка Вукотића резервни потпоручник г. Симић (тада студент технике а сада инжењер у Београду) и вели, да му је сердар Јанко казао, да лично и насамо са мном говори; да је плакао и заклео ме у децу, да учиним по његовом писму, као и да ни са ким не саветујем. На сердарево писмо одговорио сам одмах овим писмом:

Команда
Јадранских трупа
О. Бр. 736
23 децембра 1918 год.
Цетиње

Дивизијару-Сердару

Г-ну Јанку ВУКОТИЋУ

Уважени г. Сердаре,

Примио сам Ваше писмо од 23 овог месеца и проучио сам га најозбиљније. Проливање братске крви жалићу ја више но ико други.

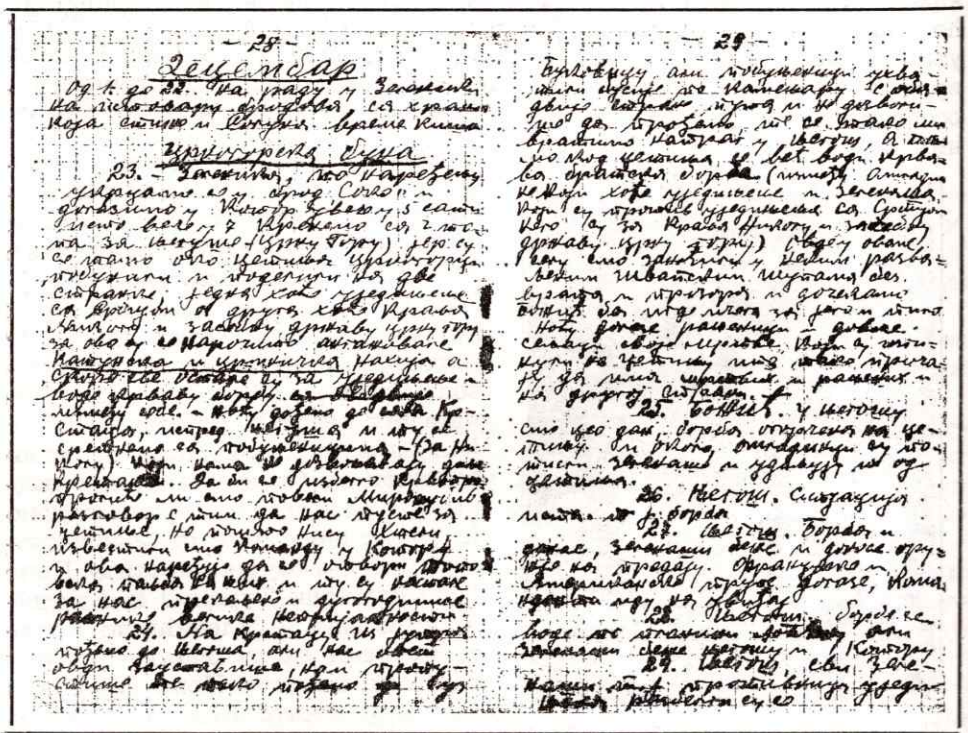

Део дневника Љубодрага Јанковића

Али, Вам, вршећи своју дужност и слушајући једино глас своје савести, јављам, да улазак наоружаних трупа у Цетиње безусловно не могу одобрити. Жеље усташа познате су ми и ја сам их, као што Вам је познато, доставио Врховној команди и влади Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на разматрање и оцену. Док не добијем одлуку по томе, ја ћу се уласку наоружаних маса успротивити свом снагом коју имам под руком, а невино проливена братска крв нека падне на главу онога, чијом кривицом до тога дође.

Ово Вам је, уважени господине Сердаре, мој последњи поздрав. Молим Вас да размислите о судбоносном тренутку, који преживљујемо. На нас из гробова са Тарабоша, Брдице и Бардањола, и из Брегаличких дубина, гледају својим крвавим очима Србијанскоцрногорске жртве, поднесене за уједињење Српства.

Командант, ђенерал,
Драг. Милутиновић с. р.“

Плашио се побуне у самом Цетињу: дивизијар Митар Мартиновић

У извештају упућеном Војводи Степи Степановићу генерал Милутиновић пише да је 23. децембра имао и састанак са члановима Извршног одбора коме је присуствовао и дивизијар Митар Мартиновић. Сви су, а највише Мартиновић, по мишљењу Милутиновића, прецењивали опасност од побуњеника, указујући да би они могли добити помоћ из самог Цетиња.

На овом састанку Милутиновић је за команданта свих црногорских добровољачких чета именовао капетана прве класе Божа Новаковића, иначе кума кнеза Михаила (унука краља Николе), који се на Цетињу био случајно нашао.

Увече, 23. децембра браниteљима Цетиња кренула је у помоћ једна мања артиљеријска јединица из Зеленике. У овој јединици налазио се и артиљеријски наредник Љубодраг Јанковић из Велике Реке код Вучитрна.

У његовом ратном дневнику за тај дан је записано:

„23. децембар 1918. године: Зеленика. По наређењу укрцавамо се на брод Соко. Долазимо у Котор увече око 5 сати. У 7 сати крећемо са два топа за Његуше, јер су се тамо око Цетиња Црногорци побунили и поделили на две странке: једни хоће уједињење са Србијом, а други хоће краља Николу и засебну државу Црну Гору. За ово су се нарочито ангажовале Катунска и Црмничка нахија, а скоро све остале су за уједињење, па воде крваву борбу између себе. Ноћу

дођосмо до Крстца, испред Његуша и ту се сретосмо са побуњеницима. Они нам не дозвољавају даље кретање. Да би се избегло крвопролиће ми смо повели мирољубиве разговоре. Тражили смо да нас пропусте за Цетиње. Пошто нам нису дозволили, известили смо команду у Котору. Добили смо наређење да отворимо топовску паљбу на побуњенике. Било је то за нас дугогодишње и прекаљене ратнике врло непријатно".

И поред добијеног наређења, међутим, ова јединица није отворила ватру на побуњенике, већ је заноћила на Крсцу.

Одбрана Цетиња је, ипак, 23. децембра увече добила значајно појачање. Колона присталица уједињења састављена од Куча, Бјелопавлића, Пипера и подгоричке омладине, пошто је разбила опсаду Ријеке Црнојевића, успела је увече да без борбе уђе у Цетиње.

О доласку ове колоне на Цетиње Јован Ћетковић пише:

„Сад нас има шест до седам стотина бораца који хитају Цетињу у помоћ. Изнад Дубрског села мрче. Путујемо са пјесмом и клицањем као и до Ријеке. Код Белведера од обије колоне направи се једна. Још мало нам треба ући у варош, па нека се види јединство наше снаге.

Чим прођосмо Белведер дочекаше нас ватре, наложене у рупама с обје стране пута. Код њих се у мраку назиру људске прилике. Мислимо наши су и путујемо безбрижно. Жагор, пјесма и клицање једнако траје у нашој колони. Ватре около пута свуд и даље видимо. Код Црне Греде осивјетљене све рупе, толико је много огњева, сад смо таман на улазу у Варош. Логорске ватре виде се свуд по брежуљцима и висовима око Цетиња, а око њих промичу људске прилике.

Код Црне Греде изашло нам је у сусрет неколико омладинаца из Цетиња. Приликом сусрета са њима једно громко Живјело уједињење! — проломи ваздух.

— Живио краљ Никола! — чу се из рупа искрај огњева поред пута. Сад смо били тек на чисто да су то они — усташе. И неокрећући се на њих ми продужисмо са пјесмом и клицањем у варош. Већ бијаше прошло 8 сати, кад ми умарширасмо, иза Данилове Болнице, у Цетиње. Отегли се некако наши редови па би се рекло да нас има не седам стотина већ три четири пута толико. Радознало грађанство — нешто изашло на улицу да нас срете и поздрави, а много више остало је да вири иза врата и прозора и да пријеким оком мјери ову колону омладине."

Доласком Куча, Пипера и Бјелопавлића снаге су постале изједначене. Поред присталица уједињења Цетиње је, како пише генерал Милутиновић, бранио и један батаљон из Другог југословенског пука који је имао и једну митраљеску чету. Осим тога, браниоци Цетиња имали су и две аустријске хаубице са око хиљаду граната.

Права драма почела је у саму зору 24. децембра, на бадњи дан, како су и планирале побуњеничке вође.

Освануо је крвави бадњи дан на Цетињу.

„Киша полако пада, густа магла диже се у праменовима са околних брда. У саму зору упутио сам се, у друштву учитеља Радоја И. Вукчевића, Орлову Кршу. Прије него наша, синоћ приспјела, колона

изаће на положаје, хтјели смо да видимо наше положаје и да посјетимо нашу гарду која је тамо чувала мртву стражу већ неколико дана. Сав синоћ приспјели, одред, има јутрос рано да изаће на положаје. Резерве ће мало остати јер је наш број и онако мали и за први борбени ред. Таква је била диспозиција.

Послије неколико минута пењања ја и учитељ Вукчевић нађосмо се на Орловом Кршу код Гробнице Владике Данила. Ту код Владичине гробнице затекосмо поручника Ћетковића и поред њега официра народне војске Ђуришу Вукчевића са неколико омладинаца. Гријаху се на неколико угарака, који се од кише димљаху и претуљеваху.

— Добра вам срећа и добро сте дошли! — расположено нас дочекаше сви и ми сједосмо код њих уз ватру. — Мило ми је што сте дошли да заједно одсијечемо бадњаке, смијући се рече поручник, него се плашим да нам неће дати ови несрећници што чуче у тим коршима пред нама. Говорећи то он нам показа руком бунтовничке положаје, одакле се добро чујаше ларма и препирка. — Овдје сам већ неколико дана, као командант овог сектора — наставља поручник. Ишао сам прекјуче код њих и кушао да им докажем несмотреност и злочин њиховог покрета; али они неће да чују, већ изазивачки пријете.

— Слушајте их! Баш у тај час препирке и псовке на страни фронта између противника и наших бијаху учестале. Наша омладина стоји, у бојним редовима, наспрам противничког фронта на растојању од неких 100 метара. Оба табора имају силне заклоне у непроходним шкркама. Иза стијена назиру се само људске главе и протурени трлићи од пушака. Ми смо с поручником позади нашег фронта неких 20—30 корака. Киша све јаче пада и гаси ватру пред нама.

Два три омладинца ту код саме Владичине гробнице праве шанац и намјештају један митраљез.

— Шта радите Илија? Упитах ове омладинце.

— Ја, Радоје и овај Ковачевић намјештамо — видиш — овај митраљез, ако нам ударе, одавде са овим митраљезом можемо добро бранити Доње Поље, можемо их добро подухватити с бока, како преко Доњега Поља од стране Ђиновог Брда не би увалили у варош.

Док ја разговарам са овим омладинцима, који ужурбано раде шанац и намјештају митраљез ево четничког војводе Петра Бањовића, који је са неколико четника ту са поручником у саставу овога одреда на Орлову Кршу.

— Молим вас, господине поручниче, покушајте да умирите, на неки начин, ове ваше противнике, јер ми више не можемо трпјети ово њихово изазивање и псовку, обрати се Бањовић поручнику Ћетковићу. Ларма и препирка између наших и противничких редова бијаше велика и стрпљењу наших заиста већ бијаше крај.

Поручник устаде, спреман да пође и интервенише. Али, га ја и стари официр Вукчевић замолисмо да ми мјесто њега одемо, јер се надамо да ћемо успјети да утишамо њихове, пошто у њиним редовима имађосмо пуно познаника и негдашњих пријатеља.

— Можете поћи али се чувајте, јер они су сувише дрски; а унапријед гарантујем да никаквог успјеха нећете имати. Такве су то задрте делије. Разговарао сам ја с њима ових дана.

С нама оде и Рашо Вукчевић, студент технике. Нас тројица упутисмо са к противницима, са бијелим марамицама у руке као преговарачи. За два три минута прећосмо неутралну зону и стигосмо на противнички ланац. Случај је хтио да набасамо баш на једног нашег познаника и Ђуришиног пријатеља из околине Цетиња.

— Добро јутро, Нико, и срећно ти Бадње јутро — ослови га официр Ђуриша.

— Добра ти срећа Ђуро, отпоздрави овај. И ми двојица назвасмо добро јутро, па пошто се упитасмо форме ради за здравље посиједасмо по кршевима око њега. Нашим доласком утиша се мало досадашња псовка и ларма, док свуд видимо, десно и лијево, њихови се једнако нешто примичу и намијештају.

Ђуриша и његов пријатељ Нико затурули еглен и доказују један другоме правилности и неправилности политичког држања, али ниједан неће да попусти од својих погледа. Нико нас нуди дуваном. Прихватајући кутију ја се обратих Нику, док нас двојица тројица Никових другова мрко и без ријечи погледују:

— Молим те пријатељу, препоручи и реци овој вашој момчади да не псују и не изазивају, да, боже сачувај, не дође до свађе. Бадње је јутро кад се и највећи непријатељи мире, па не ваља свађа и псовка која може да доведе и до горега.

Овај некако горд, ваљда зато што су му редови гушћи од наших смешкајући се обећава ми да ће утркмити своје, али кад ваши престану да изазивају.

На једном ћувику спрам нас видимо усправљеног поручника Ћетковића који посматра наш састанак, и око њега неколико гардиста. Тишина је свуд около Цетиња. С свих страна види се развијени противнички крсташи, око којих се крећу убојноци и примичу граду, хватајући згодне бусије. Таман ми припаљујемо цигарете док на један пут с лијевог противничког крила: тааан! — пуче прва пушка.

Та... тан! таан!! — почеће сад са обије стране.

— Бууууум!... тресну бомба опет на лијевом противничком крилу.

Свршено је. Сад већ почиње крваво разрачунавање. За моменат се запали цио обруч опсадника и ватра отпоче на читавом опсадном ланцу око Цетиња. Нико и његово друштво заузеше одмах положај и почеше да пале. Гађају наше, а ми још ту — на преговоре, код њих!

— Не оштетите кога од ове тројице — учиње ми се да чух из Никових уста, у моменту кад ми потекосмо натраг к нашима.

Послије 20 корачаји официр паде, послије 50 корака трчања то исто би и са студентом... Још 10—20 корака и ја сам међу нашима. Одједном, пред самим нашим ланцем, спотакох се и падох. Паљба је паклена с обје стране, али, чини ми се, као да танад још високо лете, изгледа још на демонстрацију. Како ја падох таман пред по-

ложајем који држијаше једно мало митраљешко одјељење, чим падох учини ми се да чух команду једног наредника.

— Стрељај! — Пуцај право у месо, нишанџија, веру ти твоју, видиш наши падају, ја ћу одговарати поручнику за све.

— Та...та...та... тататататата... тататататата — клокоће већ онај наш митраљез са Орловог Крша и бљује смртоносну кишу на противнике с бока, који од стране Ђиновог Брда преко Доњег поља махнито навађују на танке редове Вукашина Божовића, који се пред њима још јуначки држи и брани, са свега 20—30 жандарма и пандура.

Храбро командовао одбраном на Орловом Кршу: капетан Радоје Ћетковић

Поручника Ћетковића видимо на истом ћувику у средини борбеног ланца. Он је у цивилу са пушком у рукама. На оба наша крила чује се његова команда. Али одједном противнички куршум прекиде му глас... Тане га је ударило у десни бок покрај самог носа, а изашло му на потиљак. Противник га је био добро узео на нишан. За час поцрвење од главе до пете, али за моменат још се држи усправно и онако крвав виче:

— Брзом паљбом, јунаци! — Митраљези! Машинске пушке... Пушчана и митраљеска ватра на мах поста бјешња и страшнија и брзо пређе у једно кобно и језовито кркљање.

Наједном поручник се сроза од силног излива крви, и ми узесмо те га изнесосмо из борбеног ланца.

Воде нигдје нема, рањеног поручника грдно крв гуши. Нас троји четворица узесмо га међу собом и онако на рукама, пола носећи га одведосмо превијалишту у Дом Слободе. Свуд око нас фијучу противничка танад. Пратили су нас цијелим путем до превијалишта у варош — ватром из пушака.

Пушка и митраљез грми једнако са свих страна около Цетиња. Паљба је паклена. Нападачи махнито јуришају, припијевајући краља Николу. Наши омладинци се очајно бране. Противници су много надмоћнији, али наша омладина ватренија је и одважнија. Њу води једна велика идеја, и она се мушки брани и одолијева сили.

— Бум! — бум...! бум! бум! — почеше да трме наши топови оздо изкрај бившег аустроугарског посланства. Шрапнелски облачићи виде се поврх Црне Греде, на источној страни вароши, одакле је у овај моменат био највише загрозио противник. Тамо се са њима кољу командир Блажо Ђукановић, капетан Лако Антуновић, са својим војницима, као и капетани Мих. Марковић, Рамовић, Вукотић и Ђуровић са својим гардистима. Већ видимо како се вију против-

нички крсташи барјаци на самој периферији вароши. Топови једнако грувају, док пушке и митраљези сипљу најбржом пальбом са обије стране зарађених Црногораца.

Послије читавих 20 минута тешког хода са рањеним поручником стигосмо у Дом Слободе. То бјеше први рањеник овога историјског дана, па нас силна свјетина, која бијаше залегла у Дому, притиште са свих страна, навальујући да га виде. Осуше питањима и узвицима:

— Ауууу!! — погинуо поручник Ћетковић! — Је ли опасно рањен? — Хоће ли остати жив? — Ће је рањен? — Ће га је убила? — та и таква питања сколила нас са свакоје стране, док се ми пробисмо кроз ову гомилу, ходницима, и тражећи љекаре, уније смо рањеника у једну собу Дома Слободе.

Док су љекари брзо предузели посао око рањеника, бану однекуд, страшан као рањен лав Марко Даковић, стаде више крвавог поручника и на мах му се очи напунише суза. Нити поручник јекну, нити Даковић проговори што, већ без гласа јурну кроз масу и с пушком о рамену изгуби се некуд, а за њим отиснуше неколико комита и три четири омладинца. Оде...

Љекари одмах предузеше посао око рањеника, и док они узеше рањеног поручника у своје руке, стигоше већ и други рањеници, опет са Орловог Крша. Ми изађосмо од рањеног поручника и ја се, за моменат, попех горе на други спрат, тамо где је главни штаб, где бијаше Извршни одбор и Команда одбране Цетиња, да видим шта се сад тамо ради, прије него се вратим опет на Орлов Крш. Али тамо сва врата закрчена. Нагрнула свјетина. Мушко и женко, старо и младо. Једва се прогурах унутра у једну велику салу гдје сједијаше Команда одбране. И унутра је навалица али је мања гужва. У једном крају ове простране сале сједи мајор Божо Новаковић и издаје наређења, по овлашћењу и упутствима Извршног одбора — прима извјештаје и даје упутства. Око њега мувају се три четири официра и нешто протествују. На челу собе сједи цетињски окружни начелник Љубо Гломазић, миран и присебан — одважно и смишљено издаје наређења својим потчињенима, заповјед једна за другом: да се хватају, да се апсе сумњива лица, па да се дотура муниција и спрема тајин за борце". — пише Јован Ћетковић.

„Кад је почело да пуца готово нисам могао да повјерујем. Први пут у историји ми Црногорци гледали смо се између себе преко мушице. Била је то најтежа ура у мом животу, а преживео сам и крвави Тарабош у првом балаканском рату. Кад запуца око Цетиња многи од нас у почетку не повероваше. Раде Митровић из Ћеклића слуша, па пита: Шта би оно, људи? Побише се око Цетиња — одговори му неко. Ауу, закука Раде, пукло је за триста година у Црну Гору" — сећа се Симо Живковић.

О почетку напада одмах је обавештен и генерал Милутиновић. Он у својим записима каже:

„Изјутра 24. око 7 часова на извештај преко телефона, да побуњеници наступају у борбеном поретку и да су већ отворили ватру,

наредих да хаубице отпочну дејство и да остале трупе учине то исто. Резервом је командовао пешадијски мајор Божа Новаковић на место Гломазића. Овај Новаковић бејаше прије црногорски официр и у току рата прешао је у нашу војску, па како беше дошао на осуство, то се ја њим користих за борбу на место одмора.

Пушчана, митраљеска и хаубичка ватра била је јака и трајала је и дању и ноћу. У почетку пешадијске ватре удари један куршум-зрно и проби прозор у трпезарији аустријске легације. Око моје команде беше иза зида који ограђиваше двориште аустријске легације распоређен батаљон 2 југословенског пука под командом храброг мајора Миливоја Алексића, жене и деца са Цетиња доносили су и раздавали муницију Црногорцима са наше стране. Зато је било и неколико жена и деце рањених.

Ја на наваљивање Марка Даковића и Војводе Стеве Вукотића 23. децембра не склоних се из аустријске легације ка Белведеру, јер они изјављиваху бојазан, да се мене може десити нешто рђаво, пошто сам први на ударцу од Бајица где беше главна снага побуњеника. Ја као маршал Мак Махон у кримском рату рекох „где сам, ту и остајем."

Борбе око Цетиња прерасле су у прави рат.

У једном тренутку побуњеници су били у великој премоћи, па је изгледало да одбрана Цетиња неће одолети.

Јован Ћетковић је о тим најдраматичнијим тренуцима на Цетињу записао:

„На самој ивици вароши страшно грми, пламти убојна ватра и сажиже све. Киша куршума сипа свуд већ по варошким улицама. Код Лабораторије, код Данилове Болнице, од стране Ђинова Брда, на Орловом Кршу — свуд је сад паклена ватра. Противници јуришају махнито, а наши се јуначки бране и не даду им напријед ни стопу. Рањеници непрестано стижу, а ево и заробљеника. Четири комите-омладинца доведоше неколико заробљеника од стране Богдановог краја. Наједном изби од некуд војвода Стево, мрк и наоблачен погледа ове биједнике, изгрди их за њини издајнички и страшни чин братоубиства па их сиктериса и њих затворише.

Пробијајући се кроз кишу куршума брзо стигох на фронт, на Орлов Крш. Ватра је паклена и страшна, али су обије војске још на истим положајима. Ни наши ни њини не могу стопу напријед. Не знамо колики су непријатељски губитци али наши непрестано расту — падају наши гардисти, омладинци и сељаци. И потпоручник Ковачевић је рањен, и сад више ми немамо официра на овом сектору. Користећи се посланичким мандатом ја сад узех команду на овом сектору. Одважним патриотама и онако ватреним борцима лако је командовати и војном нестручњаку као што сам ја.

Одавде, са Орловог Крша може се добро осмотрити цијело бојиште, јер Орлов Крш доминира Цетињу. Код Црне Греде, на источном фронту, наши шрапнели падају све дубље, а противнички се барјаци вију све даље. — Противници лагано, борећи се, узмичу натраг. На јужној страни на Ђиновом Брду и Доњем Пољу противници

Капетан Радојица Дамјановић, погинуо на Бадњи дан бранећи Цетиње

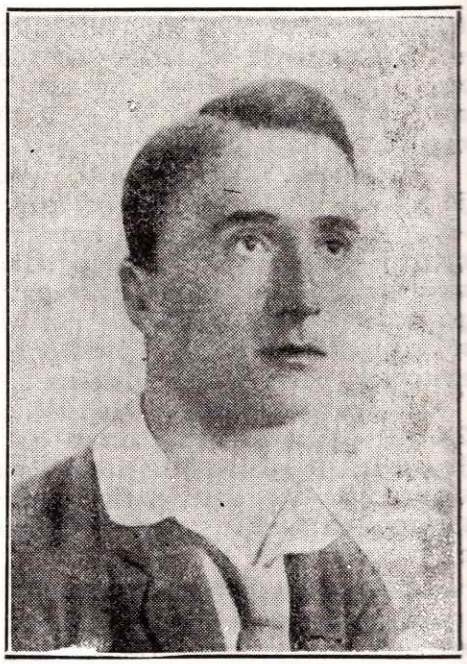

Матурант Михаило Спаић, погинуо у одбрани старе престонице

не мичу из мјеста и стално сипају ватру, док се наши ријетки редови пред њима тешко држе. Јуначки се брани командир Вукашин Божовић са својом малом четом, али тешко да би издржао да му одједном не прискочи упомоћ, од Јабучких кућа, капетан Михаило Марковић са својим гардистима. Наш митраљез искрај Владичине гробнице, са Орловог Крша једнако сипље ватру на противничке редове и њине шанчеве дуж Доњег Поља и Ђиновог Брда. Ухватио их је с бока па коси и не да им мрднути напријед, те тако знатно олакшава тежак положај Божовића и не да противнику напријед.

Противници су сад са јаким снагама навалили на Лабараторију (војна радионица) од стране Шкрка и Богданова Краја. Хоће да продру у варош с те стране. Већ су на самој ивици вароши. Тамо је сад упућена сва наша резерва са капетаном Вуксановићем, капетаном Дамјановићем и капетаном Видаком Ђелевићем. Један страшни крвави сусрет, један мушки судар прса у прса Црногорци су се овдје помијешали и за јуначка грла похватали. Наши омладинци извршили су на крају јуриш и бацили противника назад, али и испотибали су тешко. Пао мртав капетан Радојица Дамјановић, пао студент Михаило Спаић, пао матурант Ђур Радовић, пао студент Илија Вукчевић, пао гимназиста Радоња Поповић. Попадали још многи омладинци. Теже и лакше рањених има такође пуно.

На сјеверном дијелу фронта — код Бајица и Доњег краја, противници су заустављени, те не могу напријед, од живе ватре коју сипају наши митраљези, пушке и топови.

Али зато наш, западни фронт, најтежи је. Противника много, овдје је најјача њина снага, а имају јаке заклоне. Наше пушке и митраљези не могу да их дигну из ових клисура, бомбе смо већ све утрошили, артиљерије за овај фронт немамо.

Бљешкају сабље противничких официра, а понеки се пркосно укаже и раздере колико га грло доноси. На десном нашем крилу тако се указа одједном пркосно изазивачки, на непуних сто корака пред нашима са исуканом сабљом противнички вођа капетан Ђуро Драшковић и подвикну:

— Краљ Никола јаше вранца,
А краљ Петар на магарца!

Један наш омладинац згодно га узе на нишан и обори га једним метком.

Драшковић паде мртав а овај му довикну. Ево ти сад — Ђуро Драшковићу па јаши и вранца и магарца!

Подне је прошло, а ватра једнако бијесни. Праште пушке, грокћу митраљези, грувају бомбе и топови. Морал и расположење код наших велико је и ако још нико није окусио ни хљеба ни воде. На једанпут око један и по час пополдне паљба са непријатељске стране почне да јењава. Наши се поисправише да виде шта је и да окушају може ли се напријед али њихови намах жестоко припуцаше. Ми се опет забисмо у шанчеве а противничка паљба опет малакса. Они сад

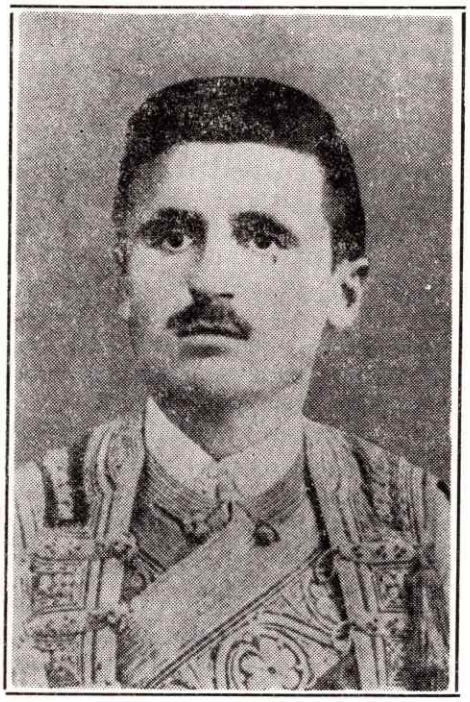

Блажо Ј. Ђуришић, жртва божићне побуне

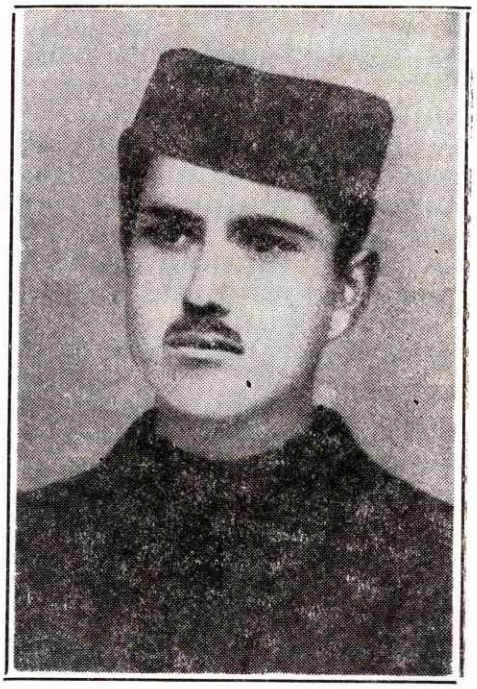

Студент Ђуро Радовић, један од храбрих омладинаца погинулих при одбрани Цетиња

само баце по коју пушку. Више не могу напријед, а неће да пуцају у празно те како борба са обије стране малакса на читавом фронту. Чудимо се што може бити и шта значи ово ненадно затишје. Ми се сад прибирамо и спремамо да дочекамо противника на нож, јер се надамо да ће он покушати јуриш. Чекамо и стрепимо у неизвјесност.

Прође читав сат овог страшног чекања. Препуцавање једнако траје, али са много мањом жестином него до сад. Нико се не креће из мјеста, — ни наши ни њини!!"

Артиљеријска јединица која је према Цетињу кренула из Зеленике није ни 24. децембра стигла у помоћ.

У дневнику Љубодрага Јанковића пише:

„24. децембар: На Крстцу. Изјутра пријемо до Његуша, али нас опет овде зауставише. Пођемо уз Буковицу, али побуњеници ухватили бусију с обе стране пута по камењару и не дозвољавају нам да прођемо. Вратимо се назад у Његуше. Заноћили смо у неким разваљеним швапским шупама без врата и прозора. Овде смо дочекали Божић. Ноћу почеше да долазе рањеници. Сељаци довозе изгинуле око Цетиња."

МИСИЈА ГЕНЕРАЛА ВЕНЕЛА

У тренутку избијања божићне побуне у Црној Гори налазиле су се и савезничке трупе састављене од Италијана, Американаца, Француза и Енглеза. У савезничке трупе улазила је и српска војска. Савезничке трупе, осим српских, налазиле су се на јадранској обали, а највише је било италијанских јединица.

Командант свих савезничких трупа у Црној Гори био је француски генерал Венел. Његов штаб се налазио у Котору.

Иако припреме за побуну у Црној Гори нису остале непознате, генерал Венел је тек 23. децембра (по старом календару) сазнао да се нешто припрема. У том тренутку већ око Никшића су се водиле оштре борбе, а Цетиње се налазило под јаком опсадом побуњеника. Истог дана Венел је послао на Његуше свог тумача Селаковића. Идућег дана, 24. децембра, чим је обавештен да је око Цетиња почео прави рат, Венел је у пратњи тумача и једног капетана кренуо према Цетињу.

На путу према Цетињу наишао је на побуњенике, па је искористио прилику да прво са њима разговара.

„На свом путу за Цетиње генерал је дошао у побуњенички штаб капетана Крста Поповића. Ту су побуњеници изложили генералу узроке своје побуне и тражили од њега да о томе извјести конференцију мира. Генерал је пак од њих захтијевао да успоставе слободан саобраћај и телеграфско-телефонску везу, јер је кидање везе сматрао као напад на њега као команданта трупа у Црној Гори. На све захтјеве генералове побуњеници овдје нијесу дали никакав дефинитиван одговор, већ су га упутили на побуњенички одбор, који се налазио код самог Цетиња. На свом путу за Цетиње, генерал је свратио и до тога одбора и са њиме је лично и оштро разговарао. Они су му изнијели узроке своје борбе. У међувремену, док је генерал разговарао с одбором, његов ордонанс — официр и тумач, отишао је у Цетиње, и од генерала Милутиновића затражио примирје, да би се

могли водити преговори. Као резултат тога дошло је до извјесног смиривања ватре, али не и до потпуног прекида. Трупе цетињске одбране противно договору, искористиле су затишје да помакну своје положаје" — пише др Димитрије Вујовић у књизи „Уједињење Црне Горе и Србије".

По доласку на Цетиње генерал Венел је посетио генерала Милутиновића.

„Овога дана, 24. децембра, дође и француски генерал Венел у подне на Цетиње из Котора. Његов аутомобил био је обасут успут пешачком ватром од побуњеника и он се старао свим силама да обустави борбу, али у томе није успео. Исто тако дошао је 25. децембра аутомобилом. И једнога и другога дана посетио ме је у згради аустријске легације где бејах са штабом. Једнога тренутка бејасмо испред зграде на излазу, када нас одједном обасу пешадијска ватра. Ми се брже боље склонисмо у зграду посланства и Венел ми рече:

Овде је горе но на Вердену. Застава на аутомобилу генерала Венела беше изрешетана од побуњеничких зрна.

Генерал Венел и ја позвасмо и митрополита Митрофана Бана, и Венел му препоручи, да оде и са црквене стране да их умири. Митрополит одговори да се неће имати успеха, јер он добро зна и познаје Црногорце, стога и не оде.

Сам Венел беше врло мио и симпатичан Француски генерал који ми говораше да једва чека да оде у своју лепу Француску и да се тамо смири" — записао је генерал Милутиновић.

После сусрета са генералом Милутиновићем Венел је прешао у зграду Француске легације и позвао на састанак представнике Извршног народног одбора.

„На састанку, у Француској легацији пошли су му војвода и Марко. Дочекао их је фино као што може један углађени Француз, али хладно доста, и одмах је почео врло званично са неким заповједајућим тоном.

— Господо, ја сам дошао као командант Савезничких трупа овдје из Котора, да интервенишем и успоставим ред и мир у Црној Гори, зато наређујем: да одмах обуставите даље борбе, а за даљи ред и мир узимам ја одговорност на себе.

— Господине Ђенерале, одговорио му је Даковић, — нити то ми можемо учинити, нити ћемо покушати да обуставимо даљу борбу, све док разбојници не положе своје оружје које су дигли противу новоствореног стања у Црној Гори. Ми као легални представници Црне Горе, чувамо и чуваћемо и бранити оружјем стање створено одлуком Велике Народне Скупштине на дан 13. новембра ове године у Подгорици. Разбојничке и плаћеничке банде покушавају да то стање силом оборе и ми се од тих разбојника бранимо и бранићемо се.

— Господине, обратио се сад Венел још строжије Даковићу — ја као представник Савезника и командант Савезничке војске на овоме крају, као представник Велике Француске Републике наређујем — а ви нећете да чујете! Шта то значи, разумијете ли ви? — То, ни мање ни више, не значи, већ да ви објављујете рат Француској и свим Савезницима — срдито ће Француз.

— Господине ђенерале, ми бранимо и бранићемо слободу овога народа. И ко год војује против те слободе ми смо готови на одбрану, готови смо да бранимо своју слободу од свих и свакога, па макар то били и сама Француска, Енглеска, Италија или сами Бог — одговорио је на ово Марко.

— Па шта да радимо сад? — љутито упита ђенерал Венел окрећући се на присутне, који сви ћуте.

— Ви најбоље знате што вам чинити треба, опет ће Марко. Ја бих вам савјетовао да идете у Котор, одакле сте и дошли а разбојнике и успоставу реда и мира у Црној Гори оставите нама. Ми смо суверена власт за сад у Црној Гори и ми одговарамо за стање ред и мир у њој!

Сви присутни били су запрепашћени оваквим одлучним одговором Марка Даковића, и нико није ријечи проговорио. Ђенерал Милутиновић само се мешкољио, док је ђенерал Венел срдито посматрао Даковића, како мирно сједи пред њим с пушком преко крила.

На овоме су се растали. Марко и Војвода вратили у се к нама а Венел је срдит окренуо Бајицама. Сад је са собом повео и Слава Рамадановића бившег начелника црногорског министарства спољних послова. У Бајицама се опет састао са побуњеничким вођама и тамо су му дали сигурно нове услове, под којима противници пристају да обуставе даља непријатељства и акцију и да сачекају плебисцитно решење црногорског питања под контролом Великих Сила. Француз су се учинили прихватљиви ови услови, па их је узео са собом написмено и весело се повратио опет на Цетиње, верујући да ће сад успјети интервенција. Поново се састао са Марком и одмах му пружио противничке услове, али Марко их није ни руком дотакао. Одбио је говорећи:

— Жао ми је, господине Ђенерале, што морам да вас одбијем, и што не могу и нећу ни руком да дотакнем те разбојничке услове.

Љут и зелен од једа Венел је прекинуо даљи разговор с Марком, па је онда пронашао и позвао к себи Андрију Радовића, Слава Рамадановића и још неке наше старе главаре. Пошто им је изложио ситуацију они су били готови да акцептирају његово гледиште и да се покоре његовим заповједима. Сад је Андрија Радовић, за кога се не зна како се обрео ових дана на Цетињу, узео на себе улогу да утиче на Марка и све нас, да се компромисно ријешење које предлаже Венел, прими. У ту сврху била је сазвата и наша конференција овдје данас, пополне, на коју су дошли: Андрија Радовић, Митрополит Митрофан, Војвода Стево, Марко и Ја, и још два три наша официра као војни стручњаци. Чим смо се састали отпоче чарка ријечима. Андрија енергично устаде да брани компромисно ријешење, захтијевајући да се усвоје противнички услови, које бијаше донио ђенерал Венел.

— То не може да буде — одговори му енергично Марко. Водићемо борбу до краја, а ко неће да се бије може и да сједи. Овде се Радовић љутито распричао, али пошто се Марко са њим доста жустро објаснио ућутао је“ — пише Јован Ћетковић.

Из Котора су 24. децембра према Цетињу кренуле и неке француске, америчке и италијанске јединице из састава савезничких трупа, али их је генерал Венел зауставио.

Француски генерал је ноћ провео на Цетињу надајући се да ће идућег дана поћи за руком да помири зараћене стране. Међутим, ни овог дана он није имао успеха.

Вујовић о томе пише:

„Генерал Венел, који се још налазио у Цетињу, још увијек је инсистирао на томе да се ватра обустави. Тако је у току пријеподнева 25. његов тумач неколико пута ишао у штаб генерала Милутиновића да пита зашто топовска паљба не престаје. Овај је одговарао увијек на исти начин: 'Наредио сам да се престане, али ме добровољци не слушају'. А једном је рекао: 'Српске регуларне трупе су изведне из строја. Реците генералу Венелу, да се више ништа не брине јер сам трупама наредио да више не напредују, већ да само бране варош у случају напада".

Генерал Венел је тог дана још једном слао свог тумача међу побуњенике са задатком да их наговори да одустану од даље борбе. Побуњеници су се, међутим, жалили тумачу да су преварени, јер су они већ послушали наређење француског генерала, а њихови противници су то искористили да заузму повољније положаје за борбу.

Венел је схватио да је његова мисија била безуспешна, па је 25. децембра после подне кренуо ка Котору. На путу према Котору још једном се срео са побуњеницима изнад села Бајица и код Чекања. Венел је тражио да побуњеници положе оружје, а пошто су они то одбили отишао је у Котор.

Чим је дошао у свој штаб командант савезничких трупа издао је наређење.

„Команда савезничких трупа Црне Горе и Котора, Генерални штаб Котор 7. јануара 919 (25. децембра 918.) Услови:

1. Сви српски војници или црногорски, који су били заробљени имају сместа бити пуштени. Кола из запреге, аутомобили и њихови шофери имају бити ослобођени.

2. Пут Котор-Цетиње биће слободан сваком саобраћају.

3. Телеграфско-телефонске везе имају бити поправљене. Војници или радници који имају извршити тај посао немају бити ометани.

4. Дајем 48 сати рока рачунајући од 7. јануара 919. (25. децембар 918) да се сви услови испуне, у противном бићу приморан да интервенишем савезничким трупама.

5. Сви они који су учествовали у побуни имају се вратити својим кућама, а неће бити узнемиравани ако остану мирни и ако положе оружје.

Дозвољено им је да упуте у Котор францускоме генералу њихове жалбе а овај ће их доставити главноме команданту савезничких источних војски, који ће их спровести француској влади. Генерал Венел."

СЛОМ ПОБУНЕ

Иако је план који је уз помоћ италијанског новинара Ђузепа Балдачија и министра у влади краља Николе Мила Вујовића направио Јован Пламенац био доста детаљан и прецизан, побуна у Црној Гори од самог почетка није се по том плану одвијала. Пре свих, договора се није држао сам вођа, јер је, чим је постало опасно, побегао у Албанију, а нису се држали ни други.

У планирању побуне Пламенац очигледно није рачунао са елементом колебљивости својих присталица и елементом одлучности присталица уједињења. Зато се, мимо његових очекивања, Бадњи дан на Цетињу претворио у страшну погибију побуњеника, јер нису дочекали обећану помоћ од Подгорице и Ријеке Црнојевића. Помоћ су уместо њих добили браниоци старе престонице.

Ипак, иако су побуњеници већ у току 24. децембра схватили да све не иде по предвиђеном плану, борба је била изузетно жестока, поготову до доласка генерала Венела.

У току поподнева елан нападача је нешто спласнуо, њихови јуриши на град су малаксали, али борба није престајала.

Ни ноћу, између 24. и 25. децембра, борбе око Цетиња нису престале. Истина биле су нешто мањег интензитета, али се пушкарање непрестано чуло.

У току ноћи у помоћ Цетињу стигао је из Ријеке Црнојевића и бригадир Нико Пејановић и побуњенике код Белведере напао с леђа, тако да су они почели да се повлаче.

Изјутра, 25. децембра побуњеници су још чврсто држали позиције на Орловом кршу.

О борбама тог јутра на овом подручју Јован Ћетковић пише:

„Освануо је Божић, који ће бити крвав као и Бадњи дан. Само на овом фронту противник се још једнако држи на јучерашњим положајима, док је свуд на другим крајевима са осталих позиција око Цетиња даље оступио у току ноћи. Чим се указа зора поче препуцавање и како све јаче хвата дан борба постаје све бјешња и све јача. Око 9 сати отпоче да бије и топ на нашем сектору, чије гранате и

шрапнели, после краће пальбе, ускомешаше противничке редове. Киша и јутрос полако промиче, док се магла у густим прамеповима диже с брда и у тој магли назреше неки од наших — шапну друг другу:

— Противник одступа! — Бјеже зеленаши. ..

— Јуриш! — Напријед ко је омладинац! — паде одједном команда.

— Живјело Уједињење! — Разлеже се кроз редове нашег фронта и наша храбра омладина полеће напријед, на противника, који пред нама узмиче и само понегдје се само заустави да даде отпор али за мало па опет бјежи — а ми га гонимо.

Одступање противника и наше гоњење трајало је цио дан. Наши напредују сад на свим странама. Противницима на источном фронту Цетиња — од Белведера ударио је с леђа бригадир Нико Пејановић са мањим бројем Цеклинске омладине натјерао их на бјекство. Приспјела појачања од Подгорице — Кучи, Братоножићи, Пипери и Бјелопавлићи, натјерали су на одступање противничке редове на страни Бајица. На јужној страни у правцу Јабучких кућа, Доњег поља и Ђиновог брда противник је одступио и сад га потискују и гоне командир Вукашин Божовић и капетан Михаило Марковић са Пиперима.

Битка је добивена. Ми сад једнако прогонимо противничку колону пред нама која узмиче и бјежи даље к Ловћену".

Присталице уједињења тог дана су гонили побуњенике по цетињској околини. Жестоких борби више није било.

У извештају који је генерал Милутиновић упутио команданту II армијске области у Сарајеву за 25. децембар се каже:

„25. децембра — добровољачке трупе Извршног Народног Одбора предузеле су овога дана чишћење околине Цетиња од побуњеничких мањих оделења, која су се намерно под борбом задржала у Бајицама, северо-источно од Доњег Краја, и око села Бјелоша. Циљ овога задржавања био је једино, да се савезничка интервенција учини ефикаснијом. Међутим, добровољске трупе Извршног Народног Одбора успеле су овога дана да сва она одељења растерају, због чега су побуњеници једном јачом групом посели утврђење Буковицу, на путу Цетиње-Котор. У непосредном контакту са добровољачким трупама Извршног Народног Одбора остатак њихове снаге разбегао се у све стране. Једна мало јача група задржала се и данас око Љуботиња, али је пристајала да се преда под условом да се догађај преда забораву.

Доста велики број побуњеника (око 300 са официрима) предао се у току 24. и 25. децембра без икаквих услова.

Француска чета коју је генерал Венел упутио као посаду на Цетиње, задржала је се овога дана код с. Чекања. Једна получета такође је била на маршу за Цетиње. Чета II југосл. пука и два топа задржани су од стране ђенерала Венела код С. Његуша. И једна италијанска чета била је овога дана на маршу за Цетиње, али је од ђенерала Венела задржана на Крстацу.

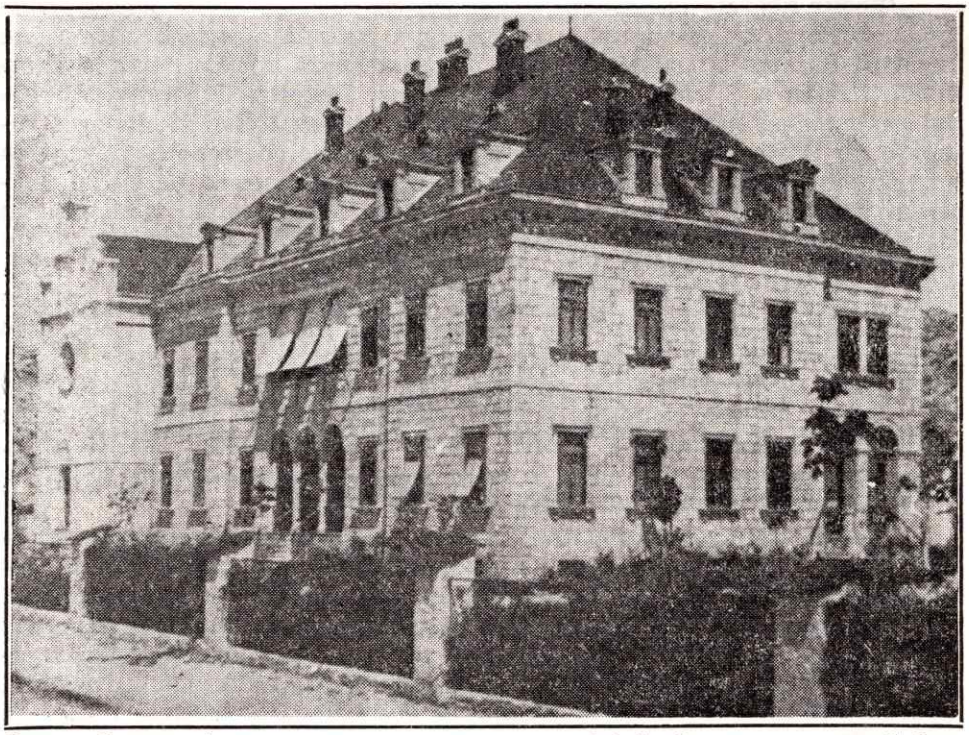

Зграда бившег Аустроугарског посланства у којој је био смештен штаб Јадранских трупа

Ђенерал Венел је у опште узео на себе, да побуњенике растера и прописао услове, које прилажем под 8.

У свима другим варошима и крајевима Црне Горе било је мирно."

Потера за побуњеницима настављена је и ноћу између 25. и 26. децембра и идућег дана.

О збивањима на падинама Ловћена Јован Ћетковић пише:

„Мрче. И ноћас се разбијени противник задржао пред нама на висовима изнад Бјелоша и Угања. Киша, помрчина, непроходни терен, глад и суталост зауставише ноћас даље наше напредовање. Ноћ је прошла мирно. Само што по гдје гдје грокне митраљез и окине по која пушка тек онако да се не да спавати стражи. Битка и дозивање чује се на све стране, а упаљени лишњаци бацају надалеко своју свјетлост. И противници пале ватре по висовима на којима су се ноћас зауставили. И тако цијелим бојним ланцем никоше с обје стране, на прилично блиском растојању, огњени сигнали који наговјештавају да ће се и сутрадан наставити крвава игра.

Како свану наши пођоше напријед, полако и опрезно — али противника нема — утекли су сви ноћу. Сад наша омладина просто претрчава терен тражећи противника. На терену нађемо гдје-гдје њихове рањенике или посустале борце, које хватамо и узимамо те спроводимо к Цетињу.

Фронт постаје све шири и растегнутији а ми се по њему добро прориједисмо, па се на крају раздвојисмо на двије колоне. Једна оде десно к Бајицама и даље к Дубровнику, а друга преко Бјелоша, Очиниħа, Угања и Врела — за бунтовницима. Рекогносцирајући, тражећи сакривеног противника наша колона лијевим својим крилом доприје до Обзовице, и то пред саму ноћ. Ту нас сретоше љуботињски парламентари, који понудише примирје под условима: да ми не улалимо у Љуботињ а они ће остати мирни. Ми одбисмо и енергично затражисмо безусловну капитулацију и предају оружја. Најприје нијесу хтјели да безусловну капитулацију прихвате али кад виђеше да немају куд камо пристадоше. Сјутрадан су положили оружје на одређено мјесто. Пошто је са противницима на овој страни било свршено на овај начин, те пошто смо осигурали леђа, с ове стране сигурном заштитницом, окренусмо десно — преко Врела и Угања уз Ловћен, за противником, кога не можемо никако већ стићи, осим сакривене појединце које успут хватамо и спроводимо на Цетиње, у заробљенички логор, који једнако расте. Самих Комана доведено је заробљених првог дана борбе око сто људи.

Противник једнако бјежи и узмиче уз Ловћен, већ неће да прими борбу. Хитајући за њим, преко Пресјеке, па између Језерског врха и Штировника, газећи уз Ловћен снијег до кољена, одједанпут избисмо на Крстац његушки. Ми на Крстац, а бунтовници омичу с Крстаца низ Которске стране, бјеже испред нас, под скут Италијанима. Овдје на Крстацу, на старој црногорско-аустријској граници, пресретоше нас Италијани. Једна њихова чета мрко нас посматра и заузела је такав став као да ће сад загазити с нама у борбу. Иза њихових леђа стоје неки од „зеленашких“ вођа и првака и крвнички нас погледом стрељају.

Док наша колона продужује к Његушима они са Италијанима и под њиховом заштитом одоше у Котор, па одатле на италијанске бродове у Боки Которској, гдје су читавих 10 дана претоварали и истоварали италијанске бродове, прије него су их њихови пријатељи Италијани пребацили у Италију.

Ми смо у Његушима преноћили. Ту затекосмо Савезничку војску — мале њене одреде, Американце, Французе, Италијане и Србијанце. Сјутрадан један број наше омладине и народне гарде упућен је Цуцама и Чеву за одметницима који тамо побјегоше, док је наша главнина кренула к Цетињу, гдје смо стигли на вече саме Нове године.

Диван и величанствен је био наш улазак у Цетиње. Наша револуционарна омладина постројена у двојне редове, по јединицама, на челу којих су ишле вође, сва закићена боровим и јеловим гранчицама, ушла је од Бајица побједоносним маршем у Цетиње. На улазу у варош чекала нас је војна музика и читаво грађанство Цетиња. С обије стране Његошеве улице (прије Катунска) притисло грађанство и ђаци који кличу побједоносној омладини која се у тријумфу враћа са бојишта.

Пред Домом Слободе чекали су нас чланови Извршног одбора Војвода Стево, Даковић и Дамјановић, са чиновништвом и једним

дјелом грађанства. Ту, пред Домом Слободе наша колона стаје и заузима простор испред Дома. Марко Даковић са балкона Дома Слободе поздравља омладину једним громким говором. Из његова говора сипају саме варнице, у оваквим реченицама:

— Добро нам дошли побједитељи! Ми и читаво Цетиње дочекујемо вас с усхићењем. Противници су разбијени. Италијанска акција за краља Николу пропала је. Уједињење је спашено вашим мушким прегнућем, вашим витештвом и вашим жртвама. Ваша свијест била је велика као и ваше прегнуће. Ви сте 'заточници мријет навикнути' спасили не само уједињење него и част српскога народа у Црној Гори. Ви сјајна војска Уједињења, ви сте прави потомци јунака Горског Вијенца и истински слиједбеници националних идеја геније јалног Владике Рада. Ви сте одбранили образ отечества и спрали љагу са витешког оружја црногорског. Ви сте, у неравној и крвавој борби, дали много жртава али 'јунацима бог ће учинити помен души а прекаду гробу'.

— Живјела побједоносна војска сељака и омладине Црногорске!

— Живјело Уједињење!

Урнебесно клицање присутне масе дочекало је крај његовог говора. Кад се клицање масе стишало, испред наше колоне одговорио сам у име свих на онај његов поздрав овим говором:

Вођо,

Ми смо се повратили тек онда кад смо противнике разбили и њихове разбијене редове у сиње море натјерали, да крвавих гласова оду заједно са својим пријатељима Италијанима и однесу абер своме Господару."

О збивањима на Ловћену 27. децембра у дневнику Љубодрага Јанковића је записано:

„27. децембар: Његуши. Борбе се још воде. Зеленаши беже и доносе оружје на предају. Долазе француске и америчке трупе. Команданти одлазе на увиђај."

У извештају генерала Милутиновића пише да је стање исто као и претходног дана.

Наредног дана, 28. децембра, појединачни сукоби су настављени. У дневнику Љубодрага Јанковића пише: „Борбе се воде по планини Ловћен, али зеленаши беже према Котору."

Извештај генерала Милутиновића за тај дан гласи:

„Побуњеничка група на Буковици била је и овога дана у утврђењу јер није ни од кога нападана. Има доказа да су ови побуњеници храњени од италијанске интендатуре. Остатак побуњеника није више исказивао никакав утицај на ситуацију, мада је било познато да су махом официри — вође овог покрета — још по шумама. За неке мање групе побуњеника сазнало се, да су се пробиле ка Будви и осталим градовима у Приморју ради тражења заштите од Италијана.

У свим осталим градовима Црне Горе владао је овога дана мир.

Овога дана издао сам заповест, који прилажем под 9. и којом су обустављене све војничке мере против побуњеника.

Ђенерал Венел је и даље настојавао да побуњенике растера.

Извршном Народном Одбору издао сам наређење (прилог Е. 10) да се страсти стишавају."

Одступања побуњеника преко Ловћена, после разбијања опсаде Цетиња, сећа се и Симо Живковић:

„Кад нас надјачаше ми оступисмо преко Бјелоша и почесмо да се фатамо Ловћена. Они, богами за нама, те ми и даље, па дођосмо на врх Крсца. Ту нађосмо Французе. Добисмо наређење да идемо у Ђеновиће код Котора. Ту смо предали оружје. Остасмо ту неколико дана, па онда куд који — неки одоше у Италију, а неки назад у Црну Гору. Ја одох кући."

Наредног дана, 29. децембра, борбе су готово престале.

Љубодраг Јанковић за тај дан у дневнику пише: „Зеленаши, то јест противници уједињења су разбијени. Беже својим кућама, а неки према Котору савезничким трупама. Омладинци силазе са Ловћена у села."

А генерал Милутиновић у извештају за 29. децембар написао је само једну реченицу:

„Стање је код Цетиња и у осталим варошима Црне Горе остало без промене."

Побуна је била ликвидирана. Остала је још само једна група устаника у утврђењу на Буковици, али су и она, како пише Милутиновић предала 30. децембра на захтев генерала Венела. Положили су оружје и разишли се кућама.

Љубодраг Јанковић је 30. децембра у свој дневник записао:

„30. децембар: Пошто су се борбе стишале и пут Његуши-Цетиње био ослобођен, наш вод са два топа и са једном четом пешадије крену за Цетиње. У два сата поподне стигосмо у град. Грађанство нас дочека са највећим почастима и свечаношћу, много лепше и боље него недавно када смо отерали Аустријанце. За нама је стигла француска пешадија, којој су такође одате почасти."

Према извештају генерала Милутиновића упућеном војводи Степи Степановићу у борбама око Цетиња рањена су четири војника Другог југословенског пука, погинуло је 16 добровољаца, присталица уједињења, рањено 56, а рањена су и три цивилна лица.

Број мртвих и рањених на страни побуњеника никада тачно није утврђен.

„Како је ко пао, рањен или мртав, њега су износили из борбе и односили кући. Бројали мртве и рањене нисмо, али знам да је изгинуло много. Међу мртвима било је само мојих познаника петнаестак. Свако је свога сахрањивао, а касније никоме није ни пало на памет да броји жртве" — каже Симо Живковић.

У извештају генерала Милутиновића такође се каже да су губици побуњеника непознати, али знатно премашују жртве бранитеља Цетиња.

Професор др Драгољуб Живојиновић истражујући у италијанским архивима узроке божићне побуне у Црној Гори дошао је до необичних података о броју жртава у овом сукобу. Према информацији која је после слома побуне достављена италијанском председ-

нику владе у борбама око Цетиња и Никшића погинуло је између 500 и 700 људи на обе стране.

Очигледно је да је извештај Балдачија нетачан. Овако велики број жртава је немогућ из простог разлога што се зна да је укупно у свим крајевима Црне Горе у побуни учествовало између три и пет хиљада људи, а то значи да у нападу на Цетиње није могло да учествује више од две-три хиљаде побуњеника. По Балдачију испада да је малте не погинуо сваки пети, што је с обзиром на наоружање које је у одбрани употребљено и на терен погодан за заклоне наравно потпуно апсурдно.

Реално је претпоставити да је у нападу на Никшић и Цетиње погинуло неколико десетина побуњеника. Овакав број жртава не треба да чуди када се зна жестина борбе коју је генерал Милутиновић овако описао:

„И с једне и с друге стране борба је била огорчена и жучна. Међу изгинулим и рањеним већи је број омладинаца, који су просто, што се каже, летели у борбу, не водећи рачуна о својој личности и заклону. У борбу и на јуриш ишло се са песмом, што се могло видети и чути са места где је био штаб Јадранских трупа.

С ове стране сви су вршили своју дужност беспрекорно; Омладинци са Цетиња и из Подгорице однели су рекорд у пожртвовању и јунаштву. Да није ово један жалостан догађај који се десио, ја бих требао све официре, како наше тако и црногорске, који су учествовали у овим догађајима, да предложим за највећа одликовања."

Оцену догађаја дао је у писму генералу Милутиновићу и Јагош Драшковић.

„Да се Пламенац вратио на Цетиње, било сам, било да сам га ја допратио, вероватно је да би се и код Цетиња ствар свршила онако како се свршила код Вир-Пазара. Наиме, он би увидео и код Цетиња, као што је видео и код Вир-Пазара, да се побуном не може успети и вероватно је да би обзиром на околности да лично није био тако храбар рекао Катуњанима оно исто што је рекао Црмничанима и да би га они послушали пошто им је био духовни вођа и не би онако лудо напали и изгинули на Бадњи дан.

Треба имати на уму да се је Пламенац очекивао код Цетиња читава четири дана и тек када су Катуњани изгубили сваку наду да ће им доћи у помоћ напали су на Цетиње на сам Бадњи дан.

Карактеристично је забележити последње речи које је при умирању изговорио један од главних вођа Катунских побуњеника капетан Ђуро Драшковић, који је у борби код Цетиња био тешко рањен. Те речи према исказу присутних у моменту његове смрти гласе: „Пламенче, Пламенче кућа ти се ископала што ме издаде". Ово је једна тешка клетва код Црногораца а и карактеристична за улогу Пламенчеву у побуни."

А идућег дана, 1. јануара 1919. године (сви датуми су по старом календару) на Цетињу је била велика сахрана изгинулих омладинаца: Радојице Дамјановића, Радоње Поповића, Радована Божовића, Марка Радусиновића, Баћа Мрваљевића, Марка Краља, Бошка

Лакића, Радисава Ивановића, Сава Поповића, Михаила Спаића, Николе Кековића и Бошка Грујичића.

Сахрани је присуствовао и артиљеријски наредник Другог југословенског пука Љубодраг Јанковић.

У његовом дневнику пише:

„Први јануар 1919. године: на Цетињу. Време је лепо. Снега нема нигде, сем мало на врху Ловћена. Данас је спровод изгинулим омладинцима чија се тела преносе из Влашке Цркве у Дворску цркву. Овом спроводу присуствовала је целокупна овдашња војска, српска и француска и мноштво грађана... Чинодејствовао је црногорски митрополит Митрофан и много других свештеника. Тела изгинулих била су у фиким сандуцима на нарочито окићеним колима..."

Ова сахрана на Цетињу означила је само крај првог чина крваве црногорске драме. Побуна је прошла, а народ Црне Горе причао би о њој као о епизодном догађају своје историје да после ње нису дошле године које су собом носиле много људске трагедије, године које су по злу, крви и пљевинама деценијама остале у сећању.

IV

УЗРОЦИ ПОБУНЕ

УНУТРАШЊА КРИЗА

Побуну која је у Црној Гори избила пред крај 1918, односно по новом календару на самом почетку 1919. године, неки називају „Цетињски устанак", други „Цетињско бадње вече", неки опет „Јануарска побуна", али су најчешћи назив „Божићна побуна" и „Црногорска буна". Ти називи су се највише одомаћили у народу.

За многе је и у Црној Гори и у Србији, па и у Југославији која се тек формирала, овај догађај био велико изненађење. Вероватно су били изненађени и многи који су устали да бране стару краљевину, јер су непосредно пре тога са одушевљењем дочекали српске трупе и одушевљено прихватили уједињење са Србијом. Изненађење је било утолико веће што је и у Црној Гори и у Србији било мало оних који у себи нису носили вековну тежњу предака да се граница између ове две државе заувек избрише.

Узрока који су довели до побуне, међутим, било је више, како у самој Црној Гори, тако и у иностранству.

Народ Црне Горе, чија је земља била потпуно ратом опустошена, гледао је у уједињењу са Србијом не само остварење свог вековног сна, већ и решење свих егзистенцијалних проблема. Веровало се да ће после уједињења са богатијом Србијом из Црне Горе заувек нестати беде и глади.

Уједињење, међутим, није донело на економском плану никакве промене. Србија је и сама била опустошена ратом, да би тако брзо могла Црној Гори да пружи економску помоћ. Хроничари тога времена записали су да су се и по градовима у Србији појавиле колоне изгладнелих просјака и да су многи ратни ветерани остали без икаквих средстава за живот. Ипак, није уређено ни онолико колико се могло. У Црну Гору првих дана после ослобођења није стигла ни симболична помоћ, која би у народу бар подгрејала наде да долази боља будућност и да ће уједињење омогућити да се заостала и сиромашна Црна Гора бар за један корак приближи развијеним земљама.

Уместо свега тога народу Црне Горе запретила је глад као 1916. године у доба швапске окупације.

То су противници уједињења обилато користили за стварање незадовољства међу становништвом. О томе сликовито говори један извештај начелника среза Бањана Коста Пејовића:

„Народном Извршном Одбору — Подгорица.

Потписатоме је част овијем, у споразуму са виђеним људима из среза, поднијети Народном Извршном Одбору следећи извештај о приликама у срезу:

У опште је познато да је овај срез у току цијелог овог рата дјеломично најзатвореniји крај у Црној Гори, па можда и држави. Последица је тога да су на дневном реду скапања од глади. Животних намирница народу се још не дава, јер их нема.

Провођење реда и организације у срезу иде врло тешко ради оскудице у материјалним средствима. Много корисних и хитних ствари дало би се спровести да има материјалних средстава на расположењу.

На темељу наведених чињеница и по саслушању виђених људи из среза овијем предлажем следеће:

1) Да се поради што прије, да се срезу даде штогод животних намирница у најкраћем року.

2) Да прехрану народа у читавом округу повјеримо једном одбору од пет лица — четири из среза а пети по могућности да буде стручно лице, као претсједник одбора. По овој ствари да пређе старање са окружног начелника на тај одбор.

3) Да се стави срезу за хитне потребе 200.000 динара на расположењу или овлашћење, да се исти могу позајмити привремено на терет државни.

4) Да се изузетно Грахову укаже помоћ ради одласка 100 војника на Цетиње с тим да се ти људи што је могуће прије поврате кућама..

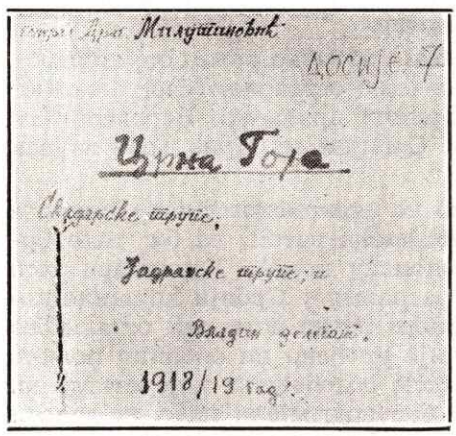

Списи генерала Милутиновића чувају се у Архиву Српске академије наука и уметности

Сва остала потребна обавештења даће опуномоћени из среза Никола Булајић и Никола Ковачевић. Како је њихово путовање скопчано с великим трошковима ради општих послова, моли се Извршни Народни Одбор да би им по могућности платио путне трошкове — Начелник среза Вучедолског Коста Пејовић Вилусе, 6. децембра 1918. године."

Поред економских невоља које су задесиле Црну Гору на стварање незадовољства утицала је и несналажљивост власти и низ, на први поглед ситних, пропуста и ексцеса који су стварали незадоволь-

ство, а које су „зеленаши“ умели веома добро да искористе за придобијање нових присталица.

О тим узроцима побуне у својим записима пише и сам генерал Милутиновић. Међу основне узроке он убраја слабе припреме српске врховне команде, после пробоја Солунског фронта, за улазак у Црну Гору.

„Наше су главније погрешке ове:

1) Није се раније припремала експедиција за Црну Гору ни у војном нити у политичком погледу. Све је било импровизација. Тако: требало је озбиљније образовати политички одбор, у који су требало ући већином Срби из Краљевине Србије, којима су биле из раније познате прилике у Црној Гори. Зашто је седео готово беспослен наш бивши посланик у Црној Гори Др. Мих. Гавриловић у Лондону. За овога ме Црногорци пре побуне питаху:

‚А где је г. Мика Гавриловић, зашто њега нема с вама?'

2) Састављени одбор од Црногораца-емиграната из Црне Горе или из раније досељеника код нас, били су већином непознати људи за свет у Црној Гори, који су хтели и желели да све у Црној Гори окрену за 180 степени, и то одмах. Па и сама Велика Народна Скупштина у Подгорици, која је у новембру 1918. године прогласила уједињење, била је претежно састављена од „Клубаша“, а од „Праваша“ мало ко. Нас су дочекали у почетку у Црној Гори врло одушевљено, само је требало имати више такта, па то одушевљење и на даље задржати. Тада не би можда било крви на Бадњи дан и Божић у 1918 години, па не би се наставили и на даље нереди и побуне, које су много шкодиле општој ствари, а нас врло скупо стале.

3) Можда Краљу Николи није требало спречавати долазак у Црну Гору, с обзиром на његове раније заслуге, као и заслуге његове двестогодишње династије. Могле су му се указати све почасти у новој држави, па пошто је био већ у годинама, то га постепено приволети (милом или силом) да остави престо своме унуку по женској линији (доцнијем Краљу Александру I). Мислим да бисмо имали само користи од доласка Краља Николе у новој држави. Сумњам да бисмо тада изгубили Скадар на конференцији мира у Паризу, јер су Црногорци са Краљем Николом у 1912 и 1913 години највише жртава и поднели за његово заузимање (око 10.000). Па Скадар је и у средњем веку био центар Зете. Шта би значио Скадар за нову државу, није потребно објашњавати.

4) Мене су упутили у Црну Гору без икакве опреме. Шта ми је регент говорио у Скопљу, приликом упућивања, навео сам напред. Ја сам се са своје стране старао колико сам могао и колико сам имао слободног времена да проучим за време рата стање у Црној Гори. Имао сам много добре воље, а лично волео сам Црноцорце још за време школовања у грађанским и војним школама. Зато сам се и старао да обуставим проливање крви после Божића 1918 године, и нисам допустио регуларним трупама да учествују у гоњењу разбијених „Зеленаша“ у правцу Чева, већ су се сами Црногорци између себе обрачунавали. У овоме случају одрекао сам помоћ и самом симпатичном и одлучном вођи омладинаца Марку Даковићу.“

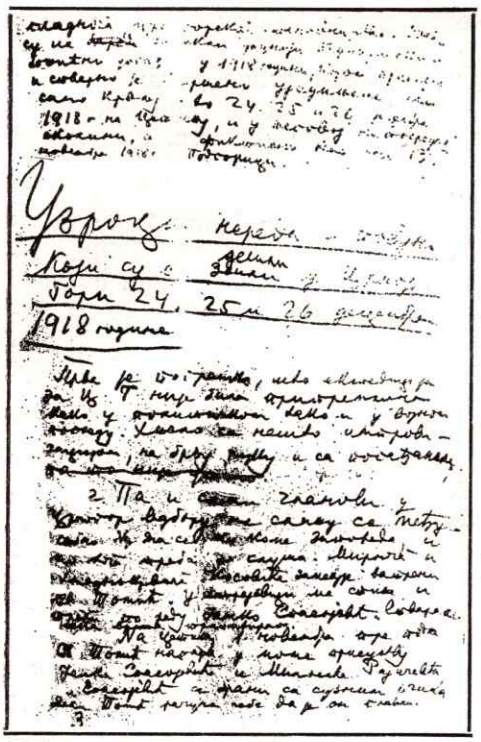

Забелешке генерала Милутиновића о узроцима божићне побуне у Црној Гори

По мишљењу генерала Милутиновића начињен је и низ грешака после ослобађања Црне Горе и доношења одлуке о уједињењу. Он се посебно осврће на рад чланова Извршног одбора.

„Па и сами чланови у црногорском одбору нису се слагали међу собом. Није се знало ко коме заповеда и ко кога треба да слуша. Мирнога и хладнокрвнога Косовића замењује ватрени Св. Томић. У Андријевици ме је стигао трећи по реду, Јанко Спасојевић. Ствара са нека врста тријумфирата.

Предамном на Цетињу 1. новембра пре подне Св. Томић нападао је Јанка Спасојевића и Милосава Раичевића. Спасојевић се бранио сузних очију од његовог напада. Дакле Томић је сматрао да је он главни и трудио се да га остали чланови признају за таквог.

Не знам ко је наредио да се утицајни људи из Црне Горе интернирани у Аустрији, при повратку за Црну Гору, задрже неко време у Босни, док се у Црној Гори не заврше избори као и изгласа уједињење и док скупштина не сврши посао. После су ти људи пуштени, што је било такође погрешно (случај са бригадиром Милутином Вучинићем и другима) јер су одмах почели агитовати уз помоћ са стране и уз помоћ присталица Краља Николе против уједињења и против нас Србијанаца, како нас Црногорци зову.

Праћени новац није употребљен како треба. Па и чланови у одбору нису се слагали и новац су трошили и давали већином својим саплеменицима. После Црногорског одбора остаје 'Народни извршни одбор' да троши и троши. Он не издаје плату свима чиновницима и официрима, већ само онима који положе заклетву Н. И. Одбору и Краљу Петру. Овом се нарочито противе официри, јер су у Н. И. Одбору неки млади и не од гласа људи, како веле незадовољници, изузев г. Даковића кога у Црној Гори цене како због његове личне вредности, тако и због гласа који је уживала његова породица и његови претци из Грахова. Заиста то беше човек од идеје и широких концепција. Сви Црногорски официри изјављују ми, да ће Краљу Петру положити заклетву и да није такав текст официрске заклетве, како га Н. И. Одбор тражи. Н. И. Одбора заклетва изгледала је на неку врсту поданичке заклетве где је уплетен и део војничке заклетве.

Мењање чиновника које су војне власти поставиле, и постављање рођака, познаника и пријатеља својих, створише од првих опасне незадовољнике, којима са страна помагаху, као и новац Краља Николе, како је тада изгледало.

Требало је према моме рапорту одмах у почетку послати наше српске начелнике и секретаре, а не Црногорце, јер ови понамешташе све своје рођаке, а и не беху богзна какве спреме, нити имају каквог гласа, а поред тога изабрати су једноставно од самих клубаша, и то од врло младих и неискусних људи.

Формирање мога штаба било је испод критике, на брзу руку и потпуна импровизација. Уз пут узех активног мајора Борисава А. Николића за начелника штаба а све остало имао сам од заплењеног да формирам у Пећи, као и да ми дође Бог те пита од куда, и то зими на земљишту без комуникација и превозних средстава. Све је од остављеног плена у Пећи разграбљено пре мога доласка. Од резервних официра и Црногораца који су ми били упућени узимао их је све црногорски одбор, према одобрењу Врховне команде. Мој штаб и ако је био у рангу дивизиском није био административни орган II степена, нити је за овај нити за икакав орган проглашен за све време рада па све до укинућа.

Када се свему овоме дода борба са непријатељем за истеривање из Црне Горе, побуна на Цетињу и у Целој Црној Гори као и доцнија побуна Арнаута око Плава, Гусиња и Пећи видеће се сва трагичност положаја и посла Команданта Јадранских трупа, који је упућен на Божју вересију, без игде ичега. Командант II армије организовао је од мојих трупа у Боки Которској засебну команду потчињену непосредно себи, и тако ја, иако прави и непосредни командант, нисам добио два брзометна тражена топа и чете приликом побуне, 24, 25. и 26. мада сам још 18. децембра 1918. године тражио и мада од 20—27. децембра 1918. године немадох никакву везу ни с киме, па ни са својим командантом армије у Сарајеву који се ни мало не узбуђиваше због немања везе самном, и који при том знађаше за напад на мене, па га ни бриге није ,он седи и одмара се у Сарајеву далеко од Цетиња.

Да не беху две заплењене брдске хаубице без нишанских справа довучене из Скадра које од силне употребе попрскаше за време борбе са побуњеницима као и племена одушевљених за уједињење, ко зна како би се уопште свршила сва та пустоловина на Цетињу... Да сам био јачи на Цетињу, сумњам да би усташи и зеленаши смели и покушати напад на Цетиње."

Узроке побуне генерал Милутиновић види и у менталитету и дотадашњој организацији друштвеног и државног живота. На крају својих забележака из времена боравка у Црној Гори он пише:

„По завршетку својих опажања имам да напоменем-приметим и ово:

Мада су Црногорци храбри и витешки народ, ипак они немају других особина. За овакав суд даје ми повода прилика: и ако су неки

од официра положили заклетве Народном Извршном Одбору и Њ.В. Краљу Петру, ипак су се тукли против војске Краља Петра — нас и дате заклетве... Ово не би урадили прави витези, који цене своју част и задату реч.

У овим кршевима и није се развијала култура и просвета, већ су се певале јуначке песме, гудело се уз гусле и опевали хајдуци, јунаци и одметници. Црногорци су ми и сада какви су били у XVIII веку, које је уметнички описао Владика Раде-Петар Петровић Његош у својим бесмртним делима („Горски вијенац" и „Лажни Цар Шћепан Мали") само с тим изузетком што као Турке сада сматрају све друге народе. Њих је много искварила и политика бив. Краља Николе. И он је подржавао тај племенски ривалитет, држећи се аустријског начела. Поједина племена фаворизирао је и дражио је једне противу других; па се и сада то опажа. И сада је једва чакало племе Кучи, да се освете за 1856. годину, када их је велики војвода Мирко (отац Краља Николе) покоравао и децу им на колевци клао, како ми тада говораху.

Код Црногораца постоји слаб појам о заједници и држави, и они се још налазе у доба када су народи живели по племенима. Сталне борбе за независност, као и њихово упорно брањење од турске инвазије кроз неколико векова учинило је да је Црна Гора била на ниском културном ступњу. Због њихове заосталости у том погледу врло велику улогу су одиграле и економске чињенице, јер Црна Гора са својим кршевитим пределима врло је сиромашна у економском погледу.

Поред ових слабих црта Црногорци се још осећају унижени, што нису до краја у рату истрајали, већ су капитулирали, зашто је крива дволична политика бившег краља Николе. Јер заиста ме увераваше неискрена политика Краља Николе према савезницима, када видех и то: 1) у Подгорици улицу и то главну са немачким натписом 'Königs Nikola', 2) недирнуте дворце и намештај на Цетињу, које за време Аустријанаца чуваше маршал двора Краља Николе, Славо Рамадановић. То што су му штедели његови назови непријатељи — Аустријанци нису поштедели његови поданици Црногорци. Они су све разграбили, па и приватну својину бив. Краља Николе, истина после угушене побуне што је ипак за осуду. 3) Путујући у 1917. години у Русију и разговарајући са утицајним државницима и војницима бијаше ми јасно као дан ово:

а) Аустријанци су добивали све потребне податке и обавештења о својим непријатељима преко Котора из Црне Горе, што је била јавна тајна у Русији (Исповест ђенерала Јанушевића у 1915. год. начелника штаба Руске Врховне команде пуковнику Душану Киклићу у станици 'Барановић', где беше Руска Врховна команда, а куда је ишао пуковник Киклић у два маха као поверљиви курир).

б) Исповест учињена мени од резервног коњичког капетана руске војске Адњичкова, а раније професора у Петрограду, у фебруару 1917. године приликом обиласка Верденског фронта, а који беше до-

дат мојој мисији. Он ми рече да је раније као студент у Петрограду у присуству макога од Црногораца на улицама Петрограда са својим друговима носио таквог Црногорца кроз цео Петроград, а сада помислите, рече ми, како ти исти служе нашим непријатељима. Нарочито се рђаво изражаваше о Краљу Николи.

Из прилога под I и II види се јасно ко је и како припремио побуну на Цетињу, против одлуке подгоричке велике народне скупштине. Ја то не желим коментарисати и анализирати".

Неки представници нове власти и неки официри II Југословенског добровољачког пука нису осетили оно што је осетио генерал Милутиновић, да је Црна Гора специфична средина са још јаким племенским односима и посебним схватањем морала. Црногорци су Југословенске трупе дочекали као браћу ослободиоце, а неки официри су се понашали као да се налазе на непријатељској окупираној територији, што је међу становништвом изазвало револт. Ево како је изгледала прва наредба команданта места на Цетињу:

„Наредба бр. 1 Команданта мјеста на Цетињу за 23. октобар 1918. године.

У извршењу наредаба Врховне команде српске војске по чијем наређењу српске трупе улазе у Црну Гору као носилац реда мира и правде у општем интересу наређујем следеће:

1) Забрањујем ношење оружја и муниције свим онима, који нијесу од мене, и мојих органа на ношење истих овлашћени;

2) Свако пуцање и шемлучење забрањујем;

3) Излазак из кућа и слободно кретање по улицама и путевима послије седам сати увече, забрањујем све до 5 часова ујутро;

4) Постављеним органима власти мора се указивати безусловна послушност;

5) Свако нарушавање реда и мира, било пљачкање, било узнемиравање мирних грађана или ма каквим другим начином најстрожије забрањујем;

Сви они који би имали ма какву молбу или тражење, имају се обраћати војној команди мјеста која је смештена у згради општине варошке.

Сваки онај ко се огријеши о ред, поредак и законе биће одмах ухапшен и предат суду за суђење."

Наравно, ова наредба није могла бити добро примљена и грађани су њоме били дубоко увређени.

Слична је и наредба о путовању, коју је издао начелник Штаба Врховне команде, а коју је доставила команда Јадранских трупа у Подгорици свим окружним начелствима. Наредба гласи:

„Одлазак из општине у општину истог среза вршиће се објавама које ће издавати општинске власти.

Одлазак из среза у срез истог округа вршиће се објавом среског начелства.

Објаве за путовање ширих обима даваће једино команда Јадранских трупа или ће ставити своју овјеру на објаве окружних начелника.“[1]

Било је неспоразума и у непосредним контактима становника Црне Горе и српских официра и војника. Пребацујући им да су издали у светском рату, српски војници су понекад вређали национални понос Црногораца, што је такође стварало незадовољство у народу. Припадници странке „бјелаша“ са, такође недовољно политичког искуства успостављали нову власт и у многоме криви за стварање кризе у Црној Гори. Сам генерал Милутиновић је увидео да многи представници власти, односно „бјелашке“ странке, немају никаквог ауторитета у народу.

О понашању неких представника власти др Димитрије Вујовић пише:

„У табору ‚бјелаша’ било је и прилично политичких шпекуланта, бивших шпијуна и окупаторских пушконоша, који су се утркивали у прогањању ’реакционара’ и којима је ова борба за уједињење добро дошла да би себе приказали као праве борце за народно уједињење, те да би тако пао заборав на њихова ранија недјела. У овом утркивању истицали су се и поједини службеници који су сматрали да је настало вријеме када се може направити добра каријера (многи се у томе стварно нијесу ни преварили). Овакви су људи наносили идеји уједињења много више штете него користи. Они су је својим поступцима компромитовали.

Бјелаши су почели да прогоне своје политичке противнике, тј. оне који нијесу били задовољни политиком безусловног уједињења и оне који нијесу били задовољни њиховим поступцима. Почело је не само њихово прогоњење већ и хапшење. На примјер, 22. новембра 1918. год. јављено је команди жандармерије у Цетињу да је ухапшено пет политичких сумњивих особа које су незадовољне. Сјутрадан, тј. 23. ухапшена је још једна особа под истом оптужбом.“

Савременик и учесник ових драматичних збивања, народни песник из Никшића Радован Бећировић, такође кључни разлог побуне и свих крвавих догађаја после ње види у некоректном понашању нових власти.

„И ја сам пуним срцем, као и већина Црногораца, био за уједињење, — каже Радован Бећировић, али је оно што се у Црној Гори збивало често више личило на окупацију него на уједињење. Запањујуће је било колико поједини српски официри или људи у органима власти нису имали повереља у црногорски живаљ. Због таквих сумњичења и ја сам три месеца провео у затвору, иако сам се већ определио за уједињење. У то време, наиме, био сам регрут у III воду II чете никшићког батаљона. Једног јутра по касарни освану неке плакате са паролама у стиху против уједињења. Зеленаши су некако успели да их протуре и залепе по зидовима. Поведена је истрага и и сумња је пала на мене, јер је неко рекао да сам такве стихове само ја могао да напишем. Одмах сам ухапшен и одведен на Цетиње,

[1] Ове две наредбе узете су из књиге др Димитрија Вујовића „Уједињење Црне Горе и Србије“.

где сам провео у затвору пуна три месца. У затвору сам чуо да сваки ухапшени војник може да се обрати писмом регенту Александру Карађорђевићу, што сам ја искористио. Одиста, убрзо пошто сам написао писмо пуштен сам из затвора и враћен у касарну. Људе је страшно погађао такав однос власти према њима. Све ране боле, али братске највише, па је и револт људи управо због тога био тако жесток. Мало је, на пример, црногорских официра којима је признат чин у којем су били. Готово свима је смањен за по један степен, а официрима из Хрватске и Босне, који су се борили у аустроугарској војсци, чинови су признати. Понекад и на први поглед ситнице могу да изазову праву буру незадовољства. Таква једна бура, на пример, настала је због обичног бреста. Постојао је на Цетињу некада један брест под којим су се држали скупови, под којим су Црногорци писали мегдане, који је за црногорску традицију изузетно много значио. Тај брест био је симбол црногорског слободарског духа, а једног јутра, одмах после уједињења, није освануо. Чуо сам да је тадашњи председник цетињске општине наредио да се преко ноћи посече. Никако другачије људи то нису могли схватити него као покушај уништавања црногорских слободарских традиција. Сећам се да је у људима више гнева било због тога бреста него због многих погибија."

И генерал Милутиновић у својим записима наводи примере вређања достојанства Црногораца, због чега је долазило до великог незадовољства:

„Било је доста погрешака и од самих Црногораца-представника власти као и 'нашега' црногорског па донекле Народног Извршног одбора, противника Краља Николе. Тако, командир Ђуро Драшковић и ови код Белведера рекоше ми да је црногорску заставу поштедела и Аустрија, а да је са нашим доласком скинута са дворца на Цетињу и да ју је неко упрљао и то где је име Краља Николе извезено. Упитам да није то ко год од нас извршио. Рекоше ми, да су то Црногорци извршили. Поред тога официри у Бајицама показаше ми и на самовољу полицијске власти у Даниловом Граду где су казнили на 10 дана затвора једног младића, што је рекао да је Црногорац, а није казао да је Србин; и код Белведера један од побуњених официра рече ми, да је десет дана кажњен, што је носио медаљу краља Николе. И за један и за други случај не знађах, обећах им да ћу извидети и осудити овакав поступак власти јавно пред њима, ако је он у истини такав какав ми га они представише. Осим овога командир Драшковић код Бајица рече ми, да је командир Вукашин Божовић напао њихове стражаре и пуцао на њих ноћу 20/21 децембра.

Изјавих да ми је непознат тај случај, као што збиља и не знађах и да је Вукашин непосредно под командом г. Љубе Гломазића окружног начелника. Тада више официра у један глас повика: 'Па зар је Гломазић окружни начелник, и то он, који не зна ни где смо ни какве смо бојеве имали ми Црногорци".

Савременик ових драматичних збивања је и прота Љубо Павићевић из Београда, који је тада живео у селу Слапу код Даниловграда. По његовом мишљењу побуну су изазвали пријатељи краља

Николе из два разлога: прво што су били везани за династију Петровић вековном традицијом, а друго што су штитили своје интересе, јер су били привилеговани слој у Црној Гори.

„Кад изби побуна, сећа се Љубо Павићевић, мој отац и брат су ишли да бране пут према Подгорици ,а потом су отишли у помоћ Никшићанима. Сећам се, ускомешали се људи, потегли оружје, поделили се. Око Подгорице и Даниловграда, додуше, не би испаљен ни један метак, чак су бјелаши и зеленаши између себе разговарали. Многи су се дигли на оружје по инерцији, па их није било тешко убедити да се врате кући. Сећам се разговора између бјелаша и зеленаша. С обе стране било је рођака, кумова, пријатеља. .

Један дијалог је, отприлике, овако текао:

У сећању му је остао дијалог између „бјелаша“ и „зеленаша“: прота Љубо Павићевић

Шта вам је, јесте ли полудели, викали су „бјелаши“ Краљ Никола нас је издао!

— Издали су нас, бре, зар принц Петар не пусти Ловћен!

— Нећемо да нам Србијанци суде! — викали су „зеленаши“.

— Нећемо да нам они владају!

— Шта вам је, за Бога људи, зар нисмо браћа! Ко влада Србијом? Зар Карађорђевићи нису из Црне Горе?

— И Обреновићи!

— Зар Вук Караџић није из нашег краја?

— Аман, људи, један смо народ. Па Немања се на оном брду родио![2]

Многи се поколебаше, па одоше кућама. По овим разговорима међу „бјелашима“ и „зеленашима“ закључио сам да је питање династије био један од главних узрока побуне“.

Доста гнева изазвао је и однос војних власти према црногорским комитама. Одмах после ослобођења, наиме, црногорске комитске чете су распуштене, није им чак дозвољено да учествују у даљем ослобађању земље. Војне власти су сматрале да комитске чете не поседују потребну војну дисциплину, па су, како у књизи „Црна Гора у првом светском рату“ пише др Новица Ракочевић, могле да постану

[2] Ово су верно пренете речи проте Љуба Павићевића, али он сам наглашава да је то далеко сећање и да је разговор присталица уједињења и присталица краља Николе немогуће потпуно верно репродуковати. У преношењу казивања учесника и савременика ондашњих догађаја немогуће је избећи и њихову одређену емотивност. На пример, Бећировић, а и неки други савременици, кажу да црногорским официрима нису признати чинови, док се из једног извештаја „Политике“ из Скупштине Краљевине Југославије види да је у редовну армијску службу примљено више од 500 официра из Црне Горе у чиновима које су имали.

елеменат нереда и недисциплине. Поред овога, комите нису добили ни одликовања која им је обећао командант српских комита Коста Пећинац, нити су добили положаје које су, по сопственом мишљењу, заслуживали. Између осталог је, дакле, и однос према комитама утицао до одушевљење због уједињења мало спасне.

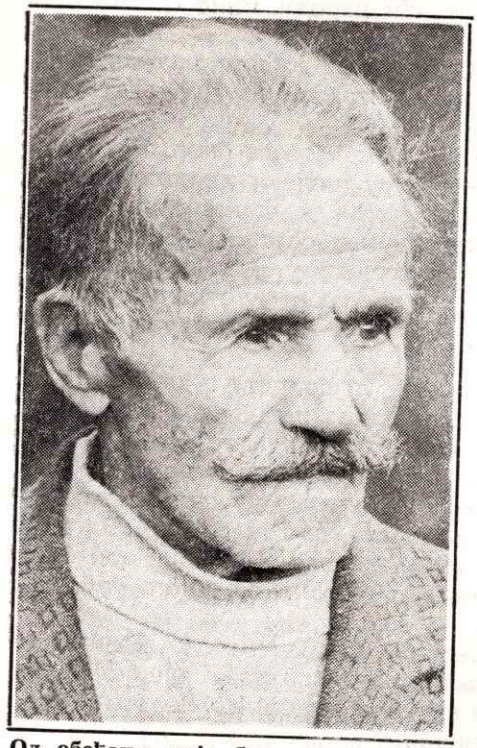

Од обећања није било ништа: Савић Ђуровић

Бивши комитски четовођа Савић Ђуровић из села Сретње код Даниловграда каже да га је приликом ослобођења Црне Горе Пећанац лично предложио за одликовање Карађорђеву звезду са мачевима I степена и чин потпоручника. Чак му је дао и потврду (објаву), али се све на томе завршило.

Бивши комита Милош Дрљевић из Томашева код Бијелог Поља међутим, каже да се нова заједничка држава обилато одужила борцима за слободу из времена окупације. Сви бивши комите бесплатно су могли да добију имање у Војводини, највише око Панчева, а неки су уместо имања добили накнаду у вредносним папирима за куповину кућа и имања. То се све, међутим, како каже Дрљевић, није могло обавити за два-три месеца, како су неки очекивали, па је због тога међу неким бившим комитама било створено непотребно незадовољство.

Црногорске комите масовно су се опредслили за уједињење. Иако је међу њима после ослобођења било и незадовољних, према једном списку, од 750 комита само је 90 пришло „зеленашима", а остали су били истакнути поборници уједињења.

Сами побуњеници су, у току истраге и на суђењима, најчешће изјављивали да су устали да се боре против „шајкаче" и небраће Шумадинаца, односно за самосталност Црне Горе. Тако је, на пример, Ђорђије С. Драшковић у истрази изјавио: „И данас бих рад био да Црна Гора буде самостална и да има свог краља, барјак и круну као пре што је било".

Један од најпознатијих побуњеничких вођа Радојица Никчевић на цетињском суду навео је више разлога због којих је учествовао у побуни. Он је после ослобођења од Аустроугарске био командант Никшића. Отишао је у Зеленику за санитетски материјал, а по повратку је чуо да су неки „националисти" закопали круну црногорску, што га је дубоко увредило. Такође, сматрао је да су на неке ис-

такнуте положаје постављени рђави људи, а да избори за Подгоричку скупштину нису обављени како треба. Због тога се прикључио организацији која је имала циљ да обори одлуке Подгоричке скупштине.

Има тумачења савременика и учесника ових збивања која узроке Божићне побуне, када је реч о обичном народу, чине сасвим безазленим.

„Причало се да су бјелаши од Србијанаца добили велике паре, а да ће нама Италијани дати паре, ако их отерамо из Црне Горе" — каже Симо Живковић.

„Већина побуњеника није ни знала због чега се бори. Нису они могли да буду против уједињења о којем су читавог живота сањали. Они су просто кренули за својим главарима и официрима, јер је било срамота да неко свог главара изневери и остави на цедилу. Ко су противници уједињења видело се тек после угушења побуне. Били су то они који нису хтјели да положе оружје, него су отишли у шуму или побегли у Италију. Остали су у борбу просто поведени" — каже Миладин Контић .

Да је било и оних који су се прикључили покрету а да нису били сигурни зашто то чине, сведоче и записници цетињског Окружног суда. Тако, на пример, на питање судије за шта се борио, Гавро Ашанин је одговорио: „Не знам, та ме јад у врх главе не убио".

Има, међутим, историчара, а и савременика и учесника ових догађаја, који Божићну побуну виде у једном другом светлу. За њих су глад, сукоби са влашћу и неке друге недаће у Црној Гори били само повод овим трагичним догађајима, а узроци су много дубљи и имају своју друштвену законитост.

У делу својих мемоарских бележака објављених у „Вечерњим новостима" 1. маја 1959. године, учесник ових збивања Марко Каваја пише да су му побуњеници који су били опколили Никшић, када је код њих ишао на преговоре о склапању мира, рекли да су и они за уједињење, јер је то петовековни сан народа. „Бијемо се зато што сте ти и твој друг, неваљали ускоглаће и синови иглара и чивутара варошких ,отјерали поштене војводе и сердаре, па дошли да нам судите".

Каваја у својим мемоарским белешкама, такође, каже:
„На Бадњи дан 1918. у Црној Гори сукобили су се напредна омладина и традиционаши. По мом мишљењу тај догађај у оно време, погрешно је тумачен. Забележено је да је сукоб избио због тога што јој један мали део народа био противан уједињењу Србије и Црне Горе и постављао питање династа.

Учествовао сам у овим догађајима и стекао утисак да то није био мотив за сукоб иако је, споља гледано, изгледало да јесте. На неколико дана пред Божић око Никшића (а и око Цетиња, али детаље о томе не знам у целости), у селима насељеним Црногорцима углавном из старе Црне Горе, Катунске и Ријечке нахије отворено је припреман напад на Никшић. На челу су били елементи који су активно учествовали у насиљима извођеним 1907. године по налогу црногорског двора над напредном омладином Никшића и осталим грађан-

ством. Тада су, као што је познато, руље разрушиле штампарију у којој је штампан опозициони лист 'Народна мисао' ('Ej Никшићу, пун погани, књазу бедем неуздани!' 'Ej, Никшићу издајице, свијетлога господара!') — Они нису крили да спремају 'нови Бадњи дан' и на једном састанку у Рудом Пољу донели су одлуку да се по заузећу Никшића, између осталога, и јавно стреља шест, а на колац набије девет истакнутих омладинаца."

Он у својим белешкама даље разрађује тезу о буржоаској револуцији, па каже:

„Одлазећи од главног штаба одметника само ми се наметнуло мишљење да се овде ради о једној закашњелој буржоаској револуцији. То сам касније себи шире објаснио.

Први пут у историји Црне Горе долази до речи 'бург' у коме су живели иглари, чивитари пестокупљавина' што је преведено значило: трговци, занатлије, радници и остали грацки посленици. Бург се први пут сукобио са селом у коме је живела — како се то у време политичких борби између црногорске омладине и цетињског двора почело говорити 1907. — 'ристократија', и са кога је долазила сва дотадашња црногорска госпоштина: официри и чиновници. Ово је била прва прилика да град (Бург) у Црној Гори покаже своје лице, јер је до тада главну реч водило село, које је носило и барјак уједињења о коме су сниивале генерације. Међутим, тај барјак 1918. преузела је у руке 'грацка пестокупљавина' (уједињење између Србије и Црне Горе први су извикивали на свом митингу подгорички радници), што су сеоски традиционаши, 'ристократи' осетили као дубоку личну увреду па чак и као срамоћење идеје уједињења.

Грацка национална насеља у Црној Гори почела су да се формирају тек 2—3 деценије пре тога догађаја. Па и онда први трговци, занатлије и радници нису били Црногорци, него већином Бокељи, Херцеговци, Санџаклије и Арбанаси а врло мало људи из Црне Горе. Грацки елеменат из доба Турака из Никшића је отишао с војском 1877. а после тога почело је да се формира ново, национално, грацко становништво.

Могло би се рећи да је Никшић био први црногорски град са народним елементом јер је у Подгорици остало доста турских занатлија и трговаца а било много и домаћих, староседеоца, везаних за околна сеоска насеља која су се теже загревала за цетињски двор од цетињске околине срасле с довором на Цетињу. И Цетиње је остало дуго после ратова за проширење Црне Горе без домаћег пословног елемента. 'Ристократе' из ближе околине користили су и даље стечене привилегије и ишли у чиновнике и официре где је највећи део трговаца занатлија и радника био из крајева где се разлике између града и села нису осећале. Због тога је вероватно забележен и много јачи сукоб око Цетиња него око Никшића а готово никакав око Подгорице.

Овај основни повод за сукоб 918. само је распаљен и појачан ситним заједевицама забележеним одмах по повратку Црногораца из интернације и шуме. Али — у то сам уверен — сукоб би се испољио и без тога, јер је представљао историјску неминовност на прелому

живота Црногораца — на појаву градова у историји савременог живота, градова који до тада нису имали реч и који су представљали 'гомиле нељуди, несоја иглара и чивитара' без осећања чојства и јунаштва а били рђаво запамћени још из 1907., јер су тада подизали главу, па чак покушали да од књаза траже полагање рачуна о свом раду.

Све остало што се касније десило не мислим да може пољуљати схватање да је пре 40 година у Црној Гори изведена једна закашњела буржоаска револуција — јер је Црна Гора тада и иначе била у великом закашњењу готово на свим пољима савремене активности — револуција слична револуцијама у другим земљама које су се дешавале у сличним историјским условима, наиме, када су градови покушали да дођу до водећих улога у друштву и држави."

Марко Кваја, дакле, а није усамљен, сматра да је Црна Гора каснећи у свом друштвеном развоју, Подгоричком скупштином извршила буржоаску револуцију и да су те 1918. године срушени последњи остаци феудализма у Европи. Божићна побуна је, по њему, значи био најнормалнији покушај угушења буржоаске револуције, покушај очувања средњовековних феудалних односа.

УТИЦАЈ КРАЉА НИКОЛЕ И ИТАЛИЈЕ

Мишљење историчара о утицају краља Николе, његове владе и Италије на подизање божићне побуне у Црној Гори су подељена. Има историчара који доказују да је до побуне дошло искључиво због унутрашњих разлога, а да влада краља Николе и Италије на то нису имали неког битног утицаја.

Многе чињенице, међутим, не иду у прилог овој тези.

Побуна у Црној Гори припремана је у време најжешће активности црногорске емигрантске владе која се свим силама трудила да међу савезницима стекне симпатије и поврати независност земље. Иако вођа побуне Јован Пламенац у писму које је касније упутио краљу Александру Карађорђевићу тврди да краљ Никола и његова влада нису ништа знали за планове о побуни, овоме се не може веровати, јер многа документа говоре другачије. Тако је, на пример, у току припрема побуне министар финансија црногорске емигрантске владе Мило Вујовић имао веома живу преписку са неким угледним људима у Црној Гори. Он је слао писма митрополиту Митрофану, дивизијару Митру Мартиновићу војводи Божу Петровићу и другим угледним личностима. Из његових писама се види да је био упознат са плановима да се у Црној Гори подигне устанак.

У писму дивизијару Мартиновићу он каже:

„Мислио сам да ћемо се до сада и лично видјети — али ми је свако кретање било апсолутно немогуће због рада, који толико времена лежи на моја леђа, која нијесу баш најјача.

Тамо долази Ђ. Балдаћи, Божо Кривокапић и Арсо Мартиновић. Свакако знаће ти много што-шта рећи.

Ја сам био на југословенску конференцију у Женеви 8, и 10 но-

вембра .У принципу смо се потпуно сложили, али сам се од детаља резервирао потпуно све док створим везу са вама тамо.

Поред свију претрпљених несрећа, наш је положај код савезника одличан. Само кумим Вас богом не предухитрите ничим прије него се видимо и прије него видите овамошње стање тачно како је. Ако одржимо, народ Црногорски је у најповољнијем положају од свих југословенских крајева, па и других. Као што ћете видјети из прогласа од 7 октобра ми се нијесмо одоцнили о опредељењу за југословенско питање; али дефинитивно ријешење не би смјело доћи прије, него ли Црна Гора — на исти начин као и Србија — не доврши своје питање на конференцији мира. Мнозини би добро дошло да се то раније врши, те да Црна Гора понесе на своја леђа бар једну до двије милијарде дуга који је би допао. Међутим, Црна Гора може изаћи без иједне паре дуга, него чак контрибуцијама за економско подизање, као таква имаће мјеста у Југославији — ако се иста оствари — много боље, много часније и много сигурније.

Италијанска краљица Јелена, кћерка краља Николе

Везан за Црну Гору због интереса на Балкану: италијански краљ Емануел

Наши национални интереси, интереси народа у Црној Гори као и озбиљност часова које преживљујемо захтијевају да овамо дођете неколицина политичких првака, да идемо у Париз пошто ће конференција мира почети брзо. Талијанска влада нам је омогућила све за ваш прелазак морем, па ма колицина пошли".

Затим му пише о транспорту хране и другом, па завршава: „Баш при крају писма разумио сам, да се у Црној Гори опонирају уласку неких савезничких трупа. — Ја не разумијем (ако је то истина) која и каква агитација је могла довести до тога!?

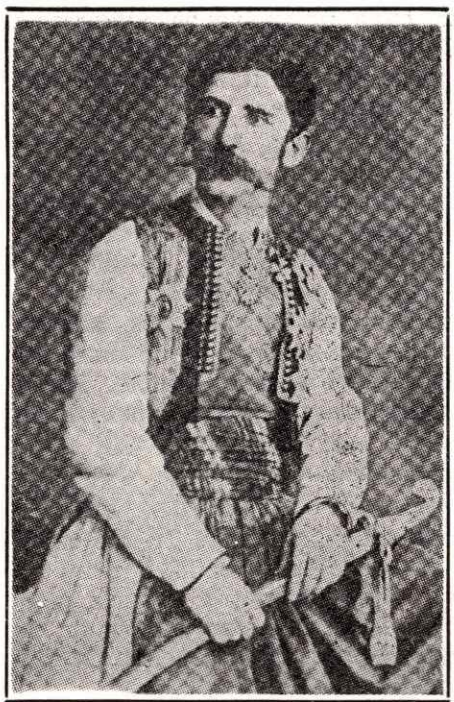

Војвода Божо Петровић

Нама не постоји, нити може постојати никаква опасност ни од кога — бар не треба толико бити наиван нико. Потпуно неразумљиво. Или зар хоћете да несретни Црногорски народ чашу отрова искапи до дна".

Вујовић дакле упозорава да се не предухитри, а у писму упућеном војводи Божу Петровићу 19. децембра, значи пред саму побуну, Вујовић говори о „акцији" у Црној Гори.

У писму Божу Петровићу он каже:

„Краљ. Црногорско
Министарство Финансија,
Рим. 19. децембра 1918. г.
Кабинет Министра.
Господину
Војводи Б. Петровићу
Никшић

Драги Госп. Војвода,

Ради Црне Горе и очувања части народа црногорског, ради правог успјеха акције коју сте подузели, неопходна је потреба, да одмах и без одлагања, упутите четири-пет људи преко Италије за Париз (довољно је да дођу до најближе талијанске лађе).

Краљ ми јавља, да учиним све што је могуће, да Ви лично дођете са неколицином. Тог истог мишљења сам и ја. Но ако Ви сматрате да је боље да останете тамо, а Ви, кумим Вас богом, упутите кога год било, јер на крају крајева, треба знати, да ће само овако свршити свако питање, па и наше.

Не можете ли Ви поћи, то пошљите Марка Ђукановића, Алексу Мартиновића и још кога — или, упутите кога Ви нађете за добро.

Наше политичко стање међу Савезницима је још добро и чврсто, али помозите нас!

Питање части Црне Горе треба извести на чистину. Буде ли час за наш улазак у Југославију, то не смије бити под копреном срама, већ као равноправног члана достојног оних жртава, које смо зато поднијели!

Што смо могли учињели смо и чинимо све, али даљи рад у велико ће зависити од Вас тамо и Ваше помоћи.

Ово је све што Вам у ових десетак редака могу рећи.

Уз мој срдачан поздрав изволите, Госп. Војвода, примите увјерење мог ваздашњег поштовања

Ваш
М. Вујовић с.р.

Није истина да је иједна велика сила пристала за уништење Црне Горе. Напротив Енгл. Ам. и Италија стоје строго на становишту и даљег опстанка Црне Горе и то чврсто и непоколебљиво. Тако ће и бити. Све остало су лажи и подвале.

М. Вујовић"

На полеђини једног писма пронађеног код побуњеника налази се и један занимљив запис: (по Ј. Ћетковићу):

„Примах из Париза од 8/XII — 1918. Краљ. Влада брине се и стара да што прије унесе хране и новаца да потпомогне".

Ово показује да побуна није припремана само у земљи, већ да се о њеном планирању бринуло и у иностранству и да је Јован Пламенац имао контакте са емигрантском владом краља Николе. Да је емигрантска влада била укључена у припреме побуне у Црној Гори види се и из овог писма:

„Драги пријатељу!

Не иде, да неко удара у плочу а неко у наковањ! Тај се скуп чини од нестрпљења. Ја не дозвољавам ни Војводи ни Милутину да отпочну прије него на извјесна мјеста не стигне вапор с храном, обућом, муницијом и оружјем. То би несрећа била да се војска одаљи од својих кућа, па да јој послије три четири дана нестане све, то би био дјечији посао

твој пријатељ.

Поздрави у Ђура Драгова и кажи да је Перо као и цијела фамилија здраво и добро.

Краљ. Влад. брине се и стара да што прије унесе хране и новаца да помогне народ.

Поздрављам вас све добро ваш Ристо."

Такође, из писама побуњеничких вођа лако је закључити да су они очекивали да им стигне храна и муниција од Италијана;

„Драги Божо

Следеће за себе и повраћај ове листе

Ономадне добисмо писмо из Француске дванаести дан — које гласи: Краљ. Влада заузима се да што прије унесу животне намирнице и новац..."

Учешће самог краља Николе до данас је остало недовољно разјашњено. У мемоарима ондашњег црногорског министра Ника Хајдуковића је записано да је краљ, када су му донели телеграм из Рима о побуни, изјавио: „Увиђам да Црна Гора неће отићи као дјевојка без прћије".

О томе како је краљ Никола реаговао на вест о побуни пише и Јован Ћетковић:

„Кад су му великодостојници и дворјани дошли у хотел 'Мерис' у Паризу, да му по обичају честитају Бадњи дан, он их је весела лица дочекао са ријечима:

— Данас сам срећан и задовољан, просто сам се подмладио...
— Што год било нека је срећно Господару, за тебе и за твој узвишени дом — одговорили су присутни.

— Данас се бију Црногорци на Цетињу, продужио је краљ — Биће доста крви. Биће добро ако Бог да! С тога сам весео и задовољан, просто сам се подмладио... Да ми се је сад намолити на Орлов Крш, па да алакнем и посоколим моје витезове..."

Јасно је, дакле, да је црногорска влада у емиграцији преко министра Мила Вујовића била умешана у припреме божићне побуне. Учешћем Италије у овим драматичним догађајима у Црној Гори у нашој историографији највише се бавио проф др Драгољуб Живојиновић. Већ у студији „Црна Гора и конференција мира 1919" објављеној 1977. године у Гласнику цетињских музеја Живојиновић је дошао до доказа да је Италија била умешана у догађаје у Црној Гори. Пре свега, један дан пре избијања побуне у Бар и Котор стигла су знатна италијанска војна појачања са митраљезима и брдским топовима. Осим тога, италијански генерал Пјаћентини није демантовао тврдњу британског генерала Филипса да француска команда у Црној Гори зна да је италијанска влада помагала побуну.

У каснијим истраживањима Живојиновић је детаљно разјаснио улогу Италије у божићној побуни. У студији „Италија и божићна побуна у Црној Гори 1919. године" објављеној у „Историјским записима" титоградског Историјског института 1985. године он је доказао да је главни организатор побуна у Црној Гори био италијански новинар Ђузепе Балдачи. Балдачи је са упутствима Министарства рата Италије дошао у Котор 1. децембра 1919. године са задатком да проучи прилике у Црној Гори. Он је, међутим, деловао и као агент министра Мила Вујовића по чијим налозима је успоставио контакт са Јованом Пламенцем.

Већ 14. децембра, пише Живојиновић, Балдачи је италијанском Министарству рата упутио детаљан план побуне у Црној Гори. Овај план Балдачи је добио од Јована Пламенца уз захтев да га достави влади краља Николе, а влада је требало да по избијању побуне обавести светску јавност о вољи црногорског народа.

Балдачи је, пише Живојиновић, Пламенцу обећавао помоћ много већу него што је Италија била у стању да пружи. Вероватно да је обећао да ће се Италија одмах по избијању побуне директно умешати у догађаје.

„Балдачијева обећања, као и Пламенчева неограничена сујета да буде вођа побуњеника, одиграли су пресудну улогу у одлуци да се побуна припреми — пише проф др Драгољуб Живојиновић — Одлука је била кратковида, нереална и од почетка осуђена на неуспех. Балдачијева празна обећања и Пламенчева политичка сујета тешко се могу приказати као социјална револуција народа Црне Горе. Неодговорност Балдачија и Пламенца може се објаснити њиховим неограниченим амбицијама. Потребе и интереси народа нису много значили за њих и њихову сујету."

После истраживања професора Живојиновића у италијанским архивама, дакле, постало је јасно да кључни разлог крваве црногор-

ске драме није био у унутрашњим проблемима, иако су они постојали, већ у интервенцији са стране. Побуну је припремила црногорска влада у емиграцији и италијанско Министарство рата.

У закључку своје студије Живојиновић истиче:

„Нема сумње да је божићна побуна била израз незадовољства ројалистичких кругова и појединаца у Црној Гори. С обзиром на структуру црногорског друштва, поједини племенски прваци, везани за двор и династију, могли су окупити неколико хиљада присталица и повести их у оружану борбу. Њиховој одлуци допринеле су и тешке економске прилике у Црној Гори (глад, скупоћа, незапосленост, болести, поступци власти и друго), али исто тако и малобројност југословенских трупа, уздржаност генерала Милутиновића суоченог са делатношћу ројалиста и друго.

Захтеви побуњеника поднети француском генералу Венелу не садрже никакве елементе који би указивали на социјални карактер њиховог програма. Они су сувише конзервативни да постављају захтеве који би рушили традиционалну структуру црногорског друштва, чији су они представници и носиоци. Планове о друштвеним променама не износе ни влада у Неју, ни позив Пламенца на устанак. Побуњеници и Пламенац захтевају повлачење српских трупа из Црне Горе и њено поседање од стране савезничких одреда. Божићна побуна представља покрет конзервативног дела црногорског друштва — обнову реакционарно-аутократске владавине — која нема ничег заједничког са стремљењима велике већине становништва. Делатност неколико ројалистичких првака и италијанских агената није, природно, могла да подстакне социјалну револуцију у Црној Гори. За покрет такве природе и размера нису постојали потребни услови и друштвене снаге. Чињеница да је у божићној побуни учествовало три до пет хиљада људи то неоспорно потврђује, а њена краткотрајност и потоњи мир то доказују. Божићна побуна је представљала епизоду у историји уједињења Црне Горе и Србије, у коју су умешали прсте италијански агенти настојећи да групе и појединце искористе за остварење својих политичких и других циљева“.[3]

[3] **Како је ово књига искључиво публицистичког карактера аутор није имао намеру да даје историјску оцену узрока црногорске буне. У овом поглављу изнета су сва мишљења до којих је аутор успео да дође. Прикупљена су мишљења живих учесника и савременика, мишљења из записа људи који су у овим збивањима учествовали и најзад оцене неких историчара. На историјској науци је да осветли ова збивања, а аутор се нада да ће чињенице објављене у овој књизи помоћи да та оцена буде што свестранија.**

V

У ЕМИГРАЦИЈИ

ОКУПЉАЊЕ ВОЈСКЕ У ТУЂИНИ

Први црногорски емигранти дошли су у Италију још у јесен 1918. године. У Италију је дошла група од 120 бивших црногорских логораша, после потписивања примирја са Аустроугарском. Мањи број успео је да се пребаци и из Црне Горе. Ова група смештена је у Ферари, а за команданта је постављен бивши српски официр, М. Крљевић који се још у току рата изјаснио за краља Николу. Из Фераре су пребачени у село Каве удаљено 40 километара од Рима. Ту се окупило, како пише Д. Вујовић, 157 емиграната.

Италијанска војна команда у Црној Гори и Албанији пружала је пуну подршку присталицама краља Николе. Преко ове команде присталице црногорске самосталности прелазили су у Италију, а пред почетак Божићне побуне црногорски сепаратисти су добили оружје, муницију и новац. У јесен 1918. године италијанске војне власти су чак и хапсиле поједине истакнуте присталице уједињења и пребацивале их у Италију.

После угушења Божићне побуне побуњеници који нису хтели да положе оружје склонили су се код Италијанских јединица на Јадранској обали, а највећи део је пребегао у Албанију. Склонили су се у места која су била под контролом италијанских јединица. У Албанији их је после побуне било неколико стотина. Међу њима био је главни вођа побуне Јован Пламенац.

Када је већ постало јасно да је божићна авантура доживела потпуни крах, Јован Пламенац је 9. јануара 1919. године од италијанске команде у Скадру тражио да се црногорским побуњеницима пружи помоћ и уколико буде потребно да се у Албанији прихвате како не би били заробљени од присталица уједињења.

Побуњеници који нису хтели да положе оружје стигли су 10. јануара до Зогаја на Скадарском језеру. Италијанске војне власти, да би прикриле своје учешће у побуни пред светском јавношћу, разоружале су побуњенике, али су према њима поступале као према савезничкој армији. Већ 12. јануара Пламенац је са 60 људи стигао у Медову и затражио да га италијанска команда пребаци у Италију.

Црногорским побуњеницима у Албанији убрзо се придружила још једна група њихових вођа која је успела да побегне из подгоричког затвора.

О бекству из затвора Ристо Јојић је известио Извршни народни одбор овим телеграмом:

„Четворица од ухапшених Станко Марковић, Милош Вучинић, Милутин Вучинић и Андрија Раичевић побјегли су јутрос око 3 и по сата из куће у којој су били привремено притворени, заједно са стражом која их је чувала, а која је била састављена од жандармерије. Остали су јутрос смештени у доња одјељења монопола под сигурном стражом састављеном од војника и под командом поуздана водника. За бјегунцима су одмах по бјегству послата одјељења војске и према до сад добивеним извештајима изгледа да су успјели да побјегну преко Груда у Клименте. Мислим да треба објавити властима у свим пограничним окрузима. Послати су у пограничне крајеве Албаније поуздани људи, наши Арнаути, са задатком да их преко својих агената прате и по могућности похватају или побију.

Мислим да отуд треба о овоме извијестити француску војну власт у Скадру, како би имала од наше стране инструкције, ако би бјегунци евентуално покушали да се преко Скадра дочепају италијанских војних власти...

О овоме је извијештен повјерљиво и наш изасланик у Плаву Б. Божовић. — Јојић."

Први командант емигрантске војске: командир Петар Лекић

Побуњеници нису имали услова да опстану у Албанији. Било је много проблема око смештаја и исхране, па су на предлог италијанског Министарства рата превезени бродовима у Италију. Окупљали су се на неколико места, али их је, највише дошло у Каве, Формију и Гаету. Прихватни логор за црногорске емигранте формиран је и у Медови у Албанији. Почетком априла 1919. године у Медови је било 416 црногорских побуњеника.

Како су се војници окупљали на разним местима црногорска и италијанска влада су се договориле да се формира заједнички логор у Гаети. Зато је 18 марта из логора Каве у Гаету пребачено 140 војника и 4 официра. Касније им се придружило још 40 војника који су у првом тренутку одбили да напусте Каве. Војска у Гаети прозвана је „Команда црногорских војника у Италији", а за коман-

данта је именован командир Петар Лекић.

Гаета, код Напуља, је одбрана због тога што је удаљена од источне италијанске обале, па су црногорска и италијанска влада веровале да ће југословенска обавештајна служба тешко допрети до овог логора.

Из Медове је у Гаету 6. априла прешао бригадир Андрија Раичевић са 142 војника и официра. Нешто касније и остали војници из Медове стигли су у Гаету. Бргадир Рачевић именован је за команданта целокупне црногорске војске у Италији.

Како је број војника стално растао, Гаета је постала тесна, па је у оближњем месту Формији поново отворен логор. У Гаети је остала команда, први батаљон пешадије и митраљеско одељење, а у Формији је смештен други батаљон пешадије и артиљерије.

НОВА ЕМИГРАНТСКА ВЛАДА

Члан емигрантске владе др Перо Шоћ

После краха побуне Јован Пламенац није дуго остао у Албанији. Отишао је у Италију где је међу политичарима био изузетно љубазно примљен.

У Италији је вођа божићне побуне обишао неке италијанске министре и савезничке амбасадоре преносећи им своју верзију збивања у Црној Гори. Половином фебруара, у договору са италијанском владом прешао је у Француску. Нешто пре тога председник црногорске владе у емиграцији Евгеније Поповић поднео је оставку, јер се није слагао са политиком краља Николе. Под притиском Италијана краљ је Пламенцу поверио мандат за састав нове владе.

Нову владу сачињавали су: Перо Вучковић, Милутин Вучинић, Мило Вујовић и Перо Шоћ. Програм нове владе објављен је у „Гласу Црногорца“ 17. фебруара 1919. године. Пламенац у свом програму посебно истиче да је неопходно очувати државни суверенитет Црне Горе, и да је најважнија дужност свих Црногораца да се боре за очување независности.

Нови председник покушао је да добије подршку савезника за своје планове у Црној Гори. Веровао је, да ће стварањем црногорских трупа у Италији, успети да поврати самосталност Црне Горе. Наравно, са свим плановима Јована Пламенца италијанска влада је била упозната пре него што је он и именован за председника. Италија је, на-

име, намеравала да божићну побуну у Црној Гори искористи за остваривање својих циљева на мировној конференцији у Паризу.

Међутим, и поред свих напора италијанске владе и Јована Пламенца, конференција мира у Паризу остала је доста равнодушна на њихове захтеве. Влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца својом интензивном делатношћу онемогућавала је присуство црногорских представника на конференцији. Пуну подршку влада уједињене државе имала је од Француске, а таквом решењу црногорског проблема биле су склоне и влада Велике Британије и САД. Додуше, представник владе САД подржавао је захтев Италије да Црна Гора учествује на конференцији мира, али се није могао постићи споразум ко треба да представља Црну Гору: влада у емиграцији, или Извршни народни одбор, односно представник Подгоричке скупштине која је изгласала уједињење са Србијом. Због тога су савезничке владе, наравно осим италијанске, нашле најједноставније решење — да овај проблем уопште не реше.

Јован Пламенац ипак није одустајао од својих намера да дође до мировне конференције. Захтевао је да се на мировној конференцији саслуша делегација Црне Горе, оптужујући владе Србије и Француске.

И поред свих напора Пламенац није успео много да учини. Ипак, пошло му је за руком да преко пријатеља краља Николе достави савезничким владама петицију о стању у Црној Гори.

У петицији Јована Пламенца се, између осталога, каже:

„Једна српска краљевина не смије служити као предмет концесије другој српској краљевини, приликом преговора међу савезницима, јер ће то бити од огромне штете моралне, политичке, економске и територијалне, не само за црногорски народ, него и за цијело Српство.

Црна Гора је једна мучна, али славна творевина црногорског народа, као таква она не смије при коначном санирању српског народног уједињења бити сматрана од Србије као једна обична бивша и непријатељска провинција, као један објекат, већ има бити сматрана као субјекат, који има у том погледу са Србијом одлучивати као што је то чињела на бојним пољима за општу српску ствар, још и у она времена кад Србија бијаше само турски пашалук, а да не говоримо, да је Црна Гора, ношена народним општим одушевљењем, ушла у Свјетски Рат, узпркос другим тенденцијама само и једино да спасе Србију, или да с њом легне у заједничку гробницу. Ако би Србија, доиста, омела да црногорски народ не може узети учешћа, као свештеник, путем своје суверене отаџбине, у храму народног уједињења, него да буде стављена у том срећном моменту крунисања његових вјековних подвига у положај оглашенога, у положај дојучерашњих робова — он ће сматрати да му је од стране Србије нанесена једна неизлечива историјска увреда, да је обешчашћена његова прошлост и све његове неизмерне жртве дате за народну слободу, па према томе да ће се било прије или доцније појавити у црногорској народној души једно реагирање у правцу освете према Србији и које може у једном критичном моменту нанијети смртни ударац цијелом Српству.

У интересу је српског народа да се на Конференцији Мира појаве двије српске државе са посебним захтјевима, а у једном истом циљу, тако што не може једна добити за Српство — да га добије друга.

Једина је у стању Црна Гора добити за Српство Скадар са цијелом сјеверном Албанијом, односно сву некадашњу Доњу Зету, или можда цијелу Албанију, путем једне реалне уније између обадвије државе. То значи, не само дати могућност црногорском народу за његову бољу економску будућност, него у исто вријеме одклонити онај опасни арбанашки клин, управо рећи нож, који је по плану Аустро Угарске забоден у српско државно тијело, како би са тијем стално раздвајало приморско српство од загорског.

Сва друга проширења српског народа немају оне економске, етничке и политичке вредности за црногорски народ, који има Скадар са околним земљама. За црногорски народ значи не добити односне крајеве то исто, што изгубити Свјетски Рат.

Уједињење између обадвије државе има бити приведено у дјело тек онда, кад Црна Гора присаједини својој државној територији Скадар са околним земљама.

Династичко питање не може бити никаква сметња за уједињење српског народа.

Животни интереси налажу црногорском народу да уједињавање спроведе путем једног уговора између српских држава, како би се том приликом образовала проширена држава, па да се црногорском народу учине извјесне економске-финансијске концесије, пошто је он највише поднио жртава за остварење народних идеала, а које треба у тој заједници као малобројан, него ће бити увијек надгласаван чак и од елемента, противу којих се морао вјековима борити као држава.

Црногорски народ, губећи своје политичко ја као појава мора за то добити извесних економских накнада, не смије изгубити и једно и друго, а то може само путем једног уговора између обадвије државе, у противном он ће у тој заједници претстављати мјесто једнога плус — једно минус".

Извршни народни одбор је због Пламенчеве петиције упутио Конференцији мира у Паризу оштар протест:

„Влади Француске Републике — Париз.

Извршни Народни Одбор, изабран слободном вољом Велике Народне Скупштине, која је једногласно на сједници од 26. новембра прошле године у Подгорици прокламовала уједињење Црне Горе и Србије под Краљем Петром I. Карађорђевићем, као и збацивање краља Николе и његове династије с Црногорског престола, узео је суверену власт у своје руке по овлашћењу Велике Народне Скупштине, позван да дјело уједињења Црне Горе са Србијом спроведе, те да на тај начин ишчили свака посебна суверена власт и да се образује једна заједничка суверена власт цијелог нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца под Краљем Петром I Карађорђевићем. Такав је био дух одлуке скупштинске и ми смо ту вољу народну спроводили од дана прокламовања уједињења Црне Горе и Србије па до данас. У том свом раду ми смо поред све једнодушности народне

за уједињење имали тешкоћа, јер су народно право самоопредијељења и право једног истог народа да живи у једној политичкој заједници, коју је наш народ испред Велике Народне Скупштине тако јасно и одлучно манифестовао, бив. краљ Никола и званична Италија узнемиравали док нијесу најзад оружаном силом покушали у почетку јануара тек. год. да изведу преврат, који је народ савладао и то с толеранцијом како налажу и демократски принципи и људска човјечност. Ту нашу самоодбрану посматрали су француски команданти у Боки Которској, пратили су ток борбе и наше држање према савладаним бунтовницима и агентима бив. краља Николе и Италије и ми апелујемо на суд пређашњег команданта савезничких трупа у Котору г. ђенерала Венела као и на садашњег г. ђенерала Таона.

Ми то своје човјечно држање, исувише благо према побуњеним противницима, ни даље нисмо мјењали и често комисије моћних Савезника, наиме Француске у лицу М. Франше д'Епереа команданта свих савезничких трупа на Балкану, Америке и Енглеске у лицу њених изасланика, увјериле су се о нашој легалности и толеранцији и ми његову непристрасну оцјену мирно очекујемо.

Док ми као демократска и народна власт радимо под контролом моћних савезника и под контролом јавног мњења и свим својим радњама дајемо легалност, дотле, бив. краљ Никола и Италија злочиначким радњама ремете ту легалност и насиљима и побунама хоће да компромитују наше скупе тековине, потпуно национално ослобођење и кидање с личном владавином бив. краља Николе.

Све ово дешава се на очи велике демократије западне, која је скупом својом крвљу омогућила нашу легалну радњу, па злочиначка радња бив. краља Николе и званичне Италије погађа не само наш рад него омаловажава и скупе жртве племените Француске, Америке и Енглеске кад може с Италијом несметано проводити злочиначке планове и то из колијевке људске слободе, Француске.

Ових дана Јован Пламенац, најмрачнија и најмрскија политичка личност личне владавине бив. краља Николе појавио се, као бунтовник и један од главних покретача јануарске побуне, у Француској те је у својству некаквог министра предсједника збаченог краља Николе на велико запрепашћење цијелог нашег народа саслушан и на конференцији мира.

Наша праведна народна ствар, изазивана и нарушавана Италијом и њеним ортаком бив. краљем Николом, пријемом такве једне личности као што је Јован Пламенац, од стране званичних представника моћне демократије западне, погођена је. У цијелом нашем народу изазван је највећи револт што може једна тако опскурна личност, позната због мучких убистава и тровања политичких противника, прљавог трговца под владом Аустро-угарских окупаторских војних власти у Црној Гори, добити право да води спор са читавим нашим народом чију је моралну, материјалну и умну снагу крвнички рушио; и то у Француској, која је кроз читаво столеће, најплеменитију крв своје дјеце проливала само да се угуши такав тип не само у Француској већ у читавом цивилизованом људском друштву.

Поред све људске захвалности коју дугује наш народ племенитој Француској нацији, која у друштву с Енглеском и Америком, преко проливене крви својих најбољих синова, извојевала је за све цивилизоване народе право да се могу слободном вољом опредељивати, које је право и наш народ негдашњим принципима Црне Горе слободно и легално примјенио, сјединивши се са једнокрвним народом у Србији, не можемо да не протестујемо што се на конференцији мира могла саслушати и таква једна личност као што је Јован Пламенац.

У име правде и човјечности апелујемо на г. председника Конференције Мира г. Клемансоа, да и овог пута као и увијек у име племенитог Француског народа узме иницијативу надмоћних Савезника за заштиту наше правичне ствари од ординарних убица, тровача и издајника народних, које нејеклатантније представља поред збаченог краља Николе његов министар предсједник Јован Пламенац.

Извршни Народни Одбор:

Војвода Стево Вукотић, с.р. М. Даковић, с.р. С. Пилетић с.р.

Л. Дамјановић, с.р. Р. Јојић, с.р.

У Подгорици, 25 марта 1919. године".

Ни овом петицијом Пламенац није много постигао. Велике силе у то време још нису признале уједињење Црне Горе и Србије, чак су код црногорске владе држале и своје представнике, али се нису ни заузеле да се захтеви ове владе реше. Све се свело на примање нота.

Столица у сали где се одржавала мировна конференција испред које је писало „Црна Гора" била је 18. јануара 1919. године, када је француски председник Поенкаере отворио конференцију, празна, а упражњена је остала и до њеног краја.

ВОЈНА КОНВЕНЦИЈА ИТАЛИЈАНСКЕ И ЦРНОГОРСКЕ ВЛАДЕ

Из става великих сила није било тешко закључити да су краљ Никола и његова влада изгубили сваку подршку међу савезницима, осим италијанске. То, међутим, амбициозног и самољубивог човека, као што је био Јован Пламенац, није поколебало.

Он је и даље био чврсто убеђен да ће уз помоћ својих пријатеља Италијана успети да поврати самосталност Црне Горе, ако не дипломатском делатношћу, онда војном интервенцијом. Због тога и даље веома активно ради на прикупљању војске са којом ће, како је веровао, у погодном тренутку упасти у Црну Гору.

Циљ је, међутим, био далеко, а тешкоће на које је амбициозни председник наилазио — крупне. Пре свега, влада Црне Горе изгубила је помоћ коју су јој у току рата давали савезници, па је Пламенац остао без средстава за издржавање својих трупа у Италији. Како му је Италија остала једини савезник, он се њеној влади обратио за помоћ.

Иако би свака озбиљнија анализа ситуације у којој су се нашле црногорска емигрантска влада и војска јасно указале да је све узалудно и да се хиљаде људи непотребно воде на Голготу, Пламенац није одустајао.

Италијанска влада је размотрила захтев црногорске владе и одлучила да јој у границама могућности пружи помоћ.

После тога је у Риму 30. априла 1919. године потписана конвенција између црногорске и италијанске владе којом је регулисано издржавање црногорске војске у емиграцији.

Конвенција гласи:

„Конвенција између италијанске владе и владе црногорске за образовање једног одреда црногорске војске у Гаети.

Усљед споразума постигнутих између Италијанског министарства спољних послова и Владе црногорске, коју заступа њен генерални конзул у Риму ком. Велимир Рамадановић, стипулирана је ова конвенција између Владе италијанске заступане од министра војног и владе црногорске, заступане од њеног генералног конзула у Риму.

1. Формираће се у Гаети, старањем владе Црногорске, један вој-

нички одред (од официра и војника) изабран између црногорских избјеглица.

2. Влада италијанска снабдијеваће Владу црногорску новчаним фондовима потребним за издавање плата официрима и војницима, за плаћање трошкова редовне администрације који су потребни за образовање и функционисање одреда за вријеме његовог бављења у Италији.

3. Тражење фондова потписано од Црногорског генералног конзула у Риму биће предавато благовремено дирекцији војног комесаријата римског и исти генерални конзул вршиће примање, остављајући уредну признаницу.

4. Влада италијанска снабдијеваће у натури Владу црногорску за склониште и издржавање војске која сачињава одред, стан, храну, одијело, опрему и по потреби, наоружање, у мјерама утврђеним за територијалне трупе италијанске.

5. Животне намирнице, одјећа, опрема и наоружање биће узимати, према потреби, од војних станица италијанских, које ће означавати Италијанско војно министарство, уз остављање одговарајућих бонова, потписаних од команданта одреда или другога официра нарочито одређеног.

6. Износ фондова, животних намирница, одјеће опреме и наоружања биће увршћено у рачуну задужења, који влада црногорска признаје већ од сада према влади италијанској и који се формално обавезује да доцније ликвидира.

7. Цијене за снабдијевање у природи биће оне које су утврђене за једнака уступања и која се имају учинити трупама савезничких народа. Речене цијене, дакле, вариране према временима издавања животних намирница и материјала.

Материјали којих нема у војним талијанским магазинима, биће прибављени из трговине и стављени у задужење Црногорске владе према куповној цијени.

8. Трошкови за стан, за транспорт, за смјештање по болницама и сви остали, који се буду учињели за рачун Црногорске владе биће стављени у задужењу ове владе

9. Влада италијанска не мијеша се у трошење фондова и нема никаквога мијешања о употреби примљених сума и материјала. Свака одговорност у том погледу пада апсолутно и потпуно на Владу црногорску.

Ова конвенција не може бити модификована осим по потпуном споразуму између владе италијанске и владе црногорске".

Из саме конвенције није тешко закључити да је њен домет доста ограничен, а да за владу Јована Пламенца најважнија питања нису јасно решена. Средства која је италијанска влада била спремна да издвоји очевидно су била доста ограничена, чим није желела да контролише начин употребе.

Јован Пламенац је желео много више него што је добио, али је, ипак, морао да се задовољи и овим. Његови планови, додуше, били су уздрмани, јер од обилате помоћи коју је очекивао није много остало, али се он надао да ће се касније све то моћи изменити.

ЖИВОТ У ЛОГОРИМА

Комитовао за време аустроугарске окупације, потом учествовао у божићној побуни, па отишао у Гаету: Јоле Машов Лекић

Да су људи који су са пушкама у рукама кренули за својим главарима у одбрану црногорске независности знали какав их живот очекује у туђини, мало ко би од њих прешао албанску границу. Још мање би их, сигурно, одлучило да крене на далеки пут преко мора у логоре.

Њихова страдања почела су већ у Албанији. Још тада су остали без средстава за живот, па су жељно очекивали да се домогну Италије, верујући да ће тамо сви њихови проблеми бити решени. А када би, после чекања које је понекад трајало недељама па и месецима, коначно стигли у италијанске логоре, схватили би да су потпуно преварени. Њихов живот у логорима Гаете и Формије није се много разликовао од живота правих логораша за време окупације. Праву слободу нису имали, а средстава понекад тек толико да се одржи голи живот.

Међу црногорским емигрантима одмах се осетило нерасположење и нервоза, што је створило изузетно погодан терен за делатност обавештајне службе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Југословенска влада је, наиме, са изузетном пажњом пратила збивања у Италији. Окупљање црногорске војске у Италији изазвало је узнемирење у политичким и војним круговима у Југославији. Шеф југословенске делегације на мировној конференцији у Паризу Никола Пашић обавестио је председника владе Стојана Протића да се у Ита-

лији праве планови за упад у Црну Гору и да краљ Никола намерава да из Француске оде у Италију. Никола Пашић је, такође, јавио да црногорска влада врши мобилизацију својих присталица у европским земљама.

Због ове опасности југословенска обавештајна служба је одмах кренула у акцију. Развијена је јака пропаганда у логорима. Емигрантима је говорено да ће их црногорска влада послати у домовину да се боре против своје браће. Због тога и због лоших услова живота, већ првих дана по формирању логора почела су бекства. Зато је режим у логорима пооштрен, а војници нису добили оружје. Јован Пламенац је осетио да југословенска обавештајна служба може да осујети све његове планове за формирање већих војних јединица у Италији, па је предузео мере да то спречи. Већ 14. априла 1919. године издао је ово наређење:

„Саопштите команданту наше војске, да у споразуму са италијанским властима, уреди да ни један војник, нити официр, нити чиновник не може добити од никуда писмо, што неће бити цензурисано од стране нашег команданта, односно његовог повериљивог чиновника. Свако писмо, које има деморалишући дух за војнике, има бити мени поверљиво упућено; свака новина истога карактера једноставно уништена, и не допустити ништа, што би убијало дух и дисциплину наших војника. Забрањујем такође, да никакве особе, које не припадају војсци, не могу разговарати са војницима, без присуства команданта или његовог повериљивог чиновника.

Нека суд војни ступи у дејство при најмањој појави недисциплине, а казне имају извршити талијанске војне власти, као што сам већ то био наредио док сам био у Медови. Нека такође командант изда наређење, да ће сваки онај пасти под војни суд, који би икакве критике оговарања вршио противу претпостављених било цивилних било војних црногорских власти и ширио их међу војницима. Војници имају бити цјелог дана запослени обуком, било интелектуалном или физичком. На ово има командант лично пазити да се извршава. Чим дође моменат ја ћу се лично појавити међу војском да с њима дијелим зло и добро до потоњег тренутка".[1]

Влада краља Николе у емиграцији на челу са Јованом Пламенцем покушавала је тих дана да повећа број војника у Италији. Пламенац је издао наређење да се сви Црногорци — избеглице, који нису на дужности или у школи, јаве у логор у Гаети. Међу Црногорцима у Француској и Америци вршена је пропаганда да добровољно дођу у Италију.

Црногорска влада је заиста и успевала да у Италију доводи нове војнике. Тако их се, на пример, 16. маја налазило, заједно са официрима 580. Влада је доделом чинова и ордена покушавала да у Италију доведе што више присталица краља Николе, па је 17. маја министар војни Милутин Вучинић издао следеће решење:

[1] **Документа „Команде црногорских трупа" која се чувају у Архиву Црне Горе на Цетињу пренета су, колико је то било могуће, у изворном облику, како би се сачувала њихова аутентичност. Приликом цитирања неких докумената учињене су ситне интервенције у интерпункцији како би читалац лакше могао да их разуме, али је језик докумената остао изворан.**

ПРВИ ЕМИГРАНТИ

У Гаети 23. јула 1919. године налазили су се следећи официри и војници:

БРИГАДИРИ:

Андрија Раичевић, Ђуро Јововић.

КОМАНДИРИ:

Петар М. Лекић, Ђуро Ивовић, Стеван Павловић, Милан Мартиновић, Петар В. Лекић, Крсто Поповић, Благота Мартиновић, Блажо Марковић, Марко Вучераковић, Јово Иванишевић, Петар Гвозденовић, Саво Челебић, Блажо Марићевић, Мило Петрановић, Ђуро Капа, Јован Вукмановић, Јован Вујовић, Перо Вучковић, Мато Тодоровић, Марко Поповић, Стево Вучинић, Илија Капа, Милош Вучинић, Ђуро Вучинић, Васо Мартиновић, Лабуд Петровић, Вуко Кривокапић, Богдан Вучетић, Илија Мартиновић, Марко Мартиновић, Мило Лекић, Лука Поповић, Марко Кусовац, Мило Капа, Лука Станковић, Јеврем Кршикапа, Андрија Станковић.

КАПЕТАНИ:

Милан Крњевић, Ристо Хајдуковић, Илија Бећир, Мило Лековић, Радован Савовић, Нико Кашћелан, Јоко Дабановић, Душан Вуковић, Јанко Пешикан, Андрија Драгутиновић, Ћетко Би-

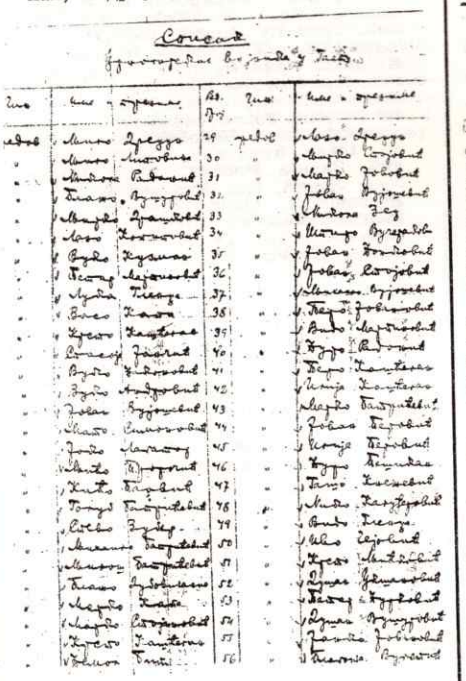

Факсимил списка црногорских војника који су се налазили у Гаети средином 1919. године

„Мојим решењем од данас, број горњи, производим све капетане подручне вам јединице у чин ко-

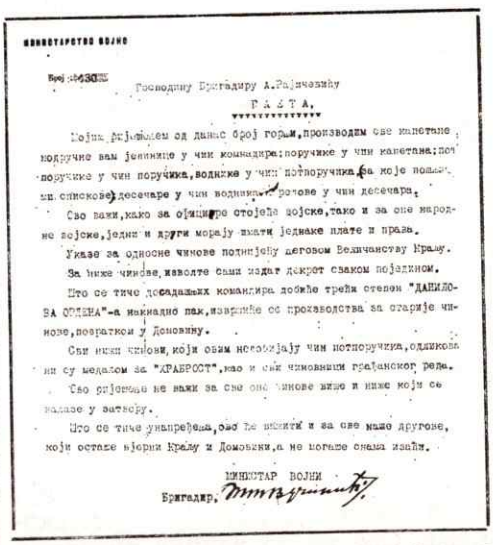

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО

Број [illegible]

Господину Бригадиру А.Рајичевићу

Г А Е Т А,

Мојим рјешењем од данас број горњи, производим све капетане подручне вам јединице у чин командира; поручике у чин капетана; потпоручике у чин поручика, воднике у чин потпоручика (за које пошаљите ми спискове) десечаре у чин водника, а редове у чин десечара.

Ово важи, како за официре стојеће војске, тако и за оне народне војске, једни и други морају имати једнаке плате и права.

Указе за односне чинове поднијећу његовом Величанству Краљу.

За ниже чинове, изволите сами издат декрет сваком појединoм.

Што се тиче досадашњих командира добиће трећи степен "ДАНИЛОВА ОРДЕНА"-а накнадно пак, извршиће се производства за старије чинове, повратком у Домовину.

Сви нижи чинови, који овим не добијају чин потпоручника, одликовани су медаљом за "ХРАБРОСТ", као и сви чиновници грађанског реда.

Ово рјешење не важи за све оне чинове више и ниже који се налазе у затвору.

Што се тиче унапређења, ово ће важити и за све наше другове, који осташе вјерни Краљу и Домовини, а не могаше снаша изаћи.

МИНИСТАР ВОЈНИ

Бригадир, [illegible]

Факсимил указа министра војног о произвођењу свих официра у више чинове, а редова у десетаре

мандира, поручнике у чин капетана, потпоручнике у чин поручника, воднике у чин поручника (за које пошаљите ми спискове) десечаре у чин водника, а редове у чин десечара.

Ово важи, како за официре стојеће војске, тако и за оне народне војске, једни и други морају имати једнаке плате и права.

Указе за односне чинове поднијећу његовом Величанству Краљу.

За ниже чинове, изволите сами издат декрет сваком појединoм.

Што се тиче досадашњих командира добиће трећи степен „Данилова ордена“ — а накнадно, пак, извршиће се производства за старије чинове, повратком у Домовину.

Сви нижи чинови, који овим не добијају чин потпоручника, одликовани су медаљом за „ХРАБ-

РОСТ", као и сви чиновници грађанског реда.

Ово ријешење не важи за све оне чинове више и ниже који се налазе у затвору.

Што се тиче унапређења, ово ће важити и за све наше другове, који осташе вјерни Краљу и Домовини, а не могаше снама изаћи."

Пламенац је очигледно веома добро познавао менталитет људи, па је одлучио да повуче овакав потез. Људима који су одрасли на ратничким традицијама, какви су били Црногорци, чинови и признања значили су изузетно много. Они су доносили престиж на друштвеној лествици. Осим тога, чин је собом доносио и какву — такву плату.

Уз деобу чинова истакнутији вођи побуне добили су и одликовања. Све то, уз велику пропаганду која је вођена у европским земљама, а и у Црној Гори, у италијанске логоре почели су да стижу нови емигранти.

У прихватном логору у Медови почетком априла налазило се 416 емиграната, а наредних месеци они су стално пребацивани у Италију. Крајем априла у логорима у Италији налазила су се 83 нижа и виша официра, 127 подофицира и 194 војника.

Црногорске трупе у Гаети и Формији снабдеване су преко италијанске локалне команде, па је црногорска команда сваки пети дан била дужна да Италијанима доставља своје бројно стање. Војници и официри су, углавном примали следовања, а плате су биле врло ретке.

Из Црне Горе преко Медове током читавог пролећа 1919. године пристижу нови емигранти.

Већ у јулу у италијанским логорима налазило се 645 људи.

говић, Петар Борозан, Лука Јовановић, Филип Живановић.

ПОРУЧНИЦИ:

Марко Турчиновић, Саво Хајдуковић, Вито Пламенац, Ђорђије Мартиновић, Милан Николић, Јован Николић, Мило Јововић, Марко Божовић, Нико Живановић, Ђуран Поповић, Андрија Копитовић, Петар Ковачевић, Милош Вучинић, Мило Лаковић, Миће Ивовић, Машан Вујовић, Петар Капичић, Лука Пекић, Јошо Мартиновић, Светозар Пламенац, Јово Вучковић, Крсто Никчевић, Божо Бећир, Богдан Лабан, Љуба Пламенац, Мило Вукосављевић, Јеврем Кршикапа, Андрија Станковић.

ПОТПОРУЧНИЦИ:

Милош Ђ. Радуновић, Васо И. Мартиновић, Стеван Рогановић, Иван Весковић, Илија Вукмановић, Петар Вучековић, Саво П. Мартиновић, Душан Јовановић, Саво Капа, Мило Зубер, Јован Дрецун, Васо Оташевић, Нико Ломпар, Илија Радоњић, Душан Липовац, Илија Капа, Ђуро Липовац, Марко Батрићевић, Перо Борозан, Лазар Мрваљевић, Стево Петрановић, Ђоко Вујовић, Јован Вуковић, Богдан Филиповић, Васо Марковић, Ђуро Гвоздеповић, Блажо Бановић, Крсто Николић, Саво Вучековић, Марко Вујовић, Ђуро Лековић, Спасоје Вујовић, Саво Вујовић, Лука Вујовић, Митар Пламенац, Мило Б. Лаковић, Марко Косовић, Нико Лековић, Душан Каписода, Томо Јоветић, Јован Чичаревић, Мило Чичаревић, Мило Челебић, Раде Каписода, Јован Вучковић, Станко Филиповић, Зарија Ивовић, Машо Никовић, Лазо Лекић, Иво Вулековић, Велимир Живановић, Марко Поповић, Блажо Мартиновић, Саво Шоћ, Вукадин Вуксановић, Саво Турчиновић, Васо Лековић, Крцун Кусовац, Ристо Мирановић, Радојица Перовић, Михаило Секулић, Васо Карадаклић, Вуксан Будинић, Михаило Бољановић, Окица Васиљевић, Коста Вучуровић, Перо Вучуровић, Васо Прелевић, Лабуд Балтић, Јово Божовић, Раде Мијовић, Ћетко Станишић, Митар Киковић, Андрија Бабић, Мило Петровић, Јован Ђулафић, Гојко Бакић, Стеван Тмушић, Вук Анђелић, Милета Влаховић, Бајо Вукотић, Миљан Ралевић, Мато Влаховић, Милорад Петрић, Нико Поповић, Видак Жугић, Милисав Савовић, Вуко Секуловић, Војин Чејовић, Лука Шћепановић, Илија Арнушевић, Саво М. Мартиновић, Шуња Вукмановић, Видо Вуксановић, Никола Перишић, Лазар Вукмановић, Димитрије Павловић, Јово Д. Поповић, Саво Бурзан, Насто Чејовић, Павле Минић, Васо Бећир, Бошко Поповић, Стево М. Мартиновић, Бајо Радмиловић, Петар Поповић, Митар Андрић, Петар Николић, Владимир Зимоњић, Петар Ивовић, Саво Никач, Алекса Мартиновић, Ђуро Мартиновић, Лазо Лековић, Станко Грујић, Милош Мартиновић, Ђуро Оташевић, Блажо Кнежевић, Усеин Лакомица, Душан Копитовић, Стеван Поповић, Стеван

Ђуришић, Павле Дрецун, Мирко П. Мартиновић, Петар И. Бољевић, Божо Мартиновић, Милош Савовић, Јово Поповић, Васо Мартиновић, Лазар Ђуричковић, Андрија Ђуричковић, Митар Мартиновић, Милош Турчиновић, Перо Вујовић, Саво Мартиновић, Павле Кривокапић, Максим Мартиновић, Велимир Лопичић, Павић Кековић, Радојко Јашовић, Димитрије Лазаревић, Петар Вукотић, Стојан Булатовић, Петар Мартиновић, Ђорђије Вукашевић.

ВОДНИЦИ:

Саво Радовић, Миладин Радовић, Андрија Перовић, Вуле Митровић, Крсто Бабић, Јован Поповић, Лазар Чукић, Панто Асовић, Радоња Вулић, Вујадин Шћепановић, Радосав Рмуш, Петар Шћепановић, Марко Мартиновић, Никола Каписода, Мирко Рудић, Марко Ђурашковић, Јаков Бадњар, Благота Бецић, Ђуро Мартиновић, Јован Вукмановић, Васо Мартиновић, Иво Лековић, Перо Ј. Поповић, Блажо И. Мартиновић, Саво Павловић, Игњат Ђедовић, Душан Поповић, Ђуро Божовић, Лука Никчевић, Перо Ивановић, Миле Јанковић, Нико Капа, Пуран Карацић, Бошко Голубовић, Ђоко Мијовић, Стево Дубовичанин, Миле Пламенац, Иво Батрићевић, Ђорђије Булатовић, Ђуро Чејовић, Ђорђије Мандић, Илија Лековић, Јанко Јовановић, Тодор Матковић, Илија Перковић, Лабо Укшановић, Машо Вулековић, Ђуро Крковић, Иво Вулековић, Перо Калуђеровић, Јашо Стијеповић, Урош Вучковић, Петар Перовић, Благота Вулетић, Стеван Марковић, Станко Матовић, Бошко Ђаконовић, Перо Ђаконовић, Павић Јанковић, Мило Кузман, Вељо Златичанин, Ђукан Кузман, Мркан Шофранац, Ђуро Дрецун.

БАРЈАКТАРИ:

Рашо Марковић, Јован Пламенац.

ФИНАНСИЈСКИ ЧИНОВНИК:

Нико Милашевић.

РЕДОВИ И ДЕСЕЧАРИ:

Мило Дрецун, Мило Липовина, Никола Радоњић, Блажо Вушуровић, Мирко Драшковић, Лазо Копитовић, Вуко Кузман, Петар Мартиновић, Лука Гленџа, Васо Капа, Крсто Кашћелан, Спасоје Јанчић, Вуко Ђаконовић, Вуко Андровић, Јован Вујошевић, Мато Симоновић, Јоко Лопатар, Миђо Брајовић, Голуб Батрићевић, Стево Зубер, Михаило Батрићевић, Милош Батрићевић, Блажо Дубовљанин, Марко Капа, Марко Стојановић, Ћемол Баит, Лазо Дрецун, Мирко Стојовић, Марко Јововић, Јован Вујошевић, Никола Зец, Шпиро Вучераковић, Јован Ђонковић, Јован Стојовић, Михаило Вујошевић, Перо Јовановић, Вуко Мартиновић, Ђуро Радоњић, Перо Кашћелан, Илија Кашћелан, Марко Батрићевић, Јован Перовић, Илија Перовић, Ђуро Пешикан, Гашо Кнежевић, Нико Калуђеровић, Видо Гленџа, Иво Чејовић, Крсто Мићковић, Душан Укшановић, Петар Ђурковић, Душан Вушуровић, Јанко Јовановић, Благота Вучетић, Јаков Марковић, Стеван Марко-

У Гаету су и наредних месеци долазили нови војници, посебно из Француске. Тако је 11. октобра из Француске упућено 57 официра и војника.

Пре тога у Гаету су стигле две мање групе из Француске. Из писма команданта I батаљона упућеног команди трупа 26. септембра види се да су тог дана приспели у његов батаљон: Петар Велимировић, Ђурица Вукадиновић, Љубо Кнежевић, Милован Батиновић, Лазо Парача и Шћепо Николић.

Једна група је из Француске 9. октобра стигла у Гаету преко Рима, што се види из писма војног делегата у Риму капетана Лазара Томовића:

„Част ми је упутити Команданту г.г. официре и редове који су дошли из Француске:

1. п. поручника Божа Јововића
2. ” Луку Ђаконовића
3. ” Перишу Влаховића и
4. ” Митра Вукмановића.

Редове:

5. ” Франца Тамјановића и
6. ” Митра Мацана.

Са редовом Тамјановићем долази његова жена.

Именовани су измирени са платом само за мјесец септембар о.г.“

Заједно са Италијанима црногорска влада у емиграцији водила је акцију и међу бившим војницима (заробљеницима) Аустро-угарске који су још били у италијанским логорима да се придруже црногорској војсци у емиграцији. Акција се пре свега односила на бивше аустроугарске војнике из Херцеговине. И ова акција је дала ре-

зултате, јер се 255 Херцеговца придружило војсци у Гаети.

Поред Херцеговаца, врбовани су Бокељи, Босанци и Далматинци који су се у то време још налазили у Италији као заробљеници (бивши аустроугарски војници). Поред повећања бројног стања својих трупа, црногорској влади су бивши аустроугарски војници из Херцеговине, Босне и Боке требали и из политичких разлога, да би пред иностраном јавношћу приказала како се за права Црне Горе не боре само Црногорци.

Ови војници врбовани су лажним обећањима. Тако су два бивша припадника црногорских емигрантских трупа из Херцеговине Гојко Ждралић и Спасо Кризман изјавила на суђењу на Цетињу 2. и 3. марта 1926. године (према „Народној ријечи“) да је у заробљенички логор „Нита Векио“ дошао један црногорски капетан и свим заробљеницима рекао да је италијанска краљица помиловала све заробљенике Херцеговце и Босанце и да они могу доћи у црногорски логор, одакле ће моћи ускоро да пођу кућама. Овом капетану одмах се пријавило 250 заробљеника. Пошто су спроведени у Гаету, речено им је да ће ту остати 10—15 дана, а да ће их потом послати у Југославију. Претходно су, међутим, морали да положе заклетву краљу Николи. Ждралић и Кризман су изјавили да не знају коме је ова заклетва била потребна, јер су једино желели да се врате у домовину. Тек када су тражили да иду кући, схватили су да су преварени, јер им је речено да су положили заклетву краљу Николи и да су они сада црногорски војници.

О врбовању Херцеговаца, Босанаца и Далматинаца писала је тих

вић, Марко Јовановић, Видак Марковић, Јован Звицер, Саво Милинковић, Мило Сјеклоћа, Перо Сјеклоћа, Јован Сјеклоћа, Блажо Вучековић, Блажо Машановић, Саво Јовановић, Петар Вулековић, Нико Никовић, Никола Радановић, Нико Укшановић, Марко Радовић, Ђуро Раут, Митар Липовина, Шћепо Мартиновић, Јошо Лековић, Марко Кашћелан, Саво Павићевић, Лазар Мијановић, Андрија Поповић, Филип Мрђеновић, Нико Поповић, Ђорђије Томановић, Андрија Ђуричковић, Тодор Матковић, Машо Ђоновић, Илија Ђоновић, Ђоко Поповић, Крсто Мариновић, Мило Радовић, Божо Перуновић, Андрија Таовић, Вуко Перовић, Милован Пејовић, Нико Мировић, Ђоко Липовина, Мило Ђорђевић, Машо Вулековић, Блажо Батрићевић, Нико Батрићевић, Крцун Пејовић, Мило Дамјановић, Лабо Укшановић, Новак Мијушковић, Милован Бошковић, Миће Никовић, Блажо Вучевић, Блажо Пламенац, Јован Делибашић, Јован Брајовић, Ристо Пламенац, Мило Н. Лековић, Јован Милић Лука Липовина, Нико Пламенац, Јован Мијовић, Раде Вучевић, Душан Војводић, Нико Шеваљевић, Ђуро Лековић, Блажо Кустудија, Мило Мартиновић, Перо Калуђеровић, Саво Пламенац, Франо Маровић, Лука Калуђеровић, Петар Перишић, Митар Поповић, Раде Цаушевић, Спасоје Пејовић, Шћепан Пилетић, Илија Пуношевић, Марко Марковић, Нико Бећир, Душан Пламенац, Душан Миленовић, Илија Драгутиновић, Милован Булатовић, Мирко Гаговић, Марко Мартиновић, Јово Јовановић, Љубо Вучераковић, Мило Вучераковић, Јоко Божовић, Драго Брајовић, Крсто Ковачевић, Милија Бралетић, Перован Калезић, Радуле Секулић, Лука Мартинић, Андрија Алексић, Никола Бојовић, Лука Кадић, Шћепан Кадић, Милован Кадић, Вуко Пајовић, Милија Ђуровић, Лазар Поповић, Благота Јовановић, Марко Нелевић, Никола Нелевић, Перо Прелевић, Спасоје Павићевић, Стеван Маузер, Радослав Ђуровић, Томица Гудељ, Михаило Шаулић, Димитрије Божовић, Игњат Мумин, Милосав Симићевић, Петар Рађен, Тодор Тончић, Константин Тончић, Рамо Капицић, Миће Бојовић, Јагош Недић, Милован Радовић, Новица Гаговић, Новак Кнежевић, Живко Тањевић, Милинко Мрдак, Драгутин Милинковић, Владо Вулић, Дамјан Мартиновић, Миљан Недић, Вуко Делић, Милија Дубљевић, Лекица Кецојевић, Нико Божовић, Илија Вукотић, Милош Карасабан, Блажо Благојевић, Милисав Ђурковић, Блажо Краљ, Јово Медин, Павле Мартин, Петар Мијовић, Марко Киковић, Богдан Гарчевић, Милан Оровић, Радоња Вулић, Милован Савић, Ђорђије Шћекић, Перо Илић, Павле Јовановић, Милија Шекуларац, Петар Пешић, Миленко Новчић, Новак Туровић, Нешо Кастратовић, Илија Шћепановић, Милика Меденица, Милинко Росић, Петар Росић, Стеван Чогура, Вујадин Шћепановић, Нико Шћепановић, Богдан Живковић, Марко Живковић.

дана и београдска „Политика“. Овај лист саопштава да се капетан који је имао одобрење да обилази италијанске заробљеничке логоре звао Стево Вучинић, а потом додаје да се у једном тренутку, почетком 1920. године, у Гаети налазило чак близу 700 Херцеговаца, Босанаца и Далматинаца. „Политика“ затим истиче да је Гаета која се налази у близни Напуља, више тамница него војни логор. Црногорски војници су, наиме, живели у старом римском утврђењу којим су се у средњем веку служили инквизитори. И овај лист пише да су бекства из логора била свакодневна и да су бегунци врло оштро кажњавани.

Ова бекства, међутим, како је на цетињском процесу од 2. и 3. марта 1926. године изјавио сам командант гаетског логора бригадир из Никшића Ђуро Јововић, било је веома тешко спречити.

„Да би ово бјегство спријечили, пише „Народна ријеч“, постављене су биле страже на путевима, који воде из Гаете. Таква једна стража била је постављена у Итри, од Гаете удаљеној 14 клм. Старјешина њен био је Саво Шоћ. Ове страже имале су задатак да хватају бјегунце и тиме застраше оне у логорима, да им је узалудно бјежати. Ова стража није имала пушака, а било их је који нису имали ни револвера.

17. августа 1920. године, договоре се да побјегну из Гаете Видо Костић, Лука Шутало, Гојко Ждралић и Спасо Кризман, што су повјерили своме другу Ђовани Грегору (из околине Сплита), који је ово бјегство имао да омогући и изведе за 200 лира тал. Сјутрадан 18. августа око подне све је било готово и кола за бјегства припремљена. Пошло се у правцу Итре. Уз пут су бјегунци посумњали у Грегора као да хоће да их изда и стражи у Итри преда, па су непосредно пред Итром побјегли са кола и пошли уз једну страну да би избјегли стражу из Итре. Међутим, Грегор Ђовани продужио је у Итру и одмах пријавио Саву Шоћу, командиру страже, да су 4 војника побјегла, показавши му пут којим су они побјегли.

Како се у Гаети знало за ово бјегство изаслати су у Итру Данило Радовић, мајор, и Радојица Никчевић, капетан (који су у Италији добили ове чинове) у очи убиства Косића и Шутала. По свему изгледа, да је помоћу Грегора од стране Гаетске команде (црногорске) ово бјегство било инсценирано и у ову сврху били послати мајор Радовић и оптужени Никчевић.

Чим је Грегор извијестио Сава Шоћа о бјекству војника, одмах је цијела стража из Итре заједно са Радојицом Никчевићем пошла у потеру бјегунаца.

Око 4 сата послије подне бјегунци су пронађени у једном маслињаку, Кузман је одмах побјегао, за ким је пошао у потјеру Саво Шоћ и Никола Зец, сада поднаредник 8. арт. пука у Подгорици. Остали бјегунци Гојко Ждралић, Видо Косић и Шутало остали су позади једне међе и тражили милост од нападача. Том је приликом Радојица Никчевић према изјави очевидаца свједока Ждралића и пок. Шутала, убио Вида Косића и смртно ранио Шутала, који је сјутра дан у Гаети умро од добијених рана, док је Ждралић лако рањен у ногу. Кризман и Ждралић су такође одведени у Гаету. Талијан-

ске власти извршиле су судско-медицински увиђај над Косићем, којим се тврди, да су како Косић, тако и Шутало задобили ране с прије да, од куда су нападачи долазили, што је доказ, да ови нијесу бјежали и да их је стража могла ухватити лако. Међутим, то је ова успјела, али их је побила да застраши остале у Гаети од бјекства, у противном да ће проћи као Шутало и Косић. Ови бјегунци нијесу имали код себе никаквога оружја."[2]

Овакви поступци црногорске команде у Гаети наилазили су на згражавање становништва. Тако су, на пример, док је Радојица Никчевић спроводио везане Ждралића и Кризмана кроз Итру протестовала и деца на улици. Италијани су мислили да су ухапшени Срби, а Никчевић им је на италијанском рекао да су Црногорци.

И поред тога што се из логора у Гаети и Формији непрестано бежало, током читавог лета 1919. године долазиле су из Црне Горе нове избеглице, тако да је број војника и даље растао.

У августу је већ црногорска војска имала 753 човека, у октобру 888, а у децембру 1919. године 1.155. Због доласка нових војника пред крај новембра формиран је и трећи батаљон. Истовремено, пункт у Медови, као веза са Црном Гором, ојачан је, а за команданта овог прихватног логора постављен је и један од најстаријих официра, командир Петар Лекић.

Крајем 1919. године у Гаету су почеле да пристижу и неке породице. Тако на пример, 17. новембра бригадир Ђ. Јововић обавештава председника општине Гаета да су пристигле новоизбегле породице: Марије Радуловић, Горде Симоновић, И. Јоксимовић, Марије К. Франциске Раичевић и Стане Дарчевић. Идућег дана Ђуро Јововић упутио је писмо црногорском конзулату у Риму:

„Извештава се Тај Конзулат, да је на 15. ов.мј. стигла овдје из Црне Горе Стана И. Дарчевић са троје нејаке дјеце, молећи да је Конзулат изволи уврстити у списку осталих избјеглица.

Такође се моли Конзулат, да изволи упутити за њу по могућности помоћ за ове, текуће 15 дана мјесеца Новембра, пошто је иста у оскудном стању а пошто ова Команда нема на располагању новца, да јој притече у помоћ."

Из једног писма које је генерални конзул Велимир Рамадановић упутио 5. септембра из Рима команди у Гаети јасно се види да су се тамо већ налазиле неке породице избегле из Црне Горе:

„Г. Министар Предсједник донио је своје рјешење од 31. августа т.г. из Неја код Париза, сљедеће садржине:

'Да се и фамилија Сава Пламенца уврсти у ред оних фамилија у Гаети, које уживају државну помоћ.

Ово ријешење нека се саопшти породици Сава Пламенца, а о извршењу истога има се старати Команда у Гаети, као и Конзулат у Риму'.

Горње ми је част саопштити Команди ради знања и управљања."

У каквим су условима живеле ове породице може се видети из писма заступника команданта трупа у Гаети Ђура Јововића упуће-

[2] У ондашњој штампи и документима варошица код Напуља у којој се налазио црногорски логор уместо Гаета називана је Гајета, а понекад и Гајерта.

ног Рамадановићу са молбом да код италијанских власти интервенише како жене и деца не би више долазили у логор:

„Прије ка је потреба да Генерални консулат подејствује код дотичних италијанских власти да више не прихваћају наше избјеглице жене и дјецу, једно из разлога финанцијских а друго из обзира моралних, јер се примијетило уопште да овдје прибјегавају већим дијелом лаког владања, што је том консулату познато; 25 овог мј. овдје је стигло 7 ж. и дјеце 7 које су у касарни у болничко одјељење смјештени ради преноћишта. Становницима, све је заузето, једна мала соба сада кошта 100 лира.

Узимајући горње у обзир, нека Генерални консулат ако сам не може утицати код Итал. власти у Бару и Улцињу да више не примају дјецу и жене, у противном ова команда сама ће утјецати и рашчистити, како не би допустила да ауторитет страда.

Из исказа новодошлих, Итал. власти без разлике примају сваког који може платити превоз до Бриндизија, као и то да има још у Медово 81—85 цр. међу којима имаде 40 ковача, ваљају се кроз глибове и са тешким радом зарађују кору хљеба, у противном додаје им се; јели што о овом познато Генералном консулату.

Овој команди дужност је извијестити тај конзулат да исти провјери ствар у колико су наводи новодошлих истинити, и да би у вези са крал. Владом предузели сходне мјере да се томе стане на крај.“

Већ крајем 1919. године команда црногорских трупа суочила се са још једним проблемом — недисциплина и неслога почели су да узимају маха. Почело је кажњавање новчано и затвором али то много није помогло.

Ево једног решења:

„По предлогу поднетог реферата и односних списа војног иследника ове команде поручника Риста Хајдуковића.

Р е ш а в а м

Да се нижи чинови који су били

СТИГЛИ ИЗ ФРАНЦУСКЕ

У групи која је 11. октобра пошла из Неја код Париза у Гаету налазили су се:

КОМАНДИРИ:

Јован Радошевић и Андрија Јовићевић,

КАПЕТАН:

Новица Абрамовић,

П. ПОРУЧНИЦИ:

Ћетко Абрамовић, Шпиро Рогошић, Ристо Станковић, Јоко Поповић, Милисав Влаховић, Иво Прибиловић, Вукајле Мартиновић, Васо Анђушић, Стојан Вујошевић, Лука Ћаковић, Перишa Влаховић, Божо Јововић, Видак Цвијетић, Митар Вукмановић и Јовица Булатовић,

ВОДНИЦИ:

Јован Рамовић, Филип Вујановић, Шћепо Николић, Илија Уљаревић и Марко Поповић,

ДЕСЕЧАРИ:

Петар Ћаконовић, Ћоде Пламенац и Пеко Рундић,

РЕДОВИ:

Томо Филиповић, Јоко М. Филиповић, Блажо М. Филиповић, Филип С. Поповић, Петко И. Вулевић, Ристо Шакић, Вукосав Оровић, Саво Попивода, Ђоко П. Кривокапић, Лазар Кривокапић, Андрија Кривокапић, Васо Кривокапић, Ђурица Вукадиновић, Петар Велимировић, Љубо Кнежевић, Лазо Парача, Милован Батинић, Андрија Мишковић, Петар Машановић, Секула Инић, Вуко Голубовић, Милован Мрђеновић, Мило Благојевић, Јован Рајван, Ђуро Дашић, Васо Николић, Спасоје Братић, Радивоје Брајовић, Саво Брајовић, Ново Никезић и Милош Мијовић.

На списку који се чува у Архиву Црне Горе у Цетињу на одредиште у Гаети нису стигли: Андрија Јовићевић, Јовица Булатовић, Петар Машановић, Секула Инић, Мило Благојевић, Васо Николић, Ново Никезић и Милош Мијовић.

стављени под ислеђење: Илија Ђуковић, Бајо Радмиловић, Илија Лековић, Игњат Ђедовић, Ђорђије Радак, Васо Вукојичић, Радоња Меденица, Радивоје Недић, Јаков Аџић, Миливоје Шаљић, Милош Шћепановић, Крсто Балетић, Јефто Тркља, Новак Станковић, Машан Меденица, казне са по тридесет дана затвора и 15 дана притвора, а Никола Бојовић, Радосав Ђуровић, Ђорђије Маудић, Томица Гудељ, Миладин Радовић, Новица Гаговић, Новак Кнежевић, Милан Недић, Вуко Делић, Милија Дубљевић, Алекса Кецојевић, Милош Карабасан, Блажо Благојевић, Милисав Ђурковић, Никола Кандић, Илија Шћепановић, Милика Меденица, Миленко Росић, Богдан Живковић, Мирко Живковић, Веко Ракочевић, Вујадин Шћепановић, Нико Шћепановић, Блажо Вучковић, Петар Росић, Раде Поповић и Никола Мучалица, казне са по 10 дана затвора и 30 дана притвора. Казна се и једнима и другима има рачунати од 19. марта ове године. Првих 15 нижих чинова по издржаној казни имају ући у састав треће чете првог батаљона, а остали остају у четама којима су до сада припадали. По издржавању казне сви се имају јавити на рапорт команданту батаљона или његовом заменику. Следовање новчано за мјесец април имају примити као остали нижи чинови а такође и војничке униформе."

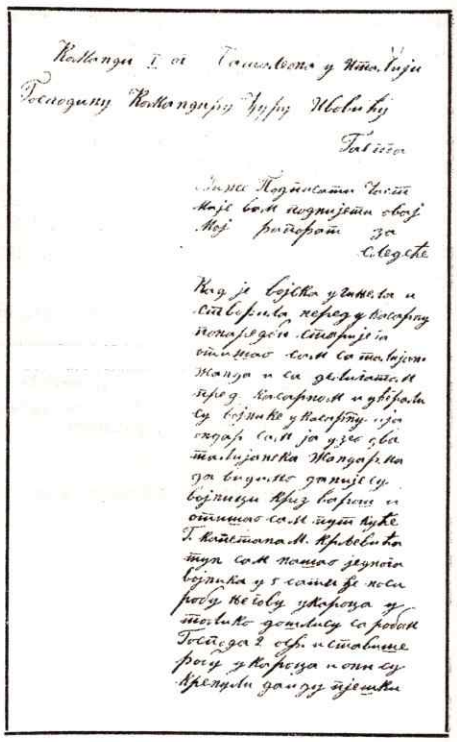

Факсимил писменог рапорта водника Ника Поповића

Из писменог рапорта жандармеријског водника Ника Поповића поднетог команданту Ђуру Јововићу види се да су због нереда у логору понекад интервенисали и италијански жандарми:

„Ниже потписати част ми је вам поднијети овај мој рапорт за следеће:

Кад је војска учињела и створила неред у касарну по наредби старијега отишао сам са италијанским жандармима и са делегатом пред касарну и ућерали смо војнике у касарну. И ја сам онда сам узео два италијанска жандарма да видимо да нијесу војници кроз варош и отишао сам пут куће господина капетана М. Крљевића. Ту сам нашао једнога војника у 5 сати ће носи робу његову у каруца. Утолико дошли су са робом господа два официра и ставише робу у каруца и они су кренули да иду пјешке и отишли су, а господин капетан сједе у каруца и рече: платиће ми што урадише Црногорци са мном, живјела велика Србија. Сам себи је то рекао, ја сам

га чуо, а жандарм италијански није га разумео па ме је питао шта је рекао. Ја сам пошао пред каруцама и жандармима талијанским. Они су ухватили нашег војника и повели га у затвор."

Око Логора у Гаети мували су се агенти разних обавештајних служби, па је команда официрске чете била принуђена да од команде трупа тражи помоћ:

„Сваким даном придолазе овде разне особе, разних типова — слободно могу рећи да нема четири који једнако мисле — да би се једном стало на пут да се не долази, да не долази до нереда, бјекстава и тако даље.

За одржавање бољег реда и дисциплине неопходно је потребно да дежурни официр официрске чете имадне на располагању једног помоћника подофицира из батаљона, који ће бити у вези са дежурним официрима батаљона.

И покрај мојих толиких опомена и наређења команде ипак посјећивају Ћирково наше особе којима је строго забрањена посјета. Зато ми је јуче упућена жалба. Оволико имам част доставити команди."

Недисциплини је посебно доприносила и обавештајна служба Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца која је успела да продре у логоре. Почела су бекства из логора, а команда је оштрим мерама покушавала да овај процес заустави.

Из писма које је Рамадановић 7. септембра из Рима упутио команди у Гаети види се да се са бегунцима врло оштро поступало:

„Ако су стигли тамо, или кад стигну четири пет Клисића, које је италијанска посада на Лимљане ухапсила и спровела у Медово, према наредби Г. Министра Предсједника, изволите их ставити у најтежем затвору а под строгом пажњом и одмах их предати војном суду на суђење за издају Отаџбине."

До нереда и бекства дошло би вероватно и без деловања југосло-

ПИСМО

Из писма које је Стана Поповић упутила лично команданту Андрији Рајчевићу није тешко закључити у каквим су условима живеле ове породице, а из извештаја које је поводом овог писма Раичевић послао Рамадановићу јасно је да помоћ коју су ове породице добијале није била баш обилата.

Писмо Стане Поповић гласи:

„Команданту Црног. Трупа у Италију
Господину Бригадијеру Андрији Раичевићу

Гаета

Ниже подписати част ми је поднијети ову моју молбу за
Следеће

Кад сам избјегла из Црне Горе за Италију II/III марта која сам морала да избјегнем из своје домовине пошто ми је мој домаћин избјегао 8/I јануара ове године од зулума што су му радили србофиљи и он је побјегао из тамнице у Италију усљед тога су мене мучили и учињели притисак и сваке муке су радили да кажујем ће ми је домаћин утекао, која сам морала да и ја избјежим са мојијем ћећетом на руке од зулума и боса и гола од касам дошла у Италију. Ја нијесам добивала никакве помоћи од нашег консула била сам чула да је био консул посла 150 лира на ту пошту команду да ми се да, ја сам искала те паре тој пошти команди а они ми нијесу шћели дати те паре, касам их ја искала они нијесу шћели главу окренут да ја не иштем та новац од њих но да ја идем боса и гола. Ја мислим да ја имам право као и остале жене те су у Италији те им се дала помоћ услед тога и ја тражим да ми се да помоћ као и другијема женама тесу примиле паре а ја још нијесам примила помоћи да се обујем и обучем но идем боса и гола у Гаету да се ругају талијани са нашом голотињом. Ја сам све чекала да ћу што примити, ма какву помоћ да се обујем и обучем а пошто ви недајете моме домаћину плату да ме он кући да ме обује и обуче висте ми одузели свако право што је и мого. Ја сам принуђена да ја идем од куће до куће да ја просим кошеми дати цревље и комат робе да ми ачи на мене и на моје дијете. Сви сами видите да сам боса и гола ја више немогу трпјети но се стидим од босотиње и голотиње најпокорније вас молим да бисте ви спровели ову моју молбу Господину Генералу консулу Вељку Рамадановићу

Споштовањем
Стана Ника Поповића
Гаета 19/4 1919. год."

венске обавештајне службе, јер су неки емигранти доста брзо схватили да су преварени и да од свих обећања краља Николе и владе Јована Пламенца неће бити ништа. Разочарења су доводила и до правих људских драма и трагедија. Једна од таквих судбина задесила је, на пример, Лаза Ш. Лековића, који је 25. августа 1919. године, извршио самоубиство. Из записника са саслушања сведока Луке Лековића види се да је Лазо био озлојеђен одмах после доласка из Медова и да је веровао да се никада неће вратити из Италије у Црну Гору.

У јесен 1919. године почиње и права трка за чиновима. Пошто су у току лета сви они који су до одређеног датума дошли у Италију добили чин више, команда је просто била преплављена захтевима за признавање чинова, које су појединици, наводно имали, у домовини, а који им у емиграцији нису признати. Због тога је министар војни бригадир Милутин Вучинић упозорио команду у Гаети овим писмом :

„С обзиром на досадашња и будућа производства, а у погледу провјеравања чинова водника, строго наређујем тој Команди, да по провјеравању поменутог чина пази на доказе свједока те да од истих узме потпис и достави Министарству, гдје ће бити очуван да послужи када се повратимо у Домовину — комисији која ће поново провјеравати чинове, те у случају, који буду својевољно присвојили чинове и користили се преваром, као и њихови свједоци ,који не буду иситинитост доказали, строго ће бити кажњени за превару својих претпостављених и својевољно присвајање чина.

Спроводи се Команди један формулар, као примјерак који треба да се потпише од стране молитеља за производство, тако и од стране његових свједока. Министар војни Милутин Вучинић."

Вође црногорске емиграције су тих дана и у међусобној преписци сами себе храбрили да ће доћи дан када ће поново бити успостављена самосталност Црне Горе. Једно такво писмо упутио је Јован Пламе-

ЗАХТЕВИ

У Архиву Црне Горе на Цетињу, налази се мноштво захтева за признавање чинова.

Ево како неки од њих изгледају:

„Поштовани Господине, Генерале,

Данас поново усудих се поднијети ову молбу за приложени рапорт.

Господине, Генерале, знате и сами како сам ја прошао од 13. априла 1919. год. па до данас, све из затвора у затвор а на препоруку Србијанских измећара који се налазе у ову Команду под именом бајаги верних синова Краљевине Црне Горе и њене славне и узвишене династије. Срце ми у грудима јауче за неприлике које ми учинише Србијански измећари, а браћа Црногорци неузеше ме у заштиту нити пак поведоше о мени никаквога рачуна.

Господине генерале, света ми је дужност да се вама још једном обратим и објасним моје тешко и очајно стање у коме се ја данас налазим, као вјерни и одани син Кр. Црне Горе и њене славне и узвишене Династије.

Достојан сам био традицијама мојих дједова, — прадједова и мога дома, па сам дошао на браник части и слободе црногорског народа, но браћа мене нијесу вјеровала, моме патриотизму, но ме ставише у италијанске затворе, ђе ја несрћник остах без свога живота. Господине генерале, није право нити је богу драго да ја невин пропадам по италијанским затворима. Ја пропадам код браће овде а мој драги тата и браћа пропадају по србијанским затворима. Србијанци називају мога тату издајником срспства, а црногорци овдје називају слично — издајником. Шта да радим ни сам не знам, нити умијем смислити. Зато данас господине генерале, овим мојим гласом апелујем на вас, пошто ми је овако немогуће да живим, остао сам без свега онога што би човјек могао да живи.

Господине генерале, зашто не бисте и мене дали начин да и ја могу да живим, пошто сте дали и бољима и горима?

Господине генерале, с обзиром на моје пређашње стање зашто да ја будем заобиђен од ваше стране. Знате ли ви да данас моји подчињени заузимају официрске положаје. Ево ћу навести једног примјера: ја сам био старијешина и водник у ђачким четама поручнику Јеврему Кршикапи, поручнику Радојку Јашовићу у 1914. години у Скопљу. Нијесу само били ови два мени подчињени него има их још

нац из Сан Рема команданту црногорских трупа:

„Сан Ремо, 26. IV—1920. године

Гаета Hotel de'l Europe et dela Pais

Команди Кр. Црн. Трупа.

Господине команданте,

Ја сам дубоко дирнут вашим патриотским жељама, које ми изразисте заједно са часницима наше славне војске, а у вашој представи од 20. овог мјесеца.

Много сам вам благодаран на тим племенитим жељама, јер ми оне дају подстрек и кријепе ме вазда водити без престанка борбу за нашу свету ствар и за праведни тријумф наше драге Отаџбине.

Брзо ће наступити тренутак када ће се опет окупити читав црногорски народ под славом овјенчаном црногорским барјаком, којега ти са пуно љубави и самопоштовања, а у најтежим часовима по част премиле нам отаџбине, умједе подићи и одржати. Под његовим ће знамењем нестати недостојног робовања које нам наметнуше дојучерашњи туђински робови и слуге, а којима извојеваше слободу вјековна прегнућа црногорског народа.

Ми морамо још једном доказати цијелом свијету да је наша генерација достојна својих херојством и љубављу према слободи прослављених јуначких предака.

Јединство духа, прегалаштво и легендарно самопожртвовање, створили су ону Црну Гору која је била прослављена у свијету, гнијездо соколова. Само тако можемо повратити нашу слободу и достојанствено се одужити свијема онима који се осмелише да дирну у нашу највећу светињу, у нашу никад и ничим неокаљану народну част.

У то име најсрдачније поздрављам све вас и препоручујем вам

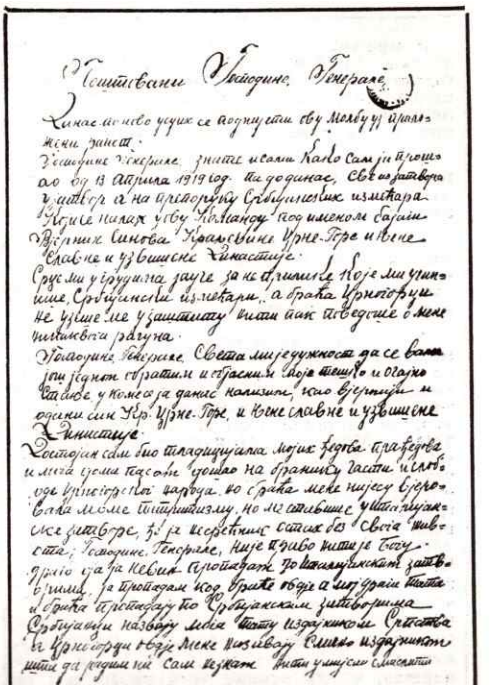

Писмо Ананија Ј. Влаховића упућеног команди трупа у Гаети

30 у овој команди, али ја знам да није потребно да више наводим.

Господине генерале није добро што сте ме заобишли, што ми бар нијесте дали право као једном црногорском официру.

С поштовањем,

Ананије Јов. Влаховић"

●

„Његовој екселенцији министру председнику

Господину Јовану С. Пламенцу

П а р и з

Екселенцијо!

Знајући да у овим критичним моментима који су веома драгоцјени за борбу око васпоставе Црне Горе, немате времена обраћати се на тражења појединих, те наравно ни на моје потраживање.

Увиђам и сам да није вријеме, да треба да даље трпим и очекујем дан кад ће ми се испунити и дати моје право према способности и заслузи.

Увиђам и увјерен сам да подаци о мојем рангу раду и способностима нијесу до вас долазили, јер знам да ме не бисте запоставили.

Подносим вам следећу доставку уз тражење на које молим вашу екселенцију да би ми по могућности дали што скорије те повољно рјешење.

У јануару 1910. године ступио сам у регрутске класе, да учим и исте године свршио сам регрутски курс и годишње 15-тодневно вјежбање, а тако исто и 1911. године.

У прољеће 1912. године свршио сам годишње вјежбање на Цетиње, 21. маја 1912. године позват сам у Никшић да учим у подофицире артиљеријске, гдје сам био наименован за десечара од стране ком. арт. трупа ком. Мила Ђукановића.

У мобилизацији 1912. године био сам на Цетиње те сам за 20 дана начиньао и спремао муницију за топове са неколико војника артиљеријских.

У рату 1912. године наименован сам за топовођу на Цетиње од стране ком. батерије г. капетана Тома Вукчевића, коју сам дужност вршио цијелог балканског рата и био нишанџија.

За одлично држање и гађање за вријеме јуриша на Тарабош добио сам похвалу од командира десног крила колоне господина бригадира Ива Ђуровића, а од мојег надлежног команданта батерије предложен команди одреда господину дивизијару Митру Мартиновићу за Обилића медаљу. У рату са Аустријом вршио сам исту дужност. 3. марта 1915. године произведен сам у чин наредника са златним грбом и сабљом, расписом команданта одреда Њ. К. В. Књаза Петра, и то први у одреду артиљерије. Пред капитулацијом Црне Горе предложен сам био од стране господина командира Петра М. Лекића и капетана Јована Петричевића за чин потпоручника. Ондашњем министру војном господину генералу Радомиру Вешовићу, али усљед капитулације указ ми није изашао, те на основу тога казао сам се кад сам овдје дошао као водник.

За моју вредност и рад у ратовима балканским и аустријском, позивам се да ми посвједоче сви моји претпостављени а нарочито командир Јоко Мартиновић који се сада у Риму налази.

Приликом садашњег устанка ја сам био тај који сам међу првима почео из Љуботиња да покрећем за нашу ствар идеју и за устанак по упутствима господина командира Јока Мартиновића и господина командира Петра Ломпара који су ми казивали да је ваша екселенција на челу идеје за устанак, који су ми дали резолуцију катунске нахије за устанак (донео је у Љуботиње господин поручник Ђоко Дрецун). За мој рад за вријеме устанка позивам све да ми свједоче господин командир Ђуро Шоћ, поручник Ђоко Дрецун као и сви они који су на наше чело били. По повратку кућама са устанка био сам малтретиран и затваран од српске управе на Ријеци али бјекством сам се послужио и побјегао у Италију. На мјесец дана по мом доласку произведени су артиљеријски водници у чин потпоручника, који су ми били чак потчињени у оба рата а ја сам био изостављен.

Остајем у нади да ће моје правилно тражење наћи уточишта код ваше екселенције, те да ће ми бити удовољено по могућности у што краћем року.

С дубоким поштовањем,

Ђуро М. Дрецун,
артиљеријски водник"

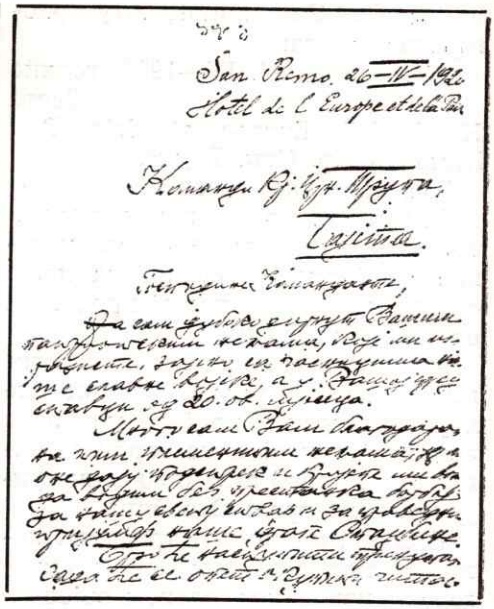

Писмо Јована Пламенца упућеног команди црногорских трупа у Гаети

да ваш морал и снагу држите на висини, те да би у даном моменту што достојанственији и што моћнији био наш лавски скок на ону страну Јадрана.

Министар Предсједник
Ј. С. Пламенац"

И поред свих напора владе и команде стање у логорима није се промењило. Ни унапређење, ни дедеобе одликовања, па ни кажњавање и убиства бегунаца нису могли да спрече даља бекства. Људи су остали без икакве наде у будућност, схватили су да је све то што чине беспредметно и да евентуално може да послужи остваривању неких циљева њихових вођа, па су се одлучивали да са таквим животом прекину и да се врате у домовину.

Бекства су настављена и у 1920. години. Тако, на пример, команда извештава војног министра да је само 25. фебруара побегло 25 војника.

Повратак ових људи у домовину био је много тежи него одлазак из ње. За одлазак је било довољно да се пријаве италијанским властима у Албанији, па да стигну до црногорских логора, или да имају нешто новца да плате превоз од Медове до Бриндизија. У повратку их је, међутим, чекало много препрека. Ваљало је, пре свега, наћи новац, а у логорима га готово нико није имао, а потом избећи црногорске патроле и италијанске жандарме који су трагали за њима.

Тако се настављала бесмислена драма једног дела народа Црне Горе: док су једни бежали из логора покушавајући да се домогну домовине, други су из домовине бежали према Италији.

Како су црногорске планине крајем 1919. године биле пуне одметника, многи који нису хтели да се предају били су принуђени да пребегну у Албанију и ту затраже помоћ својих заштитника Италијана. Зато је и поред сталног осипања због бекства број људи у логорима непрестано растао. Стотине су одлазиле, али је још више долазило. Само у мају 1920. године у Гаету је дошло 176 официра и војника на челу са капетаном Крстом Поповићем који са својом дружином није успео да се одржи у Црној Гори. У јуну је присепо 21 официр и војник, а у јулу још 32.

Како се у јуну број официра нагло повећао, формиран је и официрски батаљон, па је црногорска војска у Италији тада имала 4 батаљона. У августу је формирана „народна гарда" од 50 војника, 2 виша и 8 нижих официра. Формирање „народне гарде" била је још једна мера врховне команде да успостави ред у логорима, јер је задатак гарде био управо да одржава ред.

ВОЈСКА

Ево како је (по Д. Вујовићу) изгледало бројно стање црногорске војске по месецима у 1920. години:

	јан.	феб.	март	апр.	мај	јун	јул	авг.	сеп.	окт.	нов.	дец.
Бригадира	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Командира	35	36	39	38	40	60	65	80	85	85	88	88
Капетана	30	31	36	37	38	43	40	29	33	36	42	41
Поручника	23	27	37	42	43	51	57	65	75	72	73	75
п. поруч.	274	288	291	361	363	470	467	475	476	462	463	466
Оф. и ред.	853	891	910	833	835	887	890	861	871	868	825	841
СВЕГА:	1.222	1.276	1.315	1.313	1.321	1.513	1.521	1.532	1.531	1.515	1.492	1.512

Број официра и војника у логорима црногорске војске растао је све до краја 1920. године.

Међутим, морал војске је непрестано падао. Придошлице нису могле да буду „свежа крв" која би допринела реду и дисциплини, јер би се одмах по доласку разочарали и почели да се понашају као они који су ту били већ месецима. Недисциплина и јавашлук расту и поред најоштријих мера. Команда је забранила свако путовање из логора без дозволе, али се ни таква наређења не поштују.

У једном писму упућеном 22. маја 1920. године команди у Гаети сам председник владе Пламенац тражи да се казни једна група која је без дозволе допутовала у Рим.

„Овдје су стигли из Гаете: Саво Пламенац, Божо Бећир, Васко Маројевић и Вуксан Николић, као и прото Јакшић. На моје питање путем телефона, та је команда одговорила, да су без њене дозволе отпутовали.

Како су односно наређење прекршили својим доласком овамо, не као прости војници, већ као официри, те тиме дали примјер о непоштовању наредаба претпостављених власти, чиме се потпуно ремети ред и дисциплина у војсци, то

наређујем

да горе поменуте официре казните затвором од 15 дана

Овамо је издато наређење, да се смјеста поврате. Но, ако се не би у року од три дана пријавили Команди од данашњег датума, имате их прогласити војним бјегунцима и предати их војсном суду на суђење, ради изрицања над њима кривичне казне.

Ово наређење у цијелини да та Команда саопшти дневном наредбом војницима".

Наредбе Јована Пламенца су, међутим, узалудне. Он их шаље команди, команда их чита као дневне заповести војсци и све се на томе завршава. Логори све више губе војничке одлике, а све више личе на обичне избегличке у којима ради ко шта хоће. Оно мало новца што им је понекад стизало као плата, људи у очајању све чешће почињу да троше на пиће и коцку.

Јован Пламенац због тога упућује команди у Гаети још једну наредбу:

„На жалост и поред ранијих наређења сазнајем, да су се међу трупама у Гаети, раширила два најгора друштвена порока: пијанчење и картање, чега је посљедица немилосрдно расипање новца и беспотребно задуживање.

Ова два порока убијају углед не само појединца, него и читаве Црногорске војске, што се одражава врло штетно, по опште интересе отаџбине. Та два порока дали су на жалост већ повода Талијанским новинама, да оштро нападају Црногорску војску и траже укидање гостопримства, које уживамо код Талијанског народа.

С тога наређујем:

1. Да команда забрани картање, било у новцу било ради забаве, како у приватним, тако у јавним локалима;

2. Да се при Команди одреди један од виших официра коме се има ставити на расположење два официра, већи број нижих органа, који ће редовно сваког дана и преко ноћи, контролисати у Гаети и Формији извршење овог наређења.

На основу рапорта поднесених од овог официра, Команда ће изрицати казне кратким поступком и то:

а) За прекршај овога наређења, кривац ће се казнити за први пут од 15 дана затвора и губитком петнаестодневне плате: у поврату, за други пут, казниће се затвором од 1. мјесец дана, као и губитком мјесечне плате. За вријеме затвора, затворенику ће се давати, ма којег он чина био, обична војничка храна.

б) Новац ком се ових дана буде казна наплатила дијелиће се међу органима институције, која је одређена за извршавање ове наредбе:

4. Команда ће установити нарочиту књигу у којој ће биљежити имена свих преступника ове наредбе, ове казне узимаће се у обзир при унапређењима и одликовањима, а редовно ће бити прочитане у Дневној наредби пред свим трупама.

5. Официр, који буде одређен за контролисање ове наредбе, предаваће сваке суботе два списка свих лица који су прекршили ову наредбу од којих ће Команда задржати један за себе а други ће преко Ген Консулата бити упућен потписатом.

Ово наређење се издаје на основу члана 75. устава.

Има се објавити дневном наредбом свој војсци и путем плаката на касарнама.

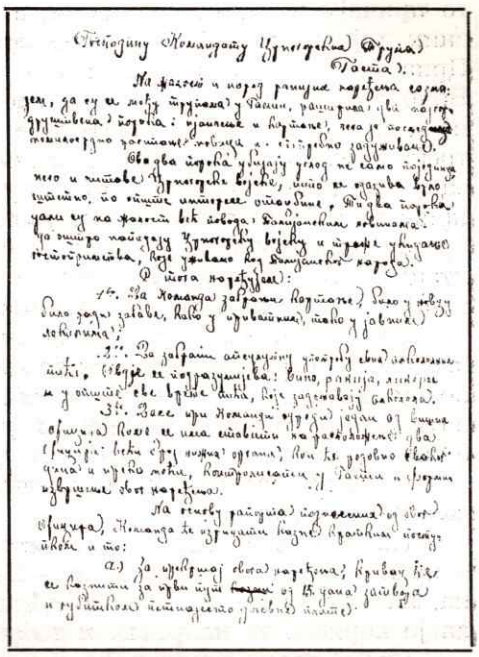

Наредба Јована Пламенца о забрани коцкања

Нека команда изврши одма ово наређење."

Војска се, међутим, и поред овог наређења и даље опијала. У самом логору више није могло да се купи ни једно пиће осим пива, али је и оно било довољно за свакдневно пијанчење, па је Пламенац само четири дана после издавања забране о пићу забранио и пиво.

Узалудно је Пламенац покушавао да од људи разочараних у све направи војника. Издавао је наређења која више нико није слушао и давао обећања у која нико није веровао. Људима није тешко било да закључе да његова влада већ месецима даје обећања, позива их на узвишене патриотске дужности, а да се ништа не мења.

Црногорска влада је почела да осећа панични страх од југословенске обавештајне службе, која је додуше, међу црногорским емигрантима пустила дубоке корене. Због тога председник оштро упозорава команду трупа на делатност обавештајаца који уносе немир у логорима. Уз то он издаје наредбу о забрани вођења разговора о војним стварима на јавним местима. Ова његова наредба пуна је и обећања за будућност којима он жели да утиче на свест гаетских емиграната.

Наредба гласи:

„Примјетио сам, да многи наши војници и официри говоре у друштву и по јавним мјестима о стварима, које не може и не смије знати нико до прави синови и патриоте наше намучене Отаџбине. Они

то причају из простодушности, вјерујући у поштење и патриотизам оних којима причају. Ту простодушност и искреност нашега народа Црна Гора је скупо, врло скупо платила. Сви људи нијесу једнаки. Било је међу нама кукавица, издајника и шпијуна. Има, их сигурно и сада и ако су непознати, јер се вјешто крију. Због тога је потребно бити неповјерљив према свакоме и не говорити ништа о војсци, државној политици, кретању појединаца па макар они ишли и приватним пословима, као и уопште ни о чему што би нашим непријатељима могло служити да сазна нашу војну и политичку ситуацију. Војници и официри не смију заборавити нигдје и ни у којој прилици да их непријатељске уши слушају.

Свако противно поступање од овог горе изложеног после објаве ове наредбе има се сматрати као издаја или у најмању руку као непослушност, те ће Команда према томе — према појединцима поступати. Циљ ове наше борбе и свију нас појединаца јесте један једини, а то је одбрана згажене части и права Црне Горе.

Пред тим светим и узвишеним циљем све се мора поклонити и све мора пасти.

Кад тај велики циљ буде постигнут и када повратимо нашу намучену и херојску Отаџбину, онда ће имати могућности, права и времена, па чак то ће му дати могућности да рече јавно све што мисли да је корисно за напредак и добро отаџбине и народа...

Према овоме Команда ће строго пазити, да се у будуће не би водили разговори неопрезно, а који би могли доћи до ушију наших непријатеља.

Све оне који би противно поступали овоме Команда ће казнити затвором од мјесец дана, а у повратку са затвором од три мјесеца дана и лишење чина.

Ово се наређење издаје на основу чл. 75. Устава.

Има се објавити дневном наредбом војсци и плакатима на видним мјестима, а на којима се војници скупљају."

Што се Пламенац више трудио да у војсци заведе какву-такву дисциплину, нереди су бивали још чешћи. Људе је све више хватала нервоза па су се међусобно сукобљавали и због најбаналнијих ситница. Иследници и војни суд имали су пуне руке посла решавајући непотребне свађе међу војницима. Тако је, на пример, до свађе и туче између поручника Илије Лековића и водника Милете Никезића дошло због једног кучета. Саслушања су данима трајала, а у цетињском архиву налази се читав досије о овом случају.

Ево једног дела реферата који је капетан Ф. Живановић упутио команди артиљерије о овом случају:

„1. Пор. Илија Лековић на свом записничком саслушању од 22. ов. мј. изјавио је да када је дошао пред врата од касарне упитао га је водник Милета Никезић, Лековићу нашао си друга, именујући му за друга једно псето које је за њим ишло, даље каже да је кренуо да узме псето које је за њим ишло и да га је Никезић гађао каменом нашто се пор. Лековић молио да га не гађа што Никезић није послушао но и даље се гађао каменом, нашто је овај, опсовао мајку, оном који га гађа не знајући да је Никезић гађао. У то-

лико се Никезић дигао и питао га коме је опсовао мајку он му је одговорио оном који ме гађе. Никезић му је рекао да сам тај, но баци псето које је Лековић држао на руци и да је Никезић кренуо да се с њим бије.

Даље тврди да је он похватао се са Никезићем и да га је ударио два три пут прије но Никезић њега, и да је у томе дошао Десетар Крешо Мићковић и ухватио га преко рука те док га је овај држао да га је Никезић ударио два пута.

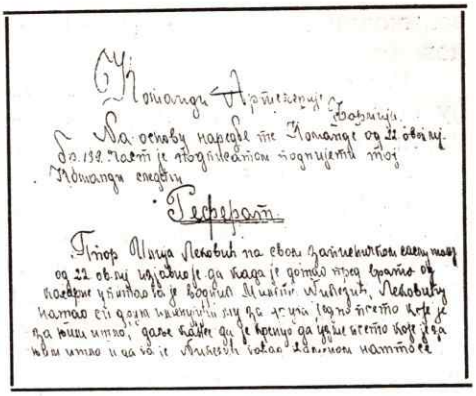

Записник о саслушању Илије Лековића и Милете Никезића

2. Водних Милета Никезић на свом записничком саслушању од 22. овог мј. тврди да је рекао и пор. Лековићу када је видио оно псето за њим да га је питао које то за Вама те да му је на то пор. Лековић одговорио биће ваш рођак, а да му је Никезић рекао, мој рођак није а ваш брат незнам јели, и да му је пор. Лековић рекао јест мој брат а на теби ће скакат, даље тврди кад се пор. Лековић повратио за псето да га је гађао каменом те да се је пор. Лековић молио да га не гађу и да је Никезић и даље се бацао, нашто је пор. Лековић опсовао мајку оном који га гађе, те на ту ријеч да је пошао пор. Лековићу да га пита јер му је тешко било претрпјети због пристуних људи, те да је пор. окренуо пут њега са стиснутом руком и да су се одма почели ударати."

После дугог ислеђења, саслушања многих сведока, иследних Живановић је обојицу упутио на војни суд. Војни суд је ипак утврдио да овај случај не заслужује даљи поступак, па је предмет поново враћен Живановићу, а он је обојицу казнио са по месец дана затвора.

Средином 1920. године недисциплина црногорских војника излази из оквира логора. Сукоби са месним становништвом постају све чешћи, због чега су учестале жалбе грађана Гаете и Формије. Црногорске трупе постале су баласт за два града и унеле несигурност међу становништво. Италијанске новине често пишу о сукобима црногорских војника и италијанских грађана.

О каквим се сукобима између црногорских војника и грађана Гаете ради може се видети из дневне наредбе Ђуре Јововића у којој је цитиран и један чланак из италијанских новина:

„Заст. Министра Војног, Предсједник Министарског Савјета Г.Ј.С Пламенац упутио је овој Команди шљедећу наредбу:

'Један италијански лист из Напуља саопштава сљедећи допис из Гаете: Понашање Црногораца у Гаети. Срдачна и искрена гостопримност, коју Гаета указује официрима и војницима црногорским, који се овдје налазе, нажалост од много њих није враћена у истој мјери са оним нужним поштујућим односима према нашим грађанима које с правом могу очекивати од оних, које наша домовина

великодушно прима у својој средини: очекује, храни и снабдијева новцем.

Ради ситница, ради једног простог неспоразума — тако често међу особама различитих језика — много Црногораца, а особито официри, готови су да одмах јурну противу грађана, који немају оружја и да им поднесу револвер у знак пријетње!

Ако један официр уђе у какав дућан, гдје му траже да исплати првашњи рачун, или пак ако се не погоде у цијени какве ствари, не устручава се свађе ни вађења револвера. Кад се погоди с кочијашем да га поведе донекле, чим тамо стигне плаћа мање, него што је било погођено и, на правично захтијевање кочијаша, вади... свој јуначки револвер. Ако стоји у приватним кућама, гдје има наших госпођа и госпођица, не устручавају се, да им се покажу у хаљинама непристојним, одајући безобразне сцене.

Набрајање би било разноврсно и сувишно дуго. Баш прекјучер око подне, један црногорски официр, Машан Борозан, при улазу у једна кола власника кочијаша Константина Векија, сломио једно дрвено коло (браник од глиба). Кад су кола стигла на општинску пјацу, кочијаш је тражио капетану, који бијаше већ изашао из кола, да му даде штогод ради поправке реченог крила. Црногорски капетан увидио је у тог сиромашног кочијаша богзна каквог звјерског Србијанца и поднесе му револвер под грло, вичући бљувотине као какав простак, плашећи пролазнике. Капетан је био предат судској власти, а предсједник општине упутио је један јак протест ратном министарству и Команди армијског кора.

То није довољно, као што није било довољно ту скоро дати наредбу, услијед сличних случајева, да се излази без оружја, јер сваки Црногорац носи крију̇ући револвер у шпаг. Мјесто тога потребно је један примјер и једна примјерна казна. Осим тога потребно је да Команда црногорских трупа својим потчињенима изда јасна и тачна наређења, да би се исти научили и показали се учтиви према италијанским грађанима, који иако су добри као грађани немају да постигну... трајну доброту италијанске владе.'

У овом истом смислу упутило је протест крал. итал. Министарство Војно, жалећи се да нарочито официри чине разне изгреде и испаде према грађанству, пуцају ноћу итд.

Нажалост ово није први случај, да избијају на јавност вијести о разним шкандалима, који се догађају у Гаети. Све ово не само што убија углед нашој војсци и нашој напаћеној земљи, него може имати и тешких политичких посљедица за ствар Црне Горе, јер ми не смијемо изгубити симпатије племенитог италијанског народа и његових представника, који нам дају тако широко и отмено гостопримство, те помажу свету и праведну ствар Црне Горе. Црна Гора не смије изгубити ове драгоцјене симпатије због неколико пијанаца, пропалица и коцкара, који се својим поступцима чине издајницима своје отаџбине.

Ја сам издао Команди наређење, да се пронађу и казне најстрожије изгредници о чему ће за сваки случај бити саопштено војсци дневном наредбом .

С овим, пак, чиним апел на официре и војнике, праве патриоте и ваљане синове Црне Горе, да у свакој прилици и на сваком мјесту пазе на себе и своје држање и да се најљубазније понашају према Италијанским властима и грађанству. Исто тако да све изгреднике саопштавају Команди ради казне. Ово сваком официру налаже његова света дужност према својој отаџбини, јер је злочин дозволити, да се због неколико изгредника убија у иностранству утлед Црне Горе.'

Саопштавајући ово наређење Г. Министра Предсједника, наређујем свим чиновима подручне ми трупе, да се у свему према истоме најстрожије управљају."

Колико су сукоби са италијанским грађанима били узели маха показује и то што је у Формији дошло чак и до демонстрација против присуства црногорске војске. Знајући да може доћи до још озбиљнијих инцидената који му могу пореметити све планове, Пламенац је чак наредио да се сваког дана официрима и војницима држе курсеви из лепог понашања.

Осећајући да је војска пред расулом, Пламенац и Вучинић покушавају да пропагандним мерама поврате људима пољуљани морал. Зато председник владе 23. јула 1920. године издаје војсци саопштење у којем истиче да је из цетињског затвора побегло 250 ухапшених присталица краља Николе. Одмах потом Пламенац саопштава војсци да су албанска племена напала Тузи разбивши југословенске трупе. Од свега тога мало што је било тачно.

Како ни оваква пропаганда није много утицала на војску, влада, односно Јован Пламенац, прибегава већ опробаном средству — деоби чинова. Тако, на пример, Министарство војно 5. јула 1920. године својом наредбом број 120 унапређује 13 официра:

„У прилогу част ми је спровести команду тринаест декрета и то:

1.	за г.	кап.	Душана Вуковића	—	у чин пјешад.	командира;
2.	за г.	пор.	Петра Николића	—	у чин пјешад.	поручника;
3.	"	"	Рад. Никчевића	—	"	" "
4.	"	"	Сава Распоповића	—	"	" "
5.	за г.	вод.	Марка Киковића	—	"	" потпоручника;
6.	"	"	Митра Киковића	—	"	" "
7.	"	"	Лазара Чукића	—	"	" "
8.	"	"	Шака Вешовића	—	"	" "
9.	"	"	Радосава Рмуша	—	"	" "
10.	"	"	Митра Лакушића	—	"	" "
11.	"	"	Илију Петровића	—	"	" "
12.	"	"	Панта Асовића	—	"	" "
13.	"	"	Крста Ракетића	—	"	" "

с молбом да их изволи уручити заинтересованим."

У покушај сређивања стања у војсци индиректно се умешао и сам краљ Никола. Само 15 дана после издавања ове наредбе о унапређењима, он ванредно унапређује Сава Распоповића у чин капетана, дајући тако пример како се за верност круни може брзо напредовати.

Деоба чинова у црногорској емигрантској војсци била је практично доведена до бесмисла. У почетку, при формирању трупа, сви официри добили су по један чин више, а сви војници чинове десечара, тако да обичних војника није ни било. После тога се трка за чиновима више није могла зауставити, а Министарство војно из пропагандних разлога није било ни шкрто, па је тако створена војска без војника. Како је на суђењу на Цетињу изјавио Спасо Кризман, у овој војсци сви су били главари, а нико војник.

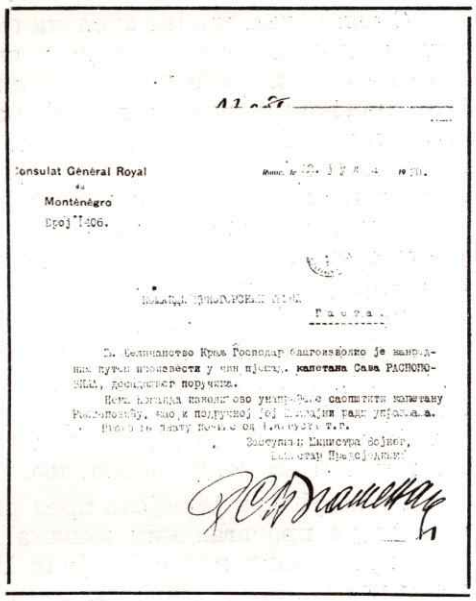

Consulat Général Royal
Monténégro
Број 1406.

Гаета.

Ђ. Величанство Краљ Господар благоизволио је ванредним путем произвести у чин пјешад. капетана Саве РАСПОПОВИЋА, десидатног поручника.

Нека команда наведено ово унапређење саопштити капетану Распоповићу, ако и подручној јој Пјешадији ради управљања.

Прилично знату почиво од 1. августа т. г.

Заступник Министра Војног,
Министар Предсједник

Решење о ванредном произвођењу Саве Распоповића у чин капетана

У пропагандну активност за сређивање стања у војсци била су укључена и одликовања. Наравно, краљ је одликовања додељивао за заслуге у борби „против окупационих српских трупа.“ Тако у једном наређењу за доделу одликовања упућеном команди у Гаети Јован Пламенац каже:

„Његово Величанство Краљ Господар благоизволио је наредити, да се одликује „Обилића Медаљом“ архимандрит Никодим Јањушевић, р. командир. Ово високо одликовање даје му се у знак признања за особиту храброст, коју је показао у борбама противу окупационих трупа србијанских у години 1918. 1919. и 1920.

Пријепис овога наређења нека изволи та Команда уручити уваженом архимандриту Јањушевићу. Приликом уручења ордена ово наређење има му се замијенити са декретом.“

У Црној Гори је одувек постојао култ одликовања, па су краљ и влада рачунали да ће оваквим мерама допринети да се у логорима успостави ред. Међутим, ни пропаганда о тобожњим успесима одметника и албанских племена у Црној Гори, ни деоба чинова и одликовања нису дали жељене резултате, па се Пламенац у својству заступника министра војног одлучује на крајњу меру — реорганизацију главног штаба црногорских трупа.

Он је у име министра војног 28. августа 1920. године издао решење у којем каже:

„Мојим рјешењем од данас под број горњи извршио сам организацију Главног Штаба како слиједи:

Начелник опште-војног одјељења штаба командир г. Блажо МАРКОВИЋ.

Начелник оперативног одјељења командир г. Крсто ПОПОВИЋ;

Начелник артиљерије и цјелокупног убојног материјала командир г. Милан КРЉЕВИЋ; помоћни артиљ-капетан г. Филип Живановић.

Начелник судског одјељења и предсједник војног суда р. командир г. Михаило ПЛАМЕНАЦ;

Начелник саобраћаја г. командир Крсто В. МАРТИНОВИЋ, помоћници: за пошту и телеграф. командир р.г. Марко КУСОВАЦ, за инжињерију р. капетан г. Шалета ИВАНОВИЋ;

Начелник Санитета санитет капетан др. Василије ПОПОВИЋ:

Начелник информативног одјељења командир р.г. Новица РАДОВИЋ;

Начелник пресбироа р. командир г. Саво ПЕТРОВИЋ, помоћник р. капетан г. Лабуд ТАТАР;

Главни интендант р. командир г. Станко МАРКОВИЋ, помоћници: р. командир г. Марко МАТАНОВИЋ и р. капетан г Лука ПЕКИЋ;

Главни благајник р. командир г. Мило ПЕКИЋ са једним књиговођом и једним рачуноиспитачем;

Шеф административног одјељења р. капетан г. Драгутин М. РАДОВИЋ, помоћници: р. поручници Саво Никач и Лазо ЛЕКОВИЋ;

Алајбарјактар командир г. Марко ПОПОВИЋ;

Свештеник прота г. Илија КАПИЧИЋ;

Ађутант Команданта: командир г. Иван Булатовић; Ордонанси официри г.г.р. поручници Светозар ПЛАМЕНАЦ, Вељко ПЕТРОВИЋ, Перо Ђукановић, п. поручници Андрија ВУЧИНИЋ и Душан КРИВОКАПИЋ;

Командант Народне Гарде: командир г. Душан Вуковић;

На расположење Команданта:

Командири: г.г. Петар ГВОЗДЕНОВИЋ, Симо ЧУКИЋ, Петар М. ЛЕКИЋ, Мило МАРТИНОВИЋ, Петар В. ЛЕКИЋ, Војин ЛАЗОВИЋ, Стеван ПАВЛОВИЋ, Јоко МАРТИНОВИЋ и Ђуро ИВОВИЋ.

Нека та Команда изволи одмах именованима саопштити моје рјешење и све предузети да ова — по нашу војску тако важна — функција започне свој рад.

О извршењу овог мог наређења нека ме та Команда такође изволи час прије извијестити.“

Истог дана Пламенац је променио и све команданте батаљона. За нове команданте постављени су: Перо Вуковић, Благота Мартиновић, Марко Вучераковић и Владимир Зимоњић.

Ситуација се није много промениla ни после именовања новог комадног кадра. Недисциплина и бекства нису престала, па Пламенац, посебно међу интелектуалцима, покушава да разбије осећај бесперспективности, обећавајући да ће им изгубљене године у школама бити признате, зато 11. септембра издаје наредбу:

„Нека изволи Та Команда саопштити војсци дневном наредбом рјешење Министарског Савјета, које гласи:

Краљевско ће Министарство Просвјете, чим се повратимо у Домовину и Отаџбину васпотавимо, образовати скраћене средњошколске курсеве, који би омогућили ђацима, који су изгубили школовање усљед ратних недаћа, да у што краћем времену прију односна разредна годишта. Што се тиче ђака на факултетима: правном и филозофском, као и на академијама привредним и трговачким, њима

ће се признати од стране наше државе као да су потпуно свршили поменуте факултете односно академије, ако су до ступања у црногорску војску били редовно уписани и похађали најмање четири семестра. Ова одлука важи и за оне, који су испунили горње услове поменутих факултета, односно академија, па су ступили на црногорску државну службу за вријеме ратног доба. За Црну Гору рат и ратно доба важи откад је Црна Гора објавила Турској рат 1912. и ступила у свјетски рат 1914., па све дотле, док се не васпостави црногорска држава. Сви црногорски ђаци који су били принуђени, да усљед поменутих ратова, напусте школовање, имаће право на државну стипендију, ако би хтјели да продуже школовање, а вријеме, које су провели у војсци, или на државну службу, урачунаће им се у године државне службе, ако послије довршеног школовања ступе у државну службу.

Овим ће се правима користити само они ђаци, који су до краја остали вјерни Отаџбини у њеним светим напорима, које води у циљу своје државне васпоставе."

Такође су чињени покушаји да се организује изучавање заната, па су од команданта батаљона тражени спискови младића који би желели да уче. Такав списак, на пример, направио је командант батаљона С. Павловић

Све је то, ипак, било узалудно. Морал војске више се ничим није могао подићи. Нису помагала ни

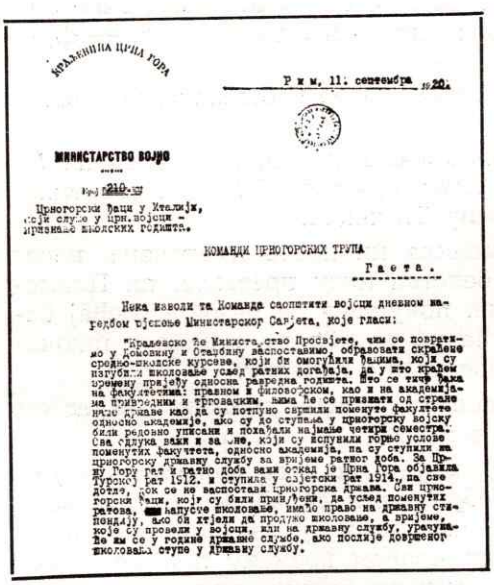

КРАЉЕВИНА ЦРНА ГОРА

Р и м, 11. септембра 1920.

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО

Број 210.

Црногорски ђаци у Италији, који служе у црн. војсци - признање школских годишта.

КОМАНДИ ЦРНОГОРСКИХ ТРУПА

Г а е т а.

Нека изволи та Команда саопштити војсци дневном наредбом вјешење Министарског Савјета, које гласи:

"Краљевско ће Министарство Просвјете, чим се повратимо у Домовину и Отаџбину васпоставимо, образовати скраћене средњо-школске курсеве, који би омогућили ђацима, који су изгубили школовање усљед ратних догађаја, да у што краћем времену пријеђу односна разредна годишта. Што се тиче ђака на факултетима: правном и филозофском, као и на академијама привредним и трговачким, њима ће се признати од стране наше државе као да су потпуно свршили поменуте факултете односно академије, ако су до ступања у црногорску војску били редовно уписани и похађали најмање четири семестра. Ова одлука важи и за оне, који су испунили горње услове поменутих факултета, односно академија, па су ступили на црногорску државну службу за вријеме ратног доба. За Црну Гору рат и ратно доба важи откад је Црна Гора објавила Турској рат 1912. и ступила у свјетски рат 1914., па све дотле, док се не васпостави црногорска држава. Сви црногорски ђаци, који су били принуђени, да усљед поменутих ратова, напусте школовање, имаће право на државну стипендију, ако би хтјели да продуже школовање, а вријеме, које су провели у војсци, или на државну службу, урачунаће им се у године државне службе, ако послије довршеног школовања ступе у државну службу.

Решења Министарског савета о признавању изгубљених година у школама

ЗАНАТИ

„Спроводи вам се списак оних младића који према акту те Команде број горњи желе изучавати занат:

1. Симоновић Душан, стар 15 год., родом из Улциња, свршио 2 разреда основне школе, желио би учити шоферски занат.

2. Зец Јован, стар 15 год., родом из Улциња, свршио 4 разреда основне школе, желио би учити шоферски занат.

3. Ђурашковић Ђуро, стар 15 година, родом из Улциња, свршио 4 разреда основне школе, желио би учити шоферски занат.

4. Ђурашковић Јоваи, стар 14 година, родом из Улциња, свршио 4 разреда основне школе, желио би учити технички занат.

5. Прарорић Васо, стар 15 година, родом из Ћеклића, свршио 4 разреда основне школе, желио би учити шоферски занат.

6. Милошевић Шпиро, стар 14 година, родом из Улциња, свршио 2 разреда основне школе, желио би учити технички занат.

7. Ћемал Бит, стар 15 година, родом из Тиране, Албаније, неписмен, желио би учити шоферски занат.

8. Симоновић Мило, стар 13 година, родом из Улциња, свршио 3 разреда основне школе, желио би учити технички занат.

9. Батрићевић Васо, стар 15 година, родом из Улциња, свршио 2 разреда основне школе, желио би учити шоферски занат.

10. Кузман Јован, стар 16 година, родом из Улциња, свршио 4 разреда основне школе, желио би учити шоферски занат.

11. Милошевић Јован, стар 18 година, родом из Улциња, свршио 4 разреда основне школе, желио би учити механички занат.

12. Вучковић Крсто, стар 16 година, родом из Улциња, свршио 4 разреда основне школе, желио би учити шоферски занат."

обећања, ни застрашивања. Разочарани људи, жељни домовине, бежали су из логора. Команда врло оштро поступа са бегунцима. За одбеглим војницима шаљу се патроле. Једну групу одбеглих је војна патрола тражила пуна четири сата, успела да је пронађе, па су двојица војника тешко рањена, а неколицина лакше. Одбегли војници понекад су преживљавали тешке часове, јер су били препуштени сопственој сналажљивости. Тако је једна група успела да се домогне Рима и да се пријаве југословенском посланству. У посланству су их лепо примили, а потом им дали новац и послали их југословенском војном посланству у Барију. Ту, међутим, нису имали среће. Команда црногорских трупа је знала да њени војници беже у домовину посредством војне мисије Краљевине Југославије у Барију, па су по овом граду одбегле војнике свакодневно чекале војне патроле. И ова је група ухваћена и враћена у Гаету. Војни суд је неке казнио вишегодишњом робијом, а један бегунац је чак осуђен на смрт.

Покушавајући да заведе ред, влада је вукла и погрешне потезе. Тако су официри почели да добијају посебне додатке на чин, што је међу војском изазвало буру незадовољства.

Пошто је незадовољство због додатака постало озбиљна опасност начелник артиљерије Милан Крњевић упутио је команди захтев да се сви официрски додаци укину:

„Мада су ми познати разлози команде и Господина Министра Војног, да се извјесним активним и резервним официрима, подофицирима и војницима издају, поред систематичне плате ,које на имајуће чинове уживају, још и специјални додаци као накнада за њихове ванредне заслуге или за њихов положај, које су у држави заузимали или, напослетку, за службу која им је овдје додијељена; ја сам дошао до дубоког увјерења да ови додаци, па ма коме они били додијељени, иду на штету морала масе, која испреда читаве куле од ових додатака који су у ствари мали, с тога сам с погледом на све околности које нас стјешњавају и интересе државне, узео слободу да, преко Вас, предложим Предсједнику Краљевске Владе Господину Министру Војном господину Јовану С. Пламенцу — следеће:

1. да се укину сви додаци резервним и активним официрима, подофицирима и војницима без обзира какав положај имају и какву службу врше:

2. Да се укину додаци свима свештеницима без обзира на ранг и положај и мјесто становања;

3. Да се укину сви додаци као и сви издаци на ванредне трошкове, оним црногорским држављанима, без обзира на чин и положај, који живе ван мјеста пребивања црногорских трупа а нијесу службом заузети па били они у Риму или ће друго;

4. Да се укину додаци народним посланицима, који пак нијесу државни чиновници, вјерујући у одредбе закона о чиновницима грађанског реда;

5. Да се укину додаци оним црногорским држављанима, који уживају на своје супруге, с којима су ступили у брак у Италији, но

они, који су се оженили црногоркама, да задрже право само на онај додатак које су садашње њихове супруге имале као ђевојке односно удовице; као и то: да се ускрати сваки додатак на дјецу свих који су се оженили у Италији тј. за вријеме нашег изгнанства;

Сматрам да овај предлог треба строго примијенити и на сво чиновништво конзулата и државних осталих функција, у колико то цијене мјесних, животних намирница дозвољавају, и на тај начин омогући бољу а средствено и правилнију и успешнију функцију Краљевске владе у погледу спољне политике и њене акције у нашој поробљеној Отаџбини.

Све црногорске фамилије, уживају извјесну помоћ од овдашње талијанске општине, те сам мишљења да се, приликом доношења одлуке по овом предлогу, и то узме у обзир.

Поред посведневног гунђања које се да примјетити по овој ствари, ја сам се руководио за овакав приједлог још и тиме што смо сви дошли добровољно да се боримо за право Црне Горе, па треба сваки да умије окрњити помало од својих амбиција, које могу бити свакако и провдане, и да проучи моменат и све околности као и да прозре, колико толико, оно што нас неминовно очекује, а то је да заједнички за општу ствар уложимо наше животе, а за то се треба наоружати не само топовима и другим но и слогом и високим моралом, што би се по мом мишљењу, једино могло постићи апсолутном правдом.

Ја сам неколико пута обишао обољеле војнике у амбулантама и увијек се преображао као претпостављени од сопствених војника, којима гледам у очи очигледне смрти. Међутим, не може им се помоћи, јер нема буџета, међутим, готово свакодневно се појединцима одређују додаци, а онима који их из раније уживају, никако им се не укидају и ако је требало свака три мјесеца вршити прегледе и ријешења обнављати или непотребна суспендовати.

Мишљења сам, да додатке треба дати једино онима који су теже обољели и то, по мишљењу једне комисије коју би сачињавао лекар и два виша официра да такво ријешење не буде трајније више од два до три мјесеца, када се оболели подвргава поновном прегледу јер некоме је нужна дужа а некоме краћа њега.

Једновремено сам слободан напоменути, да се патриотизам не смије признавати новчаним накнадама, већ истакнуте борце, јунаке и вриједне службенике и патриоте требало би награђивати: медаљама за храброст, орденима, медаљама за ревност и јаким похвалама, али никад новчаним наградама вишим но што им то чин признаје.

Вјерујући у правилније погледе Господина Начелника надам се да ће овај предлог бити поткријепљен с ваше стране и бити што прије достављен повјерљивим путем Господину Министру Предсједнику Заступнику Господина Министра Војн. Господину Јовану С. Пламенцу."

СПОРАЗУМ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ И ИТАЛИЈАНСКЕ ВЛАДЕ

После завршетка првог светског рата југословенско-италијанска граница била је највеће жариште новог могућег сукоба у Европи. У оквиру тог такозваног јадранског проблема било је и питање Црне Горе. Југословенска влада је, наиме, заступала став да црногорски проблем на међународном плану не постоји, јер се црногорски народ изјаснио за уједињење, док је Италија и даље енергично одбијала да призна уједињење Црне Горе и Србије.

Тако је југословенски проблем остао присутан у преговорима између Италије и Југославије и после завршетка мировне конференције у Паризу, али није био решен за време владе Франческа Нитија која је власт преузела у јуну 1919. године, а у пролеће 1920. године није добила већину у парламенту.

Проф др Драгољуб Живојиновић у студији „Нека питања италијанске политике према проблему Црне Горе 1918—1920. године" пише да су Италијани проблем Црне Горе сматрали нерешеним да би од Југославије добили уступке на северу — у Ријеци, Истра, Далмацији, Задру и другим местима.И нова италијанска влада наставила је политику претходне, па јој је проблем Црне Горе служио да добије уступке на северном делу Јадрана. У даљим преговорима то се и потврдило, јер је Италији припао добар део југословенских територија уз северну обалу, Ријека је проглашена за независан град, а касније припојена Италији.

„Политика" у броју од 12. новембра 1920. године јавља да је у Рапалу постигнут договор да „Италија ликвидира са бављењем краљем Николом и да призна југословенску државу". Споразумом у Рапалу, пише даље извештач овог листа, Италијани су признали Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца и уједињење Црне Горе и Србије.

Тако је Италија продала свог пријатеља и савезника краља Николу и његову владу, а гаетске избеглице су наградбу југословенске и италијанске владе врло брзо осетиле на својој кожи, јер су италијанске власти потпуно промениле однос према њима.

Већ у децембру 1920. године италијанска влада је забранила даље досељавање избеглица из Црне Горе. Тог месеца полиција није дозволила групи од 20 избеглица да се искрцају у Бриндизију, већ их је вратила у Медову. Ипак, како пише Димитрије Вујовић, у току прва три месеца 1921. године полиција се није строго држала овог наређења, па су у фебруару у логоре дошла 43 човека, у марту група од 30, а потом још једна од 87 људи.

Ипак, долазак ових група нових емиграната није означио почетак бољих времена за гаетске избеглице, већ почетак краја њиховог живота у логорима. После споразума југословенске и италијанске владе, југословенска обавештајна служба развила је у логорима још јачу пропаганду. Посебан успех југословенска пропаганда имала је међу војницима Босне, Херцеговине и других крајева Југославије, који су на превару доведени у црногорске логоре. Међу овим војницима дошло је до озбиљних немира. Пошто се и однос италијанских власти према црногорским емигрантима потпуно променио, па им италијанске жандармеријске патроле више нису правиле сметње приликом бекства у Југославију, црногорска влада је била принуђена да попусти. Министарство војно издало је наређење да сви војници из логора у Гаети и Формији, који воде порекло са бивших аустроугарских територија, ако желе слободно могу напустити логоре. Одлука је предвиђала да ови војници одлазе у групама по 20. После ове наредбе војници су масовно почели да напуштају логоре и да се враћају у Југославију.

Црногорци, којима није било дозвољено да напусте логоре, почели су још чешће да беже. Тако је само за три дана (14, 15. и 16. марта 1921. године) побегло 30 војника.

У јануару 1921. године у италијанским логорима су се налазили: један бригадир, 93 командира, 44

ПРИДОШЛИЦЕ

У групи која је 6. марта 1921. године стигла у Гаету налазили су се: Никола Врбица, Његуши, Крсто Кашћелан, Његуши, Стеван Јовићевић, Цеклин, Душан Јовићевић, Цеклин, Ђуро Думовић, Љеш. нахија, Марко Лопичић, Цеклин, Јово Лепетић, Цеклин, Петар Шофранац, Цеклин, Илија Бошковић, Цеклин, Никола Јовићевић, Цеклин, Марко Јовићевић, Цеклин, Видо Ражнатовић, Цеклин, Васо Јовићевић, Цеклин, Рако Јовићевић, Цеклин, Лука Јовићевић, Цеклин, Ђуро Јовићевић, Цеклин, Никола Ражнатовић, Цеклин, Митар Лопичић, Цеклин, Јован Јанковић, Цеклин, Марко Пајовић, Цеклин, Милан Вукотић, Цеклин, Јован Вукотић, Цеклин, Марко Вукотић, Цеклин, Перо Вукотић, Цеклин, Мирко Вујовић, Цеклин, Стево Милановић, Цеклин, Васо Јаиковић, Цеклин, Марко Вучинић, Пипери, Доброслав Дакић, Никшић, Ајдар Османагић, Подгорица, Ђевојка Љубица Јовићевић.

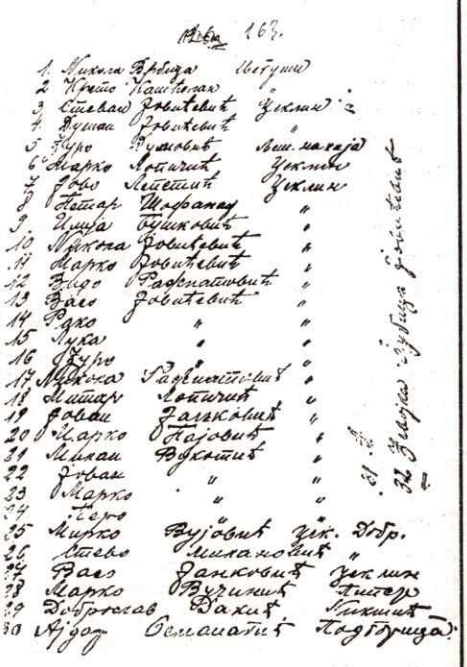

Списак емиграната који су 6. марта 1921. стигли у Гаету

капетана ,97 поручника, 461 потпоручник, 50 официра народне гарде и 813 водника и десетара — укупно 1.559 људи. Овај број приближно је био исти и у фебруару. Схватајући у каквој ситуацији ће се наћи због споразума југословенске и италијанске владе Јован Пламенац грозничаво покушава да пронађе неко решење. Он је крајем 1920. године правио планове за стварање уније Црне Горе и Албаније, али је убрзо видео да од тих планова неће бити ништа. Због тога је Пламенац покушавао да успостави контакт са југословенском владом у Београду и да за црногорске официре и војнике који су се налазили у емиграцији добије одређене привилегије при повратку у земљу. Такође, овим контактима он је желео да обезбеди издржавање за краља Николу и чланове његове династије.

Од овог плана председника црногорске гладе ипак није било ништа.

СМРТ КРАЉА НИКОЛЕ И РАСУЛО ВОЈСКЕ

Убрзо после потписивања споразума југословенске и италијанске владе црногорска емиграција доживела је један још тежи ударац: у Антибу је умро краљ Никола Петровић Његош. Поред човека који је створио црногорску државу и увео је у двадесети век у тренутку кад је умирао налазила се само његова супруга краљица Милена и један перјаник. Смрт је дочекао напуштен и од савезника и од пријатеља.

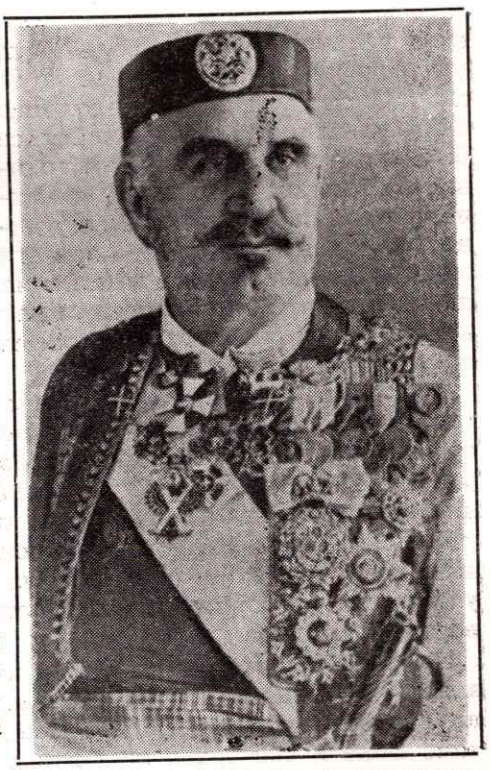

Умро у самоћи: краљ Никола I Петровић Његош

Црногорски суверен преминуо је 2. марта (по старом календару 17. фебруара). Влада и престолонаследник кнез Данило истог дана издали су војсци и народу саопштење да је нови краљ Црне Горе постао Данило.

Јован Пламенац је у име своје владе новом краљу поднео оставку, а краљ Данило је именовао исту владу. Генерални конзул у Риму Велимир Рамадановић упутио је команди у Гаети наредбу:

„Са тужним срцем саопштавам Команди да је ноћу између 1. и 2. ов. мј. преминуо у Антибу Његово Величанство Краљ Никола I, наш узвишени и омиљени Господар и Врховни командант.

У одсуству Господина Министра Предсједника наређујем:

Да се на згради Команде и на свима црногорским надлештвима у

Гаети и Формији истакну заставе на пола копља са црним флором.

Да сви официри активни и резервни, као и остали чинови, ставе црни флор, према прописима, а колико ће корота трајати накнадно ће се одредити.

Да сви чинови црногорске војске, за вријеме трајања короте, потпуно прекину похађање јавних локала (кафана, позоришта и.т.д.) и уопште да избјегавају све што се неби слагало са осјећајем дубоке жалости којом смо данас сви прожети.

Дан и мјесто сахране као и дан парастоса, који ће се тамо извршити, објавит ће се војсци посебном наредбом.

Никола I Петровић из млађих дана, као књаз црногорски

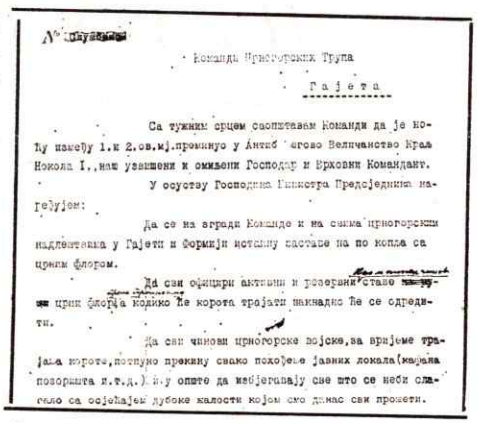

Команда Црногорских Трупа

Гајета

Са тужним срцем саопштавам Команди да је ноћу између 1.и 2.ов.мј.преминуо у Антиб његово Величанство Краљ Никола I., наш узвишени и омиљени Господар и Врховни Командант.

У осуству Господина Министра Предсједника наређујем:

Да се на згради Команде и на свима црногорским надлештвима у Гајети и Формији истакну заставе на по копља са црним флором.

Да сви официри активни и резервни ставе [illegible] црни флор а колико ће корота трајати накнадно ће се одредити.

Да сви чинови црногорске војске,за вријеме трајања короте,потпуно прекину свако похођење јавних локала(кафана позоришта и.т.д.) и у опште да избјегавају све што се неби слагало са осјећајем дубоке жалости којом смо данас сви прожети.

Саопштење генералног конзулата у Риму о смрти краља Николе

Његово Величанство, блаженопокојени Краљ Господар Никола I. провео је цио свој вијек у борби са мачем и пером за слободу, славу и величину свога народа. Иако у дубокој старости, он је ипак до свога последњега дана смјело ишао оним идеалним правцем којим се је заносио у својим младим годинама. Никаква искушења, никакве ласкаве понуде и никакви јудини пољупци не могаше навести овога узвишеног Мужа да ма и мало скрене од идеје ослобођења наше миле Отаџбине, и ништа га немога навести да изневјери Свој славни барјак и оне соколове који се око Њега и барјака окупише, било у туђини било у Домовини.

Потпуно смо увјерени да ће и црногорска војска хтјети и умјети достојно се одужити успоменама свога Врховног команданта и испунити циљ његове борбе у старим данима — ослобођења наше подјармљене браће — а што ће се моћи постићи ако црногорска војска, чврсто збијена око црногорског пријестола и црногорског барјака, у братској слози, миру и пожртвовању буде сљедовала својим славним прецима које предводи наш упокојени Врховни командант у крвавим разбојиштима од Мостара до Дрине ,од Јадрана до Јавора и Златибора.

С тога, над отвореним гробом нашег узвишеног и омиљеног Господара и Врховног Команданта, закунимо се, да ћемо остварити његов велики завјештај: Ослобођење Црне Горе, кршне Херцеговине питоме Боке и све браће која данас стењу у ропским ланцима — а узвишеном покојнику ускликнемо Слава Ти наш Велики Господару!

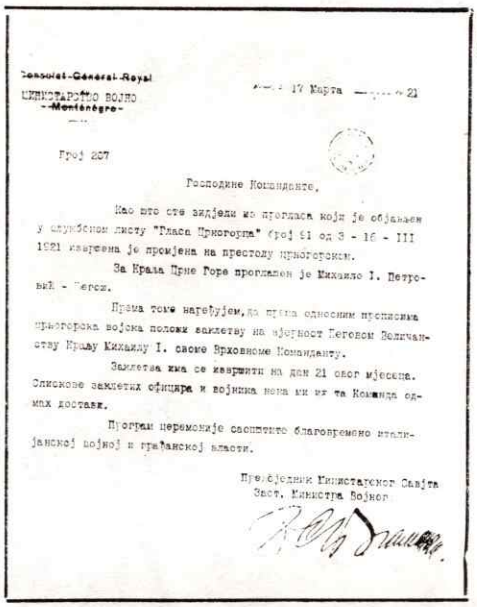

Consulat-Général-Royal
МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
-Monténégro-

17 Марта 21

Број 207

Господине Команданте,

Као што сте видјели из прогласа који је објављен у службеном листу "Гласа Црногорца" број 91 од 3 - 16 - III 1921 извршена је промјена на престолу црногорском.

За Краља Црне Горе проглашен је Михаило I. Петровић - Његош.

Према томе наређујем, да према односним прописима црногорска војска положи заклетву на вјерност Његовом Величанству Краљу Михаилу I. своме Врховноме Команданту.

Заклетва има се извршити на дан 21 овог мјесеца. Спискове заклетих официра и војника нека ми ит та Команда одмах достави.

Програм церемоније саопштите благовремено италијанској војној и грађанској власти.

Предсједник Министарског Савјета
Заст. Министра Војног

Наредба председника владе о полагању заклетве новом краљу

ДЕЛЕГАЦИЈА

У делегацији која је ишла на сахрану краља Николе налазили су се:

КОМАНДИРИ: Живко Никчевић, Милисав Николић, Стеван Павловић, Милан Николић, Богдан Вуканић, Марко Поповић, Мило Мартиновић, Благота Мартиновић, Марко Машановић, Душан Вуковић, Андрија Јовићевић, Јован Вујовић, Ђешко Биговић, Новица Радовић, Ђуро Ивовић, Мило Лековић, Ристо Хајдуковић, Ђуро Вучинић, Петар Саовчић, Перо Вуковић, Милутин Радоњић, Михаило Булатовић, Данило Радовић, Војин Лазовић, Васко Маројевић, Вук Кривокапић, Крсто Ивановић, Митар Лаковић, Станко Грујић, Симо Чукић, Пражо Капичић, Пражо Јакшић, Страхиња Јанушевић, Лабуд Петровић и Марко Турчиновић,

КАПЕТАНИ: Машан Борузан и Атанаско Булатовић,

ПОРУЧНИЦИ: Милан Радуновић, Петар Николић, Јоко Поповић, Душан Ненезић, Крсто Мартиновић, Богић Јововић, Никола Вукмановић, Ђоко Мијовић, Јефто Николић и Аким Ковачевић,

ПОТПОРУЧНИЦИ: Јоваи Дрецун и Митар Вукмановић.

Слава Ти наш Врховни Команданту, а твоје муке и твоје патње биће нам подстрек за даљу борбу очајну и непрекидну, до остварења Твога Великог Завјештаја.

Нека Команда изволи горње саопштити војсци дневном наредбом."

У тренутку када је умро краљ у Гаети и Формији налазио се један бригадир, 98 командира, 44 капетана, 104 поручника, 462 потпоручника, 50 официра народне гарде и 774 водника и десетара — укупно 1533 човека. Смрт краља Николе одмах је изазвала узнемирење у војсци. За већину ових људи краљ Никола био је идол, оличење владара, господар коме су се до смрти заклели на верност. Његовим нестанком они су били ослобођени заклетве, што је одмах изазвало немире већих размера. Тада се показало и колико се незадовољства скупило међу овим људима и колико су огорчени на свог вођу Јована Пламенца.

У општем метежу војска се поделила на присталице и противнике Јована Пламенца. Почело је отимање за главарство. Бојећи се још већих невоља, Пламенац је забранио да било ко из Гаете и Формија дође на сахрану краљу Николи. То је, међутим, само долило уље на ватру. Такву забрану многи краљеви привржeници могли су протумачити једино као велику увреду њихове части и поноса, па је против Пламенца у логорима избила права побуна. Упркос забрани официри су изабрали делегацију од 50 чланова која је отишла на сахрану краља Николе у Сан Ремо.

Вође побуне против Јована Пламенца налазиле су се баш у овој депутацији, па је изасланик владе тражио од Команде њихова имена,

а касније је захтевао да се сви они похапсе.

У свој овој гужви властољубиви Јован Пламенац је покушао и да нешто ушићари. Између њега и краља Данила дошло је до неспоразума, па је Данило дан после сахране краља Николе абдицирао у корист свога синовца Михаила. У прогласу о абдикацији Данило истиче да тиме жели да протествује против одлуке савезника који су признали уједињење Црне Горе и Србије и против насиља које се врши у Црној Гори. На крају прогласа он позива на јединство у борби за слободу Црне Горе.

После абдикације краља Данила у војсци је настао прави хаос. Побуњеници су отворено оптуживали Пламенца да је натерао новог краља да абдицира. Притешњен побуњеницима Пламенац је од Данила захтевао да им изда саопштење како се сам одлучио на овај корак, па Данило 17. марта из Милана шаље побуњеним официрима телеграм у којем каже:

Одрекао се престола: краљ Данило I Петровић

„Прокламацију учинио сам ја и нико ме други на њу присилио није. Ја најбоље знам што радим и који су ме свети разлози до овога довели и за кога се мучим и за кога радим — за Црну Гору прије свега. Прво треба створити државу и до ње доћи. Ситница је при великој општој ствари ко ће јој бити владар или не. Јован Пламенац започео је ту борбу, њему остаје да је до краја поведе, њему је повјерио мој незаборављени отац владу, и дужност нам је свијема да његову наредбу испунимо. Ја вам препоручујем ред и мир и поштовање велике земље у којој се налазите и која вам даје гостопримство. Учините ли друкче, бојим се да ће сва одговорност на вас пасти и то у врло краткоме времену. Стоп. Ову сам депешу упутио Зимоњићу у Сан Ремо."

Како је нови Краљ Михаило био малолетан, за регента је Данило именовао своју мајку, краљицу Милену. Пламенац је ту видео своју шансу, па је покушао да себе прогласи за регента. Овај покушај, међутим наишао је на жесток отпор већине официра у Гаети и рођака бившег краља Николе.

Сукоб између Пламенца и краљице Милене наставио се данима и недељама, па је побуна против Пламенца добила још веће размере. Он покушава да своје противнике уклони, па од италијанског

министарства спољних послова захтева да својој команди у Гаети изда наређење за хапшење црногорских официра побуњеника. Како Италијани овај његов захтев нису прихватили, он сам покушава да се са својим противницима обрачуна, па команди у Гаети шаље хитно наређење:

„Као што сам јучер наредио да ми се пошљу имена свих бунтовника и туђих плаћеника то поново то исто наређујем. У исто вријеме такав исти списак предајте италијанској Команди с тијем, да их иста уапси, а Команда црногорска да поведе над њима ислеђење. Умолите од моје стране талијанску Команду да би извољела ово хитно извршити у узајамном интересу. Без специјалне дозволе те Команде забраните саобраћај између Гајете и Формије у споразуму са талијанском Командом."

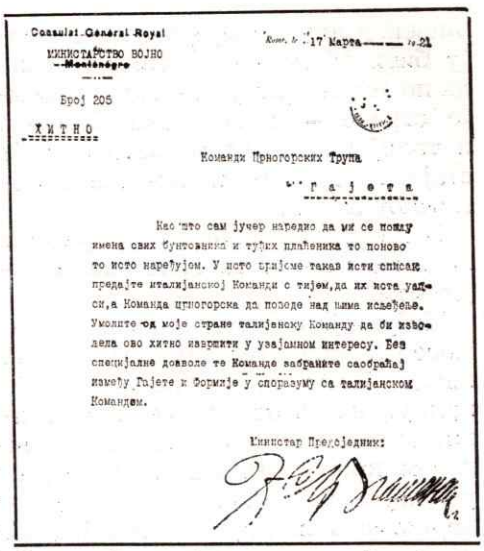

Consulat General Royal
МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
Monténégro

Број 205

К.М.Т.Н.О.

Команди Црногорских Трупа

Гајета

Као што сам јучер наредио да ми се пошљу имена свих бунтовника и туђих плаћеника то поново то исто наређујем. У исто вријеме такав исти списак предајте италијанској Команди с тијем,да их иста уапси,а Команда црногорска да поведе над њима ислеђење. Умолите од моје стране талијанску Команду да би извољела ово хитно извршити у узајамном интересу. Без специјалне дозволе те Команде забраните саобраћај између Гајете и Формије у споразуму са талијанском Командом.

Министар Предсједник:

Захтев Јована Пламенца да му се достави списак побуњеника

Министар војни Милутин Вучинић, с обзиром да је у војсци имао велики углед, покушао је да смири незадовољне официре, али без успеха. Италијанској влади су нереди у црногорским логорима добро дошли да спроведе обавезе које је у Рапалу преузела према југословенској влади, па је од црногорске владе тражила да разоружа своје трупе.

Пламенац је, приморан од италијанских власти, 19. марта издао команди у Гаети ово наређење:

„Помоћу новца и интрига пошло је напосљетку за руком туђинским агентима и непријатељима наше миле Отаџбине, да заведу један добар дио патриота црногорских да проузрокују буну у црногорској војсци, која како изгледа би се могла још и крвавим путем завршити. Тај револуционарни покрет, нити хоће, нити смије трпјети земља, чије смо ми гостопримство до јуче тако обилато уживали.

Она неће да трпи тај неред, ту анархију и тај револуционарни бунт, ни ради својих суграђана, који траже с правом да свуда постоји у њиховој великој и лијепој Отаџбини ред, мир и сигурност. С тога кроз неколико дана извршиће Краљ. италијанске војне власти разоружање црногорске војске.

Саопштавајући тој Команди горњу одлуку наређујем, да Команда исту изволи одмах саопштити војсци дневном наредбом и са захтјевом, да сваки црногорски војник и официр има предати оружје талијанској војној Команди и то према прописима ,које она буде издала. Примљено оружје с муницијом задржати ће талијанска Команда у својим Магазинима, а инвентар о истоме нека буде са-

чињен у два примјерка, који имају бити обострано подписани тако да по један примјерак садрже обије стране — црногорска Команда и талијанска. Све одузето оружје стајати ће на расположење црногорској влади.

О извршењу овог мог наређења нека ме изволи та Команда извијестити."

Побуна је пореметила многе планове Јована Пламенца и његове владе. Команда у Гаети била је принуђена да од председника тражи одлагање полагања заклетве новом краљу Михаилу. Пламенац је овај захтев одобрио, али је искористио прилику да још једном укаже на опасност која прети од побуњеника.

Он је команди у Гаети послао хитну наредбу:

„Усвајам Ваш предлог, којега сте ми извољели упутити депешом од 20. ов мј. у погледу да се заклетва одложи.

Дозвољајем, да се одложи само за два дана по разоружању, као и такође усвајам, да се бунтовници одијеле од црногорске војске и да се ставе привремено под италијанском Командом.

За бунтовнике сматрајте све оне, који су збацили команданте баталиона; који су се без дозволе скупљали и депутације упућивали; који су отели заставу Команде; који су викали: 'Доље с Владом!' који су држали бунтовничке говоре, који су дефиловали испред вођа бунтовника, који су ишли и радили на томе код италијанске Команде, да се Министар Војни Г. дивизијар Милутин Вучинић проћера из Гаете и тд. итд.

Ови елементи, које сам напријед означио, имају се сматрати као бунтовници и као опасан елеменат за свету ствар Црне Горе и кад би

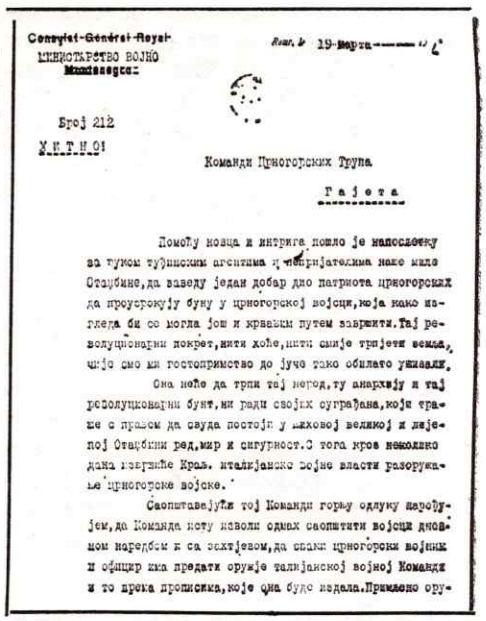

Consylat-Général-Royal
МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
Monténégro

Rom, le 19 Марта 1924

Број 212

Х И Т Н О!

Команди Црногорских Трупа

Г а ј е т а

Помоћу новца и интрига пошло је напослетку за руком туђинским агентима и непријатељима наше мале Отаџбине, да заведу један добар дио патриота црногорских да проусрокују буну у црногорској војсци, која како изгледа би се могла још и крвавим путем завршити. Тај револуционарни покрет, нити хоће, нити смије трпјети земља, чије смо ми гостопримство до јуче тако обилато уживали.

Она неће да трпи тај неред, ту анархију и тај револуционарни бунт, ни ради својих суграђана, који траже с правом да свуда постоји у Шиховој великој и лијепој Отаџбини ред, мир и сигурност. С тога кроз неколико дана извршиће Краљ. италијанске војне власти разоружање црногорске војске.

Саопштавајући тој Команди горњу одлуку наређујем, да Команда исту изволи одмах саопштити војсци дневном наредбом и са захтјевом, да сваки црногорски војник и официр има предати оружје талијанској војној Команди и то према прописима, које она буде издала. Примљено ору-

Факисмил наредбе о предаји оружја

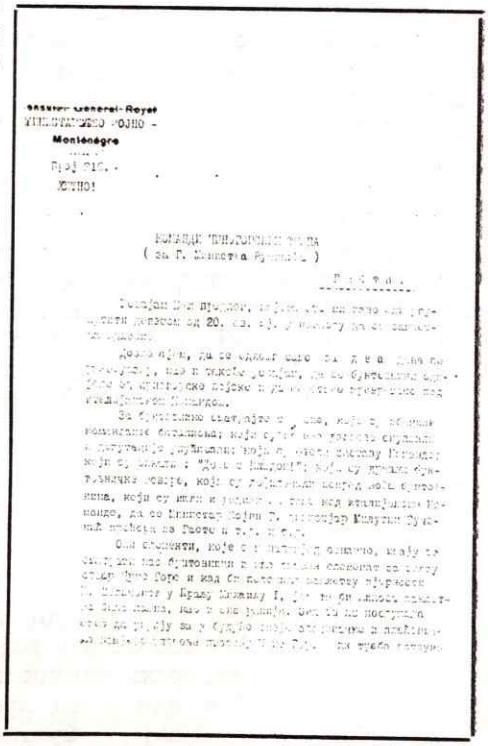

Consylat-Général-Royal
МИНИСТАРСТВО ВОЈНО -
Monténégro

Број 210.

ХИТНО!

КОМАНДИ ЦРНОГОРСКИХ ТРУПА
(за Г. Министра Ђуковића)

Г а ј е т а

Усвајам Ваш предлог, [illegible] депешом од 20. ов. мј. у погледу да се заклетва одложи.

Дозвољајем, да се одложи само за два дана по разоружању, као и такође усвајам, да се бунтовници одијеле од црногорске војске и да се ставе привремено под италијанском Командом.

За бунтовнике сматрајте све оне, који су збацили команданте баталиона; који су [illegible] скупљали и депутације упућивали; који су отели заставу Команде; који су викали: "Доље с Владом!"; који су држали бунтовничке говоре, који су дефиловали испред вођа бунтовника, који су ишли и радили на томе код италијанске Команде, да се Министар Војни Г. дивизијар Милутин Вучинић проћера из Гаете и т.д. и т.д.

Ови елементи, које сам напријед означио, имају се сматрати као бунтовници и као опасан елеменат за свету ствар Црне Горе и кад би [illegible] заклетву [illegible] Краљу Михаилу I, [illegible] [illegible]

Писмо Јована Пламенца о одлагању полагања заклетве новом краљу

положили заклетву вјерности Њ. Величанству Краљу Михаилу I јер та би њихова заклетва била лажна, као и она ранија. Она би им послужила само да укрију за у будуће своје злочиначке и плаћеничке намјере уперене противу Црне Горе. Њих треба потпуно одвојити и ставити их привремено према учињеном предлогу под команду италијанских официра.

Никакви преговори, нити икаква попуштања не смију се вршити са бунтовницима.

Тамо долази нарочито изасланик Крал. италијанске Владе, који ће извршити опште разоружавање војске. С њим изволите стајати у тијесној вези и будите му на руци, да се ово енергично проведе.

Нека Г. дивизијар Вучинић изволи тамо остати док се не постигне ред међу нашом војском."

Разоружање црногорске војске извршено је 24. марта 1921. године. Оружје је из логора покупила италијанска војска и сместила га у своје магацине, а Црногорци та више никада нису добили.

Само два дана после разоружања извршен је размештај црногорских батаљона. У Гаети је остала команда и официрски батаљон, а остала три батаљона су распоређена у Соломону, Падолу и Викторију. Артиљерија је пресељена у Фонте д,аморе. Размештај, међутим, није зауставио сукобе, јер су присталице и противници Јована Пламенца и даље остали заједно.

Пламенац хитно предузима и друге мере како би успоставио ред и осигурао свој положај. Очигледно да му је и војни суд отказао послушност, па он својим решењем 28. марта смењује читав војни суд:

„Мојим ријешењем од данас под број горњи разријешавам дужности:

1. судије војног суда: командира Јована Радошевића, рез. командира Милутина Радоњића и командира Андрију Јововића;

2. Судију замјеника; рез. командира Крста Ивановића;

3. исљеднике судског одјељења: рез. командира Божа Бећира и рез. командира Мила Капичића; и

4. помоћника шефа административног одјељења рез. кап. Сава Никача; и стављам их на расположење Команданта Црногорских Трупа, а постављам:

1. за судије војног суда: рез. командире Ђура Вучинића, Крста Ивановића и Божа Бећира;

2. за судију замјеника: рез. командира Луку Станковића; и

3. за исљедника и заступника Начелника Судског Одјељења рез. командира Живка Никчевића, и за исљедника истог одјељења рез. капетана Сава Никача.

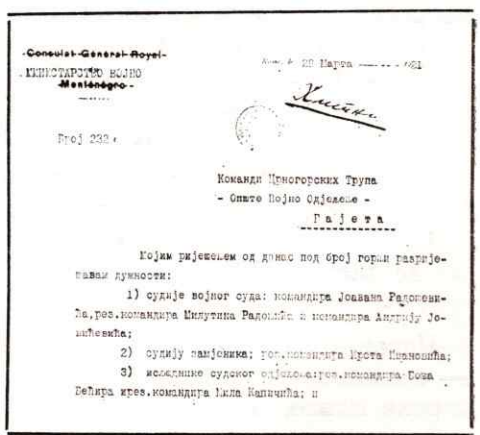

Consulat-General-Royal-
МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
Montenegro

Број 232.

Команди Црногорских Трупа
- Опште Војно Одјељење -
Гаета

Мојим ријешењем од данас под број горњи разријешавам дужности:

1) судије војног суда: командира Јована Радошевића, рез.командира Милутина Радоњића и командира Андрију Јовићевића;

2) судију замјеника: рез.командира Крста Ивановића;

3) исљеднике судског одјељења: рез.командира Божа Бећира рез.командира Мила Капичића; и

Решење председника владе о смењивању војног суда

Остало особље Судског Одјељења и Суда остаје на својим положајима према досадашњој организацији.

Евентуалне измјене у саставу нижег судског особља извољеће ми предложити Г. Предсједник Војног Суда у споразуму са г. заст. Начелника Судског Одјељења.

О извршењу овог мог наређења нека ме та команда изволи што прије извијестити."

Ни овај, као ни остали Пламенчеви потези, није донео резултат, јер су италијанске власти сада више биле наклоњене побуњеницима него црногорској влади. Југословенска влада је, опет, користила ову ситуацију за дјеловање међу црногорском емиграцијом, па су у логор почели да стижу чак и југословенски листови. Осим тога, југословенска влада је и званично интервенисала код Италије тражећи да се југословенски поданици, које црногорска емиграција држи у логорима, ослободе и да им се дозволи повратак у домовину.

И поред свих тешкоћа, Пламенац не одустаје од обрачуна са својим противницима. Зато је 5. априла послао Команди црногорских трупа решење министарског савета да се покрене кривична истрага против 178 официра. Њих је Пламенац оптужио за више кривичних дела, као што су: непризнавање краља Михаила I, непризнавање владе и команде, стварање буне, наношење увреда краљици Милени и многе друге.

Само два дана касније, 7. априла, министар Вучинић шаље Команди у Гаету још једно наређење да се још неки официри ставе под војни суд:

„Министарски Савјет донио је рјешење да се извјестан број црногорских официра разријеши од дужности и плате и да се стави под војно-кривични суд, ради велеиздаје. О томе сте већ добили акт.

Но, како има, по свој прилици, и нижих чинова, који су почињели акте велеиздаје, то налазим за потребно наредити, да се не издаје плата ни онима нижим чиновима за које би командант баталиона сматрао да спадају у бунтовнике и велеиздајнике.

Новац за плате тих и таквих нижих чинова остаће на диспозицију команданту гарнизона, о коме ће накнадно исти поднијети рачун Благајни трупа.

Новац нека се држи у Банку — — на књижицу као својина црногорске владе, а да исти може се дићи са потписом команданта гарнизона и команданта баталиона.

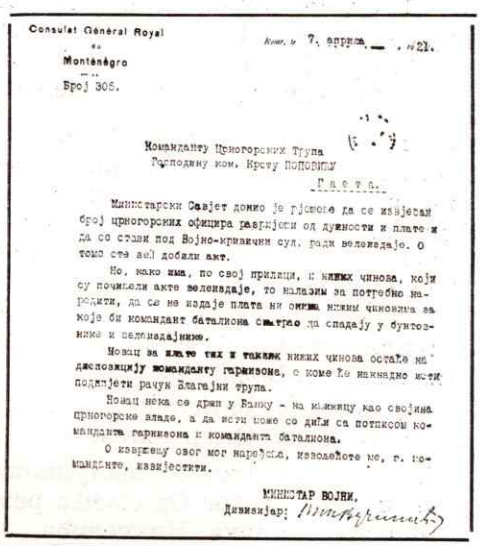

Consulat Général Royal
du
Monténégro
Број 305.

Конт. 7. априла 1921.

Команданту Црногорских Трупа
Господину ком. Крсту ПОПОВИЋУ
Гаета.

Министарски Савјет донио је рјешење да се извјестан број црногорских официра разријеши од дужности и плате и да се стави под Војно-кривични суд, ради велеиздаје. О томе сте већ добили акт.

Но, како има, по свој прилици, и нижих чинова, који су почињели акте велеиздаје, то налазим за потребно наредити, да се не издаје плата ни онима нижим чиновима за које би командант баталиона сматрао да спадају у бунтовнике и велеиздајнике.

Новац за плате тих и таквих нижих чинова остаће на диспозицију команданту гарнизона, о коме ће накнадно исти поднијети рачун Благајни трупа.

Новац нека се држи у Банку - на књижицу као својина црногорске владе, а да исти може се дићи са потписом команданта гарнизона и команданта баталиона.

О извршењу овог мог наређења, извољећете ме, г. команданте, извијестити.

МИНИСТАР ВОЈНИ,
Дивизијар: [signature]

Решење о стављању под војни суд непослушних официра и војника

О извршењу овог мог наређења, извољећете ме, г. команданте, извијестити."

Команда је обавијестила Владу да није у стању да изврши наређење због непопустљивости побуњеника, па је предложила да од Италијана поново тражи њихово хапшење. И побуњеници су међутим, затражили заштиту италијанских власти. Они су искористили посету логору изасланика италијанске Владе да му уруче ову оптужбу против своје Владе и команде:

„Потписатим част је поднијети Вам следећу изјаву. Влада Црногорска у Риму на челу свога шефа г. Јована Пламенца, назвала је у своме акту од 1 .априла бр. 296 м.в. највјерније синове несретне домовине Црне Горе велеиздајницима, зато што су исти увидјели њихова недјела почињена међу Црногорце како у спољну тако и унутрашњу политку, у своме акту наводе почетак наше велеиздаје. Први је, кад смо пошли у Сан Ремо на погреб Њ. В. Краљу Николи и кад смо 7 марта пред Владом затражили да видимо Његово Величанство Престолонаследника Данила и да му честитамо круну Црногорску. То је било Влади противно недајући то да учинимо. Престолонаследник се је примио круне на основу нашег земаљског устава. Ми преставници земље изјавили смо круни своје повјерење са ускликом да живи млади Краљ Црне Горе.

Другу напомену нашег велеиздајства кажу, што смо већина официра и војске изјавили Влади неповјерење, мотивишући у истоме своје разлоге, те смо по истоме извијестили Краљицу Регентскињу Црногорску и Министра Претсједника Талијанске Владе.

Све ово имали смо право изјавити према нашег земаљског устава и позитивних закона, као неуставној и незаконитој влади, која хоће пошто пото да силом приграби власт — како Владе тако и Круне Црногорске. Ми хероји и борци за своју домовину — који смо показали како у прошлим ратовима тако и устанку противу небраће Србијанаца и Црну Гору у децембру мјесецу 1918. г. Ми које Влада оптужује — сматрамо је непозвану Владу Црногорску као клеветнике, а доказујемо са документима да су они Велеиздајници са много присташа овдје.

Прво г. Министар Пламенац издаје црногорски устанак у децембру мј. 1918. год. Проневјерио је њихову диспозицију и утекао у Италију те мјесто његово које је треба заузет са својим војницима на Цетињу, заузео је противник бригадир Србијански Нико Пејановић.

Друго министар Војни бригадир М. Вучинић — Његова је била диспозиција да заузме Варош Подгорицу, а уочи устанка кад је требало с војском да је приправан дозволио је себе да га ухвати непријатељ у његову кућу на спавајућој постељи.

Треће — наше непријатеље официре Црногорске, који су се заклели на вјерност Краљу Србије и противу нас чињети борбу палили наше куће, убијали наше фамилије и највиша звјерства чињели, скоро су дошли у Италију, произвео их је у чинове мајора, капетана и нижих официра — као и одликовао највишим орденима за ревност и храброст!! Ово су учињели да добију своју већину с којом могу

оперисати противу опозиције и да извршују тероризам над мученицима Црногорским као и досад. Овдје неки број оваквих биљежимо.

1. Мајор Војин Лазовић (водио војску србијанску)
2. Крсто Ивановић
3. Васо Чејовић (члан омладине србијанске)
4. Никан Ђелошевић (потпор. србијански)
5. Михаило Вујошевић (србијански наредник)
6. Симо Чукић (водио војску србијанску против усташа)
7. Стеван Лекић (водио војску србијанску против усташа)
8. Томица Лекић (пот. пор. србијански)
9. Вукале Рајковић (кап. србијански)
10. Крсто Вујовић (пор. срб.)
11. Илија Дамјановић (кап. срб.)
12. Вуко Кривокапић (мајор) утекао као . . .аустр.)
13. мајор Петар Ковачевић (исти)
14. Мајор Новица Радовић (ђак председ. омлад.)
15. мајор Мило Пламенац (указни чинов. србијан.)
16. Станко Мирковић мајор (позната фирма није смео остати у Југославији)
17. Милан Крњевић мајор (србијански пот. пор-)
18. Марко Суковац мајор (познати. . .)
19. Божо Бећир мајор (прости војник. . осуђен на смрт)

Уз ове и сличне има виши број нечасних који су произведени од простог војника за капетана и ниже официре и кад би била потреба могли би се изнијети.

Напомињемо да и новац који је давала велика Италија пострадалима Црногорцима давали су по своме ћефу — па и онијема који се налазе у Југославије а не онијем који смо страдали по шума црногорских и страдају и данас и наше фамилије и живе о просјачком штапу! Мало им је било и то но су годину дана узимали војницима, женама и дјеци несретним бескућницима од њихових плата.

За њихова недјела свједоче овдје прави људи што тиједу у Реквизорију по неколико мјесеци без тужбе а не пресуде! За све наведено потписати да је истинито, а позивамо Господу Министре нека изнесу и један нечасни акт противу ма кога из опозиције — готови смо да се подвргнемо суду — али суду италијанском — а не њихову који састављају од нечасних људи.

Биљежимо се са дужним поштовањем.

М. Николић, Илија Капичић, Т. Борозан, Кома. Радошевић, ком. Ђ. Ивовић, Ј. Вујовић, Ј. Николић, М. Чаковић.

Гаета, 19. V 1922. год."

Италијанске власти, уместо да похапсе побуњенике, формирају комисију на челу са пуковником Виђеванијем са задатком да предложи коначно решење за црногорску емигрантску војску. Ова комисија је је обишла све логоре и црногорским војницима саопштила одлуку италијанске владе.

Одлука је (према Д. Вујовићу) гласила:

„1. Да Црногорска војска треба да нестане,

2. Да је убудуће немогуће наставити борбу са италијанске територије за праведну ствар Црне Горе.

3. Да сви црногорски официри и војници, осим оних који су учинили преступе против општег права, могу се вратити кући тј. у Југославију, будући је и италијанска влада била обавијештена, да су добијали амнестију.

4. Да сви официри и војници црногорски треба да се одлуче да напусте Италију и да се по вољи врате било у Југославију, било у Јужну Америку.

5. Сви они који ће изабрати земљу у коју желе да се врате, примиће италијански пасош, једно цивилно одијело, путни трошак као и помоћ. Осим тога сви официри и војници ће примити као помоћ

а) Сваки војник 1.000 лира италјанских

б) Сваки нижи официр 2.000 лира италијанских

ц) Сваки виши официр 3.000 лира италијанских

6. Они који желе да остану у Италији могу изабрати све крајеве, изузев Рима, али у том случају треба да се подвргавају италијанским законима.

7. Да сви они који се одлуче да отпутују биће упућени у групама чим буду примили горе речену помоћ.

8. Да помоћи дате до сада биле су узете из фонда инвалида, удовица и сирочади италијанских."

После саопштења италијанске комисије почиње расуло црногорске емигрантске војске. Од 1.330 официра и војника колико их је било у априлу 1921. године, у јуну их је остало само 556. Војници и официри, наиме, масовно су у свим логорима почели да се изјашњавају за повратак у Југославију. Узалудно је Пламенац протестовао код италијанске владе да пуковник Вићевани разбија црногорску војску. Узалудно је, такође, било његово наређење војницима и официрима да остану верни влади и отаџбини и да се не одазивају позиву италијанске комисије.

Живећи у илузији да се нешто још може сачувати влада грчевито покушава да сачува бар оних неколико стотина официра који су јој остали верни. Вучинић зато 4. јуна 1921. године издаје наређење којим забрањује „војницима и војним обвезницима који су остали верни и доследни краљу и домовини да се друже и долазе у додир са оним елементима" који су напустили војску и њен барјак.

Истовремено, Пламенац пропагандним мерама покушава да заустави даље расуло војске. Зато преосталој војсци саопштава како су они официри и војници који су одлучили да се врате у домовину похапшени од власти краљевине Југославије и како их је народ пљувао зато што су издали Црну Гору.

Ипак, никакве мере више нису могле да спрече распадање црногорске војске. Официри и војници масовно су почели да се враћају у домовину. У јуну је италијанска влада престала да издаје храну за црногорске емигранте, што је и неке који се нису лако одлучивали приморало да се врате кућама.

И после овога један мањи број официра остао је веран Јовану Пламенцу и његовој влади, али су им италијанске власти забраниле

да се крећу изван логора без одобрења, а после је обустављено издавање одобрења. Следеће мере италијанских власти била је саопштење да се црногорски официри и војници који се налазе у Италији сматрају страним држављанима.

Јован Пламенац још једном покушава да интервенише код министра спољних послова Италије грофа Сфорце. Он узалудно упућује министру ноте, на које не стижу одговори. У својим нотама он оптужује италијанску владу да је прекршила војну конвенцију коју су две владе потписале 30. априла 1919. године. У једној од својих нота предлаже да се црногорска војска врати у домовину под одређеним условима (да војска добије шестомесечну помоћ, да јој се врати оружје итд.) али се на његове захтеве италијанска влада више не обазире.

Пламенцу је у том тренутку у помоћ притекао један део италијанске штампе која је нападала владу због односа према црногорској емиграцији, али ни то није помогло. Италијанска влада није одустајала од одлуке да логоре црногорске војске ликвидира, па су 20. јуна логор у Гаети опколиле две чете карабињера са 6 официра. Касније је дошао командант места и прочитао им ново саопштење: у саопштењу је наглашено да Италија жели да одржава пријатељске везе са суседном Југославијом и да више не може помагати владу Јована Пламенца. Црногорске трупе се, због тога, убудуће сматрају избеглицама. Командант је позвао све да се изјасне куда желе да оду, али им је нагласио да их осим Југославије ни једна земља не прима.

Војници и официри који су до краја остали верни краљу Николи и влади Јована Пламенца били су потпуно збуњени. Њихови дојучерашњи пријатељи Италијани потпуно су их издали. Већина је одлучно одбила да се врати у Југославију, па су италијанске власти пришле насилном ликвидирању логора. Раздвојили су официре и војнике, затим их на силу трпали у камионе и депортовали за Бари, а одатле за Југославију. Због овога су неки официри побегли у шуму одакле су се вратили тек када су добили гаранцију италијанских власти да неће бити протерани у Југославију. Због отпора власти сви официри и војници из Гаете нашли су се у затвору, где су власти насилно покушале да им скину униформе и да их обуку у цивлна одела. У затвору је дошло до велике гужве, а Италијани су затворили канцеларију Команде црногорских трупа. Официри и војници из Гаете налазили су се у затвору од 27. јуна до 12. јула.

Коначно је Јован Пламенац, човек који је подигао буну у Црној Гори, а побегао пре него је опаљен и један метак, човек који је за собом повео у туђину стотине људи да се злопате и пропадају, морао да призна да је поражен и да је у Италији изгубио и последњу битку. Био је принуђен да поднесе оставку, али и у том тренутку, заваравајући и себе и друге, он и даље говори о успесима и победи.

Текст његове оставке, који је достављен команданту црногорских трупа да га саопшти војсци, гласи:

„Рим, 4. јула 1921.

Господине Команданте,

Молим Вас саопштите официрима и војницима што слиједи:

Већ је више од двије године од кад ми је била повјерена од Њ. Величанства, нашег Великог и никад незаборављеног Краља Николе дужност Предсједника Краљевске Владе.

Резултат рада Владе, којој сам имао част предсједавати свршио се, као што сте већ чули, са једном нашом великом дипломатском побједом, која је први корак ка коначној и скорој побједи и слободи наше мученичке Отаџбине.

Као и на бојном пољу, тако и овдје у овој лијепој земљи великога и нама пријатељског народа Италијанског, ви сте херојски извршили своју дужност према Краљу и Отаџбини. Ваше мужанствено, достојанствено и непоколебљиво држање, ваша вјерност заклетви и ваше патње и муке допринијели су много и много нашој заједничкој побједи.

Ја сам увјерен да ћете ви бити срећни кад сазнате то, и да ћете бити спремни, ако би то требало, поднијети и веће жртве у борби са непријатељима Црне Горе, налазећи да то захтијевају виши интереси Отаџбине ја сам дао оставку на положај Предсједника Краљ. Владе.

Та је дужност повјерена од стране Њ. В. Краљице Намјеснице мом уваженом колеги г. Дивизијеру Милутину Вучинићу, који је образовао Владу, која ће у политици и у одбрани права Црне Горе ићи истим путем којим је ишла и моја Влада.

Што се мене тиче ја остајем до краја, ма какав он био, са вама — дичним синовима Црне Горе и са новом владом, коју ћу искрено и стално помагати, што и вама искрено препоручујем, јер ћемо тиме једино доћи до великог циља коме тежимо.

Захваљујући вама свима на повјерењу и помоћи које сте ми указивали и на јуначком вашем држању, позивам вас да са мном заједно узвикнете:

Живио Њ.В. Краљ Михаило I!
Живјело Њ. В. Краљица Намјесница!
Живјела Црногорска Војска!
Живјела Црна Гора!

Бив. Предсједник Министарског Савјета
Ј.С. Пламенац"

Гаетска драма, оставком човека који ју је проузроковао, није била завршена. Истог дана када је Пламенац поднео оставку, команда у Гаети је добила саопштење о формирању нове црногорске владе:

„Господине Команданте,

Рим, 4. јула 1921

Изволите извијестити подручне официре и војнике о шљедећем:

Влада Г. Јована Пламенца поднијела је оставку због виших интереса Отаџбине.

Њ.В. Краљица Намјесница повјерила ми је образовање нове Владе, која је овако састављена:

Предсједник Министарског Савјета, министар Војни и заступник Министра Финансија и Заступник Министра Унутрашњих Послова дивизијар Милутин М. Вучинић; Министар Спољних Послова др. Перо Ђ. Шоћ;

Министар Правде, Заступник Министра Народне Привреде и Грађевина и Заступник Министра Просвјете и Црквених Послова Владимир Ђ. Поповић.

Програм Владе је исти који је и прошле т.ј. борба до краја, без обзира на жртве за част, Право и Слободу Црне Горе.

Примајући тешку и пуну одговорности дужност хитам да вас, у име Краљевске Владе, најискреније поздравим и да вам честитам на јуначком и мушком држању достојном потомака са Царевог Лаза и Вучјег Дола. Ви сте се достојно одужили Отаџбини и идеји ради које страдамо. Увјерен сам, да ћете на том путу, који је прибавио дивљење према вама, мученицима и јунацима, и према нашој херојској Отаџбини издржати и даље до коначне побједе, која мора наступити.

Предсједник Министарског савјета
Министар Војни:
Дивизијар М. Вучинић"

Иако је сваком јасно да је све готово, да су сви покушаји бесмислени, црногорска емигрантска влада на челу са новим предсједником Милутином Вучинићем и даље говори о борби до коначне победе.

Међутим, из саопштења које је Вучинић истог дана упутио војсци не избија такав оптимизам. Он, додуше, обећава да ће дотадашње невоље престати, али препоручује

Председник владе у најтежим околноностима: дивизијар Милутин Вучинић

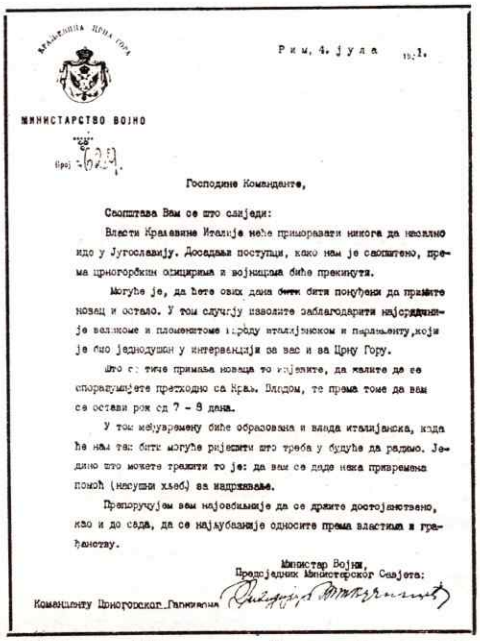

КРАЉЕВИНА ЦРНА ГОРА

Рим, 4. јула 1921.

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО

Број 629.

Господине Команданте,

Саопштава Вам се што слиједи:

Власти Краљевине Италије неће приморавати никога да насилно иде у Југославију. Досадаљи поступци, како нам је саопштено, према црногорским официрима и војницима биће прекинути.

Могуће је, да ћете ових дана бити понуђени да примите новац и остало. У том случају изволите заблагодарити најсрдачније великоме и племенитоме народу италијанском и парламенту, који је био једнодушан у интервенцији за вас и за Црну Гору.

Што се тиче примања новаца то изјавите, да жалите да се спорадумијете претходно са Краљ. Владом, те према томе да вам се остави рок од 7 - 8 дана.

У том међувремену биће образована и влада италијанска, када ће нам тек бити могуће ријешити што треба у будуће да радимо. Једино што можете тражити то је: да вам се даде нека привремена помоћ (насушни хљеб) за издржавање.

Препоручујем вам најозбиљније да се држите достојанствено, као и до сада, да се најљубазније односите према властима и грађанству.

Министар Војни,
Предсједник Министарског Савјета:

Команданту Црногорског Гарнизона

Обећање Милутина Вучинића да долазе бољи дани

гаетским официрима и војницима снисходљиво понашање према италијанским властима.

„Власти Краљевине Италије неће приморавати никога да насилно иде у Југославију. Досадашњи поступци, како нам је саопштено, према црногорским официрима и војницима биће прекинути.

Могуће је, да ћете ових дана бити понуђени да примите новац и остало. У том случају изволите заблагодарити најсрдачније великоме и племенитоме народу италијанском и парламенту, који је био једнодушан у интервенцији за вас и за Црну Гору.

Што се тиче примања новаца то изјавите, да желите да се споразумијете претходно са Крал. Владом, те према томе да вам се остави рок од 7—8 дана.

У том међувремену биће образована и влада италијанска, када ће нам тек бити могуће ријешити што треба у будуће да радимо. Једино што можете тражити то је: да вам се даде нека привремена помоћ (насушни хљеб) за издржавање.

Препоручујем вам најозбиљније да се држите достојанствено, као и до сада, да се најљубазније односите према властима и грађанству."

Истина, до извесних промена је дошло, али то судбину црногорских емиграната није много променило. Нова италијанска влада није много променила став према црногорском питању. Додуше, затвореници из Гаете су пуштени, обећано им је да нико на силу неће бити депортован у Југославију, али су и даље прогањани и затварани сви Црногорци који су онима који су желели да се врате у Југославију то онемогућавали.

Иако су у Италији остали само најватреније присталице црногорске самосталности, ипак је и даље било нереда, што се види из писма које је Вучинић 11. јула упутио Крсту Поповићу:

„По свима Вашим изасланицима видим ваше велико нестрпљење и узбуђење. Разумијем ваш тешки положај, али исти сада мора да је у многоме побољшан, јер вам је, како ме извјештава италијанско Министарство Војно, отворен кредит код тамошњих ваших досадашњих повјерилаца, те сте, у томе погледу, у много бољем положају од ваших другова у Риму.

Имајте стрпљења. Наш политички положај, као што сам Вам већ саопштио, знатно је побољшан, тако да са те стране можемо бити потпуно задовољни. Надам се, да ће и новчано питање бити у најкраћем времену повољно ријешено.

С тога вам свијема поново препоручујем стрпљење, ред и послушност, а према италијанским властима и вашим италијанским друговима најкоректније понашање. Да ово последње нарочито нагласим наводи ме то, што сам извијештен као да има неких који подстичу на неисправност и неспоразуме према италијанским властима и војсци. Таквим поступцима одмах станите на пут, јер није искључено да има и таквих, који би жељели да пођу својим кућама, али неће да то учине отворено него би ради били изазвати какви конфликт те да сви на силу будете упућени за Југославију. Ако збиља постоји таквих агитатора, то ми хитно доставите њехова имена.

За краљ. Владу је од великога интереса знати за сваки догађај у Црној Гори, па, како чујемо да долазе приватна писма о томе како се поступа са онијема који су напустили барјак и пошли у Црну Гору, то ми одмах упутите свако тако писмо или депешу, пошто се адресат са садржином упознаде."

Почетком августа у Гаету је, и поред свих забрана, стигла група од 24 емигранта из Црне Горе. Међутим, италијанске власти више нису хтеле да дају никакво издржавање придошлицама. У то време у Драчу у Албанији налазило се неколико десетина црногорских избеглица који су покушавали да се пребаце у Италију, али им италијанске власти то нису дозвољавале. Њихов положај био је толико тежак да им је претила опасност од глади.

Попуштање италијанских власти и долазак ове последње групе избеглица изгледа су охрабриле Вучинића да поверује у могућност неког повољног решења, па је 3 августа команди упутио једно оптимистичко писмо:

„Још није свршено наше питање. Још није свршена наша борба за нашу праведну ствар. Још од нас тражи наша драга Отаџбина да издржимо у праведној борби за нашу част и нашу бољу будућност. Мали људи и мале душе клону и поколебају се, али наш цјелокупни заробљени и мученички народ у вама још гледа своје хероје, те с тога и нада се, да ћете и даље остати непоколебљиви, као што сте били у тешким данима из скоре прошлости.

Сјетимо се кроз какве муке и пожртвовања су нам створили наши претци славу којом смо се ми поносили. Кроз најкраће вријеме биће вам саопштена коначна одлука, која ће бити достојна наше прошлости и наше части.

И министар Спољних Послова Краљевине Италије изволио је рећи у питању Црне Горе, да је исто међународног карактера и да оно има чекати своје рјешење, као и да ће се свака манифестација воље црногорског народа узети у обзир и поштовати. Што значи да влада Краљ. Италије не признаје досадашње манифестације те воље, јер су биле изражене под туђинском војном окупацијом.

Између осталога Министар је изјавио жаљење за поступке који су учињени противу црногорске војске од стране органа италијанске власти.

Црногорска Влада сада ради код италијанске Владе да се нађе један модус како би се изашло у сусрет нашим материјалним потраживањима.

Чим се дође до тог споразума биће вам саопштено како с наше стране тако и са стране италијанских власти."

Вучинић, да би подигао морал преосталих трупа, предузима и друге мере. Влада је израдила устаничке дипломе, споменице и крстове, али то није могло много да поврати изгубљено самопоуздање.

Недисциплина и нереди су се поново појавили. Вучинић, на пример, 8. августа пише Крсту Поповићу:

„Примио сам акта те команде Бр. 2243. од 27. и бр. 2247. од 31. јула ове године и њихову садржину примио к знању.

Што се тиче акта Бр. 2248 од 31. јула о.г. којим извештавате о хапшењу неколицине наших официра, чиним Вам до знања, да они ни у ком случају ,а нарочито у овим приликама, нијесу требали да праве испаде, нити пак ма шта на своју руку да предузимају, без знања претпостављених. Према закону ове земље, ни њихове власти не могу нападати ноћу своје грађане, ако то хитност грешке не захтијева, а камоли да то чине странци на њиховој територији. Што дотичне власти талијанске нијесу хапшење учиниле преко те команде, Вама је познато да још нијесу успостављене редовне везе између наше и њихове Владе, па у толико док трају те прилике и треба бити обазривији и избјегавати сваку несугласицу и у колико је могуће приватним путем доводити сва унутрашња питања у склад; с тога Вам препоручујем да би се у будуће тако и управљали."

Нереди су се, међутим и даље наставили, па су се, чак, појавиле и пљачке, због чега је Вучинић 22. септембра од команданта Поповића тражио хитан извештај:

„Талијанско министарство војно саопштило нам је повјерљиво, да су црногорци у Гаети испразнили неки тамошњи магацин од одијела па да су ствари продавали. Вриједност магацина од пола милиона да ће пропасти и роба се продати у бесцјење и да ће та сума пасти на терет црногорске државе.

Осим горњега талијанске се власти жале, да им се краду ствари, које су биле по јединицама дате на привремену потребу, тако да је на примјер, прије неки дан било однијето 5 ланцуна и 3 декице које су њихове власти морале одузимати. Обућу и поједине дјелове одјела продају међутим, посведневно се жале да су без обуће.

Исто тако Министарство Војно показало нам је рачуне о задуживању официра из времена када су се плате редовно примале тако на пример, да су код некога Лоренца Рајноне из Формије задужени: Прото Јакшић са 2300 лира, Љубо Пламенац са братом 2863 лира, Васко Марojевић 1500 лира, капетан Ј. Пламенац 1225 л. Блажо Мартиновић 1489 лира, итд. итд. Но осим ових имена има и још много других и од оних што су ту и од оних што су пошли.

Потребно је да ми пошаљете хитан и исцрпан извјештај о свему горе наведеноме, које ако је тачно заслужује сваку осуду и било би веома штетно за интересе и углед Црне Горе. Да, ако ништа друго, такве жалосне појаве, које су још и кривична дјела, отежавају сваки рад и наши непријатељи с њим се служе и искоришћавају га противу наше свете ствари.

Наређује се команди да нештедимице поступа противу појединаца који таквим поступцима и крађама срамоте име црногорско те ко би се у крађи и сличним иступима ухватио нека искуси најстроже законске последице."

Пред крај 1921. године војску је захватила општа нервоза због потпуне бесперспективности. Плате нису исплаћиване, средстава за живот није било, осим што су имали какву такву храну и стан. Људи

све чешће одлазе у Рим да од владе траже помоћ, због чега предсједник Вучинић четврти пут, 31. октобра, шаље команди забрану:

„Категорички забрањујем и по четврти пут да никога па чак ни својим приватним послом, не упућујете овамо.

Сви ти послови могу се отправљати писменим путем. Како би било, кад би које одјељење талијанске војске макар и на својој територији, а некмули као ми на туђој, и против воље онога чије гостопримство уживамо, правило самовољна путовања као што то ми чинимо?

Сваки онај који послије ове наредбе самовласно отпутује из мјеста гарнизона, има се сматрати да је коначно напустио јединицу, те нека га та команда од тога момента не води по својим списковима, о чему ћете такође извјештавати ово министарство те да и оно учини то исто у својим списковима.

Из гарнизона у Гаети овамо стижу, и ако непровјерене, али ипак неповољне вијести, које више личе на пазарске вијести но на вијести из гарнизона гдје станује војска. Тако неки појединци улазе у коментарисање деликатних питања која им нијесу позната; даље, сматрају као велику жртву што по ранијем саопштењу талијанских власти, није им укинута храна и стан у гарнизону 10. октобра и издата плата већ да се то продужило и до сада. Кога не везује патриотизам и пожртвовање да истраје до краја и да поднесе све тешкоће које се неминовно морају подносити, томе не смета нико, да сам одлучује о себи и свом даљем држању, јер силом нико није овамо доведен нити се пак нико силом овамо не држи.

Влада чини своју дужност водећи рачуна о интересима свију а поврх свега о општим интересима.

Нека остали дио војске мирно и достојно сачека рјешење и наредбе које ће добити када томе буде вријеме, то је интерес сваког појединца а то је интерес опште ствари.

Какву само штету себе и општој ствари чине они који су причали у Гаети да, ако им се до првог новембра не исплате плате и награде о демобилизацији да ће сами напустити војску и као ранији примити 'доброчинство' од талијанске команде. Требали би бар да знаду то, да с тијем не чине само штету општој ствари и отежавају систематизирање питања, него и сами губе у томе, јер има неко што им га је лако знати, који баш то и жели да се са што мање трошка с њима растане и да ослаби политички моменат.

Наређујем Вам да са овом наредбом упознате подручје, уз један говор о дужностима сваког према Отаџбини с погледом на моменат у коме се налазимо."

И пошто се већина гаетских емиграната већ била вратила у домовину, још је било оних који су живели у илузијама да у Италији постоји моћна црногорска војска која ће једног дана повратити самосталност Црне Горе. Они су месецима чекали у Албанији да се домогну Италије и живели у готово немогућим условима. Били су гладни, голи и боси. О животу емиграната који су чекали у Албанији сликовито казује једно писмо које је извесни Брахим Биса упутио предсједнику владе Милутину Вучинићу.

„Драч, 16/11 1921. године,

Е. Господину Министру Милутину Вучинићу

Част ми је вам јавити да Командир Саво Челебић ми је оставио 19 четника на Божу Вјеру да их раним и да спавају код мене, на рачун Краљ. Црногорске Владе. Саво Челебић ми је писао да је тобож послао 10 квинтала ориза и отога нема ништа. Толико што му шаљемо одговора ми не шаље, Приватна писма и Препоручена али он не одговара ни. Ово се друкче не сматра него само Забастранције, Будући један мали Капиталиста и још странац и Драчу да плаћам новац Касапима и Пекарим итд. Требало је да напустим Хотел па да узмем један много мањи Дућан. За ово можете писати учитељу Никчевићу или Ђорђу Кустудићу они ће ви објаснити. Имобиле од Хотела износио сам на телар и продао да плаћам дугове које сам се задужио на рачун оних Божи Вјера К. Сава Челебића да не пустајем та балују и Просе кроз Драч све за ријеч Савову и Божу Вјеру?

51 Педесет и један Наполеон у Злато.

Овако је моја ствар Божати вјера. Ако сте они Црногорци кои сте били знате колико тежи част људска немоте пуштити да се засрамим овдје утуђу земљу. Чекам одговор на какви начин. Тако да би спасио моју част.

С поштовањем,

БРАХИМ БИСХА-

Ниже потписати сво је ово истина

Сједоци Црногорски усташи који се још налазе у Драч

1. Ђуро Филипов Кривокапић, с.р.
2. Јово Савов Кривокапић с.р.
3. Илија Савов Кривокапић с.р.“

Пред крај године и влада Милутина Вучинића морала је да призна пораз и након дугих разговора прихвати услове италијанске владе. Две владе потписале су 12. децембра 1921. године уговор.

Уговор се, како пише Вујовић, састојао у следећем:

„1. Сви црногорски официри и војници ће примити награду за демобилизацију у висини од једне до четири хиљаде лира, према чину:

2. Сваки ће добити петомјесечну плату;

3. Добиће и путне трошкове до мјеста гдје жели да пође;

4. Добиће дневнице за вријеме пута, слично ће се дати и породицама и другим избјеглицама;

5. Даће се сваком цивилно одијело, или надокнада у новцу,

Ко у року од три дана не прихвати ове услове, губи право на све.“

После потписивања уговора председник Владе је преосталој групи војника у Гаети упутио проглас у којему се поред већ уобичајених фраза о дугогодишњој борби, каже:

„Као што вам је већ познато, од мјесеца маја ове године Влада краљевине Италије изјавила је: да јој је немогуће на својој територији држати црногорску војску као организовану јединицу; стога је краљевска влада, уз одобрење њеног величанства краљице, намјес-

нице краљевске власти, ријешила, да дио Црногорске војске која се налази у Гаети и Сулмони, напусти та мјеста".

Вучинић, такође, у свом прогласу позива војнике да и даље остану „чврсто уз ствар Црне Горе" и препоручује да се што је могуће већи број њих врати у домовину да би тамо продужили политичку борбу са народом.

Ипак, још све није било готово. Онима најупорнијима ни споразум две владе, ни саопштење председника Вучинића да се сви врате у земљу, ни то што нису имали никаквих средстава за голи живот није било довољно да одустану од свега и да се врате својим кућама.

Упорно су и даље остајали у Италији верујући у чудо које ће им повратити некадашњу моћ. Међу тим најупорнијим било је и оних који нису имали храбрости да се врате у домовину из страха да ће бити кажњени за злочине које су починили у време одметништва.

Они који су остали, буквално су гладовали. И у таквим условима чак у јулу 1922. године у Италију су стигла двојица емиграната из Црне Горе. Укупно их је тада било 91.

Драма црногорске емиграције и формално се завршила 15. августа 1922. године. Десет дана пре тога, 5. августа, министарски савет издао је ову објаву:

„МИНИСТАРСКИ САВЈЕТ

Рим, 5. августа 1922.

ОБЈАВА

Због немања никаквих материјалних средстава, Краљевска влада је ријешила, да 15. о.мј. (закључно) прекине све помоћи свима онима, који су демобилизирани, без обзира јесу ли они примили премију демобилизације или не. Краљ Владе од тога дана неће помоћи издавати ни у форми кредита за храну, спавање итд. јер се то све мора плаћати, а Влада нема средстава за то.

С тога позивам све оне, који се ово тиче, да поднесу потписаном изјаве и да назначе, куда желе ићи: да ли у Црну Гору, или гдје друго у иностранство (у ком случају треба назначити једну двије или три државе).

Онима, пак, који изјаве да не желе ићи ни у Црну Гору, ни у иностранство, него остану у Италији, прекида им се свака помоћ 15. августа закључно. Онима, пак, који изјаве да ће ићи из Италије, помоћ, ако би Влада била у стању, даваће се најдаље до 25. августа, до кога рока Краљ. Влада постараће се да им нађе подвозне и путне

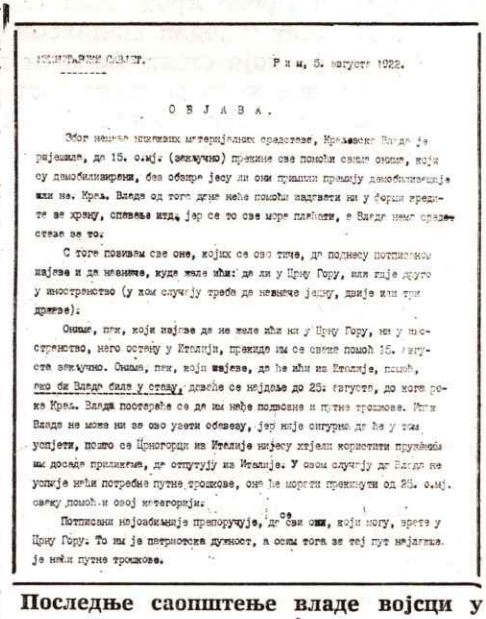

ПОЛИТИЧКИ САВЈЕТ. Р и м, 5. августа 1922.

О Б Ј А В А.

Због немања никаквих материјалних средстава, Краљевска Влада је ријешила, до 15. о.мј. (закључно) прекине све помоћи свима онима, који су демобилизирани, без обзира јесу ли они примили премију демобилизације или не. Крал. Влада од тога дана неће помоћи издавати ни у форми кредита за храну, спавање итд. јер се то све мора плаћати, а Влада нема средстава за то.

С тога позивам све оне, којих се ово тиче, да поднесу потписаном изјаве и да назначе, куда желе ићи: да ли у Црну Гору, или гдје друго у иностранство (у ком случају треба назначити једну, двије или три државе).

Онима, пак, који изјаве да не желе ићи ни у Црну Гору, ни у иностранство, него остану у Италији, прекида им се свака помоћ 15. августа закључно. Онима, пак, који изјаве, да ће ићи из Италије, помоћ, ако би Влада била у стању, даваће се најдаље до 25. августа, до кога рока Крал. Влада постараће се да им нађе подвозне и путне трошкове. Пак Влада не може ни за сад узети обавезу, јер није сигурна да ће у том успјети, пошто се Црногорци из Италије нијесу хтјели користити пружењем им досада приликама, да отпутују из Италије. У свом случају да Влада не успије наћи потребне путне трошкове, они ће морати прекинути од 25. о.мј. сваку помоћ и свој интернат.

Потписани најозбиљније препоручује, да сви они, који могу, врате у Црну Гору. То им је патриотска дужност, а осим тога за тај пут најлакше је наћи путне трошкове.

Последње саопштење владе војсци у емиграцији

трошкове. Ипак Влада не може ни за ово узети обавезу, јер није сигурна да ће у том успјети, пошто се Црногорци из Италије нијесу хтјели користити пруженим им досада приликама, да отпутују из Италије. У овом случају да Влада не успије наћи потребне путне трошкове, она ће морати прекинути од 25. о.мј. сваку помоћ и овој категорији.

Потписани најозбиљније препоручује, да се сви они, који могу, врате у Црну Гору. То им је патриотска дужност, а осим тога за тај пут најлакше је наћи путне трошкове.

Упозорујем интересоване, да схвате најозбиљније свој положај и да сљедују овом позиву, јер ће се Краљ. Влада придржавати најстрожије својих одлука, према томе свако ће сносити сам одговорност за своје тешко стање које ће наступити, ако се не буде користио овом приликом, јер је ово пошљедња, пошто Влада неће моћи више ништа учињети за дотичне ни у ком погледу.

Изјава, о којој је ријеч, мора се поднијети до 10. о.мј. закључно: онај, који не поднесе никакву изјаву, одузеће му се свака помоћ 10. августа и сматраће се да је дотични сагласан да Краљ. Влада не води о њему никакву бригу у погледу његове материјалне егзистенције.

Изјаве треба предавати Г. Ђуру Мартиновићу, чиновнику Краљ. Министарства Спољних Послова, коме је наређено, да ову објаву саопшти свима интересованим.

ПРЕДСЈЕДНИК МИНИСТАРСКОГ САВЈЕТА
Заст. Министра Унутраш. Послова:
Дивизијар М. М. Вучинић, с.р.“

Црногорска краљица Милена

Образовао последњу владу у емиграцији: генерал Анто Гвозденовић

Био је то крај свим илузијама које су имали и највећи оптимисти. Црногорско питање на међународној политичкој сцени више није постајало.

Иако је практично војска престала да постиji, црногорска емигрантска влада и даље делује. Истина, њена делатност се свела на покушаје да реши проблеме сопственог финансирања и преписку чиме је желела да упозна светску јавност са црногорским проблемом.

Крајем септембра 1922. године умро је и председник владе дивизијар Милутин Вучинић. Док краљица Милена обавља консултације око формирања нове владе, поново се појављује Јован Пламенац и сам себе проглашава за председника. Он је повео оштру кампању против краљице Милене, доказујући да је њено намесништво незаконито, а кнеза Данила и кнеза Петра је оптуживао за издају, односно за сарадњу са југословенском владом.

Пламенац је сам себе прогласио за председника, а краљица Милена је именовала владу на челу са генералом Антом Гвозденовићем. На самом крају Црна Гора имала је две владе у емиграцији које једна другу нису признавале.

Доласком Мусолинија на власт у Италији обе владе су престале да постоје, јер им је он забранио рад. Сукоб ових влада пренео се у Сједињене Државе. У САД су међу црногорским исељеницима постојале две струје — једна са Јованом Пламенцом, а друга са бившим министром Милом Вујовићем.

Њихова активност, међутим, била је безначајна.

VI

ОДМЕТНИЧКЕ ГОДИНЕ

НА ИВИЦИ ГЛАДИ

Божићна побуна је угушена, али народ Црне Горе није престао да крвари. Побуна је прерасла у буну, због које још годинама после крвавог Божића у овим крајевима није било мира.

Неколико стотина побуњеника успело је да се пробије до Италије, доста их је остало у Албанији, а неколико стотина се одметнуло у црногорске планине.

Борба за самосталност Црне Горе, дакле, настављала се и у иностранству и у земљи.

Божићна побуна, а потом појава јаких одметничких чета или како је читав овај покрет назван црногорска буна, утицала је да се и онако тешка економска и политичка ситуација у Црној Гори још више искомпликује и постане драматична.

Генерал Драгутин Милутиновић је имао много слуха за прилике у Црној Гори. У извештају који је упутио војводи Степи Степановићу он стање оцењује као врло озбиљно и предлаже хитне мере:

„После изложених догађаја стање у Црној Гори представља се овако:

1. — Незадовољство са Србијом — опште, јер су разочаране све наде: и политичке и економске;

2. — Извршни Народни Одбор погрешно схвата ситуацију и не показује довољно такта за управу овом покрајином. Због тога нема ни ауторитета, нити власти, које он поставља, имају какав значај. Он нема ни средстава за административну радњу ни способност да заведе и организује ред. Против њега устају чак и огорчени противници старог режима.

Безусловно је потребно:

1. да се административне, судске и војне власти најхитније саобразе сличним властима у осталом делу Србије и да се избор чиновника еманципује од утицаја ма кога Црногорца, јер партијски, локални, племенски и лични обзири у Црној Гори ометају сваки рад;

2. да се најхитније изради буџет за финансирање у овим крајевима и да се обезбеди: уредно издавање плате чиновницима, довоз робе на црногорска тржишта, а помоћ народу у храни и оделу;

3. да се бар активни црногорски официри одмах употребе на службу по српским командама ван Црне Горе, јер овде и официри воде партијску политику.

Ако се ово најхитније не уради и ако се остави овај досадашњи провизоријум, који не задовољава апсолутно никога, идеја о уједињењу са Србијом доћи ће несумњиво у питање".

Првих дана после побуне огласио се и краљ Никола. На интервенцију америчког председника Вилсона земље учеснице Конференције мира у Паризу захтевале су од краља Николе да позове Црногорце да обуставе даљу борбу. Краљ Никола је преко свог рођака Божа Петровића упутио побуњеницима ову поруку:

„Мом драгом народу,

Преклињем вас, останите мирно на своје домове! Немојте се оружјем одупирати онијем четама које иду за тијем да зграбе владу у нашој земљи.

Од стране високих претставника Савезних држава добио сам највише увјерење, да ће се, у врло брзом року, народу црногорском пружити погодна прилика да слободно изјави о томе каква ће бити будућа његова владавина.

Од моје стране, саопшти, војводо, народу да ћу се добровољно повиновати његовој одлуци."

Колико је значаја Конференција мира придавала овој поруци најбоље свједочи чињеница да је порука била редигована од саме Конференције. О томе „Глас Црногорца" пише: „Ово саопштење одобрила је у својој јучерашњој сједници конференција мира у Паризу и дала је своје овлашћење да се упути у Црну Гору".

Краљева порука стигла је у Црну Гору после угушења побуне, јер је упућена тек 9. односно по новом календару 22. јануара, али није много допринела у сређивању односа између „бјелаша" и „зеленаша". Вође побуне, односно сада вође одметничких чета, нису послушали свог господара и нису положили оружје, вероватно због тога што су претпостављали или знали да је овај позив упућен под притиском великих сила.

Постало је јасно да борба између присталица краља Николе и бораца за уједињење не само да није завршена, него да постаје још суровија, безобзирнија и крвавија.

Немири у неким селима и шуме пуне одметника који су сваког тренутка могли да изазову нове крваве сукобе, нису била једина невоља која је снашла народ Црне Горе. Ратне године осиромашиле су становништво, па је запретила опасност да се понови још једна тешка и гладна зима каква је била почетком 1916. године за време окупације.

Осећајући да може доћи до нових невоља, генерал Милутиновић је упозорио врховну команду:

„Стање у Црној Гори сада је овако: оскудица у животним намирницама и скупоћа неподносива. Помоћ у храни и другим потребама не долази ни од куда. У обећање да ће то питање бити ускоро уређено нико не верује. Наде у Србију су пропале. Незадовољство због тога у свим слојевима велико. Извршни народни одбор не ради

по плану и са одређеним циљем, него се управља по догађајима и иде за њима. Нема критеријума ни упустава за организацију реда у овим крајевима. Власти немају никаквог ауторитета нити имају средстава за егзистенцију, новаца нема нигдје ни за какву потребу. Извршни народни одбор чини позајмице код приватних личности и врши издатке без предрачуна и по тренутним потребама. Г. Андрија Радовић присваја себи атрибуте Гувернера говори и ради у име Црне Горе".

Опасност да због глади може доћи до новог крвопролића осећали су и други угледни људи у Црној Гори, међу којима је био и Јован Томашевић, касније познати вођа црногорских комуниста. Због тога је Марка Даковића и Лазара Дамјановића упозорио да што хитније предузму мере за снабдевање становништва храном:

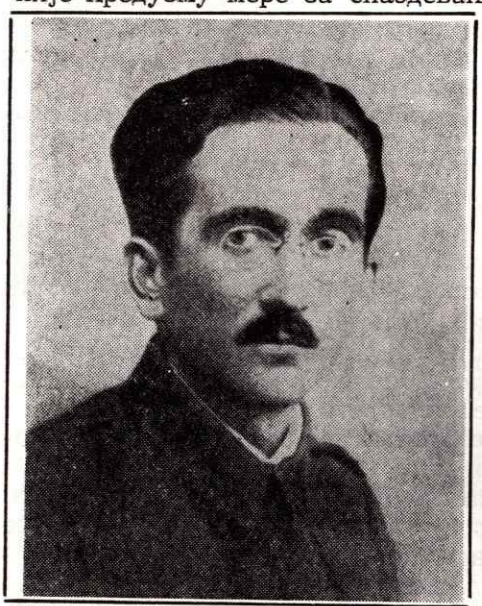

Подршка браниоцима уједињења: Јован Томашевић

„Г. Брчели. 28. децембра 1918. г.
(по старом календару)

Драги Марко и Лазаре,

Упућене су Вам данас двије молбе од стране овдашњег Општинског Одбора.

Не могу Вам довољно препоручити да се хитно и озбиљно постарате да удовољите једној и другој. Имајте на уму да су ово људи који можда најинтелигентније у цијелој Црној Гори схватају сву важност ових дана и тежину догађаја, да се они не задовољавају више празним ријечима и обећањима, него траже да виде и осјете како се уједињењем заиста нешто измијенило на боље. Вјерујем да можете због ових људима изићи у сусрет, а то је и потребно ради опште ствари...

Народ је заиста гладан, али је у исто вријеме, разумијте ме добро, и жедан новог реда, нових метода и нових људи, не само нових по имену него и по раду, по схватањима и по савјесности.

Немојте да пронађете неке непотребне и неумјесне за ово вријеме замјерке, што Вам се ове ствари упућују „нередовним" путем, директно а не преко „надлежних". Ово је једна револуционарна периода, и треба тако радити и поступати.

Јер кад би се Вам ови људи обраћали начином како то бирократски ред захтијева, овамо би прије било мртвих од глади него би ова њихова молба до Вас допрла.

Дакле пушке одмах, а храну што прије. Наредите коме имате у Котору да одвоји нешто хране и да исту стави на расположењу овд. Одбору. Немојте да чекате неки ред и да на крају крајева Јусуфови[1]

[1] Јован Ћетковић сматра да Томашевић Јусуфом назива Јована Пламенца.

пријатељи и калцани краља Николе прије буду потпомогнути него ови овде, којима се много дугује што наше уједињење није компромитовано.

Брзо дакле и без много скрупула, ако не желите да доживите још неко разочарење. Знајте још да је пред. Јоко Гојнић, (који је иначе брат Лабудов, а зет Јусуфа Пламенца) овдје много урадио и задужио општу ствар и да се у њега може имати најнеограниченије повјерење.

И још једном: што мање скрупула! Кад се видимо свађаћемо се сигурно, али немојте и да се бијемо.

Поздравља Вас Ваш Јован Томашевић"

Предстојеће опасности осећале су и вође покрета за уједињење, па су онолико колико су могли покушавали да помогну становништву.

Извршни народни одбор успео је да од југословенске владе добије извесне количине брашна које су стигле у Котор. Спасоје Пилетић је о томе телеграмом известио Извршни одбор:

„Брашно које је стигло распоређено је овако: овдје је смјештено у магазину око 700.000 кг., а на Зеленици око 200.000. Лађом „Шкодра" упућено за Бар, Подгорицу, Вир и Ријеку 2.520 врећа, и то за Бар 650, за Вир 200 а за Подгорицу (Плавница) 1470 врећа, у укупној тежини 176.400 кг. Брашно до двјеста хиљада кг. даваће се на кредит. Наредите да се одмах уреде магазини и да окружни начелници нареде смјештај хране и удесе распродају народу. Цијена је брашну овдје 3 круне од кг. — Сп. Пилетић, Котор".

Ова пошиљка није решила несташицу хране, али је мало ублажила глад и допринела бар донекле смиривању узнемиреног становништва. Ипак, што због несташице, скупоће и сиромаштва, што због несналажљивости органа власти, незадовољство становништва у многим крајевима Црне Горе је било видно.

И међу присталицама уједињења дошло је до несугласица. Многи су за све недаће оптуживали Извршни народни одбор. Трвења су се јавила и међу члановима Велике народне скупштине, посебно пошто су у ово тело изабрани Секула Дрљевић и Марко Цемовић. Ипак, на седници Скупштине 4. фебруара победила је струја која је била уз Извршни одбор, па је овом органу пружена пуна подршка.

САВЕЗНИЧКЕ МИСИЈЕ

Црногорска буна наишла је на велики одјек у међународној јавности, што су краљ Никола и његова влада у емиграцији покушали да искористе. Краљ је код савезничких земаља оптужио Извршни одбор и Подгоричку скупштину за злостављање похапшених побуњеника. Такође, он је савезницима покушавао да докаже да су избори за Велику народну скупштину у Подгорици, која је изгласала уједињење, били нерегуларни, па су савезници одлучили да у Црну Гору пошаљу међународну комисију са задатком да утврди колико има истине у оптужбама краља Николе и његове владе.

На челу међународне комисије налазио се лично генерал Франше Д'Епере. Са овом делегацијом дошли су и посебни представници Енглеске и Америке. Међу Американцима налазио се и лични Вилсонов секретар мајор Фарлонг. Он је у току боравка у Подгорици фотографисао посланике Велике народне скупштине. Фотографија је послужила као доказ да оптужбе краља Николе нису тачне. Краљ Никола је, наиме, тврдио да Скупштина не може да буде представник црногорског народа, јер су у њој углавном малолетни људи, већином деца.

Међународна комисија на челу са генералом Д'Епереом, обишла је све затворе у Црној Гори и разговарала са свим похапшеним вођама побуне, међу којима су били браћа Петровићи, Ристо Поповић, Марко Ћукановић и Саво Вулетић бивши министар .

Генерал Д'Епере и чланови његове комисије разговарали су и са више истакнутих црногорских политичара, међу којима су били Лазар Томановић, Митар Мартиновић, Јанко Вукотић, Марко Радуловић и други. Сви су они изјавили да су избори за Подгоричку скупштину били регуларни и да малобројне српске трупе растурене по Црној Гори нису биле у стању да на њих утичу. Такође, они су, како пише Живојиновић („Питање Црне Горе на Конференцији мира") потврдили да Црногорци желе уједињење са Србијом и детронизацију краља Николе.

Савезничким владама комисија је поднела извештај:

„Интернационална комисија, под председништвом генерала Франше Д'Епереа, констатовала је:

1. Да су трупе у Црној Гори југословенске, а не српске; да њихов број у целој земљи не прелази 500 и да се оне нису мешале у изборе.

2. Да су избори били слободни, јер 500 војника југословенских није могло своју вољу натурити десетинама хиљада наоружаних Црногораца.

3. Да су избори извршени слободније него они који су се практиковали за време владавине бив. краља Николе.

4. Да су сви Црногорци за јединство са Србијом, и не желе повратак раскраља Николе, којега држе за издајника земље.

5. Да је побуна проузрокована од неколико агената бившег краља, а који потпомогнути агентима талијанским, могли су обманути неке необавештене личности.

6. Да ред влада у земљи, да ће кривци бити осуђени од редовних судова.

7. Ми смо захтевали, да одбегли побуњеници у Санђовани, Ди Медуа и у Котор, међу Италијане, буду предати ђенералу француском Венелу, и да одговарају за рушење телеграфских жица и пљачку војничких намирница. Број затворених личности пење се од прилике на једну стотину. Сви сељаци су пуштени на слободу. — Подгорица, 8 фебруара 1919".

Посебна америчка мисија, коју је предводио мајор Чарлс Велингтон Фарлонг, остала је у Црној Гори и после одласка Д'Епереа. Рад ове мисије истраживао је Вејн Вучинић са Стафорд универзитета у Стафорду, (САД). Вучинић је у Архиву Хувер института пронашао папире мајора Фарлонга и написао студију „Америчка мисија у Црној Гори 1918/19".

Фарлонг је био члан америчке делегације на конференцији мира у Паризу, а имао је задатак да поднесе извештај о условима живота у Црној Гори, где је боравио од 6. фебруара до 2 марта 1919. и обишао готово све њене крајеве.

Вучинић пише да Фарлонг, и поред високог образовања, био је касније професор универзитета, није довољно знао савремену историју Црне Горе, па није био у стању да потпуно схвати оно што је у Црној Гори видео и чуо. Власти су му замерале што је готово све време провео са противницима уједињења. Фарлонг је, додаје Вучинић, био пристрасан према краљу Николи и његовим људима, а због таквог односа према краљу добио је и неколико одликовања од црногорске емигрантске владе.

Фарлонг је разговарао са Андријом Радовићем, пуковником Симовићем, Марком Јокановићем, Мисјом Николићем, са црногорским избеглицама у Риму, Медови, затим са Андријом Раичевићем, Божом Петровићем и многим другим.

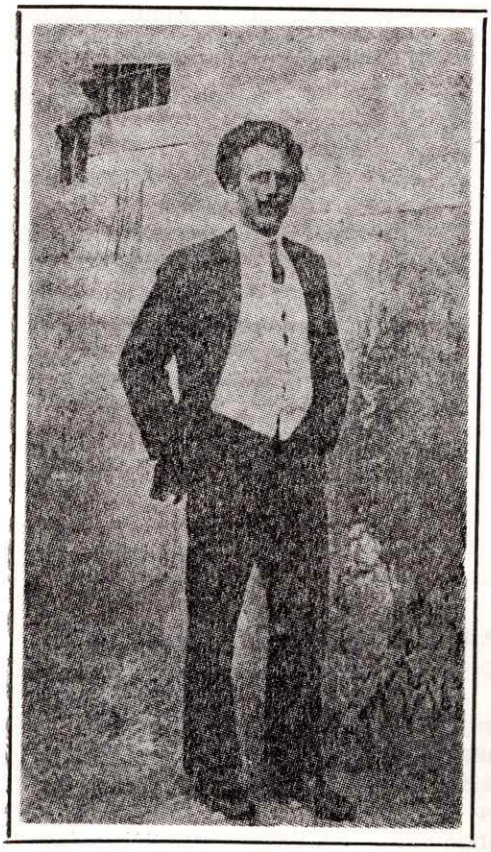

Разговарао са америчким мајором: Радојица Никчевић

У свом извештају написао је да ни „бјелаши“ ни „зеленаши“ нису у политичком смислу хомогене партије. И код једних и код других имало је појединаца који су били незадовољни ставовима своје странке и који су били спремни на компромисе и промене. „Бјелаше“ је Фарлонг поделио на бројно јаче екстремисте и бројно мање умерене. Умерени су се противили хапшењу „зеленашких“ вођа и били су више за републичку него монархистичку власт у Југославији. За „зеленаше“ је Фарлонг написао да су захтевали рестаурацију Црне Горе и иста права која је добила Србија. Све неприлике у Црној Гори, по њима, настале су због инвазије српске војске. „Зеленаши“ су се жалили да Француска помаже и штити Србију, а да Италија Црној Гори само наноси неприлике. Многи „зеленаши“, пише даље Фарлонг, били су за југословенску државу у којој би Црна Гора била аутономна јединица, односно да Црна Гора директно уђе у југославенску државу, а не преко претходног уједињења са Србијом.

Мајор Фарлонг је, чак, 21. фебруара 1919. године разговарао и са једним од најпознатијих одметничких вођа Радојицом Никчевићем. Група Радојице Никчевића налазила се у планинама јужно од Никшића. До разговора је дошло случајно, када су одметници на путу према Никшићу зауставили америчког мајора. Радојица Никчевић позвао је Фарлонга у оближњу кућу, нагласивши да жели да му објасни став своје групе према садашњој влади у Црној Гори. Никчевић се жалио на новембарске изборе за Подгоричку скупштину. Одметници су се, такође, жалили да су им куће похаране, а породице малтретиране. Рекли су, потом, уколико Југославија треба да буде монархија, да би више волели да монарх буде краљ Никола а не краљ Петар ,али би највише волели да Југославија постане република. Одметници су нагласили да, уколико Црна Гора постане део Југославије, желе да њихов краљ остане Никола. Највише су инсистирали баш на томе да Црна Гора и у оквиру Југославије остане независна држава. Никчевић се посебно жалио због тога што црногорски регрути морају да полажу заклетву краљу Петру, а они који то одбију постају жртве репресалија. Радојица Никчевић се сас-

тао са Фарлонгом и 23. фебруара предводећи делегацију 8 црногорских племена противника уједињења и предао му писмо за председника Вилсона.

У писму Вилсону Радојица Никчевић се жалио на нелегалност избора за Подгоричку скупштину, на поступке власти према њиховим породицама, а Црногорце који су се изјаснили за уједињење назвао је издајницима. Обећао је да ће обуставити борбу уколико се српске трупе повуку из Црне Горе, а замене их савезничке.

Црну Гору је обилазио и француски генерал Таон, командант савезничких трупа, а у мају 1919. године у посету је дошао и инспектор савезничких трупа. Тог месеца Црну Гору је посетио и енглески генерал Филипс. Поред ових војних Црну Гору су обилазиле и мисије појединих влада великих сила. Такође, Црну Гору је обишла и специјална мисија у којој су били амерички пуковник Шерман Мајлс и британски посланик у Ватикану сер Џон де Салис.

Мисија Мајлса и Салиса имала је задатак да утврди праве жеље народа Црне Горе, како би мировна конференција у Паризу имала што реалније чињенице за доношење одлуке о судбини Црне Горе.

Мајлс је кратко остао у Црној Гори. Он је обишао генерала Милутиновића и гувернера Ивана Павићевића, па је одлучио да се врати у Париз, а Салис је остао.

По повратку у Париз Мајлс је изјавио да, по његовом уверењу, Црна Гора треба да постане део југословенске државе са одређеном аутономијом. Такође, изјавио је да „су новембарски избори одржани вероватно под притиском, као што је то увек била пракса у политици војних снага које су подржавале победничку страну". То значи, како пише Живојиновић, да није био потпуно уверен у интервенцију војске на изборима.

Гроф Салис је за време свог боравка у Црној Гори у току неколико месеци обишао готово све крајеве, разговарао са многим људима, већином оним који су били незадовољни уједињењем. Разговарао је и са побуњеницима који су се налазили у затвору. Како пише Вујовић, веома арогантно се понашао према људима из органа власти.

Активност грофа Салиса многи су тумачили као непријатељску делатност, па је било доста захтева да он напусти Црну Гору.

По повратку у Лондон Салис је написао извештај који је био потпуно неповољан за присталице уједињења, али га енглеска влада није објавила.

ПОБУНА АЛБАНСКИХ ПЛЕМЕНА И ИСТРАГА ПРОТИВ ГЕНЕРАЛА МИЛУТИНОВИЋА

У најтежим тренуцима Црној Гори је запретила још једна опасност — на вековима немирној граници према Албанији поново је узаврело.

Побуну албанских племена изазвао је исти човек који је подигао буну и у Црној Гори — Јован Пламенац.* Пошто је побегао из Црмнице, он се неко време задржао у Албанији, где је прикупљао избеглице из Црне Горе, али је искористио прилику да на граници изазове побуну.

О припремама албанских племена да нападну Црну Гору Извршни одбор је први обавестио команданта жандармерије у Вирпазару:

„Извршном Народном Одбору — Подгорица.

Данас је дошао један поуздан човјек од противничке стране чиновник, који је на вјеру доказао слиједеће:

Од назад неколико дана дошла је под Медуом једна италијанска лађа и одвела у Италију Јована Пламенца и све његове прваке, тј. чиновнике, а остала маса остала је под командом поручника Јока Дабановића, с тим да и даље ради на томе да прикупља већи број Арнаута.

4. овог мјесеца Јован Пламенац као и његови прваци повратили су се у Медуо под италијанском униформом. Број тих присталица износи на 6.000 људи. Од тих 6.000 двије су у Дериђњат под командом Мираш Љуце (или се иначе зове), остале 4000 у Медуо под командом Јована Пламенца очекују долазак књаза Петра и Л. Гојнића са прибором ратне спреме. Мишљења су кроз десет дана да ће стићи поменуте вође са опремом ратном. Изаслали су својим повјереницима

* Деловање Јована Пламенца није било једини узрок побуне албанских племена, било је и других узрока који су Пламенцу ишли на руку, али то није тема ове књиге.

да су на ствари побиједили тим што Антантине власти нијесу признале Југославију.

Примијетио сам на противну странку да је много задовољна. Ово ми није било могуће јавити преко телефона зато шаљем једног жандарма, а у исто вријеме тамо долази и г. Стеван Штиљановић поштански чиновник-омладинац, који вас може о томе увјерити — С поштовањем Јово Вукосављевић, шеф среске жандармерије Вир. 12. фебруар 1919. г."

Тако је, због појачане активности италијанских агената и официра и присуства присталица краља Николе у Албанији, Црној Гори запретио нови оружани сукоб. Албански националисти окупљени у Скадру желели су да изазову побуну међу Грудама и Хотима и у другим пограничним крајевима. Вође албанских племена на побуну је охрабривало и то што су савезничке владе оклевале да признају југословенску државу.

Оружани напад почео је 9. фебруара 1919. године. Нападнути су Плав, Гусиње, Пећ и Ђаковица. Око Пећи су нападачи брзо разбијени, али су побуњеници успели да опколе гарнизон у Плаву.

Генерал Милутиновић је већ деветог фебруара добио од команданта Андријевице телеграм да се у пећком крају воде оштре борбе.

Око Плава су борбе настављене и наредних дана. Вође албанских побуњеника су, чак, 14. фебруара тражиле да се војска у Плаву преда. Побуњеници су потиснути тек 19. и 20. фебруара. Повлачили су се према Скадру, а већина је са собом одвела и породице.[2]

Војни суд Друге армијске области је због ове побуне против генерала Драгутина Милутиновића 1920. године отворио истрагу. Милутиновић је окривљен (предмет Пов. С Бр. 1368/1920) да није притекао у помоћ пограничним крајевима, што је била његова дужност као команданта Јадранских трупа. У списима генерала Милутиновића који се чувају у Српској академији наука налази се и овај предмет. Из списа се види да су албанска племена имала циљ да у пограничним крајевима Црне Горе и Србије изазову нереде већих размера. Истрагу против генерала Милутиновића водио је Љубомир Марић. Он је у извештају написао да је распоред Јадранских трупа био такав да Милутиновићу није омогућавао да пограничним крајевима притекне у помоћ. Његове трупе налазиле су се у Подгорици, Цетињу и Никшићу, а с обзиром на саобраћајне услове и зимско време Милутиновић није био у стању да на време дође до Плава и Пећи. Осим тога, он на располагању није имао никаквих мобилних трупа. Са оно мало војске што је имао на располагању тешко је могао и да одржава ред у неким крајевима Црне Горе, јер су се шуме пуниле одметницима .

После овог извештаја командант Стеван Хаџић је одлучио да се даља истрага прекине.

Талас побуне албанских племена захватио је и Косово и пограничне крајеве Македоније. „Политика" је тих дана извештавала о

[2] **Побуна албанских племена имала је крупније размере, али ова књига у суштину тих догађаја не улази. О овој побуни се говори само толико колико је довољно да се објасни укупна ситуација у Црној Гори у време црногорске буне.**

врло оштрим и готово свакодневним борбама око Косовске Митровице, Призрена, а поготову око Дебра и Кичева. У подручју око Дебра за одбрану од нападача војска је била принуђена да употребљава чак и топове.

Напади албанских племена наставили су се током целе 1919. и 1920. године, тако да је то и онако тешку ситуацију у Црној Гори још више компликовало.

Почетком 1919. године, дакле опасности су претиле са свих страна: шуме су биле пуне одметника присталица краља Николе и самосталности Црне Горе, граница нападнута од албанских племена која су подстрекавали Италијани и црногорски сепаратисти, а земља осиромашена.

НОВЕ ПОБУНЕ

После угушења божићне побуне Јован Пламенац као председник црногорске владе успео је врло брзо да организује пропагандну службу у Црној Гори. Преко италијанских гарнизона на јадранској обали у земљу је убациван „Глас Црногорца“, званични орган владе у емиграцији, и други пропагандни материјал, а ширени су гласови о брзом повратку краља Николе у Црну Гору.

У неким крајевима поново су почели немири, а избијале су и праве побуне. Најчешћи поводи за ове побне, додуше мањег обима, била је регрутација и откуп животних намирница.

Незадовољство је расло и због одузимања оружја. Према вековној традицији у Црној Гори свака кућа, односно сваки зрео мушкарац, имао је оружје. Из страха да се ово оружје не употреби за нову већу побуну, донета је одлука да се одузме, а то је изазвало посебан револт.

Тако се, на пример, побунило село Мирци, у Цетињском срезу, па је према овом селу послато 130 жандарма и војника. После преговора 15 сељака се предало, а 19 одметнуло. Касније је 14 бегунаца ухваћено, а заплењено је 19 пушака.

У овој експедицији налазио се и артиљеријски наредник југословенске војске Љубодраг Јанковић. У његовом дневнику о овом догађају је записано:

„Деветог марта добијемо наређење да са топовима кренемо за село Мирце, преко Његуша. Тамо пробавимо два дана ради умиривања сељака који су се, плаћени од бившег краља Николе а преко Италијанске команде у Котору, побунили. Бунтовници су похватани и ми се враћамо за Цетиње.“

Нешто слично догодило се и у селима Комани и Загарач у близини Даниловграда. Љубодраг Јанковић о томе догађају пише:

„12. март. Јављају се побуњеници у селу Команима и Загарачу близу Даниловграда, где опет кренемо у 5 сати по подне, и дођемо до села Штитара. Конак у истом селу.

13. и 14. март. У селу Загарачу воде се разговори са сељацима. Дошли смо до споразума без свађе. За све време падала је јака киша."

Обавезна регрутација младића изазвала је много незадовољства у Црној Гори. Нови војни прописи доста су се разликовали од традиционалних црногорских, а незадовољству је доприносила и несналажљивост власти.

Команда, наиме, није имала прецизне спискове војних обвезника, па се догађало да позиве за војску добију и они који су војни рок одслужили у бившој краљевини Црној Гори, или храниоци породица који су по закону били ослобођени војног рока.

О тешкоћама приликом формирања црногорских батаљона Вујовић пише:

„Командант Зетске дивизијске области био је наредио да сваки батаљон има по 600 војника. Али се у томе није успјело, јер су војници масовно бјежали не само кућама већ и у шуму. Тако, је. према извјештајима о обиласку, бројно стање ових батаљона било сљедеће:

1. Цетињски батаљон — примљено 976 војника, од тога је на лицу мјеста био 361, а остали су: умрло 48, у бјекству 428, на боловању и у болници 104, отпуштени као хранитељи 35.

2. Колашински батаљон, смјештен у Подгорици (није забиљежено колико је примљено регрута): 1. марта 1919 било их је на лицу мјеста 429, ускоро их остало 329,

Лазар Дамјановић, члан Извршног одбора

ЗАХТЕВИ ФРАНЦУСКИХ ГЕНЕРАЛА

Пошто су краљ Никола и његова влада свакодневно код великих сила оптуживали власти у Црној Гори за наводне злочине над побуњеницима, европска јавност била је за њихову судбину изузетно заинтересована. Било је угледних личности тога времена које су интервенисале у корист побуњеника, па су и савезнички команданти почели да врше притисак на Извршни народни одбор. Најпре је француски генерал Венел тражио да се побуњеници пусте из затвора, а потом је тај захтев поновио и генерал Тоан, нови командант савезничких трупа у Црној Гори.

Вође покрета уједињења, међутим, нису лако попуштале под овим притисцима, јер су се плашили да би пуштањем побуњеника само погоршали ситуацију у Црној Гори, пошто би већина, вероватно, отишли у шуме. Због тога је Извршни одбор генералу Тоану послао ово писмо:

„Господине ђенерале.

Писмо Ваше од 24. о.м.т. год. Бр. 493 достављено нам је преко Команданта Зет-

ске Дивизијске Области и Извршни народни одбор има част да одговори г. ђенералу Тоану команданту савезничких трупа у Црној Гори и Котору на политичка питања изнесена у поменутом писму.

На питање што је с обзиром на суђења оптужених побуњеника из јануара тек. год. према датом обећању од стране Извршног Народног Одбора ђенералу Франше Д' Епереу.

На ово питање г. ђенерала Тоана Извршни Народни Одбор најучтивије изјављује.

Извршни Народни Одбор обећао је г. ђенералу Франшеу Д' Епереу да ће се постарати да се што прије уведу у земљи редовни грађански судови како би се свим кривцима, особито окривљеним бунтовницима за јануарске побуне што прије судило. Ову изјаву Комитет је дао и Франшеу Д' Епереу 28. I тек. год., приликом његове посјете у Подгорици. Све је ово било у првим данима савладане побуне, кад су полицијске власти већ водиле отпочето истраживање по кривци бунтовника.

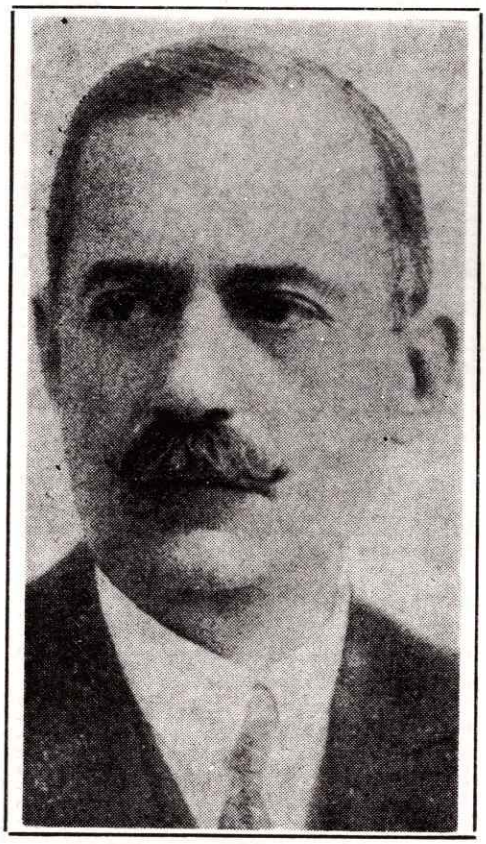

Спасоје Пилетић, члан Извршног одбора

а остали су: умрло 3, побјегло 54, болесно 43.

3. Никшићки батаљон: уписано 727 регрута, умрло 6, побјегло 147, отпуштено 216, на лицу мјеста 358.

За све ове батаљоне констатује се да су им смјештај, храна и одјећа слаби.

Осим тога, приступило се и реорганизовању жандармерије у Црној Гори. Тако је наређењем команданта цјелокупне жандармерије од 12. марта 1919. формиран жандармеријски батаљон са сједиштем у Цетињу, у чији су састав ушле жандармеријске чете у Цетињу, Бару, Подгорици, Никшићу, Андријевици и Колашину.

Али ни југословенске јединице, ни црногорски батаљони и жандармерија нијесу били најпоузданији ослонац за спровођење политике умиривања и ликвидације оружаног отпора у Црној Гори. Све мјере које су предузете током јануара и фебруара 1919. нијесу дале резултата. Напротив, незадовољство је расло, а број одметника се повећавао, чак су се и читава села дизала на оружје да дају отпор војсци која је ишла да гони одметнике. Тако су 27. и 28. фебруара никшићки батаљон и жандармерија били отишли у оближња села Озриниће и Страшевину да опколе одметнике. Али се том приликом дигло на оружје око 200 сељака, који су одбили све позиве на предају. Војска и жандармерија се нијесу усудиле да их нападну, већ су са њима преговарале. Сељаци су изјавили да ће бити мирни. Војска и жандармерија су се морале вратити необављена посла. Ипак, приликом њихова одласка, дошло је до борбе, којом су приликом била рањена неколико војника."

Непосредно после угушења побуне у шумама се налазило неколико стотина одметника, али је њихов број готово до краја 1919. године растао. Људи су се одметали у шуме из разних разлога, а највише да би избегли служење војног рока и због незадовољства влашћу, мада су многи отишли у шуму поведени од рођака, неки из страха од освете, а било је и таквих који ни сами нису знали разлог одметања.

Ево шта су о томе на суђењу рекли неки одметници:

Василије Мићковић, сељак из Жупе Никшићке: „Одметнуо се да се бори за династију Петровића, за територију и права Црне Горе и да Југославијом влада краљ Никола".

Станко Ивановић-Сабак сељак из Драговољића код Никшића: „Борио сам се за права Црне Горе, за краља Николу и његову династију. Одметничка организација имала је задатак да обори стање створено одлуком Велике народне скупштине, који је задатак имала постићи милом, силом, убијањем, пљачкањем итд. — свим средствима".

Никола Вујиновић: „Борио се за права Црне Горе и династију Петровић, што се имало постићи свим средствима, па и убиствима".

Дамјан Хаџић: „Побегао у шуму из регрута 1919. године, јер му је било криво да поново служи војску."

О неким разлозима за одметање причао нам је и савременик ових збивања Ђорђије Марков Мићанић из Београда, пореклом из Бањана:

„Био је то мало и сукоб два менталитета. Тако су, на пример, нова војна правила изазвала много непотребних сукоба, па и крво-

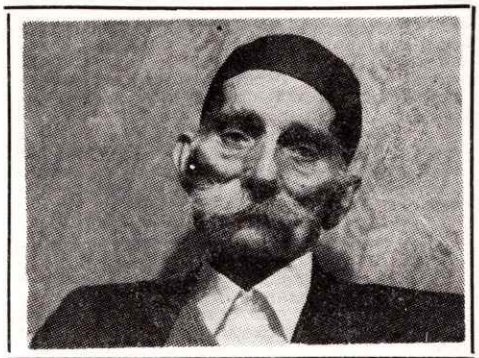

Борио се за краља Николу и његову династију: Станко Ивановић-Сабак

Рад око образовања судова у читавој земљи трајао је све до 15. II тек. год., и тада је Комисија за образовање судова завршила свој рад, и Извршни народни одбор решењем својим од 15. II тек. год. поставио је судије у 10 формираних судова у цијелој земљи, поставио је судије Апелационог Суда, предложио Министарству Правде три судије за Касациони Суд у Београд и поставио читав остали судски персонал. За све то требало је времена и размишљања и Извршни народни одбор радио је то с брзином која је у таквим приликама једино могућа.

Извршни народни одбор дао је изјаву Ђенералу Франшеу Д' Епереу да ће окривљеним бунтовницима судити редовни грађански судови а никако пријеки војнички, тиме је Извршни народни одбор показао сву готовост да се законито ради, па због те намјере Извршног народног одбора, да се над окривљеним примјене само закони који важе у редовним приликама, као и редовни судови, окривљеници су морали чекати до формирања тих редовних судова, но Извршни народни одбор мисли да је то баш у интересу бунтовника, јер брзина и оштрина пријеких војничких судова највише би погодила баш саме окривљене бунтовнике. Па и да није формирања судова саме полицијске власти које воде истраживање по нашим законима до предаје окривљених суду, нијесу могле савладати толики кривични материјал који се односи на окривљене, саслушавањем истих, свједока и испитивањем осталих докумената. Сви окривљени послије истраживања полицијских власти предати су подгоричком окружном суду који је отпочео свој рад 12. III тек. године, и од тада ради свом савјесношћу и брзином једног независног суда, руководећи се само правдом, која је законима загарантована за све грађане.

Извршни народни одбор има част да г. Ђенералу изнесе најучтивије своје мишљење да је у правичној пресуди и човјечном поступању с кривицама тежиште судског рада, да брзина судског поступка мјесец дана раније или доцније не би ништа измијенила положај окривљених, ако би се и на њих законска правда примјењивала као на кривце.

Извршни народни одбор све чини да се не огријеши о правду, а то је најбоље

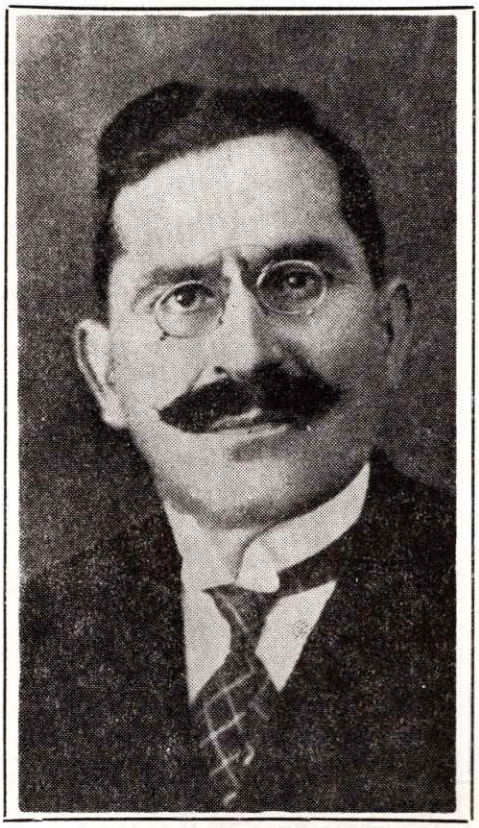

Ристо Јојић, члан Извршног одбора

документовао предавањем окривљених редовном грађанском суду на суђење.

На питање зашто је Извршни народни одбор уапсио коловође побуњеника, кад је дао изјаву Вашем предходнику г. ђенералу Венелу, команданту савезничких трупа у Црној Гори а на име да ће се сви побуњеници без обзира на ранг по положеном оружју моћи вратити слободно кући.

На ова питања Извршни народни одбор најучтивије изјављује:

Поред све дубоке захвалности и високог поштовања које Извршни народни одбор дугује према командантима славне Француске војске, Извршни народни одбор не може да не зажали што је дошло до неспоразума између нас и пређашњег команданта ђенерала г. Венела, односно изјава датих од стране Извршног народног одбора по кривици вођа бунтовничких г. ђенералу Венелу. Ми свечано изјављујемо да никада нијесмо дали такву изјаву г. Ђенералу Венелу, да се коловође

пролића. У југословенској војсци официр је имао огромну власт над војником. Било је, чак, и шамарања, што је за црногорски менталитет било несхватљиво. Због тих несугласица у шуму се одметнуо и мој старији брат Јаков. Он је служио војску у Никшићу. Приговарао је официрима управо због некоректног понашања према војницима, па је између њега и једног наредника све чешће долазило до неспоразума. Наредник га је „узео на зуб“ и почео да малтретира. Једног дана су се нешто споречкали, и наредник прије и Јакову удари шамар. То је за ондашња црногорска схватања била увреда која се није могла ни смела отрпети. Пошто је код себе имао пушку, Јаков је окренуо кундак и два пута наредника ударио. Војска се разбежала, а он је искористио тренутну збуњеност, па заједно са још једним војником побегао из касарне. Сећам се да је касно ноћу стигао кући и испричао шта се догодило. После тога се одметнуо у шуму“.

Бивши комитски четовођа Савић Ђуровић био је после ослобођења постављен за начелника бјелопољског среза, али је, како каже, примио само једну плату и отишао у шуму. Био је незадовољан укупним стањем у Црној Гори, иако се свим срцем борио за уједињење Србије и Црне Горе.

Због нетактичног понашања власти одметнуо се и бивши комитски војвода Видо Певићевић. О томе прота Љубо Павићевић каже:

„Мора се признати да су се многи одметнули у шуму због нетактичног понашања власти. Неки људи на власти, после угушења побуне, почели су са репресалијама, због чега су многи поново узели пушке у руке. Било је од-

метања и због наизглед баналних неспоразума са српским војницима, јер неки од њих нису били у стању да схвате менталитет Црногораца. Тако је, на пример, у шуму отишао чувени комитски војвода из доба швапске окупације Видо Павићевић. Он је свим срцем био за уједињење Црне Горе и Србије, па је после ослобођења добио чин жанадармеријског капетана, јер је имао велике заслуге у току окупације. Једног дана му јаве да се неки српски војници раскалашно понашају у кафани. Он уђе у кафану да види о чему се ради, дошло је до препирке и псовки. Код Србијанаца је псовка уобичајена ствар, док је у Црној Гори у то доба била ретка и страшна увреда. Видо је на смрт претукао двојицу војника, скочио на коња и отишао у шуму".

О стању у Црној Гори командант Зетске дивизијске области поднео је 2. марта 1919. године Врховној команди овај извештај:

„Стање у Црној Гори још је несређено. Власти немају никаквог ауторитета, у свим крајевима има одметника и посведневно врше се неки напади противу њих и тражи акција војске. Регрути који су се удаљили из команде не враћају се, са свију страна стижу извештаји о неким акцијама незадовољника... Уопште стање је врло тешко. Да би се једаред увео ред и гарантовала сигурност, молим да се најхитније:

1. Поставе наше власти и упути наша жандармерија за Црну Гору;

2. Да ми се упуте два пука пешадије од наших трупа, један дивизион брдски, једна батерија пољска, и једна батерија хаубичке артиљерије;

3. Да ми се одмах упути фиат и

Борио се за уједињење, па отишао у шуму: Видо М. Павићевић

бунтовника пусте без кривичне одговорности на слободу.

Ствар је по том питању између г. Ђенерала Венела и Извршног народног одбора текла овако:

На захтијевање г. Ђенерала Венела да пустимо све побуњене кућама, Извршни народни одбор одговорио је: да је законита власт и да никада неће свјесним кривцима допустити, да избјегну законску одговорност и г. Венел с таквим мишљењем се помирио а то се види из те околности што су све ондашње коловође за вријеме командовања г. Ђенерала Венела, који се нијесу хтјеле покорити законитим властима побјегле у Котор, што им не би била потреба да је Комитет дао изјаву да се сви бунтовници могу вратити кућама, јер би им један француски Ђенерал, чији је ауторитет тако јак, сигурно загарантовао и код Комитета да могу слободно живјети код својих кућа, по положеном оружју. Г. Ђенерал пристао је да такви кривци свјесни као коловође, треба да се подвргну законској кривичној одговорности, у које ми рачунамо једино официре и чиновнике, а никако сељаке који су сви на слободи још од оног момента када су положили оружје.

Истина је да смо дали изјаву г. ђенералу да маса сељачког свијета, било да је заробљена у борби, било да је положила оружје биће одмах пуштена кући. То су нам диктирали интереси политички, даље увјерење да је та маса заведена и према њој имао је Извршни народни одбор сва осјећања саучешћа, па је мимо све законске прописе пустио кући.

Тражити од Извршног народног одбора, да свјесно злочинце коловође пусти на слободу, то је негирати право — власт Извршног народног одбора, изравнати га са побуњеницима. На такве захтјеве Извршни народни одбор не може никад пристати.

Поред свих интрига организоване банде бив. краља Николе и званичне Италије, Извршни народни одбор вјерује да ће француски ђенерали, који су као војничка власт у Црној Гори имали прилике да виде наш рад, стећи увјерење да се Извршни народни одбор није руководио у свом раду ни личним мотивима, ни партизанством, па дубоко жалећи што је дошло до случајног неспоразума о једном тако јасном питању између пређашњег команданта ђенерала г. Венела и Извршног народног комитета. Извршни народни одбор у интересу правде и истине апелује на г. Тоана да те несугласице заглади.

Што се тиче повратка бунтовника из Гусиња Извршни народни одбор наредио је Црногорском делегату у Скадру г. Мартиновићу, да саопшти свим простим бунтовницима да се могу слободно на своје куће повратити, и њих 10 већ се пријавило за повратак. О броју побуњених коловођа није Извршни народни одбор још добио податке па неможе тачно одговорити о том броју.

Тај број вјероватно не прелази број тридесет. Према датом обећању Вама, г. ђенерале, Комитет је пустио све сељаке села Мирца, поапшене из последњег инцидента сем двојице коловођа.

Примите г. ђенерале уверење нашег одличног поштовања.

Подгорица, 2. априла 1919. г.

Извршни народни одбор:

Војвода Стево Вукотић, М. Даковић, Л. Дамјановић, С. Пилетић, Р. Јојић".

једна секција камионета како би се осигурало снабдевање трупа;

4. Да се садашње југословенске трупе, формирани црногорски батаљони и жандармерија која се налази у Црној Гори дислоцирају у Србију и друге крајеве наше државе, а замене другим поузданијим људством и трупама.

5. Да се посредује те да се једаред спречи агитација Талијана која је по мом мишљењу главни узрок свему.

6. Да се реши што прије питање о Извршном народном одбору, тј. да ли је корисно да остане и даље или га треба укинути. Моје је мишљење да би његова функција требала да престане."

Ради ефикаснијег супротстављања одметницима извршена је реорганизација војске. Команда Јадранских трупа на Цетињу је укинута, а формирана је Зетска дивизијска област која је потпала под директно заповедништво Врховне команде. Генерал Драгутин Милутиновић постављен је за делегата краљевске владе у Црној Гори. Истовремено, почело је организовање три црногорска батаљона. Како пише Вујовић, формирање ових батаљона било је предвиђено још за 4. децембар, али због божићне побуне није извршено.

ОДМЕТНИЦИ НАПАДАЈУ

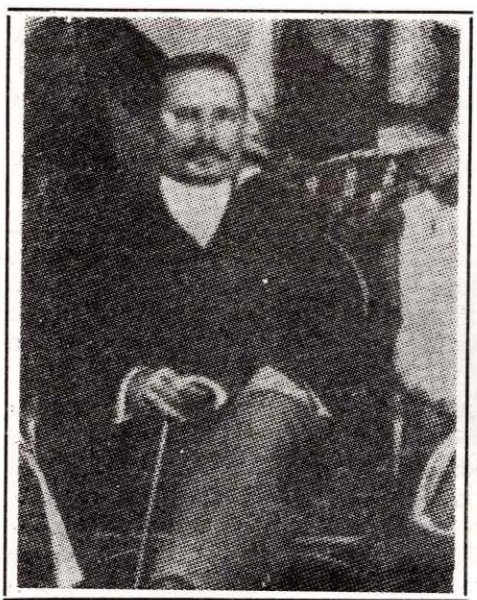

Очекивао га је огроман посао: намесник краљевске владе за Црну Гору Иван Павићевић

Пошто је уједињење Црне Горе и Србије постало историјска чињеница, југословенска влада почела је да предузима мере за сређивање стања у Црној Гори.

Како су Велика народна скупштина и Извршни одбор били привремени органи, донета је одлука да они престану да функционишу, а да се постепено успостављају редовни органи власти. Ова два органа која су спровела уједињење престала су да постоје 20 априла 1919. године. Њихова овлашћења преузео је повереник краљевске владе Иван Павићевић.

Њега је чекао изузетно сложен и обиман посао. Поред економских тешкоћа у којима се Црна Гора налазила, морао се суочити са врло јаким противницима уједињења који су се налазили у емиграцији, а и у самој Црној Гори.

После угушења божићне побуне оних неколико стотина незадовољника који нису успели да се преко Албаније пробију према Италијанима одметнуло се у шуме. Све до пролећа они су били потпуно мирни. Углавном су се скривали по планинама да их власти и војска не пронађу. Међутим, када су схватили да су органи власти неефикасни, брзо су почели да се организују и предузимају повремене акције.

Иван Павићевић је покушао да делује брзо и енергично и да своју акцију координира са војним властима. Пошто је извршена и

темељна реорганизација војске у Црној Гори, очекивало се да ће се проблем одметника врло брзо скинути са дневног реда. Павићевић је одметницима упутио ултимативни позив да се предају до 1. маја, али се на овај позив готово нико није одазвао. Уместо тога, неки од незадовољника, који су се после угушења побуне вратили кућама, придружили су се одметницима, па су они постали још агресивнији.

У околини Бара дејствовала је једна одметничка група од око 50 људи. Крајем априла напали су окружну благајну, убили писара и однели око 10 хиљада динара. Ова група држала је под контролом пругу Бар—Вирпазар. Против њих су свакодневно организоване потере из Црмнице.

Већа група одметника налазила се и код Улциња. Овај град био је готово у опсади. Одметници су упутили поруку команданту Улциња да ће убити сваког наоружаног војника који буде изашао из града.

Изузетно много одметника било је у никшићком крају. Пут између Подгорице и Никшића био је под њиховом контролом, а држала га је једна група од око 60 људи. Такође, под контролом је био и пут Никшић—Рисан, где се налазило око 40 одметника. У никшићком крају, како пише Вујовић одметници су чак изводили вежбе као свака друга регуларна војска.

Одметници су почели да убијају председнике општина и друге истакнуте вође уједињења.

У Шавнику су заробили начелника среза и ранили два жандарма. У близини Никшића, код Царевог моста, напали су војну патролу, убили једног наредника и једног војника, једног војника ранили, а једног официра и 30 војника заробили. Телефонске и телеграфске везе са Никшићем биле су потпуно прекинуте, јер је град практично био под опсадом.

Због тога је 21. маја почела организована акција у никшићком крају за ликвидацију одметника. Борбе су вођене неколико дана. Према извештају команде II армијске области, неколико одметника је убијено, 40 ухваћено, 28 се предало, а 203 особе су ухапшене. У овој акцији погинула су 4, а рањено је 12 војника. У селима која су подржавала одметнике одузето је 708 пушака, 5.508 метака, 10 бомби и 40 револвера. Ипак, одметници у никшићком крају нису ликвидирани.

И поред ове акције одметници су и даље веома дрско нападали, па су чак почели да одржавају и зборове. Један такав скуп одржан је 11. јула у Ћеранића Гори у близини Никшића. На скупу су извештај поднели повратници из Гаете. Неколико дана касније, 18. и 19. јула, одржан је још један скуп у Броћанцу код Никшића.

Групе које су из Италије убациване у Црну Гору увек су биле добро наоружане и снабдевене већим количинама новца. Тако генерални конзул Рамадановић извештава из Рима Пламенца у октобру 1919. године да је одметничким вођама издао следеће суме новца: Радојици Никчевићу, 70 хиљада круна, Крсту Поповићу 210 хиљада, Мирку Божовићу 150 хиљада, Милошу Вучинићу 60 хиљада, Саву

Фотографија из Архива Црне Горе на Цетињу — група црногорских одметника: Шпиро Вујовић, Василије Мићковић, Илија Раичевић (седе), Милош Бошковић, Илија Лакићевић и Вуко Радовић (стоје)

Распоповићу 125 хиљада, Перу Вуковићу 20 хиљада, капетану Лековићу 15 хиљада и Николи Николићу 750 хиљада круна.

Као и увек у ратним вихорима и немирним годинама и сада су се појавили они који са политичком борбом нису имали ничег заједничког, већ су одметничку акцију у Црној Гори користили за пљачку или личне освете. Тако су, на пример, ноћу између 7. и 8. марта 1919. године (како је писала „Народна ријеч") одметници дошли у Ријеку Пиперску и ухватили браћу Илију и Зарију Божовића. Док су их једни мучили, други су ушли у кућу и опљачкали све што су нашли: одела, наките, намирнице и 53.000 динара. Малолетној Милени, сестри Илије и Зарије, претили су да ће је силовати, ако не каже где се налази новац. Касније су Божовиће повели са собом и на 2—3 километра од села поубијали без икаквог разлога.

ПРИПРЕМЕ ЗА НОВУ ПОБУНУ И СУЂЕЊЕ ГЕНЕРАЛУ ВЕШОВИЋУ

Крах божићне побуне за црногорске сепаратисте на челу са Јованом Пламенцом није значио изгубљени рат, већ само једну изгубљену битку. Вође емиграције, а и неки људи који су остали у земљи, надали су се да ће успети поново да Црну Гору подигну на оружје и успоставе стари систем са краљем Николом. Због тога је Пламенац и окупљао војску у Италији, очекујући погодан тренутак да уз помоћ Италијана упадне у Црну Гору.

Црногорска емигрантска влада ковала је озбиљне планове за подизање нове побуне. У ове планове били су упућени и неки угледни људи који су остали у Црној Гори.

Пред светском јавношћу председник црногорске владе није много ни крио своје планове. Једном приликом, како пише Живојиновић, он је изјавио да се Црна Гора још налази у ратном стању, а трупе у Гаети, уз оне у црногорским шумама, чекају погодну прилику за отпочињање борбе.

Први озбиљнији покушај да се у Црној Гори изазове нова буна учињен је крајем јуна 1919. године. Пре тога се из Црне Горе вратио Ђузепе Балдачи, иначе организатор божићне побуне, доневши информацију да је погодан тренутак да се припреми нова буна.

Подпредседник италијанске владе Гаспор Калозино наложио је обавештајној служби да испита могућност да се побуна изазове, али да италијанске власти у то не буду умешане. План нове побуне припремио је, како пише Живојиновић („Италијанско црногорска војна конвенција"), пуковник Маркети, начелник обавештајне службе италијанске армије. У Гаети је одабрано 114 добровољаца који су поред хране и пропагандног материјала добили и 100 хиљада аустријских круна. Овом групом командовао је Крсто Поповић. Пре њих у Црну Гору је стигао један повереник емигрантске владе са задатком да припреми терен за долазак Крста Поповића. Из Италије је ова група прешла једрењаком, који је, да би се сакрило италијанско учешће у подухвату, одмах после искрцавања потопљен.

Крсто Поповић са осталим емигрантима искрцао се у близини Бара и успео да уђе у Црну Гору. Међутим, власти су доста брзо сазнале за њихов долазак, па су предузете мере да се ова група уништи. Крсто Поповић је био принуђен да своје људе подели у пет група: катунску, никшићку, ријечко-љешанску, зетску и проморску. Свака група добила је задатак да се пробије до свог племена и да тамо организује буну.

Катунска и никшићка трупа успеле су да стигну до Ловћена, ту су нападнуте и разбијене, али су касније опет успеле да се окупе. Ријечко-љешанска и зетска група успеле су да несметано стигну у своје крајеве и да се придруже одметницима.

Крсто Поповић је остао код Бара да би одржавао везу са Италијанским властима и конзулатом у Риму. Скривао се на планини Суторман, одакле је конзулату у Риму послао неколико извештаја. Он је известио конзулат да му је при одласку из Италије Балдачи обећао да ће у Вирпазару бити италијански посланик који ће га снабдевати оружјем, муницијом, новцем и осталим потребштинама. Поповић није успео да се састане са италијанским послаником, али је ипак од њега добио 26 пушака и нешто муниције и хране.

Покушај Крста Поповића да се у Црмници повеже са угледнијим људима није успео због свакодневних потера, па је почетком августа био принуђен да се пребаци у Катунску нахију. После овога успео је да се повеже са групама које су са њим дошле из Италије и са одметничким групама које су се већ налазиле у Црној Гори и да практично преузме команду над свим одметницима.

Одметници који су дошли из Италије донели су са собом већу количину пропагандног материјала који су делили по селима. Сељацима су причали како се у Италији налази велика црногорска војска која ће ослободити Црну Гору и успоставити стару власт. Да би привукли што више присталица причали су да се у црногорској војсци налазе и Руси на челу са великим кнезом Николајем Николајевићем лично. Велики кнез био је, иначе, зет краља Николе.

Својом пропагандом повратници из Италије успели су да привуку један мањи број људи који су поново узели пушке у руке и отишли у шуме. Из каснијих саслушања у цетињском Окружном суду види се да су се неки одметнули у шуму управо по доласку ове групе из Италије и захваљујући обећањима да ће се краљ Никола вратити у Црну Гору. Већина њих је у истрази изјавила да су се одметнули у шуму да се боре за самосталност Црне Горе и за краља Николу.

Ипак, покушај да се изазову немири већих размера није успео, јер Крсто Поповић и његови другови нису наишли на подршку какву су очекивали. Осим тога, власти су осетиле да се припрема нешто крупно, па су предузеле разне мере да то спрече. Вероватно је најкрупнији ударац припремама за нову побуну задат уклањањем бившег војног министра Радомира Вешовића, генерала, из Црне Горе.

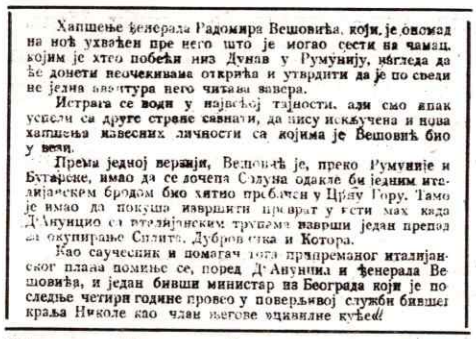

Хапшење ђенерала Радомира Вешовића, који је ономад на ноћ ухваћен пре него што је могао сести на чамац, којим је хтео побећи низ Дунав у Румунију, изгледа да ће донети неочекивана открића и утврдити да је по среди не једна авантура него читава завера.

Истрага се води у највећој тајности, али смо ипак успели са друге стране сазнати, да нису искључена и нова хапшења личности са којима је Вешовић био у вези.

Према једној верзији, Вешовић је, преко Румуније и Бугарске, имао да се дочепа Солуна одакле би једним италијанским бродом био хитно пребачен у Црну Гору. Тамо је имао да покуша извршити превратъ у исти мах када Д'Анунцио са италијанским трупама изврши један препад за окупирање Сплита, Дубровника и Котора.

Као саучесник и помагач тога припреманог италијанског плана помиње се, поред Д'Анунција и ђенерала Вешовића, и један бивши министар из Београда који је последње четири године провео у поверљивој служби бившег краља Николе као члан његове „цивилне кућеˮ.

Чланак „Политикеˮ о хапшењу генерала Вешовића

На основу једног извештаја генералног конзулата из Рима 6. новембра 1919. године упућеног Врховној команди црногорских трупа, види се да је црногорска влада успоставила контакт са Вешовићем. У Рим је, наиме, у новембру 1919. године стигао један Вешовићев изасланик који је у конзулату разговарао о могућностима за дизање новог устанка у Црној Гори. Потом је овај изасланик упућен у Гаету.

Вешовић је 1919. године дошао на своје имање код Андријевице, а око њега су одмах почели да се окупљају присталице бившег режима. Властима то није остало непознато. Како пише Вујовић, Вешовић је одржавао везу и са одметницима и са емигрантском владом у иностранству. Због тога је командант Зетске дивизијске области тражио од врховне команде да се Вешовић уклони из Црне Горе. Вешовићу је наређено да дође у Београд и да се јави министру војске.

Нешто касније планови бившег војног министра Црне Горе избили су на видело. Он је 26. новембра 1919. године ухапшен у Београду, а 28. новембра „Политикаˮ је писала:

„Хапшење ђенерала Радомира Вешовића, који је ономад на ноћ ухваћен пре него што је могао сести на чамац, којим је хтео побећи низ Дунав у Румунију, изгледа да ће донети неочекивана открића и утврдити да је по среди не једна авантура него читава завера.

Истрага се води у највећој тајности, али смо ипак успели са друге стране сазнати, да нису искључена и нова хапшења личности са којима је Вешовић био у вези.

Према једној верзији, Вешовић је, преко Румуније и Бугарске, имао да се дочепа Солуна одакле би једним италијанским бродом био хитно пребачен у Црну Гору. Тамо је имао да покуша извршити превратъ у исти мах када Д' Анунцио са италијанским трупама изврши један препад за окупирање Сплита, Дубровника и Котора.

Као саучесник и помагач тога припреманог италијанског плана помиње се, поред Д' Анунциа и ђенерала Вешовића, и један бивши министар из Београда који је последње четири године провео у поверљивој служби бившег краља Николе као члан његове „цивилне кућеˮ.

Десетак дана касније, 9. децембра, „Политикаˮ објављује још једну информацију о генералу Вешовићу:

„Градски суд за Београд и Чукарицу примио је тужбу Министарства Унутрашњих дела против ђенерала Радомира Вешовића који је ухапшен и оптужен за велеиздају и припремање буне у Црној Гори. Уз тужбу су поднета и сва ухваћена документа.

Поред Вешовића је, као што је познато, ухапшен и његов син који је учио неке војне школе у Русији и био тамо официр. Против осталих личности, које су умешане у ову аферу а које се налазе на нашој територији, води се најживља истрага која ће како по свему изгледа, ускоро имати потпуног успеха.

Код Вешовића је нађено доста докумената којима се утврђују његове везе са Италијом и лицима из околине бившег краља Николе. Поред тога ухваћен је и његов дневник који је врло брижљиво водио свакога дана, бележећи и најмање ситнице. На последњој страни тога дневника стоји забележено о суми од 1200 динара колико је дао за чамац којим је заједно са својим сином хтео побећи низ Дунав у Румунију. У дневнику поред тога има и његова белешка у којој изрично каже да треба побунити народ у Црној Гори и срушити постојеће стање.

Чим проучи сва та документа, градски судија ће почети да саслушава обојицу оптужених, оца и сина."

Исти лист 27. децембра детаљније објашњава заверу.

„(Од нашег сталног дописника)

По информацијама које сам данас примио са меродавног места, бивши ђенерал Вешовић је несумњиво стајао у вези са италијанским окупаторским властима у Црној Гори и са владом раскраља у Неји.

Вешовић је октобра месеца послао у Италију свога повереника потпоручника Б... Ј..., са порукама формулисаним у 12 тачака, којима тражи материјалну и оружану помоћ Италије, да би подигао устанак у Црној Гори. Тај Вешовићев емисар саопштио је одлуке италијанским и „краљевим" повереницима у Гаети и отуда поново пребачен на обалу Црне Горе. У исти мах један од рођака данашњег Николиног председника владе, капетан Пламенац, пребачен је са већом сумом новца за потребе побуњеника.

Цела ова подла интрига Вешовићева откривена је, али из нарочитог разлога немогуће је за сада објављивати детаље, који би сметали вођењу истраге."

У броју од 11. фебруара 1921. године „Политика", поводом почетка суђења, случају генерала Вешовића посвећује готово читаву прву страну и доста детаљно објашњава шта се све догађало са Вешовићем од ослобођења до хапшења.

„Политика", између осталог, пише:

Провео месеце у затвору: генерал Радомир Вешовић

„У јануару месецу 1919. г. дакле на три месеца по ослобођењу, Радомир Вешовић, бивши бригадир црногорски, постављен је за ђенерала у нашој војсци! Влада која није стигла ни да почне стотине важнијих ствари стигла је да једног бившег мајора црногорске војске авансује за ђенерала! Разуме се, да тај њен акт није много обрадовао Црну Гору и у Београду као да се то одмах осетило. Новоме ђенералу речено је у Министарству војном да ће бити одређен на службу у Скопљу. Али како је од тог обећања прошло месец дана а он није тамо упућен, Вешовић запита, једног дана, кад ће бити послан. Тада су му рекли да одмах иде у Скопље, јер је наређење већ послато, а кад стигне, тамо ће му се ставити једна канцеларија на расположење, где ће он проучити све војне уредбе и прописе наше војске, како би, пре но што прими команду над војском, био упознат са свим оним што му је за то потребно.

Ђенерал је „штудирао“ уредбе пуна два месеца, па кад је осетио да је „сазрео“ за команду, дође у Београд и извести о томе Министарство војно. Али му поново рекоше да причека још који дан, јер општи распоред није готов.

Као сваки промућуран човек, ђенерал је осетио да има нешто због чега га министарство не одређује, „да преузме команду“, већ га упућује да под старост учи законске прописе — као да је он потпоручник а не ђенерал!

Вршљајући по Београду и чекајући „распоред“, он се једног дана намери на неког свог оданог земљака, који му у „Балкану“ — тој црногорској колонији — рече, да се „у сву Црну Гору“ од како је изашао ђенералов указ, не говори најбоље о њему и његовом држању за време непријатељске окупације.

Тада Вешовић, да би се показао као прави патриота — а знао је поуздано да су ти гласови допрли и до владе — напише једну представку, управо тужбу, коју упути лично г. Стојану Протићу, овдашњем председнику министарства, у којој износе недела која је у Црној Гори починио за време окупације Милош Лесковац, ондашњи цивилан комесар а садашњи шеф полиције за Босну и Херцеговину. Тражио је да се Лесковац стави под кривичну истрагу и

стави у притвор јер је према црногорском народу био прави инквизитор.

Кад је Министарство Унутрашњих Дела добило ову тужбу одмах је упутило босанско херцеговачкој влади да од Лесковца узме реч по њој и да тај одговор, са својим мишљењем, врати министарству.

И та тужба, која је Вешовићу требало донети оправдање, бацила је прву оптужбу на њега самог.

Кад је Лесковац добио Вешовићеву тужбу, он напише одговор, али тако, да је то била тешка оптужба против Вешовића. Лесковац је овако, у главном, описао Вешовића: Ђенерал има неизлечивих амбиција. Видећи да је од министра, члана владе, ђенерала и силе постао за време окупације нико и ништа — није му било лако, па је тражио начина да се код народа популарише. Скупио је чету и отишао у гору да отуда напада аустријске жандарме. Али човек, ма какве покварености био, не може ни замислити ово, што Аустрија не би праксом надмашила! Пошто је погубљено око 1000 лица због те несрећне Вешовићеве акције и интернирано 2—3 хиљаде људи, аустријске власти нуде Вешовићу знатну суму новца и обећају му леп положај ако се преда властима и буде вољан радити на стишавању страсти код народа. И збиља, то упали.

Вешовић се преда властима а другове остави у гори и одмах почне држати у појединим местима зборове, придикујући народу како су савезници напустили и упропастили Црну Гору, како се више ни у кога не треба надати, већ бити одан краљу Карлу и његовој мудрој влади. Једног пазарног дана, после одржаног таквог говора позове присутне да са њим кликну: „Живео Цар и Краљ Карло!“ И народ је трипут поновио те речи. Затим је са Аустријанцима предузео гоњење црногорских „одметника“. На специјалној мапи пуковника Лапбшћака, обележавао је својом руком места на којима комите пролазе из никшићког у колашински округ и та су места била толико сигурна, да су патроле на њима стално хватале комите.

Када је црногорско становништво видело да Вешовић помаже непријатељу, било је толико огорчено, да је једног дана на путу Подгорица—Цетиње, куда је овај ишао у „помирљивој акцији“, почела тући генерала мућковима, не зазирући ни мало од ћесарских војника који су га пратили. То огорчење прешло је и на комите, па су почели убијати по путевима жандарме и официре. Приликом саветовања о томе, како да се стане на пут тим нередима, Вешовић је предложио ово: „Попалите све куће на путу Подгорица—Никшић, па да видим 'ће ће се та поган онда крити!“

Пошто су аустријске власти похватале већи део одметника и интернирале све што је способно и здраво, интернирали су најзад и Вешовића — пошто им више није био потребан.

Лесковац је већ био и сам познат као човек кога оптужују за смрт многих наших људи за време окупације. Међутим, његове оптужбе против ђенерала Вешовића биле су тако несумњиве (извесно као и оптужбе против Лесковца) да је Вешовић одмах пензионисан.

Љут као рис Вешовић је пошао из Скопља претећи пред сведоцима: „Ја сам претендант на албански престо ако га не хтедне Есад-паша. Ако би он хтео, бићу му верни слуга!“ Вративши се у Црну Гору он је предузео најживљу акцију против данашњег стања. Преко италијанских официра у Медови ступио је у везу са бившим краљем Николом и, како тврде сведоци, скупио је најпокваренније људе у Смаилагића пољу код Колашина, где су се договорили да дигну устанак у Црној Гори. Главни напад је требао да буде од Боке Которске између Херцег Новог и Рисна, где је било много италијанске војске. Тај напад имао је да почне 3. октобра 1919. год. А да би побуњенике што више распалио, Вешовић им свечано објави, да краљ Никола чека са прикупљеном војском у Медови и да је Милош Меденица, бригадир, организовао за побуну целу Морачу и Ровце. Циљ ове побуне био је: поубијати официре, народне посланике, општинске председнике, представнике власти и све угледније људе који су за јединство па извршити преврат у Црној Гори.

Одмах после тог договора, Перута Вучелић „курир“ Вешовићев, преда нашој власти на Цетињу Вешовићево писмо, на италијанском језику, које је овај био по њему послао италијанском конзулу у Скадар. У том писму Вешовић је тражио од италијанске владе помоћ у новцу, муницији и војсци, како би што пре могао подићи устанак, јер му још једина жеља на срцу лежи да учини преврат у Црној Гори.

Вешовић је, изгледа, сазнао да је завера откривена и тада је покушао да умакне у Италију где га је, с једне стране, чекао Д'Анунцио а с друге стране повереници бившег краља Николе. Међутим, то му није пошло за руком, јер је одмах стражарно спроведен у Београд. Овде је, пошто је извршено саслушање над њим, пуштен слободно у варош док се истрага не заврши, али је и даље био под најстрожијим надзором. Видећи да се ствари окрену рђаво по њега, Вешовић се решио да бежи преко Румуније.

Истрагом је утврђено све што терети Вешовића. Он такође признаје све што је изнето против њега и што је утврђено сведоцима, али никако не признаје да је писао она писма на италијанском језику. Међутим, вештаци су утврдили да је то његов рукопис. Сведоци, пак, утврдили су да је број жртава у Црној Гори много већи но што је Лесковац представио.

Његови браниоци су на претресу, који је јутрос почео, др. Секуле Дрљевић, бивши министар бившег краља Николе и добро познати др Живко Топаловић“.

Вешовић је у београдском затвору провео 15 месеци, па је 11. фебруара 1921. године изведен пред суд.

Пошто је изашао из затвора сам је одштампао судски записник у Штампарији М. Млађана у Земуну.

По брошури „Ђенерал Вешовић пред судом“ судски процес у Београду текао је овако:

„Јавни претрес

Одржан 11. и 14. фебруара 1921. г. у Биоградском Првостепеном Суду противу ђенерала Вешовића, оптуженог због велеиздаје.

Предсједник расправног сената: г. Б. Дамјановић, судија; чланови: г. г. П. Туцаковић и М. Јовичић, судије, дјеловођа: С. В. Симић,

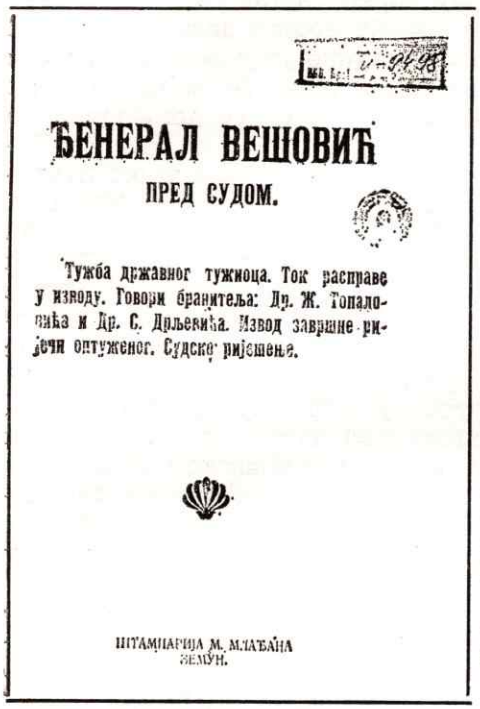
ЂЕНЕРАЛ ВЕШОВИЋ

ПРЕД СУДОМ.

Тужба државног тужиоца. Ток расправе у изводу. Говори бранитеља: Др. Ж. Топаловића и Др. С. Дрљевића. Извод завршне ријечи оптуженог. Судско рјешење.

ШТАМПАРИЈА М. МЛАЂАНА ЗЕМУН.

Насловна страна брошуре коју је Вешовић штампао у Земуну

Државни тужилац: г. Д. Бабић.

Бранитељи оптуженог: г. г. Др. Ж. Топаловић, адвокат у Биограду и Др. С. Дрљевић, адвокат у Земуну.

Већ у 8 сати су расправна дворана и ходници пред њом дупке пуни публике. У 8 1/2 сати предсједник наређује, да уведу оптуженога, отвара претрес и позива држ. тужиоца, да прочита тужбу.

Држ. тужилац: Господо,

Радомир Вешовић, ђенерал у пензији, писао је из Андријевице, у Црној Гори, писмо без датума и године, талијанском конзулу у Скадар. Писмо је на талијанском језику. У српском преводу гласи: „Велецијењени Господине, Потребно ми је знати:

а) Да ли у будуће може да постоји црногорско краљевство као независна држава:

б) Да ли могу да имам од краљевине Италије у даном случају какав ослон у муницији и оружју, особито у артиљерији и митраљезима?

ц) Да ли могу да имам с почетка за који мјесец ослон у новцу да узмогнем да платим његове чиновнике и да издржим трошкове трупа, с којима бих хтио да ослободим моју несретну земљу Црну Гору?

д) Да ли постоји црногорска влада у Паризу и да ли је призната од антантних власти и можете ли да ме ставите у везу са том црногорском владом?

Мој курир поручник пешадије г. Перута К. Вучељић дати ће у свему објашњења. Изволите ми повратити ово писмо по истом господину Вучељићу.

Молим Вас, да све ово држите у највећој тајности

Најоданији
В“

Вешовић је ово писмо предао г. Перути Вучељићу да га понесе у Скадар. Перута га је међутим предао владином повереник у Цетињу. Исказом г. Вучељића и налазом вјештака утврђено је да је горње писмо писао уистини Вешовић. Тиме је он починио дјело из тачке 89. к. з. јер је хтео одвојити Црну Гору од Краљевине С. Х. С. ради чега га оптужујем и тражим, да по истом закону буде кажњен.

Предсједник: Имате ли Вешовићу што тужби примјетити?

Вешовић: За сада, г. предсједниче, хоћу само да констатујем, да је у њој цитирано писмо фалсификат.

Предсједник: Писму, чију сте садржину чули, приложена је једна посјетница свједока Вучељића, на којој је с друге стране исписано Ваше име и презиме. Свједок тврди, да сте то Ви Вашом руком написали и предали му кад и писмо с налогом, да покаже талијанском конзулу. Да ли признајете?

Вешовић: Не признајем. Ја имам обичај, не имајући вазда код себе посјетнице, да своје име напишем на туђу посјетницу. Али на посјетницу свједока Вучељића никад се у мом животу нијесам потписао. Тврдим, да је он морао са нечије туђе посјетнице пренијети моје име и презиме на своју посјетницу. Има више начина, који то потпуно омогућавају у толиком степену да је апсолутно немогуће разликовати изворни рукопис од пренесеног. Ако дозвољавате ја ћу то одмах овдје пред Вама учинити на један врло једноставан начин, помоћу врелог куханог јајета.

У осталом за што бих ја писао моје име на његову посјетницу, кад је тачно, да талијански конзул у Скадру не познаје мој рукопис, ради чега та посјетница не би значила ништа; а ако конзул познаје мој рукопис, онда за што бих писао на посјетници, кад конзул већ добија писмо, за које свједок каже, да сам га ја писао? Ако дозвољавате г. предсједниче, рећи ћу сада неколико ријечи и о писму.

Предсједник: Можете, али будите кратки, јер ћете касније имати прилику, да кажете све што имате.

Вешовић: Кад су Аустро-Угарске трупе окупирале Црну Гору, њихова команда нашла је, да сигурност окупационих трупа захтијева уклањање из Црне Горе у унутрашњост Монархије црногорских официра и угледнијих политичких личности. И по мене је дошла једна патрола, да ме интернира. На путу од моје куће, која је подалеко од вароши, ја и официр ишли смо пред војницима. Иза, од прилике, 15 минута путовања он ме запита са ироничким осмејком: гди Вам је сабља г. генерале? Ја извадим револвер из џепа, за који наравно он није знао, и са ријечима: ево је, убијем га, и побегнем у шуму, која је на том мјесту у непосредној близини пута са обадвије стране. Благодарећи брзини и вјештом бјежању кроз шуму на завијутке и у правцу, који војници нијесу претпостављали, њихова пушчана паљба није успјела ни ранити ме. За 15 минута ја сам већ био потпуно ван опасности, добио сам могућност да сједнем, да се одморим и да мислим: шта сад?

Војници, изгубивши мене из вида, повратили су се мојој кући, тамо нашли мога брата, дипломираног правника на овдашњем универзитету, једног његовог друга и једног племенског капетана (среског начелника), моје двије дјевојчице и мога старога оца. Све су их спровели окружној команди у Колашину, односно тамошњем полицијском комесару Милошу Љесковцу. То је онај исти Љесковац, са којим Биоградски лист „Политика“ онако бестидно парадира пишући противу мене.

Прве тројицу сјутра дан су објесили, а старога ми оца са дјевојчицама спровели у логор интернираних у Мађарској. Све само то ја у шуми пар дана касније дознао, као и то, да је гувернерство на Цетињу публиковало путем „прогласа на народ", што сам ја учинио и обећало 50.000 круна у злату ономе, ко ме убије или омогући, да будем ухваћен.

Даљи мој живот у шуми, у којој сам остао годину и по дана, нећу да описујем, јер ви можете отприлике претпоставити, какав је живот хајдука. Напомињем само то да сам за то вријеме једанпут кушао, да пробјегнем кроз аустријски фронт у јужној Албанији, али нијесам успио и морао сам се опет повратити у црногорске планине. За то вријеме ја сам више пута слао писма, писана на талијанском језику, и адресирана, нека на команданта антантиних трупа на Балкану а нека на команданта талијанских трупа у Валони. Наравно ја никада нијесам могао дознати, да ли су та писма стизала и вјерујем да се многа од њих и данас налазе у рукама Арбанаса око Плава и Гусиња, преко којих сам их упућивао. Та писма била су скоро по садржини слична писму, које је тужба цитирала. Нека од њих, изузевши адресе и завршног става у ком се говори о Перути Вучељићу, мислим да су била чак истоветне садржине.

Ја тврдим, да је према једном од тих писама фалсификовано писмо, за које тужба тврди, да је моје.

Предсједник: Ја сам Вам рекао, да ћете касније добити прилику, да кажете све што имате и о писму и о другом. За сада рекните само у кратко ако нешто имате.

Вешовић: За сада немам ништа.

После ове Вешовићеве изјаве прешло се на извођење доказа. Прочитане су депеше, потом саслушан главни сведок Перута Вучељић, а онда прочитани записници са саслушања осталих сведока. На крају је прочитан и налаз вештака.

У завршној речи тужилац је остао при својим ранијим захтевима.

Адвокати генерала Вешовића др Живко Топаловић и др Секула Дрљевић[3] засновали су одбрану на аргументима формалне правне природе доказујући ненадлежност београдског суда и погрешне правне квалификације Вешовићевог дела.

У својој завршној речи генерал Вешовић је више говорио о збивањима у првом светском рату и разлозима који су га навели да се преда аустроугарским властима него о припремању устанка у Црној Гори после уједињења.

На крају, суд је донео решење:

---

[3] **Др Секуле Дрљевић у току првог светског рата био је присталица уједињења Црне Горе и Србије. После уједињења почео је да подржава сепаратисте и био један од оснивача федералистичке странке у Црној Гори. У току другог светског рата био је један од најистакнутијих сарадника окупатора и непријатеља народноослободилачке борбе, желећи да под италијанском окупацијом успостави независну Црну Гору.**

Поред Секуле Дрљевића међу сарадницима окупатора у току последњег рата, како пише Д. Вујовић („Уједињење Црне Горе и Србије"), нашла се и већина вођа зеленашког покрета, односно божићне побуне. Међу њима најистакнутији су били Крсто Поповић и Радојица Никчевић.

Међу окупаторским сарадницима у другом светском рату нашле су се и многе вође бјелашке странке, односно присталице уједињења из 1918. године.

„Да се оптужени Радомир Вешовић, ђенерал у пензији, за ово дело из II става члана 90 кривич. закона (које је амнестирано) као и по оптужењу за дело из члана 89. Крив. Зак. (које не постоји) пусти испод суда.

Да плати свој у притвору код Градског суда за Београд и Чукарицу учињени трошак 604,10 динара и код овога Суда колико по рачуну буде изнио.

Депозит од Вешовића Дбр. 457 у 700 Динара као и акције и ствари оптуженога примљене у рачуноводство овога суда Ст. Бр. 2.309 по акту бр. 15.707 приликом спровода од Градског суда за Београд и Чукарицу употребити на извршење овога решења, па ако што остане вратити оптуженоме Вешовићу као његову сопственост.

За тражење пуштања у слободу притвореног сина, као и за тражену непримљену пензију, повраћај конфискованога имања и накнаду штете нанесене радом органа државне власти, оптужени Вешовић упућује се на подизање особене тужбе код надлежних власти.

Инкриминовано писмо, као и изложену забелешку у нотесу, по извршењу решења уништити.

Решено у Првостепеном Суду за град Београд 14. фебруара 1921. год. бр. 2811 у Београду“ . . .

„Присутна публика, пише Вешовић, пропратила је рјешење са једногласним усклицима. Живио Суд! Касациони суд у Биограду одобрио је горње ријешење првостепеног Суда као 'на закону основано'.

Предајући горње јавности мислим да чиним своју дужност и према њој и према мојим пријатељима. Право је да дознаду због чега сам држан 15 мјесеци у затвору уз онолики тресак биоградске штампе — истиче на крају Вешовић“[4]

„Политикини“ извештаји са суђења, међутим, бацају нешто другачију слику и на сам процес и на чињенице које је суд утврдио.

Ево неких делова из обимног „Политикиног“ извештаја:

„Упитан да ли признаје „Нотес“ — „Дневник“ за свој и шта треба да значи пасус: „Једина ми је још нада да у Црној Гори учиним преврат“ Вешовић збуњено одговара да реч преврат не треба схватити буквално већ као покушај побољшања стања у Црној Гори. Што се тиче бекства, он вели да о томе не може бити говора, јер је он тада био још у слободи и према томе није имао разлога да бежи.“

Уз извештај са првог дана суђења „Политика“ доноси и делове из заплењеног дневника генерала Вешовића.

„Оптужени Радомир Вешовић водио је нарочити дневник из кога се може врло много видети о његовој акцији и његовим расположењима.

У свим тим белешкама писаним у текстовима и често са најситнијим појединостима избија дивљачка мржња на Србију и Србијан-

[4] **Генерал Радомир Вешовић једна је од најтрагичнијих личности новије црногорске историје. Био је један од најистакнутијих јунака и ратника у балканским ратовима. Његови ратни успеси посебно су запажени при освајању Метохије и нападу на Скадар.**

И данас, после близу седам деценија, готово је немогуће дати прецизан и јасан одговор шта је овог славног ратника одвело у издају у време аустроугарске окупације.

У једном периоду после првог светског рата бавио се политиком, али са мало успеха.

це. И било да помиње у њима председника владе Давидовића, било министра војног Хаџића, било ма ткога другог министра, официра, чиновника, Вешовић није штедљив почаствујући их епитетима, „лажов, дорћолски васпитаник“ итд. С друге стране, кад год помиње Црну Гору, он стално говори о својим људима, својим присталицама, о томе како у његовој руци стоји хоће ли тамо линути крв. У тим белешкама он такође изрично и својеручно пише о превратy који треба да изврши и о бекству за које је све припремљено.

Тако Вешовић у своме Дневнику још крајем јуна 1919. године од речи до речи каже:

„... Једина ми је још нада и излазак из ове ситуације ако успијем да учиним у Црној Гори преврат“ ...

А даље, на другом месту у Дневнику, пише:

„Револуција је неизбежна. Увјерен сам да ћу ја бити вођа масе народне која хоће да скине братски јарам с врата...“

Дневник се завршава око половине новембра 1919. године, Пошто је, како пише, ишао министру унутрашњих дела Прибићевићу, и неуспешно тражио још и „најмање 60 динара дневно преко пензије.“ Вешовић је записао ове, у своме Дневнику последње редове:

„Све ме ово уједило те сам још 10. овог дао изјаву у новине у Епоку и почео сам радити на бјекство. Већ сам нашао људе који ће ме превести што ће ме коштати хиљаду седамстотина динара. 13. овог пошљем један куфер робе у Скопље а са собом оставим само најнужније“.

Тим се Вешовићев Дневник завршава. Ови последњи редови писани су пред само бекство, када Вешовић није више ни имао времена за писање него је само гледао да бекство што успешније изведе. За чамац се био погодио са аласом Милом Костићем. У ноћи између 17. и 18. новембра сишао је са сином на Дунав, али пре него што ће ући у чамац, били су ухапшени“.

По писању „Политике“, такође, нешто је другачији закључак Суда.

На крају другог извештаја са суђења „Политика“ је написала:

„По свршеном ислеђењу суд је нашао да је постојање дела законским доказима утврђено;

Суд је стекао уверење да је писмо писано италијанском конзулу у Скадру, Вешовићево лично дело, поклањајући на тај начин пуну веру исказима сведока, а нарочито извештају Оделења за идентификацију. Поред тога, Суд је нашао да ово дело не треба подвести под члан 89 К. З., као што је то учинио државни тужилац, већ под други део члана 80 К. З.) који предвиђа казду до 5 година робије. Али како су Краљевим указом од 28. новембра 1920. године амнестирана сва велиздајничка предузећа у Црној Гори, то је суд решио да се оптужени ђенерал Вешовић пусти испод суђења али да плати све судске трошкове.

И тако је се, благодарећи једној срећној околности, спасао казамата један од највећих смутљиваца с којим држава има и даље да рачуна исто онако као са Саксом, Франком и осталом компанијом. Пријатељи Вешовићеви, којих истина на претресу није било много,

одушевљено су поздравили ово судско решење, а браниоци његови били су нарочито задовољни".

Иако је генерал Вешовић, пре свега захваљујући изузетној вештини адвоката, на београдском суду ослобођен одговорности и поред очигледне чињенице да је покушао да побегне, докази о плановима за подизање нове побуне у Црној Гори постоје. Чак, црногорска влада је ову акцију озбиљно припремала и у њу полагала велике наде. Стрпљиво су, на пример, прикупљани подаци о распореду војних снага у Црној Гори. Влада је, такође, слала своје агенте у Ријеку и Опатију, а Д'Анунцио и његове присталице су пожуривале црногорску владу да што пре оконча припреме за ову акцију. Јован Пламенац је 2. јуна 1920. године упутио Д'Анунцију и једно писмо, у којем се, између осталог, каже: „Са божјом помоћу, јаком вољом, неуморним радом и брзином акције, остваримо, у то сам увјерен, тријумф „свете ствари", како сте ви давно резимирали црногорско питање. Тим пре, јер црногорски народ чека са зебњом, али са надом, моменат када ће се ослободилачка застава Ријеке и наше, испреплетене лепршати на наше горде и непокретне планине. Ради тога да што је могуће пре почне припрема за долазак тог момента и одазивајући се жељама господина капетана Вентуре, шаљем у Ријеку Г. Г. инжењера Крста Мартиновића, капетана Милана Крљевића и правника Бошка Кривокапића".

Пламенац је Д'Анунцију доставио и пројекат за војну акцију у Боки Которској. Планом је предвиђено заједничко искрцавање црногорских и Д'Анунцијевих трупа у Боки, а затим њихов продор у Црну Гору.

Југословенској обавештајној служби ови планови нису промакли. Чак је штампа тих дана веома много писала о припремама за упад у Црну Гору. Тако, на пример, „Политика" у броју од 7. децембра 1919. године пише:

„У тренутку када је из Париза стигла вест, да смо потписали уговор о миру са Аустријом и са Бугарском, јавља се нов облак над нашом намученом земљом. У истом часу када се ликвидира ратно стање са два непријатеља, јавља се трећи непријатељ претећи да упадне у земљу, поремети мир и изазове потресе чије се последице не могу догледати.

Бивши црногорски краљ Никола је ишчезао из Париза. Његови агенти су још раније наговестили, да ће он једног дана са оружаним четама упасти да поново отме престо са којега га је народ свргнуо. Д'Анунцио је још пре три недеље наговестио да ће поћи да ослободи Црну Гору. И ако је икога било ко дотле није веровао да он ради у споразуму са највећим круговима Италије, и по њиховој команди, та његова „болећивост" према Црној Гори била је више него довољна да разбије сваку неверицу.

Пре недељу дана дошла је у Београд вест, да ће Италијани под изговором смењивања посаде довести нове трупе у Црну Гору. А синоћ је стигао телеграм да је у Бару искрцан један пук италијанске војске."

ОМЛАДИНСКА АКЦИЈА

Иако је план за подизање нове побуне у Црној Гори осујећен, па Крсто Поповић није успео да изазове немире већих размера, ипак се мир у Црну Гору није вратио. Одметници су се и даље множили у шумама. Не само да су животи људи били непрестано угрожени, већ су одметници постали реална опасност да уз помоћ црногорске емиграције могу изазвати крвопролиће какво је било оно у време божићне побуне.

Одметници нису имали подршку већине становништва, али су захваљујући рођачким и племенским везама и помоћи која је стизала из Италије успевали да се поред свих потера одрже у шумама.

Током лета 1919. године присталице уједињења добили су у борби против сепаратиста снажну подршку комуниста и радника. Ова подршка, додуше, постојала је још и у време одржавања Подгоричке скупштине, поготову од Јована Томашевића, али је сада добила јаснији облик. Како пише Нико Мартиновић у књизи „Раднички покрет у Црној Гори" комунисти су, чак, 1919. године покушали да у оквиру омладинских чета формирају посебне добровољачке јединице за борбу против одметника.[5]

Радничка организација се, такође, веома активно укључила у одбрану уједињења. Тако је, на пример, радничка организација из Ријеке Црнојевића, којом је руководио Марко Машановић, издала следеће саопштење:

„Радничка организација из Ријеке и околине, на својој скупштини одржаној 13. јула 1919. године, једногласно је усвојила слиједећу резолуцију:

1. Остајемо досљедни својој одлуци од 6. јула 1919. године по којој смо готови као засебна јединица борити се против сваког покушаја, који би ишао за тим да се покрајина Црна Гора одвоји од осталих југословенских покрајина.

2. Свима онима, који уносе забуну у наше редове с намјером да разоре нашу организацију, служећи се за то недозвољеним средствима, довикујемо: даље прсте од наших врата, да вас не приштину.

[5] Комунистичка партија Југославије је касније знатно изменила свој став према уједињењу Србије и Црне Горе.

Слика из Архива Црне Горе на Цетињу: група одметника

Они нијесу презали чак ни од тога да нашу организацију клеветају, називајући нас присталицама сепаратне Црне Горе. Колико је то безочност, јасно је свакоме ко познаје историју Божићне револуције.

3. Апелујемо на све неорганизоване раднике широм наше покрајине да се не дају заварати празним обећањима Николиних агената, који су само слијепо оруђе у рукама италијанских империјалиста, јер сепаратизам Црне Горе је злочин, који у првом реду и највише погађа радничку класу. Организованим друговима препоручујемо да чврсто стоје уз своје организације, како ће служити самима себи и својој Партији."

Крајем лета и почетком јесени црногорска омладина улази у озбиљнију политичку акцију, што знатно утиче на промене расположења међу становништвом. У многим крајевима Црне Горе омладина организује скупове на којима се усвајају резолуције против одметника и формирају војне јединице за борбу против њих. Извештај са једног од таквих зборова објавила је 27. септембра 1919. године. „Народна ријеч", орган независне демократске омладине:

„14. ов. мј. одржан је јавни збор у селу Озринићима, крај Никшића. На збору је било присутно 199 грађана.

Збор су сазвали међусобним договором неколико угледних сељака, како би тиме доказали својим домаћим одбјеглицама, да ултиматум, који им стављају, није потицао по иницијативи нити из пера којег чиновника или каква, што би они рекли „агента", већ из побуда самих сељака Озринића.

Пошто су се окупили и измијењали мисли, тада су својим домаћим одметницима упутили писмо следеће садржине:

„Мисји Николићу и капетану Бошку Ћетковићу са друштвом,

Ће буду.

Због вашега одметања у шуму претрпљели смо и до сада много и много моралне одговорности и материјалне штете.

Трпјели смо вас стога, што смо рачунали да вам нема повратка кућама без велике казне и одговорности за дигнуту пушку на своју браћу. Тешко нам се било наканити да вас оружаном руком прогонимо и да се досад ни чим не завађена браћа кољемо и крв и несрећу нашем потомству да остављамо, тим више што смо, као што је сваком познато, ми Озринићи имали ред и слогу тако да нам се завидјело, особито приликом последњег ропства у које се ни један Озринић није компромитовао ни окаљао.

Напротив, данас кад имамо тим да се поносимо, ми се стидимо и очима гледамо гдје се наша поштено зарађена имовина просипа и пљачка од вас и ваших присталица. Поодавно ово је све за нас било несносно, тим прије, што у народу звучи глас да су сви Озринићи бандити. Међутим, ви знате да је вас свега 24 у шуми и ваших бивших присталица има око 30 у затвору за злочине почињене приликом свога хајдуковања, а нас 238 домова, у којим има 1693 становника, нити смо са вама кад били, нити ћемо, не дао Бог. Напротив, кад би ви, неким чудом, довели вашега Краља Николу у Озриниће, ми би сви у шуму.

Данас дознајемо да су мјеродавни имали према вама толико милосрђа, да се слободно ових дана можете вратити својим кућама, и да се пружа прилика вашем злогласном вођи Мисји Николићу да своју шумску борбу претвори на хартији, и уколико буде могао да оправда свој поступак. Шта више да је дозвољено и оним шумарима, који су јавна насиља и зла чинили, да се могу путом суда и закона бранити и свој поступак правдати, ма да како чујемо, противу вас Озринића до сада таквих тужба и не постоји.

На велико наше изненађење чујемо да ви говорите, да ни под таквим условима нећете да се вратите, већ и даље мислите да ви хајдукујете и зла чините, а ми да за тај ваш прохтјев и лични ћеф: страхујемо, трпимо и пропадамо, чиме би себе довели до срамне капитулације, што ми нећемо и српска нам част не дозвољава то учинити.

Зато данас, из својих личних побуда, сви сакупљени Озринићи једногласно и најодлучније вам поручујемо:

Вратите се својим кућама, као што су се вратили: Жупљани, Пипери, Пјешивци, Требјешани и скоро сви други из овог округа из шуме, ваши бивши партијски шегрти, који данас мирно сједе код својих кућа, посјећавају вароши и јавне зборове и нико их не дира, о чему сте и сами увјерени.

Користите се овом добротом и моментом, који вас никада више западати неће, не може и не смије!

Не хтједнете ли учинити то, данашњи наш збор једногласно решава:

Све Озринићe и друге, који су се данас, у ово златно доба одметнули у шуму, за рачун бившег краља Николе, или ма из каквих других разлога, данас за свагда бришемо из сваке наше братске заједнице и оглашавамо: за своју небрађу, одроде и плаћене туђе измећаре, који за своје прљаве смјерове хоће да нас оцрне пред културним свијетом, опљачкају и оставе без свега, те ћемо од данас, такве изроде, ако не буде могуће на други начин, силом оружја сатирати и прогонити до њихове истраге.

Нећемо ни из каквих разлога дозволити да наше село остане жиг издајства, ни за чији интерес.

И, ако, као што сами знате, ово ми у свако доба можемо учинити, опет, из наведених разлога, ми вас као браћу, бар по крви, молимо и кумимо да се вратите својим кућама.

Мислим да ћете се на посљетку вратити, живи или мртви, чим смо ми устали противу вас, а ми смо то приморани учинити, поред реченог и стога, што по шумама јатачите са одбјеглим шпијунима, лупежима и од раније пропалим типовима, те се на рачун те ваше луде „политике“, сваким даном чине убојства поштених и мирних људи, и пљачка прави и сиромаши народ, тако да у варошима скоро ништа не долази, те су цијене животних намирница сваким даном све веће, а све на штету јадног сељака и сиромашног варошина.

Ако нијесте пљачкаши, разбојници и плаћени талијански агенти, вратите се, па начела, ако их у опште имате, исповиједајте путем дозвољених агитација, штампе итд. А ако мислите да ћете нас

терором натјерати да се одречемо наших српских идеала, у томе се грдно варате, јер сте за то сувише мали и јер нас ништа још није могло препаднути да са овог пута скренемо. Најспосље знадите и ово: да вас ми и као ратнике добро познајемо — шта сте и колико сте у том погледу тешки.

Да би вам ствар још јаснија била, ми вам данас шаљемо 12 наших Озринића, и то: Максима Раичевића, Мирка Ј. Лаловића, Нешка и Пиња Николића, Милана Ђукића, Николу и Ђура Јанушевиће, Шора Вукојевића, Драгоја Варајића, Баја С. Лалатовића, Секулу Зајовића и Мрдељу Ћетковића, као представнике свију повећих породица у Озринићима, који ће вам и поред овог писма казати у каквом ћете положају себе довести, ако не дођете.

Сљедују 199 својеручних потписа.

Неразумљиво је и необјашњиво било и до сада да Озринићи трпе та своја неколика отпадника, и да се баца љага на цијело племе, које је својим узорним примјером служило у читавом округу.

Ријеч је била да сви Озринићи, с малим изузетком, помажу шумске бандите, међутим из овог њиховог корака и објашњења види се шта их је руководило да се до сада не чује њихова ријеч.

Ми се радујемо оваквој свијести наших вриједних сељака, тврдо увјерени, да ће Озринићи одржати задану ријеч својим одбјеглицама, што би требало да послужи као примјер и осталим селима и племенима, из којих, макар колико мало, има ових изрода. Радујемо се и због тога, што је оваква прва одлучност пала у оним селима из којих су одроди прво почели бушкарати противу данашњег стања и уједињења и што је ова замисао дјело свјесног црногорског сељака, чија је бистрина и иначе призната."

Слични извештаји тадашњим новинама стизали су и из других крајева.

На овим зборовима изабрани су и делегати који су се састали на Цетињу 21. и 22. септембра 1919. године да се договоре о начину вођења даље акције против одметника. Црногорска омладина била је јединствена у ставу да се настави борба против противника уједињења, па је са скупа на Цетињу издато саопштење, које је у броју од 27. септембра објавила „Народна ријеч":

СА ЗБОРА ПРЕДСТАВНИКА ОМЛАДИН. ОРГАНИЗАЦИЈА.

Делегати омладинских организација ове покрајине, на својим састанцима на Цетињу 21. и 22 овог мјесеца, послије свестрано и најисцрпније испитаног стања у овом крају, констатују:

Да је, захваљујући једино досадањем методу толеранције, попустљивости, компромиса и неодређености, успјело и успијева једној незнатној шачици бандита — талијанских најамника — да у највећим мјестима доводи у питање личну и имовну безбједност.

Да се овоме злу једном за свагда стане на пут, збор омладинских делегата захтијева:

Да се тај метод замијени једним режимом праведне и строге

Извештај „Народне ријечи" о збору на Цетињу

„Делегати омладинских организација[6] ове покрајине, на својим састанцима на Цетињу 21. и 22. овог мјесеца, послије свестрано и најисцрпније испитаног стања у овом крају, констатују:

Да је, захваљујући једино досадањем методу толеранције, попустљивости, компромиса и неодређености, успјело и успијева једној незнатној шачици бандита — талијанских најамника — да у извјесним мјестима доводи у питање личну и имовну безбједност.

Да се овоме злу једном за свагда стане на пут збор омладинских делегата захтијева:

Да се тај метод замијени једним режимом праведне и строге одлучности, који једино може и народ ове покрајине заштитити од свих штетних потреса и смутња споља и изнутра;

Да краљ. Влада и делегација наше отаџбине у Паризу предузме све потребне мјере, да Талијани смјеста напусте нашу земљу, пошто је немогуће и даље подносити њихово дрско вријеђање и изазивање, као и свакодневне злочине, које врше лично или преко својих плаћеника.

Иначе, народ ове покрајине већ је доведен до те очајне одлуке, да сам раскрсти с дрским насртљивцима, које је прије 10 мјесеца дочекао као пријатеље и савезнике, који су се својим понашањем међу нама декларирали као отворени непријатељи наших народних идеала.

Збор омладинских делегата изјављује, такође, у име све омладине, да омладина и даље безусловно ставља на расположење сву своју снагу уједињеној отаџбини, желећи тиме одужити свој дуг браћи, чијим витешким подвизима и беспримјерним напорима и самопрегоријевању одаје братско признање.

Надаље, представници Омладине Црне Горе енергично протествују против италијанског терора, коме су изложена наша браћа на Јадранском Приморју и траже да савезници у име прокламованог начела самоопредјељења народа учине крај талијанској самовољи и освајачким намјерама против нашег народа, који је све жртвовао за општу савезничку ствар, с увјерењем да ће свачији рад и жртве бити праведно оцијењени и достојно награђени!“

После скупа на Цетињу омладинци су још одлучније кренули у акцију против одметника. Највише омладинских чета формирано је у крајевима где су одметници били најбројнији. У Цуцама су, на пример, организоване три омладинске чете: зањутска са 111 чланова, трешњевачка са 98 и малоцуцка са 164. У неким крајевима формирани су прави одреди од омладинаца и других присталица уједињења. Тако је у Црмници један одред у јачини од 1.150 људи од 23. јула до 5. августа организовано деловао против одметника.

[6] Нису сви они који су у то време називани омладинци по годинама били млади. Међу такозваним омладинцима било је и старијих, па чак и врло старих људи. Лакић Војводић је, на пример, имао 70 година, а бригадири Машан Божовић и Нико Пејановић око 60. Омладинцима су називани све присталице уједињења.

НОВА ОДМЕТАЊА

Naše svete žrtve.

† **POP KRSTO RADULOVIĆ,** biv. poslanik Velike Narodne Skupštine. — Noću između 4. i 5. ovog mjeseca, u 1 sat poslije pola noći, rupila je jedna grupica izdajnika, italijanaša, na kuću popa Krsta Radulovića. Ta grupica crne ruke, sa devizom da ubija naše narodne prvake, upućena na to od raskralja Nikole, plaćena italijanskim lirama, potražila je popa Krsta u dubokoj noćnoj tišini, kad je on spavao. U to doba zakucali su mu na vrata, probudili ga i, veleći da su omladinci iz Podgorice, da idu protiv bandita u Štitare, pozvali da im put pokaže, tvrdeći da tu blizu čeka cijela četa omladine. Pop je odmah ustao i izašao da dočeka i proprati omladinu. I banda razbojnička ubija ga mučki na pragu kuće njegova rođaka. Šest kuršuma nijesu ipak odmah oborili popa, koji se je latio revolvera onako smrtno ranjen i ispalio svih šest metaka. Ali uzalud, jer su razbojnici već bili umakli.

Poslije mučenja od 1½ sata izdahnuo je naš dobri pop, preporučivši u posljednjem času svojoj porodici: „Ne dozvolite da pravi stradaju sa moje pogibije. Ne tužite; ja zam se naživio; moja je smrt došla kada sam najvećma trebao, ali i kada će me najbolje zapaziti drugovi moji. Moja je pogibija časna, jer sam poginuo kao Srbin. A teško onome koje ustao protiv ostvarenog vjekovnog ideala Srbinovog: on je dobio ime izdajnika! Držite se!"

Pogibija popa Krsta Radulovića odjeknula je kao grom iz vedra neba, kao plameni mač. takla se srca organizovane omladine, iz sviju okolnih krajeva i plemena,

Саопштење „Народне ријечи" о погибији попа Крста Радуловића

Омладинска акција је утицала да се створи расположење против одметника у Црној Гори, али се мало ко од оних који су се налазили у шуми одазвао њиховим апелима и вратио кући. Чак, током читавог лета 1919. године готово није било дана да се негде није пролила крв и да се на црногорским гробљима нису могле видети сахране.

Одметници и даље нападају и убијају угледне присталице уједињења, па су листови који су у то време излазили у Црној Гори били пуни вести о погибијама и сахранама и некролога угледним људима. Само у броју од 20. августа 1919. године „Народна ријеч" на једној страни доноси ове вести:

„Ноћу између 4. и 5. овог мјесеца, у 1 сат послије пола ноћи, рупила је једна групица издајника, италијанаша, на кућу попа Крста Радуловића. Та групица црне руке, са девизом да убија наше народне прваке, упућена на то од раскраља Николе, плаћена италијанским лирама, потражила је попа Крста у дубокој ноћној тишини, кад је он спавао. У

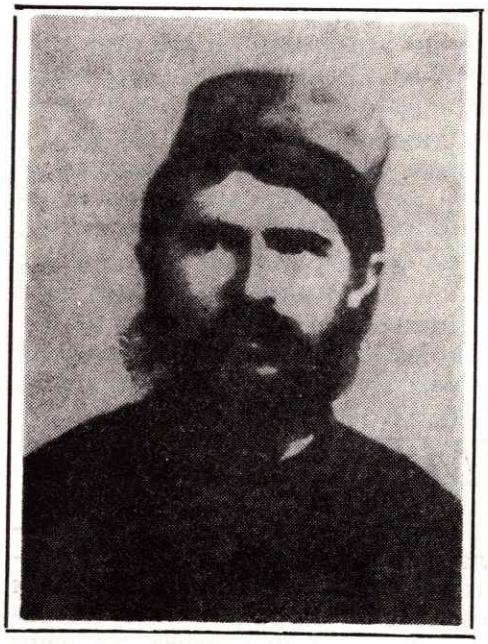

Погинуо од одметничке пушке: поп Крсто Радуловић, посланик Велике народне скупштине

то доба закуцали су му на врата, пробудили га и, велећи да су омладинци из Подгорице, да иду против бандита у Штитаре, позвали да им пут покаже, тврдећи да ту близу чека цијела чета омладине. Поп је одмах устао и изашао да дочека и испрати омладину. И банда разбојничка убија га мучки на прагу куће његова рођака. Шест куршума нијесу ипак одмах оборили попа, који се је латио револвера онако смртно рањен и испалио свих шест метака. Али узалуд, јер су разбојници већ били умакли.

Послије мучења од 1 сата издануо је наш добри поп, препоручивши у посљедњем часу својој породици: Не дозволите да прави страдају са моје погибије. Не тужите; ја сам се наживио; моја је смрт дошла када сам највећма требао, али и када ће ме најбоље запазити другови моји. Моја је погибија часна, јер сам погинуо као Србин. А тешко оном ко је устао против оствареног вјековног идеала Србиновог: он је добио име издајника! Држите се!

Погибија Попа Крста Радуловића одјекнула је као гром из ведра неба, као пламени мач такла се срца организоване омладине, из свију околних крајева и племена, што је јасан доказ хитан долазак омладине из Бјелопавлића, Подгорице, Спужа, Пипера, Љешкопоља, Новог-Села и загарачке омладине".

„19. ов. мј. погинуо је од разбојничке руке Ристо М. Чолаковић посланик Вел. Нар. Скупштине, врсни и угледни племеник рудински, кога на разбојнички начин нападоше и варварски убише изроди и отпадници свога народа!

Пок. Ристо био је човјек од угледа и утицаја у свом племену, слободоуман и прави искрени и одважни борац за слободу и право народа, човјек од карактера и поштења, па зато и вољен, поштован и цијењен од свакога ко га је познавао, а особито од својих племеника. Још од 1907. г. увијек се истицао у борби противу цетињске господаревине, тиранског режима ћупријског везира и његових јаничара, у борби у којој је, ето и свој живот дао!

Међу успоменама народних жртава за ослобођење и уједињење нашега народа, остаће свакако као једна од најсветлијих и успомена на покојног Риста Чолаковића!"

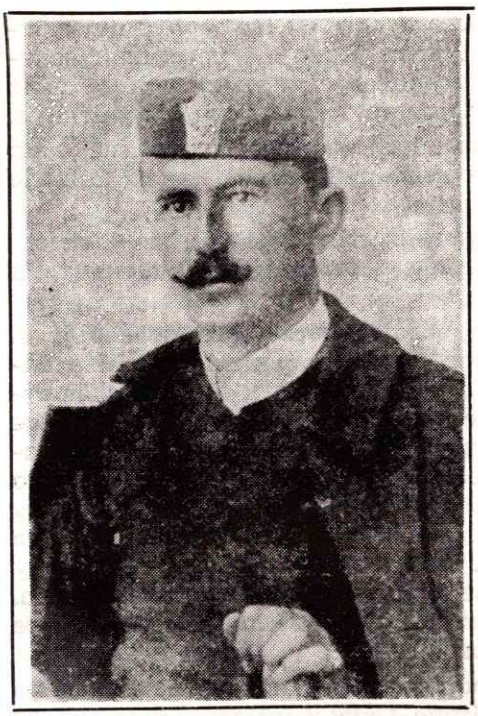

Жртва одметничке акције: Капетан Илија Мандић

„Јуче су на најсвечанији начин сахрањени Саво и Илија Мандићи, који су на подмукли начин пали од зликовачке руке неколико изрода и туђинских најамника на прагу вароши Цетиња. Многобројно грађанство, школе, представници власти испратили су их до вјечне куће уз .опијело мјесног свештенства и пјевачког друштва. Опростио се са храбро палим друговима Г. Милошевић, истичући да су положили своје животе у костурницу у којој почивају толики одлични синови нашег народа, у костурницу на којој се је подигла наша млада и снажна држава и да ће сваки свјестан син ових кршева ако буде требало положити у њу своје српске кости, по примјеру оних који су пали о прошлом Божићу, и оних који још непрестано падају у светој борби за очување народне части и гаранцију боље будућности цијелога нашега народа".

Током лета и јесени 1919. године акцију против одметника водиле су цивилне власти, док су мање војне јединице само по потреби прискакале у помоћ.

Да би одметницима прекинули везу са јатацима и онемогућили им опстанак у шуми, многи „зеленаши" су тих дана хапшени. Међу њима био је и Симо Живковић. О свом хапшењу он каже:

„Мене су заједно са оцем и братом једног дана ухапсили и везане су нас спровели на Чево код Стојана Поповића. Знало се да сам учествовао у побуни, оно о Божићу, па је ваљда неко пријавио да смо јатаци одметнички. Спроводило је 25 војника нас тројицу. Стојан Поповић имао је обичај да носи са собом једну батину, па богме да њоме и удари. Шћаше и нас добро закачит та батина да не би неког попа Вукотића. Уђе он код Стојана, па вели:

— Да ми Стојане дарујеш ову тројицу Цуца.

— Могу ти их даровати, ма неће пристат они њихови, — вели Стојан.

Попо њему вели:

— На правду божју су овдје дошли Стојане, а криви нијесу више но ја, прилика ми божјих.

После нас доведоше на Цетиње у затвор. Испитивали су нас о одметницима. Ја јесам био „зеленаш", али после побуне у шуму нијесам ишао, нити су одметници код мене долазили. После нас пустише".

Већ у ово време почеле су и освете које су одударале од уобичајених војничких или полицијских мера. Како су одметници почели да убијају угледније људе присталице уједињења, па и да пале њихове куће, „бјелаши“ су у знак освете палили куће одметника.

Међутим, такве мере појединих представника власти не само што нису дале резултате, већ су и неке присталице краља Николе који су остали код куће отерале у шуму.

Крајем лета оцену укупне ситуације у Црној Гори дао је повереник краљевске владе Иво Павићевић у интервјуу „Политици“, од 18. септембра.

„Стање у Црној Гори у опште задаје доста труда, рекао је г. Павићевић. Оно је тешко већ и због крајње сиромашног стања народа у томе крају, због ратом уништене имовине и привреде, порушених путова и велике оскудице у материјалним саобраћајним средствима, која се осјећа и у другим, богатијим и ближим покрајинама. Све то тешко је брзо довести у ред, јер, ето, још немамо мира. У почетку смо организовања државе, изгубили смо у рату много интелигенције и немамо довољно за рад способних снага, и та се оскудица нарочито осјећа у томе крају. Ипак политичко стање у Црној Гори много је боље, несравњено је боље но што се, намјерно, тенденциозно, представља у извјесним европским листовима. Она се постепено све више поправља и консолидује.

Истина је да има извјестан број одметника који се крију по планинским врлетним предјелима Црне Горе и отуда, с времена на вријеме, врше нападе ради насиља и пљачке. Планински и уопште врлетни терен Црне Горе веома је погодан за такву акцију. Један дио тих одметника заостао је још из времена окупације Црне Горе, и то је већином онај што је и тада живио од пљачкања мирнога становништва, усљед чега се није смио вратити кућама. Други дио вјештачки је створен, најмљен, нарочито у барском округу и преко тога округа, окупираног талијанским трупама, које тамо не признају нашу цивилну власт, он нас свима средствима омета у послу. Ти одметници, и једни и други, не представљају у ствари никога сем себе. Они су данас обични бандити, који живе од пљачке и средстава оних, који их са стране спремају, снабдијевају, оружају, плаћају и убацују на територију Црне Горе.

Присуство талијанских трупа у Сјеверној Албанији, Боки Которској и нарочито на једном дијелу територије Црне Горе (барски округ) гдје не постоји апсолутно никакав разлог за њихово бављење, ствара и омогућава акцију бандита на територији Црне Горе.

У потврду ових навода могао би навести многобројна факта о нелојалноме и непријатељскоме држању и раду Италијана у тим крајевима, почев од спречавања наше телеграфске и телефонске службе на нашим сопственим линијама, спречавања наше службе пругом жељезничком Вир Пазар—Бар и барским пристаништем на нашој сопственој територији, па до насилног извођења из цркве нашега свештеника, насилног одвођења наших грађана и убиства наших државних органа.

У потврду тога да наведем само неколико карактеристичних факата: На дан 20. јула ове године ухваћена је у Доброти (код Котора) једна дружина таквих наоружаних бандита, пребјеглих од потјере са територије Црне Горе. Ухапшена је код саме зграде и у згради гдје је тада становао италијански генерал, командант италијанских трупа у Боки Которској. Тај факт утврђен је извјештајима наше полицијске и војне власти у Котору. Доказ су за то и на томе мјесту ухваћени бандити, који се налазе у рукама наше војне власти. Предати су јој од стране и по наређењу тадашњег команданта савезничких трупа у Котору, генерал Таона.

Једновремено с тим, 22 и 23. јула убачен је преко барског округа, један већи број наоружаних бандита дубље на територији Црне Горе. Њихов пролаз спремљен је и извршен преко италијанских војних линија у поменутом округу. И тај факт утврђен је мјеродавним извјештајима наших полицијских и војних власти. Он је потврђен и исказима неколицине од тих ухваћених бандита на саслушањима код војне власти на Цетињу. Њиховим исказима утврђено је: да су прикупљени и спремљени у Италији; да су тамо одјевени војничком одјећом италијанском; да су плаћени и њихове старешине снабдијевене већим сумама новца; да су ноћу под стражом превезени до пристаништа италијанског; да су отуда преведени италијанским лађама и искрцани у барски округ; да су тамо прикривени наоружани од италијанских органа и ноћу убачени на територију Црне Горе. Они даље тврде, да су у Италији обманути да је народ у Црној Гори готов и да ће се одмах дићи на устанак, чим се они појаве, и да су зато били изненађени, кад су сами грађани на нашој територији, мјесто да стану уз њих, скочили против њих и живо их гонили. Италијанске трупе тамо — као што наведена факта тврде — у ствари су елеменат нереда.

Оне су тамо извор и утока бандита и њихове акције. Све то врши се тамо преко њих у очевидној намери, да би се на основу тога могли измишљати и ширити гласови о револуцији у Црној Гори. — Чим се италијанске трупе уклоне отуда, биће одмах у тим крајевима мир и одмах ће нестати те „револуције".

У Црној Гори не само да нема револуције и не само да та измишљена револуција није захватила цијелу земљу, већ напротив сам народ, по сопственој иницијативи, гони живо те италијанске и „Гошподареве" бандите, чим се гђе појаве. Али чим их он протјера из једнога краја, Италијани их — као што наведена факта тврде — одмах прихвате, прикрију, опет спреме и поново убаце на територију Црне Горе. Уосталом, против кога би се народ у Црној Гори дизао на устанак, противу кога би водио револуцију ако не противу себе сама? — Народ на територији Црне Горе то је, као што се зна, чист српски живаљ, а не некакав засебан црногорски народ, како га намјерно крсте непријатељи нашега народнога уједињења, и готово сав је наоружан.

На територији Црне Горе нема данас ни двадесет цивилних чиновника из Србије. Сви остали су из Црне Горе. Војска, што је има тамо у неколико мјеста, није апсолутно ни у каквом сукобу са масом

народа. Напротив, свуда је врло добро примљена и поједина мјеста отимају се да је добију у што већем броју. На територији су и три засебна батаљона редовне војске са територија Црне Горе. И кад би народ у Црној Гори, чија је храброст и отпорност тако добро позната, са садашњом организацијом чиновништва са саме територије, био у истини против стања које данас тамо влада, очевидно је да се то стање, противу његове воље, не би могло одржати ни неколико дана".

Одметника је ипак било више него што Павићевић каже, а почетком јесени су добили и појачања.

Пропаганда Јована Пламенца била је изузетно снажна. Тих дана је по Црној Гори кружила једна необична наредба Команде ловћенског одреда, чији је један примерак окружни начелник Цетиња упутио Зетској дивизијској области.

Одметници су убили и Крста Станишића, посланика Велике народне скупштине

Наредба је гласила:

„**Свим командирима** чета, водова и **милим ми војницима**. 23. ов. мј. примио сам радосну вијест од наше владе у Париз да је 2. септембра по новом календару наш претсједник владе министар Пламенац био примљен на конференцију мира те је на предлог пријатељске и савезне Италије као и по одобрењу Енглеске и Америке, а с пристанком свију великих сила ријешено: да се краљевини Црној Гори има додијелити Скадар са долином Дрима, стара Србија до Шар Планине, Новопазарски Санџак до Хумца, Читава Херцеговина, знатан дио са Сарајевом, дио Далмације до Неретве. Краљевству Хрватском: Доњи дио Босне, дио Далмације, дио Крањске до Љубљане, као и Словеначка. Шумадији: Срем, Бачка, дио Баната, Војводина и Македонија са излазом на Солун. Ове три државе за 10 година остаће самосталне, а тек се имају одлучити за уједињење по вољи народа. Овакав радосан глас саопштен је свим нашим јединицама."

Наравно, нити је постојао Ловћенски одред ни његова команда, али је ова наредба уз осталу пропаганду утицала да у шуме оду и неки до тада колебљиви „зеленаши". Из списа судова у Црној Гори који се чувају у Архиву на Цетињу може се видети да се знатан број присталица краља Николе после божићне побуне вратио кућама, а да су се потом одметнули у шуму управо у јесен 1919. године.

Охрабрени доласком нових људи одметничке вође су се још боље организовале. Они покушавају да одврате становништво Црне Горе од даље сарадње са властима. У многим крајевима, наиме, становништво је само организовало потере против одметника, па су одметници 15. септембра 1919. године, упутили овакав апел:

„Свим присталицама Србијанским, Чевским, Бјеличким и Цуцким.

Зар се још нијесте наситили што сте наше куће опалили и наше фамилије оставили без нигдје ништа него сте кренули да ни нама не дате станути на земљу ногом, тако ни становништву којега сте опљачкали све до голе коже. Ми Вас овим последњи пут позивамо да смјеста идете у своја мјеста.

Не шћенете ли то учинити задајемо Вам божју вјеру, ко год буде носио пушку и ишао за нама без разлике убијаћемо га, куће им палити, а робље клати, јер смо се доста и одвише клонили да не просипамо црногорску крв, а ви могуће је, да сте то наше уклањање приписивали нашој слабости, оставите нас ви на миру да се ми са Србијанцима и тим нашим домаћим изродима који вас на то наговарају, разрачунамо.

Ми се боримо за част отаџбине и нашу сигурну ствар о овом ћете брзо знати, јер се ми не боримо слијепо и главом у врећу, као што Вам кажују наши изроди.

Дакле, нека вјерује ко што хоће и нека ради како му се најбоље допада, а вас који идете у пљачку и пођеру опет савјетујемо оканите се свега тога јер вам је љепше. Ако пропустите вријеме и не оканите се још мало биће вам доцкан".

Пошто, наравно, овај апел одметника није имао никаквог одјека, одметници су предузели одлучније акције са намером да заплаше становништво. На путу између Цетиња и Чева код Ресне напали су један транспорт са храном у пратњи 16 војника. Посада жандармеријске станице из Ресне напала је одметнике, али је одметницима стигла помоћ од околних сељака. Жандармима је стигла помоћ добровољачка чета од 50 људи са Чева, па је врло оштра борба вођена читавог дана.

После жестоке борбе жандарми и добровољци били су принуђени да се повуку, јер су бројчано били слабији.

Овај успех одметници су искористили да упуте становништву још један апел у којем су поручили:

„Чевљанима и Бјелицама, Браћо!

Свети аманет наших предака и њихова шест вјековна мука част и понос наше витешке домовине, захтијевају да их сљедујемо и наше светиње бранимо од сваког ко би их покушао оскрнавити. Зато Вас позивамо и као брата свакојег молимо да сваки иде на своју страну кућама и обавља свој домаћи посао и оканите се туђих најамника и плаћеника. Ми се боримо са рушиоцима наших светиња и од њих штитимо јавну имовину и безбедност народну. Ми се боримо за част Црне Горе и народно право, па вас као браћу молимо, немојте слушати дегенерисане индивидуе, него хајте кућама и оканите се пођере и напада на нас.

Ми се боримо са издајницима, а ко би их од вас помогао на њега гријех и срам за проливену браћку крв. Знадите брзо ће доћи вријеме, кад ће се синови Црне Горе поносити више него икада, а издајницима срам на довјеки.

Браћки вас поздрављају усташи".

На овај апел одметника присталице уједињења су одговориле још једним својим позивом на предају који је као и претходни остао без одзива. На помолу је била још једна крвава драма попут оне божићне. Запретила је опасност да због пораста броја одметника њихове спорадичне акције прерасту у прави рат. Тако је, на пример, војна посада на Чеву растерана, а после тога су жандарми у паничном страху побегли. Са Чеве су одметници крајем септембра отишли према планини Ставору. Са њима су пошли становници села Томића и Микулића. Потере су их стигле код села Томића 24. септембра 1919. године. Дошло је до оштре борбе. У нападу на одметнике учествовало је 150 добровољаца, 10 жандарма и један вод војске. У току дана њима је у помоћ кренуо још један вод од 60 војника из састава II батаљона XIV пука. Одметници су, међутим, на време обавештени о доласку ове јединице, па су је пресрели на путу. Вод је био заробљен и разоружан. Одметници су заробили и две машинске пушке.

Добровољци, жандарми и војска нису у овом нападу били у стању да изађу на крај са одметницима, јер их је било веома много. Одметници су се, чак, осећали толико снажним да су издвојили једну групу од око 70 људи и упутили је према Ловћену. Ова група је 25. септембра напала војну посаду на Чекању.

Команда Зетске дивизијске области, иако се нерадо мешала у сукобе са одметницима, морала је овог пута да упути озбиљнију помоћ према Ставору. Према овој планини кренула су два одреда. У њиховом саставу налазили су се и жандарми и добровољци.

Одметници, међутим, нису хтели да прихвате борбу са јачим војним снагама, па су кренули према Цуцама. У том крају они су имали веома јако упориште међу становништвом. За њима је према Цуцама кренуо један одред војске помогнут добровољцима из Даниловграда, Никшића и Грахова.

Сукоб у Цуцама прерастао је у прави рат. Борбе су почеле 26. септембра и трајала све до 12. октобра. Између одметника и војске појачане добровољцима био је створен прави фронт. У борби је учествовало око 200 одметника којима су у помоћ притекли многи сељаци из овог краја, а нападало их је више од 500 војника, жандарма и добровољаца. Премоћ је била на страни војске, па су одметници полако почели да узмичу. Кад више нису били у стању да издрже отворену, фронталну борбу, поделили су се на мање групе и разбежали.

Ово није био једини случај да су одметници добијали помоћ од сељака. У цетињском крају у неким борбама одметницима су помагала читава села.

Пошто су разбијени на Ставору и у Цуцама одметници су касније избегавали фронталне борбе. Прешли су на герилски начин ратовања, нападали у мањим групама, а потом се повлачили у пла-

нине. Тако су на путу Грахово—Леденице разоружали 12 војника и заробили 9 кола. Одметници су почели да нападају и у северном делу Црне Горе, где их до тада није било.

Половином октобра активност одметника узима забрињавајуће размере. Појављивали су се готово свуда у групама од 50 до 60 људи. На Сумуњи је дошло до оштре борбе са одметницима 19. и 20. октобра. Одметници су разбијени, али је међу жандармима и војницима било 6 рањених и 3 мртва. После ове борбе одметници су се још боље организовали, па се кренули према Чеву. Напад на Чево био је веома снажан, па је са Цетиња браниоцима хитно упућено појачање од две чете војника са два митраљеза и стотину жандарма. Одметници су били приморани да одустану од фронталног напада на Чево, али су и наредних дана у мањим групама нападали војне и жандармеријске патроле.

У никшићком крају је те јесени кључало као у котлу. Пролаз ни једним путем није био сигуран, а борбе између одметника и жандарма биле су практично свакодневне. Најжешћа борба вођена је 23. октобра на Пресјеци. Сукоб између одметника и гонећег одреда био је тако силовит да је дошло до борбе прса у прса у којој су употребљени и бајонети. У овој борби учествовало је око 200 одметника, па је гонећи одред био приморан на повлачење.

Сердара Јагоша Радовића одметници су убили 1919. године

До сукоба је дошло и у Ровцима. У Ровца је дошло више одметничких група из разних крајева Црне Горе, али су они углавном до октобра били мирни. Ипак, пошто их је имало много, били су стална опасност у овом крају, па је војска у Колашину добила појачање од једног батаљона, а стигао је и један вод брдске батерије. Против ровачких одметника организована је велика акција. Одметници су пре почетка акције позвани на предају. Позив је уродио плодом, па се 150 одметника Булатовића вратило кућама, али их је ипак у шумама остало доста. Због тога су на њих кренуле потере са свих страна. Крваве борбе у Ровцима трајале су неколико дана. Против одметника употребљена је чак и артиљерија. Овако жесток напад ровачки одметници нису били у стању да издрже, па су се поделили у мање групе, пробили кроз обруч потера и склонили у шуме.

У новембру 1919. године сукоби са одметницима су постали још чешћи и још жешћи. Видећи да власти нису у стању да им се супротставе, придружили су им се опет многи до тада колебљиви присталице краља Николе. Одметници су готово свакодневно нападали и разоружавали жандармеријске станице. Јаке одметничке групе опет су се појавиле у Цуцама. Гонећи одреди уопште нису били у стању да са њима изађу на крај, па је у Цуце упућен пуковник Стојан Поповић са јачим војним јединицама.

Никшић је у новембру био потпуно угрожен, готово се нашао под опсадом одметника, па је овом граду упућена помоћ са Цетиња и из Подгорице. Одметници су код села Стубице у близини Никшића сачекали један одред, убили 5, ранили 7, а заробили 20 војника. Међу заробљеницима био је и командир. Никшићким одметницима стигли су у помоћ и други, тако да се у Стубици формирала права побуњеничка војска од неколико стотина људи. Иако су после пораза у Цуцама одметници избегавали фронталне борбе са потерама, код Никшића је опет дошло до отвореног сукоба, уствари правог рата. Борбе су почеле 29. новембра и трајале пуна три дана, а вођене су и северно од Никшића и око Хана Змајевића.

Иако их је било неколико стотина, одметници ипак нису успели да се одупру војсци, жандармерији и добровољцима, па су опет морали да одустану од борбе, да се поделе у мање групе и склоне у планине.

Крајем 1919. године мира није било ни у једном крају Црне Горе. У околини Ријеке Црнојевића појединачни мањи напади одметника били су свакодневни. У Црмници и крајевима око Бара и Улциња готово ни један транспорт није могао безбедно стићи на одредиште, а да га одметници не нападну. Жандарми су били принуђени да се затворе у станице, јер је готово свака патрола бивала нападнута. Одметници су, међутим, нападали и саме станице.

Крајем ове године одметници су се појавили и у крајевима који су потпуно били незаинтересовани за политичку борбу присталица уједињења и присталица краља Николе. Неки одметници, наиме, да би избегли свакодневне потере пребацили су се у околину Бијелог Поља, па су и тамо морале да се организују потере за њима.

Тако је одметничка акција добила размере какве је мало ко очекивао.

У другој половини децембра 1919. године дошло је и до још једног великог напада албанских племена. Из гарнизона у Подгорици 12. децембра побегао је мајор Војин Лазовић, до тада активни официр 3. батаљона 38. пешадијског пука. Он је војним властима био сумњив, па је добио решење за премештај ван Црне Горе. Међутим, успео је да побегне. Како у броју од 1. јануара 1920. године пише „Политика“, са собом је на превару повео стотинак регрута. Сељаци из Куча, Пипера, Бјелопавлића и Зете, кренули су у потеру за одбеглим мајором Лазовићем и регрутима. Мајор Лазовић је са једном мањом групом успео да побегне у Албанију, а сељаци су већину регрута похватали и вратили у подгорички гарнизон. Лазовић је, међутим, пише даље „Политика“, убрзо у сарадњи са албанским

племенима кренуо према Подгорици. У нападу на пограничну стражу убијена су два југословенска војника, 6 рањено, а неколико заробљено. Пошто су сломили отпор пограничне страже нападачи су кренули на Тузи. У одбрану ове варошице стигла је војска из Подгорице, а у помоћ су притекли и мештани из Куча. Борба је трајала пуна два дана, после чега је Лазовић са Албанцима био принуђен да се повуче. Нападачи су у овим борбама, како извештава „Политика", имали веома много губитака.

ВОЈНА АКЦИЈА

У јесен 1919. године запретила је озбиљна опасност да одметничке чете, које је Крсто Поповић успео да повеже и координира њихово дејство, прерасту у прави покрет за отцепљење Црне Горе од Србије и Југославије. Они су чак покушавали да створе утисак да су регуларна војска, а то је могло да има крупне политичке последице.

Према извештају министра војног Б. Јовановића који је упутио председнику Народног представништва др Дражи Павловићу, у црногорским шумама пред крај 1919. године налазило се између 800 и 900 одметника који су били организовани у чете од по 20 до 30 људи. Највише одметничких чета налазило се у Катунској и Никшићкој области, а нешто мање у барском крају, Ријечкој и Љешанској нахији и Ровцима. Вођа одметника Крсто Поповић дејствовао је у свом крају Цуцама и одатле руководио читавом одметничком акцијом.

Праву опасност од одметничке акције југословенска влада и врховна команда су изгледа схватиле тек крајем 1919. године када су се одметници у шумама намножили. О одметничкој организацији министар Јовановић у свом извештају, између осталог, каже:

„Одметничка акција имала је следеће циљеве:

а) да код становништва и у иностранству убије веру у новостворено стање и престави га као насилно створено.

б) да придобије што више присталица за промену режима и повратак бив. Краља Николе у Црну Гору.

Средства за постигнуће ових циљева била су:

а) стални и непрекидни напади по свима важнијим комуникацијама, на војне и државне у опште транспорте хране, муниције итд.

б) напади на поједина усамљена одељења војске, патроле, страже итд.

б) комбиновани напади противу појединих вароши и варошица (Цетиње, Никшић, Чево итд.)

И доиста таквом акцијом одметници су били успели, те је у месецу новембру 1919. године лична и имовна безбедност на најглавнијим комуникацијама била сведена на нули, а ауторитет државне власти готово није ни постојао.

Нико није био сигуран пошавши из Котора за Цетиње или из Никшића за Грахово, или из Подгорице за Никшић, да ће стићи куда је пошао. Одметници су у својој акцији били не само свирепи него и варвари, често гори од Арнаута. Тако су нашим рањеним војницима на Трубјелу, (пут Никшић—Грахово) вадили очи и мрцварили.

Колико је био спао ауторитет државних власти најбоље сведочи факат да је један од полицијских писара среза Чевског, (окр. цетињски) тражио и добио од вође једне разбојничке банде писмену дозволу да може слободно ићи по своме срезу.

Резултат овакве акције одметника био је, да је становништво нарочито у Чевској области (Катунски крај), у Никшићкој области, не само потпомагало, скривало и хранило одметнике, већ их је у појединим борбама и активно, с пушком у руци, помагало и борило се противу војске и жандармерије, заједно са одметницима учествовало у више пљачки и напада на разне транспорте.

Ван сваке сумње и многобројним доказима утврђено је да је сва одметничка акција руковођена из Италије, потпомагана материјалним средствима из те државе, а преко италијанских команданата у Котору, Бару, Вир-Пазару и Кастрату.

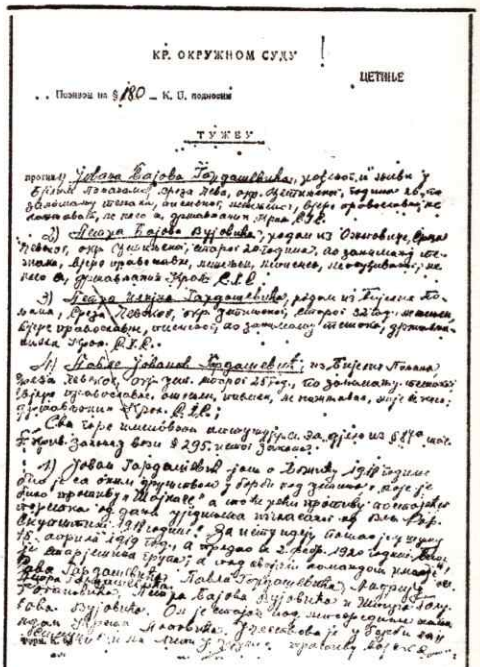

КР. ОКРУЖНОМ СУДУ

ЦЕТИЊЕ

Позивом на § 180 К. П. подносим

ТУЖБУ

Оригинал оптужнице чува се у Архиву на Цетињу

ОПТУЖНИЦЕ

У пролеће 1920. године, после великог успеха војске у борби са одметницима, против неких од њих државни тужилац је подигао оптужницу. У цетињском архиву налази се више таквих оптужница, од којих објављујемо неке, пошто су изванредне илустрације тих драматичних збивања.

1.

„КР. Окружном Суду

ЦЕТИЊЕ

Позивом на члан 80 К. П. подносим

Т У Ж Б У

против:

1. Јована Бајова Гардашевића, рођеног и живи у Бијелим Пољанама, среза Чева, окр. Цетињског, година 26, по занимању тежака, писменог, нежењеног, вјера православна, не кажњавата, не клео се, држављанин Краљ. С.Х.С.

2. Петра Бојова Вујовића, родом из Ожеговице, Среза Чевског, окрг. Цетињског, стара 20. година, по занимању тежака, вјере православне, нежењен, неписмен, неосуђиваног, не клео се, држављанин Краљ. С.Х.С.

2. Петра Илијина Гардашевића, родом из Бијелих Пољана, Среза Чевског, окр.

Цетињског, старог 32 год, не жењен, вјере православне, писменог, по занимању тежака, држављанина Краљ. С.Х.С.

4. Павле Јованов Гардашевић, из Бијелих Пољана, среза Чевског, окр. Цет. старог 25 год. по занимању тежака, вјера православна, ожењен, писмен, не кажњаван, није се клео, држављанин Краљ. С.Х.С. и

Сва горе именована оптужују се за дјело из члана 84 а тач. б. Крив. Закона у вези са чланом 295. истог закона.

1. Јован Гардашевић још о Божићу 1918. године био је са оним друштвом у борби код Цетиња, које је било противу „Шајкаче", а то ће рећи противу постојећег поретка од дана уједињења изгласаног од Скупштине 1918. године. За исту идеју пошао је у шуму 15. априла 1919. године. а предао се 2 фебр. 1920. године. Био је старјешина групе, а под својом командом имао је: Сава Гардашевића, Павла Гардашевића, Андрију Роганновића, Петра Бајова Вујовића и Шпира Голубова Вујовића. Он је стајао под непосредном командом Крста Поповића. Учествовао је у борби на Симуњи и на Липи у Цуцама противу војске и омладине. Примио је 1200 круна, од Крста Поповића.

2. Петар Бајов Вујовић као и Јован Гардашевић, пошао је у одметнике за исти циљ августа мјесеца 1919. год, а предао се 2. фебр. 1920. године. У борбама није учествовао, а примио је 500 круна од Крста Поповића.

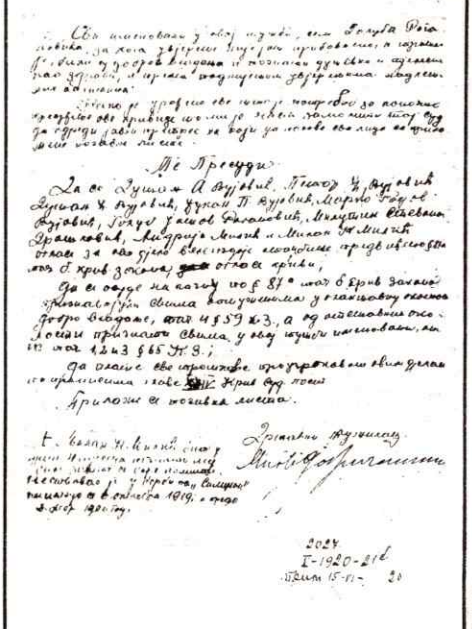

Овако мучна и тешка ситуација, резултат је углавном следећих узрока:

а) На Конференцији Мира још дефинитивно нерешено питање Црне Горе са Србијом. Околност, што је бивши Краљ Никола имао своје посланике код савезничких Држава и примио од ових Држава апанажу, којом је он спремао и убацивао разбојничке банде у Црној Гори и што му једну такву злочиначку радњу нико од наших савезника није спречавао.

б) Што становништво у Црној Гори није благовремено снабдевано храном те је народ у току ове зиме у томе погледу трпио. Народ је донекле био разочаран, јер се надао да ће његово вековно гладовање бити свршено извршеним уједињењем са Србијом.

б) Што нису биле организоване општинске власти којих ни данас стварно нема, док су старе племенске власти нестале. На такав начин народ је био без оне прве и народу најближе власти.

г) Народ је већито био необавештен о стварној ситуацији — није га имао ко упутити, јер у народ није нико ишао. Оно мало интелигенције нешто је отишло из Црне Горе, а нешто што је остало склонило се по варошима и варошицама. На такав начин непријатељски су агитатори вршљали и заводили народ како су хтели. А овде је становништво лако покретљиво, јако машта и није га тешко завести.

д) Најзад извештаји који су стизали са свију страна, а која се тајност није могла сачувати, како се из Италије спрема експедиција која ће упасти у Црну Гору и завести старо стање ствари, како ће ове потпомоћи Д'Анунције и на послетку вест о доласку бившег

краља у Скадар. Све је то имало свога утицаја на погоршање ситуације.

г) Најзад, чиновништво највећим делом недорасло за посао и углавном без ауторитета.

е) Жандармерија никаква и савршено неспособна да у првим зачецима одметничке акције ову сузбије.

Из свих ових наведених разлога и других, ситуација је у овој области, крајем новембра прошле године била у толикој мери тешка несношљива и опасна, да су само брзе јаке мере могле спасити ствар."

У оваквој ситуацији постало је јасно да жандармерија уз помоћ добровољаца омладинаца и сељака неће бити у стању да се обрачуна са одметницима. Због тога је команда Зетске дивизијске области добила наређење да преузме гоњење одметника и уништи њихову организацију.

О припремама за војну акцију против одметника министар Јовановић у извештају каже:

„По добијеним наређењима, да Команда ове Дивизијске области предузме акцију противу одметника и (мештана) О. Бр. 5112, и да што пре заведе ред и мир у Црној Гори ова је Команда поставила задатак: да се одметничка организација и њезина акција има пошто пото до идућег пролећа т.ј. пре него што гора озелени, апсолутно уништити, јер ако се пролеће дочека са 900 одметника у шуми, наступиће догађаји, чије се последице нијесу дале догледати.

С обзиром на тактику одметничке акције као и факат да један део становништва помаже храном одметнике и шпијунира покрете војске за рачун одметника, и известан број становништва и при-

3. Петар Илијин Гардашевић, одметнуо се 15 јуна 1919. год, предао се. 2. фебр. 1920. год. Одметнуо се за исти циљ као и Јован Гардашевић. Био је у борби око Цетиња у 1918. години о Божићу, противу постојећих власти. Примио је 1200 круна од Јована Гардашевића. Учествовао је у борбама на Симуњи и на Липу у Цуцама.

4. Павле Гардашевић одметнуо се концем маја мјесеца 1919. године, а предао се 2. фебр. 1920. године. Одметнуо се за исти циљ за који се борио његов рођак и старијешина Јован Гардашевић. Био је о Божићу у 1918. години у борбама код Цетиња за исту ствар. Примио је 1200 круна од Јована Гардашевића. Учествовао је у борбама на Симуњи и на Липи у Цуцама . . .

Оваквим својим поступком оптужени су учиниоци дјела велеиздаје, јер су како и сами признају, ишли на то, да се територија бив. Краљ. Црне Горе насилним путем одвоји од Краљ. С.Х.С. и ову прогласи сувереном државом, чиме су себи стварали кривицу предвиђену чланом 87. а тач. б. Крив Закон. и кривицу из главе XXX. Кривичног закона предвиђену и назначену чланом 295, истога закона . . .“

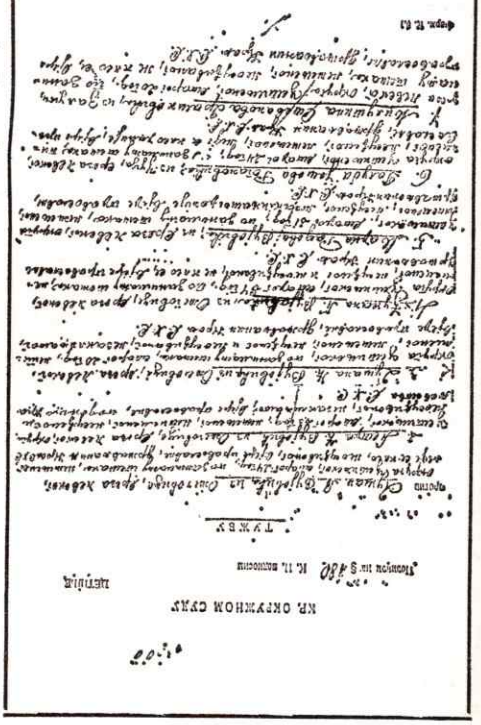

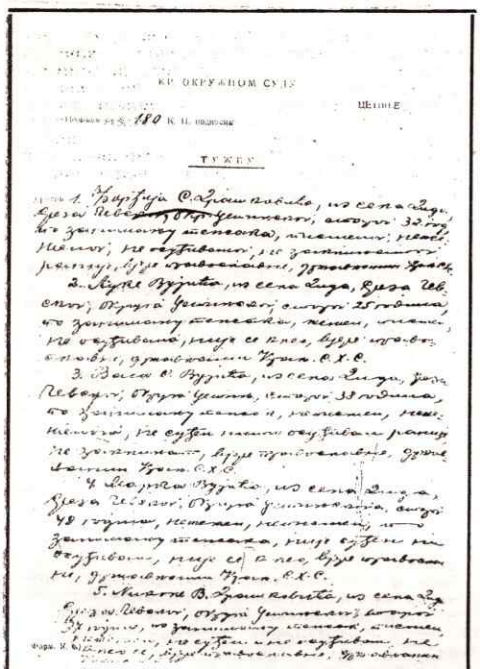

2.

„КР. Окружном Суду

ЦЕТИЊЕ

Позивом на члан 180 К.П. подносим

Т У Ж Б У

против:

1. Ђорђија С. Драшковића, из села Дуда, Среза Чевског, окр. Цетињског, старог 32 године, по занимању тежака, писменог, неожењеног, не осуђиваног, не заклињатог раније, вјере православне, држављанином Краљ. С.Х.С.

2. Луке Вујића, из села Дуда, Среза Чевског, округа Цетињског, стара 38 година, по занимању тежака, жењен, писмен, неосуђиван, није се клео, вјере православне, држављанин Краљ. С.Х.С.

3. Васа С. Вујића, из села Дуда, Среза Чевског, округа Цетињског, стара 38, година, по занимању тежак, неписмен, нежењеног, не суђен нити осуђиван раније, не заклињат, вјере плавославне, држављанин Краљ. С.Х.С.

4. Марка Вујића, из села Дуда, среза Чевског, округа Цетињског, старог 48 година, нежењен, неписмен, по занимању тежака, није суђен ни осуђиван, није се клео, вјере православне, држављанин Краљ. С.Х.С.

5. Николе В. Драшковића, из села Дуда, Среза Чевског, округа Цетињског, старог 37 година, по занимању тежак, писмен нежењен, несуђен и не осуђиван, није се клео, вјере православне држављанин Краљ. С.Х.С.

дружују се с временом на време одметницима и учествују у борби противу војске, постављена су следећа начела акције противу одметника:

а) Онемогућити физичку помоћ одметницима.

б) Онемогућити одметницима помоћ становништва у храни, склоништу и давању података о покретима појединих делова војске.

в) Тако осиљеним одметницима непрекидним гоњењима, онемогућити опстанак тј. побити, похватати или натерати на предају или бекство са ове територије.

Према томе израђен је следећи план рада:

1) Подељена је цела Дивизијска област на 14 мањих одметничких реона и постављен нарочити командант који ће овим руководити.

2) Гоњење одметника има се вршити дано-ноћно, непрекидно, једновремено по свима областима, крстарење са слабим оделењима и резервом у центру области. На такав начин одметницима је било физички немогуће да издрже 2—3 месеца, док смо ми наше делове смењивали. Тежња је била и да се одметници натерају да отворено приме борбу, што су они вечито избегавали.

3) Једновремено гоњењу одметника приступљено је интернирање, хапшење свих чланова одметничких породица, њихових јатака и свих оних, који су посредно или непосредно потпомагали одметничку акцију. Ова мера предузета је у споразуму са Повереником Краљевске владе на Цетињу.

4) Снага за гоњење одметника:

а) Трупе ове команде .

б) Жандармерија жандармеријског батаљона, кога је повереник Краљ. Владе на Цетињу ставио

привремено на расположење овој Команди.

в) Летеће чете. Осам оваквих чета формирано је крајем децембра прошле године, а на основу добровољне пријаве способних обвезника ове територије. Одело за ове чете добијено је од Министарства Војног и кредит од Министарства Унутрашњих Дела.

Груписање ове снаге извршено је обзиром на број одметничких банди у појединим областима. Највећа груписања трупа и појединих делова учињено је у Катунској и Никшићкој области."

Пре почетка ове опсежне акције против одметника повереник краљевске владе Иво Павићевић, одржао је састанак са представницима свих срезова и округа. Договорено је да се одметницима упути следећи апел:

„На дан прокламованога уједињења Црне Горе са Србијом, 26. новембра ове године, позвао сам изасланике из свију срезова и окружних вароши са територије Црне Горе. Са њима сам одржао неколико конференција о стању у Црној Гори и уопште. На основу изнетих њихових жеља и предлога и по мом нахођењу сагласили смо се: да се заблуделим синовима народа на овој територији, које је туђинска непријатељска пропаганда са стране завела, преварила, отргнула од својих домова и својих фамилија и који су услед тога као одметници одбегли у шуме и гудуре — да могућност да се, са што мање невоље и несреће и за њих лично, врате својим кућама и смире. Време у коме они то могу учинити јесте од данас до закључно 20. децембра ове године. под условима:

1) Да ће сви одметници без разлике, који се у наведеном року

6. Видака М. Вујића, из села Дуда, Среза Чевског, округа Цетињског, старог 36 година, неписменог, ожењеног, по занимању тежака, не осуђивана и не клео се раније, вјере православне држављанина Краљ. С.Х.С. Сви горе именовани окривљени су за дјела из члана 87 а тач. б. Крив. Закона, а Ђорђије Драшковић, још и за дјело разбојништва предвиђено у члану 237 Крив. Закона.

1. Дјело велеиздаје:

Ђорђије С. Драшковић одметнуо се 8. септембра, 1919. године, својевољно, да се бори за самосталност Црне Горе, за њену круну и барјак, те у овом циљу придружио се Душану Вуковићу и Драшковићу познатима агентима Нејеске владе и бив. Краља Николе, за које је познато да се боре за самосталност Црне Горе, одвајање исте од Краљ. С.Х.С. и проглашење Црне Горе сувереном државом и рестаурирањем на Црногорски престо бившег Краља Николу. Учествовао је у борбама у „Српском врху" противу војске и омладине, даље у „Грабу Цуцком". Био је у борби на „Вршањ" 17. јануара 1920. године, у којој је разоружао вод војника из друге чете другог батаљона XXIX пјешадијског пука. Војницима је скинуто одијело и одузето тако исто оружје и оружани прибор. Овом су приликом одузете и двије машинске пушке од војника.

Према извјештају Команде Зетске Див. области Ђ. О. Број 9374., од 3 маја т.ј. у овој борби погинуо је један војник а седам рањено. Ухваћен је у „Српском врху", 1. фебруара 1920 године.

Примио је 500 круна од Душана Вуковића и знао је, да је овај новац послан од владе црногорске. Изјавио је 14. маја на записнику: „и данас бих рад био, да Црна Гора буде самостална и да има свог краља, барјак и круну као прије што је било". Позната му је била наредба повјереника Краљ. Владе, којом се комити позивају на предају до 20. децембра 1919. године, па ипак није се предао, већ је силом ухваћен 1. фебр. 1920. год. у „Српском врху".

Учествовао је у борби о Божићу 1918. године око Цетиња, под командом Душана Вуковића за исти циљ. Добио је кабаницу са скинутих војника коју му је дао Душан Вуковић по свршетку борбе.

2. Лука Вујић, одметнуо се 15. септембра 1919. године, да се бори за самосталност Црне Горе, а противу Србијанаца и да диже народ на буну против реда и поретка у Црној Гори, јер: „дижући револуцију у земљи, учинићемо то, да докажемо Великим силама, да народ у Црној Гори није задовољан данашњим стањем у управи робијашкој. У томе циљу дошао је Вуковић (Душан) у Црну Гору, послат од црногорске владе". Учествовао је у борбама на „Српском врху" у „Грабу Цуцком". Био је у борби иа „Вршњу" 17. јан. 1920. године, као активни учесник. Примио је 500 круна од Душана Вуковића. Предати се није хтио раније и ако му је позната наредба Повјереника Краљ. Владе, већ је ухваћен. Био је у борби око Цетиња за исту ствар.

3. Васо Вујић, одметнуо се у шуму 11. септембра, 1919. године за то, да се бори за самосталност Црне Горе. Био је у бор-

бама као и Лука Вујовић. За вријеме борбе на „Вршњу“ био је на стражи. Позната му је наредба Повјереника Краља Владе, којом се позивају комити на предају, он се није предао већ је ухваћен на Српском Врху. Примио је 500 круна од Душана Вуковића.

4. Марко Вујић, одметнуо се 19. септембра 1919. године, како каже из бојазни пошто му је брат Никола Вујић од војске погинуо. Старјешина му је био Максим Драшковић. Учествовао је у борби на „Симуњи“ противу војске и омладине, и на „Вршњу“ кад је војска разоружана, и био је на стражи. Примио је 500 круна од Душана Вуковића. О Божићу, 1918. године био је у борби око Цетиња под Командом Душана Вуковића за исту ствар. Познато му је било, да се комити боре за самосталност Црне Горе. Предао се сам.

5. Никола Драшковић, ухваћен од комита у мјесецу нове. 1919. године око Аранђелова-дана како сам каже. Доцније се није смио вратити и предати властима. За вријеме борбе на „Вршњу“ био је на стражи са Ђорђијом Драшковићем. Новац није примио. Сам се предао 5. фебруара 1920. године, пуковнику Поповићу на Чеву.

6. Видак Вујић, одметнуо се у шуму 8. септембра 1919. године, својевољно, да се бори противу стања и поретка у земљи, а за самосталност Црне Горе и повратак Краља Николе у Црну Гору. Учествовао је у борби у „Српском Врху“ прошле године и на „Грабу Цуцком“ и у борби на „Вршњу“ 17. јануара 1920. године.

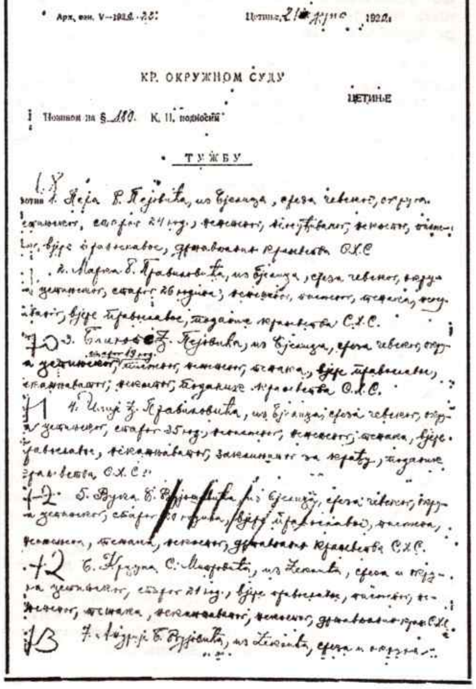
Арх. ... V—1920.-20:

Цетиње, 21 ... јуна 1920.

КР. ОКРУЖНОМ СУДУ

ЦЕТИЊЕ

Позивом на § 180. К. П. подносим

ТУЖБУ

предаду сами властима, бити човечно третирани и да се ни на једном неће извршити смртна казна.

2) Да ће све они, за које се утврди, да лично нису извршили никакво убиство и паљевину, већ су обманути пошли за својим вођама, бити одмах пуштени својим кућама и неће бити суђени, али под условима, да ће им се накнадно судити и за досадашња дела, ако у будуће буду учинили какав злочин против јавног поретка.

3) Да ће се и са вођама одметника, за које се докаже, да су учинили какво теже злочинство, убиство или паљевину, поступити благо у границама закона, и да ће им предаја властима врло много олакшати судбину.

4) Да ће се, на случај брзога и повољног окончања свега наведенога, донети накнадно повољна одлука за накнаде почињених штета услед одметничке акције мирним и лојалним грађанима на овој територији.

Позив овај последња је опомена и последњи рок обманутим и заблуделим одметницима, да се врате своме народу. Упућујем га из разлога човечности и целисходности. У случају ако и ова мера не буде дала жељене резултате, представници народа са целе територије изјавили су готовост и жељу, да ће и сам народ са органима власти одмах по истеку наведенога рока предузети на целој територији најживљу акцију и да ће остатак одметника, који се не буду у наведеном року предали, у најкраћем року похватати или уништити.

До наведенога рока власти ће независно од овог у свему поступати по моме наређењу П. Бр. 7108. од 25. октобра ове године и

другим наредбама издатим о јавној безбедности.

Препоручујем Начелству да ово наређење најхитније обзнани и са свима органима власти на својој територији у свему изврши.

О пријему овога наређења нека ме Начелство одмах овим путем извести.

Повереник Краљ. Владе,
Ив. П. Павићевић"

Позив на предају остао је без резултата. Чак, одметници су 9. децембра у Цуцама одржали збор и донели резолуцију којом позив на предају одбијају.

Шта се потом догађало најбоље се види из извештаја министра Јовановића:

„АКЦИЈА МЕСЕЦА ДЕЦЕМБРА 1919 ГОДИНЕ.

Главни моменти одметничке акције следећи су:

а) Покушај напада на Цетиње 1. децембра увече, снага одметника око 80—100 људи.

б) Покушај напада на Никшић крајем новембра и почетком децембра, снага одметника 150—200 људи.

в) Бекство мајора Војина Лазовића у половини децембра и покушај да побуни Куче.

г) 28. децембра напад на нов гранични фронт југо-источно од Подгорице.

Напад извршен од стране 400—500 Арнаута, са нешто избеглих одметника, а из позадине напад су извршили Хоти и Груди, два арбанашка племена са наше територије. У нападу учествовао и одбјегли мајор Војин Лазовић.

д) У исто време у Никшићком крају у Моракову (југо-источно од Никшића) концентрисало се је око 250—300 одметника (у коме је броју било вероватно и мештана) и припремали се за напад, но бла-

3.

„КР. ОКРУЖНОМ СУДУ

ЦЕТИЊЕ

Позивом на члан 180 К.П. подносим

Т У Ж Б У

Против:

1. Душана П. Вујовића, из Ожеговице, среза чевског, округа цетињског, старог 24. године, по занимању тежака, нежењеног, није се клео, неосуђиваног, вјере православне, држављанин Краљ. С.Х.С.

2. Петра Ђ. Вујовића, из Ожеговице, среза чевског, округа цетињског, старог 23 године, нежењеног, неписменог, несуђеног и неосуђиваног, незаклињатог, вјере православне, држављанин Краљев. С.Х.С.

3. Душана Ђ. Вујовића из Ожеговице, среза чевског, округа цетињског, по занимању тежака, старог 20 година, нежењеног, неписменог, несуђеног и неосуђиваног, незаклињатог, вјере православне, држављанин Краљ. С.Х.С.

4. Ђукана П. Вујовића, из Ожеговице, среза чевског, округа цетињског, старог 24. године, по занимању тежака, неписменог, несуђеног и неосуђиваног, не клео се, вјере православне, држављанин Краљ. С.Х.С.

5. Марка Радова Вујовића, из Среза чевског, округа цетињског, стара 21 годину, по занимању тежака, нежењеног, писменог, несуђеног, незаклињатог раније, вјере православне, држављанин, Краљ. С.Х.С.

6. Голуба Јошова Рогановића, из Цуца, Среза Чевског, округа цетињског, старог 24 године, занимање тежак, писменог, несуђеног, нежењеног, није се клео раније, вјере православне, држављанина Краљ. Ср.Х.С.

7. Милутина Стеванова Драшковића, из Заљути, среза Чевског, округа Цетињског, старог 20 година, по занимању тежака, нежењеног, несуђиваног, не клео се, вјере православне држављанин Краљ. С.Х.С.

8. Андрије Милића, из Бјелица, среза чевског, округа цетињског, бившег противника кандидата начелства округа беранског, старог 26 година, писменог, ожењеног, несуђеног и неосуђиваног раније, вјере православне, државаљнина Краљ. С.Х.С.

9. Милана К. Милића, из Бјелица, среза чевског, округа цетињског, старог 27. година, писменог, ожењеног, по занимању тежака, прије несуђеног и неосуђиваног, незаклињатог раније, вјере православне, држављанин Краљ. С.Х.С.

Сви горе именовани оптужују се зато, што су својевољно одметнули се, да се боре за одвајање територије бивше краљевине Црне Горе од краљевства С.Х.С. и ову прогласе сувереном државом, чиме су себи створили кривицу предвиђену по члану 87. тач. б. Крив. Закона.

Душан Вујовић одметнуо се 21. септембра 1919. године, а предао се 2. фебруара 1920. Одметнуо се да се бори за самосталност Црне Горе и повратак Краља Николе на Црногорски престо, а Црна Гора да се одвоји од краљевства Срба, Хрвата и Словенаца и прогласи Сувереном државом. Учествовао у демонстрацији против војске на Чеву, онога дана кад је била борба на Симуњи, између војске и комита.

Примио 500 круна од Маја Вујовића, под чијом је командом био за вријеме свога одметништва. Није му била позната наредба Повјереника Краљ. Владе којом се бандити позивају на предају. Сам се предао.

Петар Ђ. Вујовић, одметнуо се 15 августа 1919. године а предао се 2. фебруара 1920, примио је 500 круна, одметнуо се за исти циљ за који и Душан Вујовић. У осталом у свему као Душан Вујовић.

Душан, Ђ. Вујовић одметнуо се септембра мјесеца 1919. године, а предао се 2. фебруара 1920. године. Примио је 500 круна, био је у групи Маја Вујовића за вријеме борбе у Симуњи, вршио је демонстрацију противу војске на Чеву.

Ђукан Вујовић, одметнио се мјесеца августа 1919. године, а предао се 2. фебруара 1920. године. Примио је 1000 круна од Маја Вујовића, у чијој је групи био. Био је у борби у којој је разоружано 60 војника и свучено. Кад је била борба на Симуњу, вршио је демонстрацију противу војске на Чеву. Није му позната наредба Повереника Краљ. Владе, којом се бандити позивају на предају.

Марко Радов Вујовић одметнуо се 23. окт. 1919. године, а предао се 2. фебруара 1920. године, није у борбама учествовао. Био је у групу Маја Вујовића за вријеме свога одметништва. Знао је зашто се бандити боре. Био је у борбу о Божићу, 1918. за исти се циљ и борио за који је пошао у шуму. Није знао за наредбу повјереника Краља Владе, којом се бандити позивају на предају.

Голуб Рогановић одметнуо се 8. септембра 1919. године, а предао се 2. фебруара 1920. Учествовао у борбама на Симуњи и на Липи у Цуцама. Старешина му је Јован Гардашевић. Примио је 500 круна. Борио се за самосталност Црне Горе и повратак краља Николе на Црногорски престо. Позната му је наредба Повјереника Краља Владе којом се комити позивају на предају, па ипак се предао 2. фебруара 1920.

Милутин Драшковић одметнуо се 1. новембра 1919. године, а предао се 2. фебруара 1920. Није примио новац. Био је у једној борби на Пјешивицама, коју је предводио Јован Николић. Одметнуо се да се бори за самосталност Црне Горе. Није му била позната наредба, којом се комити позивају на предају. Предао се сам.

Андрија Милић, одметнуо се 23. септембра 1919. године, а предао се 23. јануара 1920. Одметнуо се јер је био отпуштен из службе из Окружног Начелства у Беранима, гдје је био као практикант. Каже, није био у борбама, нити је новац примао. Није му била позната наредба говремено с наше стране нападнути и растурени.

ђ) Крајем децембра разбојничка дружина Распоповића напада лађу „Скадар" на Бојани, кад је ишла из Плавнице носећи брашно за становништво и војску. Шлеп уз лађу опљачкан; лађа се вратила у Бар.

е) У Цуцама (западно од Чева) крајем децембра групишу се око 150—200 одметника.

У опште акција одметника у месецу децембру достигла је врхунац по интезивности и по величини на једно место примљених одметника. Између појединих догађаја има узрочне везе и извјесног јединства у раду на пр. наведено под г.) и д.). Уопште, одметници су у овоме месецу чинили крајње и највеће напоре у циљу дизања народа на буну, што ако се доведе у везу са авизирањем доласка бившег Краља Николе у Скадар може се сматрати, да је се бивши Краљ заједно са овим његовим разбојницима надао решењу у овом месецу и његовом уласку у Црну Гору.

Наша акција противу одметника у овоме месецу састојала се у следећем раду:

а) Настављено је најенергичније гоњење у Никшићкој и Чевској области, нарочито у Цуцама, — два тежишта одметничке акције где је знатан број становништва потпомагао одметнике.

б) Приступљено је хапшењу свих одметничких породица, јатака и њихових породица, као и свих оних који су потпомагали одметнике. Прекинуто је издавање хране на апровизационо помагалиште становништва из оних општина које су потпомагали одметнике.

г) Забрањено је свако удаљавање од куће свом становништву

оних општина у којима су одметници налазили ослонац.

Предузете акције и мере дале су следеће резултате:

Крајем децембра одметници почињу да постепено губе иницијативу у раду; Престали су нападати по комуникацијама. А у никшићком крају извесан број одметника, побијен, ухваћен а било је и случајева предаје. Исто тако похватан је известан број раније одбеглих војника из никшићког батаљона.

Сви напред наведени покушаји озбиљних напада сконцентрисаних одметника, како с поља, тако у унутрашњости ове Дивизијске области остали су безуспешни брзим и неуморним интервенисањем наших трупа.

Поред тога у другој половини децембра завршене су све припреме око формирања летећих чета, тако је у јануару исте године отпочело једновремено и опште гоњење одметника на целој дивизијској области".

Жестоки сукоби настављени су и у јануару 1920. године. У извештају Б. Јовановића се каже:

„Првих дана месеца јануара отпочето је једновремено гоњење одметника по целој дивизијској области, поред оног ранијег свршеног у прошлом месецу у никшићкој и чевској области.

8 летећих чета распоређене су по појединим областима поред група већ раније ангажовани. Главно груписање летећих чета извршено је у Никшићкој и Катунској области.

Главни моменти одметничке акције у овом месецу били су ови:

1) Појава јаке одметничке групе под вођењем Сава Распоповића, а у близини самог Бара у прву половину јануара. Одметници су бр-

Повјереника Краљев. Владе, којом се бандити позивају на предају. Предао се сам. Оваквим својим поступком именовани у тужби учили су дјела из става 87 а, тач. б. крив. зак. и створили себи кривице по истом законском пропису . . .“

4.

„28. априла 1920. г.

КРАЉЕВСКОМ ОКРУЖНОМ СУДУ
ЦЕТИЊЕ

Иследни одбор Окружног Суда на Цетињу у смислу члана 180. Крив. Суд. поступка подноси томе суду

Т У Ж Б У

Против:

1. Милоша Раичевића, из Загарача, стар 26 година, нежењен, не осуђиван, не клео се, писмен, поданик Краљ. С.Х.С., по занимању земљорадник.

2. Радована Раичевића, из Загарача, стар 24 године, писмен, нежењен, не осуђиван, није се клео, по занимању земљорадник, вјере православне, поданик Краљ. С.Х.С.

3. Јована Раичевића, из Загарача, стар 33 године, писмен, отац троје дјеце, по занимању земљорадник, не осуђиван, не клео се, вјере православне, поданик Краљ. С.Х.С.

4. Андрије Раичевића, стар 26 година, нежењен, неосуђиван, не клео се, писмен, по занимању земљорадник, вјере православне, поданик Краљ. С.Х.С. и

5. Новице Раичевића, из Загарача, стар 34 године, удовац, писмен, по занимању

земљорадник, није суђен нити осуђиван, није се клео, вјере православне, поданик Краљ С.Х.С.*

Напријед именовани оптужују се за дјело из члана 87 а тач. Б. Крив. Закона, зато што су пошли у шуму као бандити почетком мјесеца октобра 1919. године, а предали се властима 22. децембра 1920. године.

Милош Раичевић с друштвом био је учесник у божићној револуцији код Цетиња 1918. године, као борац с пушком у руци у друштву оних Црногораца, који су хтјели још тада да одвоје Црну Гору од осталог Краљевства С.Х.С. које је јединство Црне Горе са Србијом, а преко ове са Југославијом изгласала Црногорска Велика Народна Скупштина, као највећа и једина суверена власт тада у Црној Гори, одлукама својим донесеним у својим сједницама у времену од 13—17 новембра 1918. године, тиме што ће Црну Гору прогласити независном и сувереном државом.

Пошто им ова борба није успјела за руком Раичевићи су се вратили својим кућама, гдје су остали све до октобра 1919. године, када су се дигли са оружјем и пошли у шуму као бандити гдје су остали, све до своје предаје властима 1920. године, 22. јануара.

За вријеме својега бављења у шуми састајали су се са комитима, а старијешина им је био Никола Радуновић, који је дошао из Италије са још 130 Црногораца, да дижу народ Црногорски на буну против власти и постојећег поретка.

Према извјештају надлежних Општина Загарачке и до сада прикупљеним подацима није се утврдило, да су били у борбама, пљачкали, на војне транспорте, као ни то, да су вршили каква насиља.

Према овоме учинили су дјело одметништва предвиђено у казнено по члану 87 а тач. б. Крив Закона . . .“

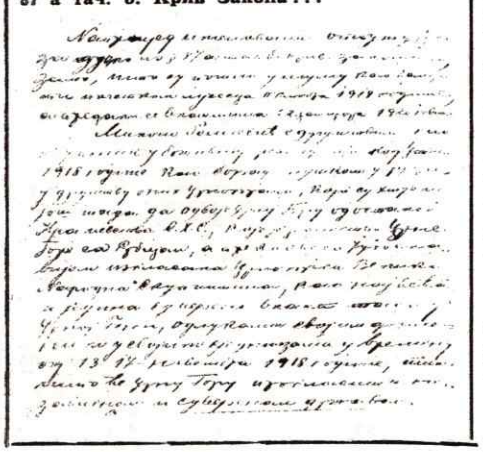

* **Под појмовима „не клео се“ и „незаклињат“ не мисли се на полагање заклетве краљу Петру Карађорђевићу, већ на заклињање на суду.**

зо разбијени, отет им је један митраљез ,а неколицина њих побијено, остали распуштени.

2) Непрестаним гоњењима истерани су одметници из разних скривених склоништа у Цуцама (северо-западно од Чева) а њих око 200 до 250 на броју натерани да приме борбу. Но, разбојници после дводневне борбе благодарећи страховитом планинском терену успевају да се ноћу, по групама извуку из обруча наших у којима су се налазили. Ово је био последњи и најјачи отпор, који су одметници у Цуцама дали. Са овим одметницима налазило се и више њихових вођа, а међу овима и њихов главни вођа бивши командир (мајор) Крсто Поповић. Покушај одметничких вођа да овога пута дигну уза се становништво пропао им је и од овога догађаја настаје нагло малаксавање одметничке акције.

У опште може се рећи да је месец јануар био пресудан у акцији против одметника. Постигнути су следећи резултати:

а) Притиском извршеним према јатацима и помагачима одметничким, одметници су у највећем броју били лишени помоћи коју им је један дио становништва указивао, те су се осетили усамљени;

б) Престало је оно раније повремено придруживање читавих села одметницима приликом појединих напада на војску и њене транспорте;

в) Одметници су уопште изгубили наду, да могу подићи народ на буну, што је њихов крајњи циљ био;

г) Услед дано-ноћног непрестаног гоњења на целој области једновремено код одметника се почиње осећати физички замор и морална клонулост.

Резултат рада у току месеца јануара био је следећи:

а) 4 одметника убијена, међу овима капетан Нејске Владе Драгиша Бојовић ,један од најчувенијих вођа Никшићког краја.

б) 30 одметника ухваћено;

в) 83 одметника натерано на предају; и

г) 30 војника Никшићког батаљона одбеглих из Команде под утицајем одметничких акција које похватано које се предало и доведено у команду.

Сем тога, као ваљан успех може се забележити: да у целом овом месецу нигде није било напада и пљачки на главним комуникацијама ове области".

Већ у јануару 1920. године црногорски одметници почињу да схватају да су препуштени сами себи, да су сва обећања која су добијали од краља Николе и владе у емиграцији била лажна. Расположење одметника добро илуструје писмо командира Пера Вуковића који је у јануару успео из Рованца да се пребаци до Медове. Он каже да је у Медову дошао као изасланик свих устаника, али се грдно разочарао. Због тога је послао рапорт влади и министру војном у којем захтева да се устаницима пружи озбиљнија помоћ: „Ако могу, а ако не могу, нека нам љуцки кажу, јер је обмана и празних обећања било доста".

У то време командир Петар Лекић дошао је из Гаете у Медову, па је позвао на договр неке од одметничких вођа. И закључци овог скупа говоре о клонулости одметника:

„1) Немогуће је ни у ком случају а тако исто не би било ни корисно подићи у унутрашњости на оружје некога од присташа наше идеје, изузев једино оних који

„Цетиње, 21. јун 1920.

КР. ОКРУЖНОМ СУДУ

ЦЕТИЊЕ

Позивом на члан 180. К.П. подносим

Т У Ж Б У

Против:

1. Пера В. Пејовића, из Бјелица, среза чевског, округа Цетињског, старог 24 године, нежењеног, неосуђиваног, неклетог, писменог, вјере православне, држављанин Краљев. С.Х.С.

2. Марка Б. Правиловића, из Бјелица, среза чевског, округа цетињског, старог 26. година, нежењеног, писменог, тежака, неосуђиваног, вјере православне поданика Краљев. С.Х.С.

3. Благоте Ђ. Пејовића, из Бјелица, среза чевског, округа цетињског, старог 19 година, писменог, нежењеног, тежака, вјере православне, некажњаваног, неклетог, поданик Краљев. С.Х.С.

4. Илије Ђ. Правиловића, из Бјелица, Среза Чевског, округа цетињског, старог 35 година, неписменог, нежењеног, тежака, вјере православне, некажњаватог, заклињатог, поданика Краљев.

5. Вука Б. Вујошевића, из Бјелица, Среза Чевског, округа цетињског, старог 20 година, вјере православне, писмена, неожењена, тежака, неклетог, држављанин краљевства СХС.

6. Крцуна С. Митровића, из Цеклића, среза и округа цетињског, старог 21 годину, вјере православне, писменог, нежењеног, тежака, некажњаватог, неклетог, држављанин Краљ. С.Х.С.

7. Андрије Б. Вујовића, из Цеклића, среза и округа цетињског, старог 35 година, писменог, морнара, осуђиваног, неклетог, вјере православне, држављанин Краљ. С.Х.С.

Тужени Перо Р. Пејовић, из Бјелица, одбјегао је у шуму 24. септембра 1919., а предао се сам 31. јануара 1920. кап. Ђоку Аврамовићу. Одменуо се у шуму и придружио се осталим бандитима, који су се борили за преврат постојећих стања, и са истим узео активног учешћа у борбама на Црном Врху и на Симуњи. Припадао је кругу Душана Вуковића код кога је примио 500 круна. Позната му је била наредба Повј. Краљ. Владе, којом се Комити позивају на предају.

Тужени Марко Р. Правиловић одметнуо се 21. нов. 1919. године, а предао се 31. јануара 1920. године. Био је одређен на рад у Котору, гдје је рад издржао 15 дана, па својевољно побјегао својој кући у Бјелице, а по наговору Радојице Никчевића одметнуо се шуму. Био је у борби на Грабу у Цуцама, познато му је било зашто се Комити боре. Није му била позната наредба повј. Краљ. Владе, којом се комити позивају на предају.

Тужени Благоје Ђ. Пејовић, одметнуо се 24. септе. 1919., а предао се 31. јануара 1920. године. Одметнуо се зато што му је Душан Вуковић и његово друштво казали, да ће ускоро доћи краљ Никола и Црногорска Влада у Црну Гору и да ће Црна Гора бити самостална, те је с пушком у руци устао да се бори за што скорије остварење самосталности Црне Горе. Био је на стражи за вријеме борбе, разоружања и свлачење војника у Томићима, а активно је учествовао у борби на Симуњи против војске и омладине. Примио је 500 круна од Душана Вуковића у чијему је кругу био.

Тужени Илија Ђ. Правиловић одметнуо се 30. окт. 1919. а предао се 31. јануара 1920. Био је у борби на Грабу у Цуцама. Примио је 500 круна од Душана Вуковића у чијем је кругу био. Предао се добровољно. Познато му је било зашто се комити боре.

Тужени Вуко Б. Вујошевић одметнуо се 23 јула 1919., а ухваћен је 31. јануара 1920. у једној пећини у Ставору од летеће омладине. Примио је хиљаду круна од Душана Вуковића у чијем је кругу био. Учествовао је у борби у Томићима, у којој је борби чета разоружана на Симуњи и у Ресни: Био је у борби код Цетиња уочи нове 1920. године. Позната му је била наредба Повј. Краљ. Владе којом се комити позивају на предају.

Учествовао је и у борби код Цетиња у децембру 1918. за исту ствар.

Тужени Крцун Митровић био је у Италији. По доласку из Италије био је под командом Андрије Драгутиновића. Учествовао је у борбама на Симуњи, у Томићима, и Вршњу. Примио је хиљаду круна од Крста Поповића. Није му позната наредба Повј. Краљ. Владе којом се Комити позивају на предају. Предао се другог марта 1920. године, командиру VII летеће чете.

Тужени Андрија Б. Вујовић, одметнуо се 1. новембра 1919. а предао се 10. фебруара 1920. године. Био је у кругу Андрије Драгутиновића. Познато му је било за коју се ствар боре Комити. Није био у борбама. Пошао је са Ником Кашћеланом у Италију, али се из Бара вратио пошто је примјећен од војске. Учествовао је у борбама код Цетиња у децембру 1918.

Именовани у овој тужби одметнули су се с тенденцијом, да се боре за самосталност Црне Горе и одвајање исте од Краљ. С.Х.С., и Црну Гору прогласе суверeном државом, чиме су починили дјело из члана 87. а. тач. б. кривич, зак. а себи створили кривицу, кажњиву по истом законском пропису. Тужба приватног тужиоца не постоји, а дјело се ислеђује по званичној дужности. Саучесника у овом дјелу имају."

6.

„К.Р. ОКРУЖНОМ СУДУ

ЦЕТИЊЕ

Позивом на члан 156. К. П. подносим

ТУЖБУ

Против:

Марка С. Вушуруовића, из Томића, среза чевског, округа цетињског, година

су се већ до сада подигли, због тога што нема позитивних гаранција за војнички успех као и због тога, што су потпуно опљачкани, имања покретна и непокретна уништена, већи дио позатварани и интернирани а сваки саобраћај и прелаз особа из мјеста у мјесто онемогућен, голотиња без одјеће и глад пријешла сваке мјере, — јер тијем би се створила по нас и наше присталице у народу огромна како морална тако и материјална штета и опасности.

2) У шуми има 1.000 устаника, али због невремена, бројности непријатеља, глади и голотиње, немогућности приступа у села, једва да су у могућности продужити омањем давању отпора непријатељу.

3) Имовина устаника је потпуно уништена, а породице су им затворене. Немају оружја и муниције. Повјерење њихово у народу опада, јер се нијесу остварила разна обећања (долазак војске, владе, краља и др.)

4) С обзиром на све то сваки подухват у садашњем моменту, био би неуспјешан и смјеста угушен и тиме би се створила веома тешка ситуација за наше стање и очајни живот у народу. Зато предлажу:

1) Најхитнију новчану, а гдје је могуће и другу материјалну помоћ устаницима и њиховим породицама;

2) Да се већина устаника повуче из унутрашњости у правцу Медове, и то преко Бојане и преко Кастрата, а да се не терену задржи само мањи број, ради пропаганде у народу;

3) Да се до тада негдје у близини Медове обезбеди сљедеће: 3 брдских брзометних топова са муницијом, 50 машинских пушака,

резерва хране за 5—10.000 војника за мјесец дана, а такође одјећа и обућа, да се из Италије позове потребан број артиљераца и митраљезаца.

4) Када се све то уради, одредиће се даљи рад".

Само два дана касније представници одметника упутили су писмо министарском савету у којем су тражили плате као што их примају официри и војници у Италији и хитну помоћ за своје породице.

Њихови захтеви су, међутим, били узалудни, јер емигрантска влада није била у стању много да им помогне. Из једне наредбе издате у Гаети 22. маја 1920. године види се да је Пламенац овај њихов захтев делимично усвојио:

„Саопштавам Комисији ријешење Госп. Министра Предсједника од 5. т.мј. које гласи:

I. Да се изда плата свима четницима, официјерима и војницима који су раније били саставни дио трупа у Гаети, и били у Црну Гору па се повратили, за све оно вријеме од кад нијесу редовну плату примали. У ову суму неће се урачунавати сума, коју су примили на име помоћи за вријеме њихове акције;

II. да се на горњи начин учини обрачун и за све усташе који припадају трупама у Гаети, а који су остали у Црној Гори или Албанији, ради продужења четничке акције;

III. Да се за све горње официре и војнике учини обрачун и да им се од стране Команде трупа у Гаети изда на писмено признаница (потписана од стране Команданта и благајника и овјерена печатом) на суму која им се дугује;

17, вјере православне, писмен, неожењен, тежак, свршио 2 разреда гимназије, некажњават, неклет, држављанин краљевства С.Х.С. и

2. Јована М. Вујошевића, из Бјелица, среза чевског, округа Цетињског, старог 20 година, по занимању земљорадник, ожењен, нема дјеце, писмен, неклет, вјере православне, држављанин краљевства С.Х.С.

Окривљени Марко С. Вушуровић, одбјегао је у шуму првог октобра 1919. године, а предао се властима 1. фебруара 1920. године.

Окривљени Јован М. Вујошевић одбјегао је 5.или 6. јануара 919. у Италију и отуда отправљен од црногорске команде, заједно са Крстом Поповићем, и Душаном Вуковићем са још 150 другова с намјером да створи преврат постојећег стања дошао је 12. јуна 1919. у Црну Гору. У Италији је добио 400 круна, а у Црној Гори хиљаду круна, за које је зпао, да су послате од стране црногорске владе онима, који се боре за самосталност Црне Горе и повратак династије Петровића на црногорски престо.

Исти је за остварење те идеје узео активног учешћа у борби у Цуцама противу војске. Ухваћен је оружаном силом, од стране омладине у једној пећини близу свога села 31. јануара 1920. године.

Окривљени Марко С. Вушуровић, учествовао је у борби на Ставору. Исти је такође учествовао и у препуцавању код Цетиња, о Божићу 1919. године, а припадао је кругу Душана Вуковића. Позната му је била наредба Пов. Крал. Владе, којом се комити позивају на предају до 20. децембра 1919. године, али се није хтио предати све до 1. фебруара 1920.

Именовани су одбјегли у шуму, да се боре с оружаном руком против постојећег стања да Црну Гору одвоје од државне заједнице краљевства С.Х.С. и исту прогласе сувереном државом, под династијом Петровића."

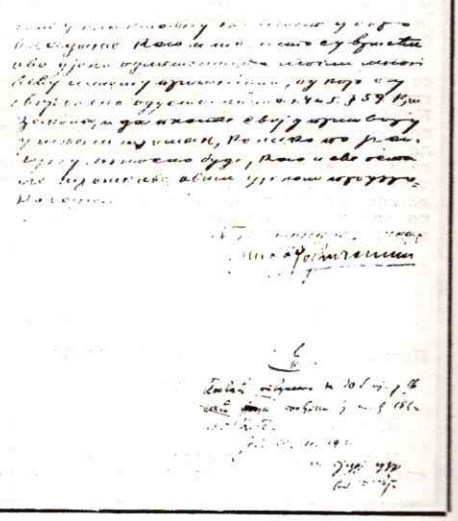

IV. Да им се никакав аконто на рачун овога не издаје прије него заинтересовани поднесе признаницу издату на начин предвиђен тачком 3. овога ријешења, у ком случају ће благајник назначити на признаници тачно суму која се дотичном издаје као аконтација;

V. Да се према тачци трећој поступи и за оне официре и војнике који су остали и у Црној Гори и Албанији, а о којима је ријеч у тачци другој, овога ријешења.

VI. Да се ове признанице издате према тачци V. чувају као депо код благајне трупа и да се чим то буде могло, уруче заинтересованима.

Ово исто важи и за аконтацију која би се евентуално давала.

Изволите према овом ријешењу одмах поступити и о његовом извршењу ме извјестити.

НАПОМЕНА:

Да горње ријешење важи и за све оне који су били четници у Црној Гори за вријеме српске окупације па избјегли, као и за оне који се као такви налазе у Црној Гори или Албанији а који нијесу до сада чињели саставни дио трупа у Гаети.

Свима овима рачунаће се плата од дана кад су се били одметнули против Српских власти и трупа, што треба тачно утврдити, а испливаће се кад буде финансијске могућности.

Гаета, 22. VI. 1920. т. КОМАНДАНТ

Бригадир Ђ. Јовановић"

Из саме наредбе није тешко закључити да одметници од ње нису имали неку вајду.

Успех у борби против одметника у фебруару је био још већи. Извештај председнику Народног представништва за тај месец гласи:

„У овоме месецу одметници су у свом раду изгубили сваку иницијативу. Део становништва који их је раније помагао, напустио их је јер је увидио да су их одметници обмањивали и заводили, што је главно, увидело је становништво, да је држава јача од одметника и разбојника и да има снаге да натера свакога на ред и да казни сваког, који се бори с пушком у руци противу државе.

И не само да их је становништво престало помагати, већ их је стицајем прилика почело и само гонити. Постигнути успех у акцији најбоље се види из следећих цифара:

1) Ухваћени и натерани на предају следеће вође одметничких банди:

а) бивши командир Народне Војске Ибро Булатовић, вођа одметника у Колашинској области;

б) Капетан I кл. Илија Дамјановић; један од најопаснијих вођа одметника у Никшићком крају;

в) Бивши командир народне војске Мадо Тодоровић, вођа одметника у никшићком крају;

г) Капетан Ђура Капа, дошао са познатом трупом одметника, јула 1919. године из Италије. Исти се предао са целом својом дружином од 12 другова;

д) Поручници бивше црногорске војске: Коста Радовић и Илија Кецојевић, вође одметничке у никшићком крају;

ђ) бивши перјаник Никола Перовић, један од вођа одметничких у никшићком крају;

е) бивши капетан Сима Кривокапић један од вођа одметника у Цуцама;

ж) бивши барјактар Филип Кривокапић, један од одметничких вођа у Цуцама предао се са 60 другова;

з) бивши официр народне војске Лука Поповић, један од одметничких вођа у никшићком крају.

Укупно је које похватано, које натерано на предају у овом месецу 274 одметника".

Једина група са којом у току фебруара потере уопште нису дошле у додир била је група мајора Војина Лазовића.

Ова опсежна акција против одметника завршена је у марту са великим успехом. О акцији у марту, укупним четворомесечним резултатима и мерама које даље треба предузети Јовановић је написао:

„Акција месеца марта 1920-те године.

У овоме месецу завршена је у главном акција против одметника у старој Црној Гори. Одметничка организација, као једна целина дефинитивно је уништена. И остатак одметника, сем незнатног броја који је по разним групама остао скривен, похватан је, односно натеран на предају.

Један број одметника вођа, нарочито оних који су јула 1919. године дошли из Италије нису се успели ухватити нити натерати на предају. Они су, кад су видели да је њихова ствар пропала, побегли, по добивеним извештајима Талијанима у Албанију. Било је предузето све да се ово бекство спречи, но ипак су умакли. Од ових побеглих одметничких вођа ваља споменути: мајора бившег капетана Крсту Поповића главног вође свих побуњеника. Капетана С. Челебића; поручника Каштелана, Душана Вуковића, Тодора Борозана.

Један огорчен број одметничких вођа из Никшићког краја није напустио земљу већ су остали у крају не показујући за сада никакву јачу активност.

У четворомесечној акцији противу одметника постигнути су следећи резултати:

1) Утамањен је следећи број одметника:

а) убијено 22 одметника,

б) ухваћено и натерано на предају 599 одметника,

в) ухваћено и натерано на предају 136 побеглих војника из Никшићког батаљона а под утицајем одметничке агитације.

Ови се војници нису много разликовали од осталих одметника.

Свега одметника	631
Свега одбеглих војника	136
Укупно	767

Сви ови одметници предати су грађанским властима ради даљег поступка а војници војним властима.

2) Ауторитет државних власти знатно је подигнут и стекла се вера у моћ државе.

3) Лична и имовна безбедност, поредећи са стањем у новембру 1919. године, осигурана врло добро. Напади по главним комуникацијама, раније свакодневне појаве, престали.

Садашња ситуација на територији ове дивизијске области може се овако окарактерисати:

У окрузима: Никшићком, Цетињском (Катунски и Ријечки крај) Барском и Подгоричком, одметничка организација сломљена је и уништена. Ако се и налази по која омања група одметника, оне не показују никакву активност, једино у никшићком крају с времена на време појављује се једна до две групе одметника, које се стално гоне.

Но, донекле другачија је ситуација у окрузима: Колашинском, Андријевачком, Беранском и Бјелопољском округу (андријевачки и берански чине племе Васојевићи). Кад су наши непријатељи увидели да су им пропале све намере у Никшићком, Катунском, Ријечком и Подгоричком крају, они су последњих један и по месец дана покушавали да своју активност пренесу на Колашински крај и у Васојевићима, уносећи забуну међу становништвом разним лажима, интригама и новцем.

Да бих ту агитацију пресекао а одметнике похватао мада тамо за сада нема још много одметника — као и спречио даље одметање, образовао сам у Андријевици команду северо-источне области са задатком да у споразуму с полицијским властима и угледнијим лицима из народа похвата одметнике, заведе ред и среди прилике. За команданта ове области одредио сам потпуковника Светолика Николића који тамо веома успешно ради. Сем тога, тамо сам упутио довољно трупа и надам се, да ће се убрзо и тамо средити стање.

Закључак и предлози за даљи рад:

1. С обзиром на изнето о садањој ситуацији на овој територији мишљења сам да би даљу акцију против одметника требало пренети на полицијске власти и команданта жандармерије, и то у окрузима Никшићком, Цетињском, Барском и Подгоричком, а војску ослободити ове дужности и дати прилике трупама и командантима да обрате већу пажњу обуци и васпитању. Стална употреба трупа у гоњењу одметника и растурености трупа при томе, не само да онемогућавају једну рационалну обуку старешина и војника, већ је под оваквим условима савршено немогућно подићи на потребну висину морал и дисциплину. Трупе на овакав начин никад нијесу у рукама својих старешина.

Што се тиче округа: Колашинског, Андријевачког и Беранског тамо треба и даље да руководи акцијом ова команда. Чим се пак среди стање одмах ту дужност предати полицијским властима и жандармерији.

2. И ако је одметничка организација на овој територији углавном уништена потреба је ипак не мислити да је по овом питању свршен цео посао.

Напред сам поменуо, да је један део становништва помагао одметничкој акцији. Помагао га је зато, што је заведен и необавештен. Сада, када је сила свршила своје, потребно је да у овај народ уђе

што више интелигентних људи да тако рећи иду од села до села и обавештавају свет, разбијају лажи и интриге, које агенти наших непријатеља непрекидно убацују међу ове горштаке за које се лако лепи свака сензација и најневероватнија вест. Тог посла треба да се прихвате у првом реду окружни и срески начелници и да што чешће обилазе своје округе и срезове; свештеници и учитељи као и народни посланици са ове територије. Уопште, у овом погледу потребно је створити један такав план, по коме стално радити до дефинитивног сређивања прилика. Да је овако раније рађено, тешко да би дошло до овога, до чега је стварно дошло. И није никакво чудо, што је један део становништва подлегао агитацији агената наших непријатеља, јер су ти агенти енергично радили и дању и ноћу, идући од села до села, вешто агитовали и употребљавајући средства која су у живац дирали овог поноситог горштака као н.пр.: „Нема више оног нашег“, да су Србијанци заробили Црну Гору, да су бацили и изгазили грб црногорски, „барјак црногорски“ итд ... Дотле на другој страни није рађено ништа или врло мало. Мислило се да је проглашењем уједињења била свршена ствар. Међутим, тај један крупан догађај, за који је у ствари највећи део становништва ове територије ,ваљало је спровести и објаснити га са сваке стране и до најудаљеније колибе Цуцких вртача и морачких провалија.

3. За формирање нормалног живота на овој територији у организацији правилних односа између власти и народа неопходно је што пре организовати општинске власти, способне да врше своју дужност.

4. Питање чиновничког кадра који служи на овој територији има такође велики значај на сређивању ових прилика. Оцену о овоме молим да даду надлежни фактори. Напоменућу само да је било и оваквих примера: Један полицијски писар са Чева користи се писменом објавом шефа разбојничке банде да може по своме срезу слободно путовати. Други један писар окружног начелства из Берана одметнуо се у шуму. Комесар полицијски у Новом Бару бежи Италијанима итд.

5. Исхрану становништва ове територије у идућем зимском и пролетном периоду треба благовремено осигурати: Зна се да и када је најбоља жетва храна нестаје у децембру месецу. Исто тако осигурати снабдевање народа обуком и оделом. Сада се за ово овде плаћају баснословне суме.

6. Решити што пре инвалидско питање као и издавање помоћи ратној сирочади.

7. Још нерешено чиновничко питање што пре решити.

8. Жандармерија на овој територији недисциплинована је а често и несигурна, с тога без икаквог ауторитета. Зато је потребно попунити жандармеријске јединице на овој територији ваљаним и дисциплинованим жандармима. Све оне жандарме, рођене на овој територији безусловно одмах одавде уклонити, јер они везани разним братственичким и племенским везама апсолутно немају услова за оправљање ове службе како треба.

Имам част доставити на надлежност овај извештај о акцији против одметника у години 1919. и 1920. као и предлог за даљи рад, мо-

лећи за што скорије рјешење по тач. 1. одељку „Г".

Предњи извештај касније доставити Господину Министру с молбом на увиђај и надлежност.

Предлоге команданта Зетске дивизијске области изнете у овом извештају усвајам у целости, а нарочито предлог по тачки 1, по којима је потребно да Господин Министар Војни учини што пре корак код надлежних Министара и донесе своје рјешење.

Овом приликом част ми је напоменути да је нарочито недопходно потребно да се у Црну Гору упути што више интелигентних чиновника да раде на обавештавању маса народа о правом стању ствари и разбију у лажи и интриге.

Потребно је даље да се најхитније образују општинске власти и сва полицијска надлештва попуне ваљаним, спремним и патриотским чиновницима, да се до зиме благовремено и безусловно сва Црна Гора снабде храном, обућом и оделом за издржавање народних маса и да се изврши рационална реорганизација жандармерије у Црној Гори по предњем предлогу команданта Зетске дивизијске области.

Достављајући Вам предње, част ми је молити Вас, да овим упознате г.г. народне представнике из Црне Горе и умолите их да чешћим обиласцима својих округа утичу код становништва да се унутрашње прилике на територији Зетске Дивизијске областит што пре среде.

Примите, Господине председниче, и овом приликом уверење о мом особитом поштовању.

Министар Војни и Морнарски
почасни ађутант, Њ. В. Краља
ђенерал
Б. Јовановић, с.р."

Овом војном акцијом покрет за одцепљење Црне Горе од Југославије практично је био разбијен, иако сви одметници нису били ликвидирани. У шумама је остало више мањих одметничких чета, међу којима су најпознатије биле групе Радојице Никчевића, Саве Распоповића и Муја Башовића. Ове се групе, међутим, нису више могле организовати, нити су биле у стању да изазову побуну ширих размера, па је њихово гоњење поново преузела цивилна власт, а војска се вратила у касарне.

Вођа свих одметника Крсто Поповић, заједно са још неким вођама група, напустио је Црну Гору и вратио се у Италију.

ПОБУНА У РОВЦИМА

Поред тога што је већина одметника приморана на предају, у току војне акције власти су постигле још један крупан успех — одметници су изгубили везу са командом црногорских трупа у Гаети и црногорском Владом у Неју код Париза. Такође, прекинуте су им многе везе са јатацима, па је већина одметника била препуштена сама себи. Због тога нису били у стању да се консолидују, па су и њихове акције постале ређе и мањег обима.

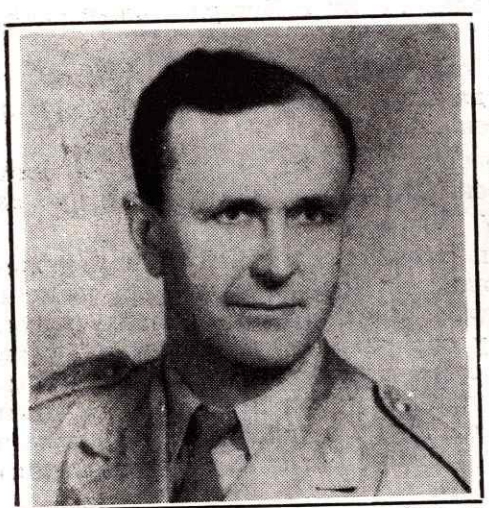

Сећања на одметничке године још су свежа: Ђорђије М. Миљанић

Многе одметничке дружине остале су без довољно хране и одеће, о чему су Живко Никчевић и Милисав Николић са групом официра обавестили председника владе Јована Пламенца, али он више није био у стању ни да успостави везу, а камоли да им пружи помоћ.

Одметници су 1920. године постали активнији тек пошто су се отопили снегови. Тако је једна група одметника крајем марта успела да зароби команданта Друге армијске области.

Нешто више детаља о заробљавању команданта II армијске области испричао нам је Ђорђије М. Миљанић, који је у то време живео у Бањанима.

„Једног дана, сећа се Миљанић, упаде у нашу кућу група наоружаних младића. Чудно су били обучени. Готово сваки од њих имао је на себи по неки део униформе југословенске војске. Мени су остали посебно у сећању због одликовања која су на себи имали, а највише ми је привукло пажњу једно велико одликовање са белом звездом у средини.

Није било први пут да одметници долазе у нашу кућу, и уопште у Бањане. Сећам се да је мој отац оног што је носио на грудима велико одликовање познавао.

— Одакле ти „Карађорђева звезда“ пита га мој отац.

— Скинуо сам је са генерала Терзића, одговорио младић.

Потом нам испричаше шта се све збило.

Одметници су преко својих веза били обавештени да ће генерал из Сарајева обилазити касарне по Херцеговини. Успели су да сазнају којим ће путем проћи, па су му поставили заседу. Заседа је била постављена веома вешто ,тако да генерал са пратњом ништа није приметио док са свих страна није био опкољен одметницима.

— Руке у вис! — повикали су одметници.

Неки официри из генералове пратње покушали су да се маше оружја, али их је генерал спречио видећи да немају никаквих шанси да се супротставе одметницима. Одметници су разоружали генерала и његову пратњу, а потом им узели одликовања и одела.

— Нисте им ваљда узели одликовања и сабље, пита их опет зачуђено мој отац.

— Јесмо, Бога ми, одговорише одметници.

— Е, та вам људи не ваља, рече мој старији брат.

— Ми смо се смрзавали на Мојковцу, додаје отац, па са непријатељских официра и војника нисмо скидали одликовања и одећу. Узимали смо тек понекад неки шињел.

— Ја сам био и на Брегалници, па ни с Бугара нисмо одела скидали каже мој брат.

— То што сте урадили, опет ће отац, није људски и није добро. Није то обичај црногорски. Него да скупите та одликовања и да их првом поштом пошаљете у Сарајево.

Одметници ништа нису одговорили, али се видело да им није право. Вечерали су и отишли преко Мужевица. Касније сам чуо да су одиста одликовања послали у Сарајево“.

Иако је у шумама остало још само неколико међусобно неповезаних чета, ипак је у априлу дошло до још једне побуне, највеће после оне на бадњи дан 1919. године. Одметници из Роваца, наиме, почетком пролећа вратили су се у свој крај, пошто је велика војна акција окончана, и успели да за собом поведу знатан број Ровчана. Био је то, уствари, прави мали устанак у Ровцима,јер се у шуми нашло неколико стотина одметника. Вујовић пише да су 3. априла напали једну жандармеријску патролу, убили су 3 жандарма, осам ранили, а 10 разоружали.

Потере против ровачких одметника кренуле су из Колашина, Подгорице и Никшића. Радован Бећировић каже да су врло оштре борбе вођене неколико дана, јер су се одметници грчевито бранили. Бећировић, такође, каже да су у овој акцији попаљене многе куће одметника и да су хапшене њихове породице. Командир Иван Булатовић, један од вођа ровачких одметника, по доласку у Италију поддео је извештај да је запаљено 45 кућа, затворено 47 сељака и 420 жена и деце из одметничких породица. Орган црногорске емигрант-

ске владе „Глас Црногораца“ користио је касније ове извештаје за пропаганду међу црногорским емигрантима.

Радован Бећировић каже да се већина ровачких одметника после неколико дана узалудног отпора предала. Неке одметничке вође из Роваца успеле су да се пробију према јадранској обали и пребаце у Италију.

После разбијања побуне у Ровцима у црногорским шумама остало је још неколико мањих одметничких група, али се током лета њихов број поново повећао. Неки су успели да побегну из цетињског, никшићког и колашинског затвора.

Једног бекства из цетињског затвора сећа се и Симо Живковић:

„Кад је било оно бекство из цетињског затвора, некако сам се баш трефио тамо. Бијаше то одмах по петровдану. Ја нешто изашао у варош, а замном једно дете. Наиђем поред затвора. Они унутра галаме, вичу. Стално су тако галамили. Биле су у затвору две просторије. Идем ја испред затвора, док ми вели један с прозора:

— Да знаш шта ће бити овде, далеко би се одмакао!

Ја мислим да се он руга. Видим: стражари седе у хладовини. Наиђе и управник затвора Филиповић. Пита ме:

Шта то радиш Симо?

— Ево, велим, сипам пепео од мува по земљи.

Насмија се он, док неко завика:

— А, сад!

Поче да пуца. Они војници поскакаше, па вичу мени да се склоним. Склоних се ја са оним дететом. Гледам шта ће бити даље. Војници ни метка не испалише. Мислили су да ни затвореници на њих неће пуцати, но ће побјећи онако, а затвореници плотун у њих, те 15 убише. Како су добили оружје у затвору не знам“.

Тог дана из цетињског затвора побегло је 58 одметника.

Много невоља власти у Црној Гори и даље су имале због свакодневних упада албанских племена која су подстрекавана од албанских и италијанских власти. Са албанским племенима сталну везу одржавали су и људи краља Николе који су врло често посећивали логоре избеглих Арнаута. Преко њих је успостављена веза са главарима највећих племена, а краљ Никола је чак слао и дарове. Тако је на, пример, за Бајрам сваком логору послао по 5.000 круна.

У другој половини 1920. године активност на албанској граници још је више појачана. Италијански авиони, пише „Политика“ од 28. јула 1920. године, надлећу Црну Гору, а албанска племена поново упадају на територију око Скадарског језера.

Како су у то време између италијанске и југословенске владе вођени преговори о границама, подстрекавањем албанских племена да упадају у Црну Гору очигледно је вршен притисак на југословенску владу.

„Политика“ 29. јула извештава да су борбе око Скадарског језера трајале три дана и да су упадом албанских племена руководили италијански официри. Нападача је било око хиљаду.

У следећем извештају у броју од 30. јула „Политика“ пише да нападачи употребљавају митраљезе и топове, а да италијански ави-

они поново надлећу положаје југословенских јединица. Наредног дана објављен је извештај да су нападачи враћени преко границе, а већ 2. августа „Политика“ извештава да су Албанци опет напали, али да су одбијени.

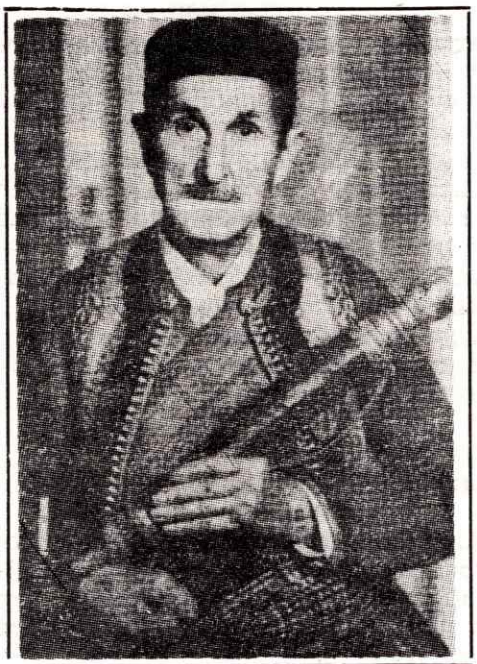

Учествовао у борби са албанским племенима: Спасоје Јошов Љумовић

Крајем августа око Скадра су поново почела да се окупљају албанска племена за напад на Црну Гору. Нападачи су се окупили у селима Чесли и Враки, а према извештачу „Политике“ међу њима налазили су се и црногорски одметници. На граници се окупило око 4.000 нападача. Југословенске власти више нису чекале напад из Албаније и предузимале само одбрану, већ је војска кренула у противнапад и како извештава „Политика“ од 31. августа, Албанци и црногорски одметници су разбијени и протерани према Скадру.

Почетком септембра нападачи из Албаније су добили појачање. Само на источној обали Скадарског језера окупило их се око 6.000, а велика маса се окупила и на левој обали Бојане. Југословенске трупе, извештава „Политика“ 4. септембра 1920. године, држе Тарабош и десну страну реке Бојане. Италијани су побуњеним албанским племенима послали оружје и муницију. „Политика“ 14. септембра пише да је из Ријеке за Скадар кренула лађа „Книн“ натоварена оружјем и муницијом, а 26. септембра извештава да су из Тиране у Скадар довучена 4 брдска топа, а 3 у Кастрати.

Наде црногорских одметника да ће уз помоћ албанских племена наоружаних од Италије озбиљније угрозити Црну Гору биле су, међутим, узалудне, јер су се управо у јесен 1920. године приводили крају преговори између југословенске и италијанске владе у Рапалу.

Смиривању ситуације у Црној Гори, бар кад је реч о незадовољству становништва, знато је допринела и одлука југословенске владе, односно министарства финансије да се за помоћ становништву Црне Горе одобри кредит. Тако је, како 20. јула пише „Политика“, за набавку хране одобрено 2 милиона динара, за куповину стоке милион и 100 хиљада динара, за куповину теретних аутомобила којима ће се превозити храна 800 хиљада динара, а 11 милиона динара за исплату плата и пензија чиновницима за време аустроугарске окупације.

ПОЛИТИЧКИ ПРОТИВНИЦИ ИЛИ РАЗБОЈНИЦИ

Иако су се због бекства из затвора шуме поново напуниле, до краја 1920. године одметници нису извели ни једну значајнију акцију осим убиства Крста Крулановића из Кути. Крулановић је, како пише „Народна ријеч", био један од истакнутих омладинаца поборника уједињења, па су му одметници претили убиством. Сачекали су погодан тренутак 1. новембра 1920. године када је Крсто у сумрак пошао да тражи залутале овнове. Пошто је знао да га одметници вребају, понео је и пушку. У близини куће сачекали су га одметници у заседи. Запуцале су пушке и Крсто је тешко рањен. Ипак, успео је да убије једног одметника. Од задобијених рана Крсто је на истом месту издахнуо.

Први месеци 1921. године донели су одметницима нове ударце. Умро је краљ Никола, а Италија је престала да им пружа помоћ, јер се рапалским уговором обавезала да ће ликвидирати црногорско питање. И црногорска влада у емиграцији имала је сада значајнијих послова од проблема одметника који су остали у земљи. Због тог су акције одметника полако губиле политички карактер и смисао борбе за самосталност Црне Горе и најчешће биле пљачкашке и разбојничке.

Неки од одметника схватили су да су потпуно напуштени, да је њихова борба бесмислена и узалудна, а нису желели да постану обични разбојници, па су се предали властима. Тако се из шуме вратио и један најугледнији одметнички вођа др Вукашин Марковић. О његовом повратку „Слободна мисао", независни недељни лист за Црну Гору, је објавио:

„За мир у Црној Гори.

Успјех постигнут у нашем округу за мир у Црној Гори учинио је најљепши утисак у целој покрајини. У петак после подне дошао је из одметништва и Др. Вукашин Марковић. У Подгорицу је дошао са пратњом од стотину својих Пипера. После пријаве у среско на-

челство Марковић је отишао у варош где га је очекивао велики број његових личних пријатеља. У току прошле недјеље предало се још неколико одметника из цетињског и колашинског округа."[7]

Промењо се и однос власти према одметницима. Борба против уједињења, поготову после смрти краља Николе, постала је практично бесмислена, па власти одметнике у Црној Гори више нису сматрале политичким противницима, већ су их прогласиле разбојницима. За све одметнике који су остали у шумама 1921. године биле су расписане уцене. Пре него су оглашени за хајдуке, њима је упућен позив на предају.

У борби против одметника власти су се довијале на разне начине. Поред осталих метода борбе, како нам прича Радован Бећировић, употребљаван је и отров.

„Причао ми је један од познатих одметника, Станко Ивановић Сабак, сећа се Радован Бећировић, да је код Жабљака његова група отрована. Њихов јатак, кога су власти откриле, пристао је да сарађује са жандармима. Када су одметници једне ноћи свратили на вечеру ставио им је отров у храну. Одметници су брзо примјетили да су отровани, па су отишли до једног извора, стално су пили воду и повраћали. Стављали су себи каишеве у грло да би избацили отров, па ни један од њих није умро. Многи су задњих година поготову кад је преостало само неколико мањих група, поубијани за новац. Награде за убиство одметника, поготову познатијих, биле су врло велике, често

ПОЗИВ НА ПРЕДАЈУ

Позив на предају који су власти упутиле одметницима овјавила је „Црна Гора", лист Народне радикалне странке за Црну Гору, у броју до 24. маја 1921. године.

„Начелство Округа Цетињског, својим ријешењем од 15. априла 1921. године, број 1995. а на основу члана 9. Закона о јавној безбиједности, овим позива доље именоване из овог округа, који су се одметнули од власти и чине казнива дјела и то:

Из Среза Чевског

1. Радоје Р. Радоњић, из Загарача, стар 22 год. раста малог, косе смеђе, очију плавих, бркова малих, жутих, лица округлог, уста и носа правилних;

2. Мироје П. Оташевић, из Загарача, стар 25 год. раста средњег, косе смеђе, очију граорастих, бркова жулих, лица обичног, уста и носа правилних;

2. Вуко Р. Андрић, из Меоца, стар 29. год, раста средњег, косе смеђе, очију плавих, бркова малих жутих-штуцованих, лица дугог, уста и носа правилних, сувоњав;

4. Филип М. Кривокапић, из Заљути, стар 60 год. раста високог, лица дугог, очију смеђих, косе сиједе, бркова бијелих великих, уста и носа правилних, тјелесно развијен и угојен;

5. Ђуро Ф. Кривокапић, из Заљути, стар 28 год. раста високог, лица дугог, опуног, очију и косе црних, бркова жућкастих, уста и носа правилних;

6. Ђуро Јов. Кривокапић, из Заљути, стар 24. год. раста средњег, лица правилног, очију плавих, косе смеђе, бркова жутих, уста и носа правилних;

7. Илија С. Кривокапић, из Заљути, стар 22. год. раста средњег, лица правилног, очију црних, косе плаве, бркова малих, жутих, уста и носа обичних;

8. Јово С. Кривокапић, из Заљути, стар 25 год, раста средњег, лица правилног, очију црних, косе смеђе, бркова жутих, уста и носа правилних;

9. Ђоко Љ. Ђуровић, из Заљути, стар 27. год. раста средњег, лица правилног, очију и косе црне, бркова црних, уста и носа правилних;

10. Ђоко Г. Кривокапић, из Заљути, стар 23. год. раста средњег, лица правилног, косе смеђе, очију плавих, бркова малих жутих, уста и носа обичних;

Из Среза Ријечког:

1. Саво Челебић из Штитара, стар 45 год. раста средњег, лица црномањастог,

[7] Др Вукашин Марковић представља посебну личност у одметничком покрету после уједињења Црне Горе и Србије. Одметнуо се у шуму по доласку из Совјетске Русије. Он је имао посебан став према уједињењу. Из шуме је слао народу прогласе, покушавајући да „зеленаше" побуњенике окупи око свог програма. У једном свом прогласу он каже: „Куцнуо је час да са Русијом и целим светом организујемо самоуправу, слободну федеративну републику Југославију, слободну самоуправу Црне Горе у федерацији са Југославијом". Марковић, међутим, није успео да око себе са оваквим ставовима окупи одметнике. Ставови др Вукашина Марковића доста су се у оно време разликовали од ставова Комунистичке партије Југославије.

Уз др Вукашина Марковића у одметништву се налазила у његова сестра Стоја и још неки рођаци.

очију црних, косе црне, носа и уста правилних, хром од ране у десној нози;

2. Мато Бојанић, из Брежина, стар 23 год. раста средњег, лица црномањастог, очију црних, косе црне, носа и уста правилних;

Из Општине Цетињске

1. Блажо М. Поповић, стар 25 год. раста средњег, лица црномањастог, очију црних, великих, косе црне, носа и уста обичних, бркова црних малих, два прва зуба нема;

Да се у року од 20 (двадесет) дана, рачунајући од дана када овај позив на предају изађе оштампан у Службеним Новинама, пријаве најближој полицијској власти, или првостепеном (Окружном) Суду, што, ако у остављеном року не учине, начелство ће их у смислу чл. 10. Закона у јавној безбедности огласити за хајдуке. Из Окружног Начелства у Цетињу Број 1995. 15 априла 1921. године.

Начелство Округа Подгоричког, решењем својим од 10. априла тек. године, број 3199 а на основу чл. 9 закона о Јавној Безбедности, овим позива доле именоване, из овог округа, који су се одметнули од власти и чине казнива дјела и то:

I. Из среза Подгоричког

1. Јаков Милутиновић, тежак из Пипера, стар 22 год. раста средњег, лица округлог, бркова малих ничућих, очију и косе црне, од одијела носи: Цивилну робу уску и на глави сур качкету.

II. Из среза Данилов-градског

1. Вуко Машов Стојовић, тежак из Гостиља Мартинићког, стар 30 година, раста средњег, очију црних, косе црне, лица округлог (црномањастог), браде и бркова црних, нежењен, особитих знакова нема.

2. Радисав Машанов Стојовић, тежак из Гостиља, Мартинићког, стар 24 године, раста средњег, очију плавих, косе смеђе, лица округлог (бијелог), бркова малих смеђих, особених знакова нема.

3. Милић Стевов Перовић, тежак, из Глизице, стар 32 године, раста средњег, очију црних, косе црне, лица црномањастог дугуљастог, бркова црних, браде црне (обријане), особених знака: нема пола прста на лијевој руци.

4. Милан Ст. Перовић, тежак из Глизице, стар 25 година, раста средњег лица округлог, косе црне, очију црних, бркова малих црних, браде црне, брије се, особених знакова нема.

5. Милован Стојанов Перовић, тежак из Глизице, стар 25. година, раста средњег, лица округлог, косе црне, очију црних, бркова црних, браде црне, особених знакова нема.

6. Вуко Богићев Радовић, тежак из Мартинића, стар 23 године, раста средњег, лица дугог, косе смеђе, очију плавих, бркова малих ничућих, особитих знакова нема.

7. Андрија Јоков Станковић, бив. командир црногорски из Рожаца, стар 55 година, раста високог, косе сиједе, очију грао, носа и уста правилних, бркова просједих, особених знакова нема.

III Из среза Биочког

1. Драго Поповић, тежак из општине Брскутске, стар 22 године, раста малог ли-

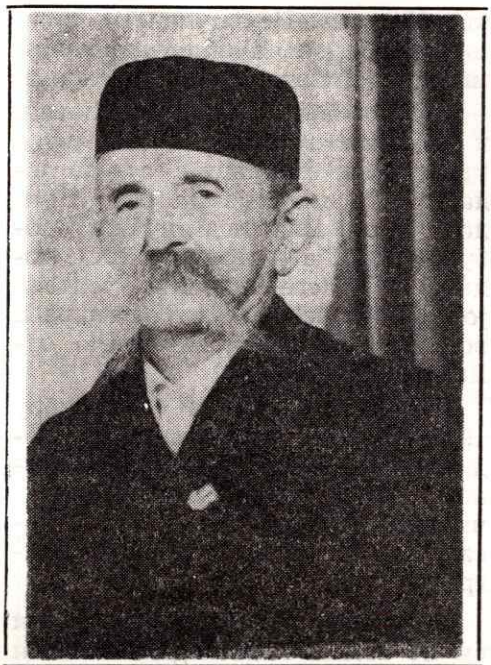

Савременик драматичних збивања у Црној Гори народни песник Радован Бећировић

право богатство, па их је доста страдало и због уцена".

Ни у првој половини 1921. године, одметници нису били нарочито агресивни. Ипак, како се види из извештаја Окружног начелства Цетиња и Среског начелства у Ријеци Црнојевића, било је појава поновних одметања.

Почетком 1921. године значајнију активност показала је једино група Саве Челебића која се кретала околином Ријеке Црнојевића. Међутим, због сталних потера и Челебић је био принуђен да се у септембру са 25 одметника преко Скадарског језера, пребаци у Албанију.

Једна од најкрупнијих акција у првој половини 1921. године, како пише „Народна ријеч; у броју од 7. маја, био је напад на шефа окружне финансијске управе у Подгорици извршен 19. марта

код Његуша. Неки чланови пратње су убијени, а опљачкана су 2 милиона динара државног новца.

И после смрти краља Николе и распада гаетске војске, вође црногорске емиграције су, изгледа, гајили илузије да ће успети да у Црној Гори подигну нову побуну. Зато је у пролеће 1921. године из Гаете илегално убачена још једна већа група официра и војника која се придружила одметницима.

„Народна ријеч“ је у новембру 1922. године, поводом четворогодишњице уједињења, под насловом „Акције разбојничких и пљачкашких банди у Црној Гори“ писала о овом последњем упаду емиграната:

„Прошлог прољећа пребачени су из Италије последњи остатци бивше гаетске „војске“ Јована Пламенца, они који су извршили по неколико убијстава и који се као такви, из бојазни да могу бити повучени на одговорност ради својих злочина, нијесу могли користити амнестијом и вратити се на своје огњиште. Тих је зликоваца, према поузданим информацијама, прошлог прољећа пребачено 58 на територији Црне Горе. У то вријеме било их је на овој територији ваљда још толико. Једних и других могло је бити највише 120. И дошао је инспектор Министар. Унутрашњих Дјела г. Милован Џаковић, са овлашћењем за неку енергичнију акцију противу ових крвавих зликоваца. И почео је овај човјек да ради, са доста успјеха. До, негдје прије мјесец дана, био је преполовио шумске разбојнике, маса их се предало, нешто рањено и ухваћено а нешто богме претучено. Ми смо овај успјех г. Џаковића нотирали и поздравили у јед-

ца округлог, очију граорастих, косе смеђе, бркова малих, браде бријане.

2. Мирко Прелевић, тежак из општине Горњо-Кучке, стар 27. год. раста високог, лица округлог, косе смеђе, очију граорастих, бркова малих, браде бријане.

3. Вељо Мијовић, тежак из општине Горњо-Кучке, стар 25 година, раста средњег, лица дугуљастог, очију граорастих, косе смеђе, бркова малих смеђих, браде бријане.

4. Комнен Чађеновић, тежак из општине Брскутске, стар 25 год, раста средњег, лица дугуљастог, очију граорастих, косе смеђе, бркова смеђих, браде смеђе.

5. Радосав Мирковић, тежак из општине Братоножићке, стар 28 год., раста средњег, лица дугуљастог, очију граорастих, косе смеђе, бркова смеђих, браде бријане.

Да у року од 20 (двадесет) дана, рачунајући од дана, када ова објава изађе оштампана у „Службеним Новинама“, пријаве најближој полицијској власти, или Првостепеном (окружном) Суду, што, ако у остављеном року не учине Начелство ће их на основу члана 10. закона о јавној Безбедности огласити за хајдуке, и биће слободно свакоме убити их, јер у њиховој радњи стоји дјело хајдуковања.

Из Начелства Округа Подгоричког, 10. априла 1921. год., Подгорица.

Начелство Округа Никшићког, својим рјешењем од данас број 1806 а на основу члана 9. Закона о Јавној Безбедности овим позива доље именоване из овог округа, који су се одметнули од власти и чине казнива дјела и то:

1. Мујо М. Башовић, из Прошћења, среза Шавничког, стар 28 година, раста високог, лица дугог, очију црних, косе црне, бркова малих црних, носа и уста правилних;

2. Радисав Обрадовић, из Тепаца, среза Шавничког, стар 25 година, раста високог, лица дугог коштуњавог, очију граорастих, бркова малих смеђих, носа и уста правилних;

3. Милош Ковачевић, из Жабљака, среза Шавничког, стар 26 година, раста средњег, лица дугог црномањастог, косе црне, бркова малих црних, носа и уста правилних;

4. Радоица Грдинић, из Бара, среза Шавничког, стар 20 година, раста ниског, лица округлог, косе црне, бркова малих црних, носа и уста правилних;

5. Душан Голубовић, из Малинска, среза Шавничког, стар 32 године, раста високог, лица округлог црномањастог, очију црних, бркова црних, косе црне;

6. Милић Јањић, из Грабавице, среза Шавничког, раста високог, лица округлог, очију зелених, бркова малих, носа и уста правилних;

7. Секуле Алексић, из Малинска, среза Шавничког, стар 35 година, раста средњег, косе црне мало ћелав, очију црних, бркова црних великих;

8. Петар Алексић, из Малинска, среза Шавничког, стар 27 година, раста високог, косе смеђе, очију граорастих, (бркова жутих);

9. Мирко Кнежевић, из Шаранаца, среза Шавничког, стар 33 године, раста високог, косе смеђе, очију граорастих, лица округлог, бркова малих смеђих;

10. Обрен Ђ. Алексић, из Почековића, среза Велимског, стар 30 год., раста високог, косе смеђе, бркова малих смеђих, очију граорастих;

11. Крсто Шекарић, из Пилатоваца, среза Велимског, стар 26 година, раста високог, косе смеђе, бркова малих смеђих, очију зелених;
12. Илија Шекарић, из Пилетоваца, среза Велимског, стар 22 године, раста средњег, косе смеђе, бркова нема, очију зелених;
13. Симо Т. Копривица, из Шаке, среза Велимског, стар 24 год, раста средњег, косе црне, бркова малих, очију црних, лица округлог,
14. Зеко Ј. Делибашић, из Ластве, среза Велимског, стар 28 година, раста високог, косе смеђе, лица округлог, бркова малих риђих, очију граорастих;
15. Гаврило Ј. Делибашић, из Каменског, среза Велимског, стар 25 година, раста средњег, косе црне, очију црних, бркова малих црних, лица округлог;
16. Илија Ј. Дамјановић, из Броћанца, среза Велимског, стар 40 година, раста средњег, лица округлог, косе црне, очију црних, бркова црних;
17. Ђуро К. Тодоровић, из Смрдуше, среза Велимског, стар 30 година, раста средњег, очију црних, косе црне, бркова црних, лица округлог;
18. Велиша Б. Павићевић, из Броћанца, среза Велимског, стар 40 година, раста средњег, косе црне, очију црних, бркова црних, лица округлог;
19. Блогоје М. Вучинић, из Бајова дола, среза Велимског, стар 25 година, раста малог, косе смеђе, очију граорастих, лица округлог.
20. Видак И. Стевовић, из Седла, среза Велимског, стар 22 год, раста малог, косе смеђе, очију граорастих, бркова малих риђих,
21. Бошко С. Абрамовић, из Клинчева, среза Никшићког, стар 23. год., раста високог, лица дугачког, очију граорастих, косе смеђе, бркова нема;
22. Ђорђије Р. Радојичић из Страшевине, среза Никшићког, стар 23. год., раста средњег, лица округлог, очију граорастих, косе смеђе, бркова нема.
23. Саво Маловић, из Страшевине, среза Никшићког, стар 40 г. раста малог, лица дугачког, косе смеђе, бркова смеђих, очију граорастих;
24. Мијушко Мрвошевић, из Глибавца, среза Никшићког, стар 23 год., раста малог, лица дугог, косе смеђе, очију граорастих, бркова смеђих;
25. Шпиро В. Белада, из Глибавца, среза Никшићког, стар 38. год. раста средњег, лица округлог, очију граорастих, косе смеђе, бркова малих смеђих;
26. Ђорђије В. Кустудић, из Глибавца, среза никшићког, стар 25. год., раста средњег, очију црних, бркова црних, косе црне, лица дугог црномањастог;
27. Филип Р. Перковић, из Горњег-Поља, среза Никшићког, стар 50 година, раста средњег, лица дугог, очију граорастих, бркова смеђих, косе смеђе;
28. Новак В. Ђуђевац, из Лукова, среза Никшићког, стар 28. година, раста високог, лица дугачког, очију граорастих, бркова малих риђих;
29. Марко С. Абрамовић, из Лукова, среза Никшићког, стар 38 год., раста високог, очију зелених, косе смеђе, бркова риђих, лица дугог;
30. Марко С. Ћетковић, из Озринића, среза Никшићког, стар 38 година, раста високог, лица дугог, очију граорастих, бркова смеђих;
31. Обрад В. Јанушевић, из Озринића, среза Никшићког, стар 26 год., раста ви-

ном од претпоследњих бројева нашег листа. Требало је само тако наставити. И г. Цаковић, је поред свију пријетња од стране разбојника — да ће га убити, да ће га по сваку цијену убити — готов да настави ову своју акцију, да је настави до коначног успјеха. Али ова акција не зависи само од њега, од његовог рада и напора, већ она зависи од „добре воље“ наших мјеродавних фактора у Београду: од њих зависе кредити, потребни за једну овакву ак-

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
Бр. Службено.
Рим, 1. децембра 1921. г.

УВЈЕРЕЊЕ.

Ово се увјерење издаје г. ... да му служи као доказ да је напустио црногорске трупе по наређењу Краљевске Владе, ради вршења једне повјерене му мисије.

За сво вријеме вршења ове повјерене му мисије именовани се има сматрати као да врши службу под заставом.

Министар Војни,
Предсједник Краљев. Владе,
Бригадир,

Емигрантска влада је и крајем 1921. године слала у Црну Гору људе са повјерљивим задацима

цију. И пошто она зависи и од њих, од кредита које они треба да одобре и ставе на расположење, они опет ову акцију хоће онемогућити, обустављају на пола пута у овом случају под изговором да немају рекламираних кредита.

Тако је, како смо обавијештени г. Цаковић стављен у немогућност да настави започету акцију, да је настави са темпом са којим је почео и да је доврши. То су одмах

осјетили остаци разбојничких банди, осјетили и почели да опет развијају своје — разбојничко и пљачкашко коло.

Ови два факта, истакнути са по неколико ријечи, оправдавају у пуној мјери увод ових наших редака а ми ћемо се опет, првом приликом, на ову жалосну чињеницу вратити".

После распада емигрантске војске у Гаети у Црну Гору у другој половини 1921. године масовно почињу да се враћају присталице краља Николе. Већина официра и војника из логора у Италији, наиме, ипак су радије пристали да се врате у Црну Гору, него да остану у Италији, или да оду у друге земље. Они су дуго времена имали ограничена права. На пример, пазарним даном нису смели да одлазе из својих села, а они који су живели у градовима пазарним даном нису смели да излазе из кућа.

Повратак бивших официра и војника из Гаете знатно је допринео да неки одметници ипак одустану од даље борбе и да се предају властима.

Ипак, крвава драма у Црној Гори још није била окончана. Неколико изолованих мањих одметничких група остало је у шуми. Ове групе нису биле бројне, али мира у Црној Гори није било и нико није био безбедан ни на путу ни у кући.

Нови председник црногорске емигрантске владе Милутин Вучинић, иако је и њему било јасно да је све изгубљено, покушавао је и даље да подигне морал оних који су још остали у шумама. Његова влада је 25. децембра 1921. године издала следеће две одиста необичне наредбе:

соког, лица округлог, очију црних, косе црне, бркова црних;

32. Јован Н. Зајовић, из Озринића, среза Никшићког, стар 26 година, раста средњег, лица округлог, очију зелених, косе смеђе, бркова малих смеђих;

33. Шћепан Ш. Јелић, из Озринића, среза Никшићког, стар 21 год., раста средњег, лица округлог, очију граорастих, косе смеђе, бркова нема.

34. Станко Р. Ивановић, из Драговоља, среза Никшићког, стар 35 година, раста средњег, лица округлог, косе црне, очију црних, бркова црних.

35. Машан М. Батаковић, из Ораха, среза Никшићког, стар 23 године, раста малог, лица округлог, очију граорастих, косе смеђе, бркова малих смеђих;

36. Милутин Ћетковић, из Озринића, среза Никшићког, стар 22 године, раста високог, лица округлог, косе смеђе, очију граорастих, бркова малих риђих,

37. Видак Ж.Николић, из Озринића, среза Никшићког, стар 21 год., раста средњег, лица округлог, очију граорастих, косе црне, бркова нема.

38. Миливоје Н. Булатовић, из Озринића, среза никшићког, стар 21 год, раста средњег, очију црних, лица округлог, косе црне, бркова нема.

39. Саво В. Николић, из Озринића, среза Никшићког, стар 22 год., раста средњег, лица дугог, очију црних, косе црне, бркова нема;

40. Михаило Л. Вујиновић, из Жупе, среза Никшићког, стар 28 год., раста средњег, очију црних, лица округлог, косе црне, бркова црних;

41. Никола К. Зајовић, из Озринића, среза Никшићког, стар 23 год., раста средњег, лица округлог, очију граорастих, косе смеђе, бркова малих смеђих.

42. Василија М. Мићковић, из Купе, срез Никшићки, стар 25 г., раста средњег, лица округлог, очију граорастих, косе смеђе, бркова смеђих;

43. Томица М. Пековић, из Кусида, среза Никшићког, стар 62 год., раста средњег, лица округлог, очију црних, косе црне, просиједе,

44. Мићко Т. Пековић, из Кусида, среза Никшићког, стар 26 год., раста високог, очију граорастих, косе црне, бркова малих смеђих, лица дугог;

45. Драго Т. Пековић, из Кусида, среза Никшићког, стар 23 године, раста високог, лица округлог, косе црне, очију црних, бркова малих црних;

46. Томаш Т. Пековић, из Кусида, среза Никшићког, стар 16 год., лица округлог, косе црне, очију црних, бркова нема;

47. Илија Б. Лакићевић, из Штедима, среза Никшићког, стар 27 год., раста високог, косе смеђе, очију граорастих, лица дугог, бркова малих смеђих;

48. Шаро А. Суботић, из Кусида, среза Никшићког, стар 24 год. раста високог, лица дугачког, косе црне, очију црних, бркова малих црних;

49. Илија А. Суботић, из Кусида, среза Никшићког, стар 21 год., раста малог, косе смеђе, очију зелених лица округлог, бркова нема,

50. Милутин С. Кривокапић, из Кусида, среза Никшићког, стар 25 година, раста малог, лица округлог, косе црне, бркова малих црних,

51. Јован С. Кртолица, из Дуге, среза Никшићког, стар 28 год., раста средњег.

очију црних, косе црне, лица дугог, бркова црних,

52. Видак Ј. Мандић, из Дуге, среза Никшићког, стар 20 год., раста средњег, косе црне, очију црних, лица дугог, бркова нема,

53. Иво М. Никчевић, из Стубице, среза Никшићког, стар 30 год, лица округлог, раста средњег, очију плавих, косе смеђе, бркова смеђих;

54. Стево Р. Никчевић, из Стубице, среза Никшићког, стар 25 годи., раста средњег, лица округлог, очију црних, косе црне, бркова малих црних;

55. Лазо Р. Никчевић, из Стубице, среза Никшићког, стар 19. г. раста малог, лица округлог, очију црних, косе црне, бркова нема,

56. Вељко Р. Никчевић, из Стубице, среза Никшићког, стар 21 годину, раста малог, лица округлог, очију црних, косе црне бркова нема.

57. Марко М. Никчевић, из Стубице, среза Никшићког, стар 25 год., раста високог, лица дугог, косе смеђе, очију граорастих, бркова малих плавих.

58. Ђорђије М. Мијушковић, из Кунка, среза Никшићког, стар 45 год., раста средњег, очију црних, лица дугог, косе црне, бркова црних.

59. Павле Ђ. Вукићевић, из Пјешивица, среза Никшићког, стар 25 година, раста средњег, очију граорастих, лица округлог, косе смеђе, бркова смеђих,

60. Миливоје И. Спасојевић, из Пјешивица, среза Никшићког, стар 23 године, раста високог, очију граорастих, косе плаве, бркова малих плавих,

61. Саво М. Спасојевић, из Пјешивица, среза Никшићког, стар 21 год., раста високог, лица округлог, косе плаве, очију плавих, бркова малих плавих,

62. Марко М. Радуловић, из Пјешиваца, среза Никшићког, стар 21 год., раста малог, лица округлог, косе плаве, очију плавих, бркова малих плавих;

63. Дамјан С. Аџић, из Пјешиваца, среза Никшићког, стар 22. године, раста средњег, очију црних, косе црне, бркова малих црних, лица округлог,

64. Лазар Ј. Никчевић, зи Студенаца, среза Никшићког, стар 27. година, раста високог, лица дугог, косе плаве, бркова плавих, очију граорастих;

65. Андрија Никчевић, из Растока, среза Никшићког, стар 27 година, раста високог, очију црних, косе црне, бркова малих црних, лица округлог.

66. Драго Никчевић, из Растока, среза Никшићког, стар 24 године, раста средњег, лица округлог, косе црне, очију црних, бркова малих црних,

67. Томо Почек, из Никшића, стар 28. година, раста малог, лица округлог, очију црних, бркова малих црних, на бради има рану од пушчаног метка,

68. Милосав Л. Никчевић, из Страшевине, среза Никшићког, стар 28 год., раста средњег, лица округлог, косе црне, очију црних, бркова малих црних,

69. Милош М. Никчевић, из Страшевине, среза Никшићког, стар 48 год, раста средњег, лица округлог, очију граорастих, косе црне проседе, бркова црних проседих,

70. Новица Грујичин Никчевић, из Кличева, среза Никшићког, стар 28 год., раста високог, лица дугог, очију граорастих, косе смеђе, бркова смеђих,

71. Новица Горчинов Никчевић, из Кличева, среза Никшићког, стар 40. год., ра-

„НАРЕДБА

Борцима за Част, Право и Слободу Црне Горе.

Борци за част, право и Слободу Црне Горе имају да помогну извршење једне најплеменитије задаће, коју је икад имало једно црногорско покољење тј. ослобођењу наше мученичке отаџбине од срамног и кукавичког ропства, које нам је наметнуо Биоград.

Ради извршења тога светога задатка потребне су и друге врлине, а не само јунаштво и друга пожртвовања, а не само излагање груди пред непријатељем.

На првом месту потребна је слога, љубав, поштовање и пожртвовање бораца за свету идеју ослобођења Отаџбине. Ви сте један за другога више него рођена браћа. Између вас не смије бити пакости, мржње и зависти. Ви морате један другоме опростити највеће увреде и највеће неправде, ако би их било.

У раду морате били сложни, а у случају да се не можете о чему споразумјети, потребно је послушати старијега. Ситне неслоге, пакости, зависти и самољубље између неких бивших главара наших омогућиле су Биограду да учини од Црне Горе оно што је учинио.

Не заборавите никад да је оно прави јунак који се не бори за славу личну, него онај који се бори за идеју. То је највећа слава. Онај који се бори за идеју никада не завиди другоме који се бори за исту идеју. Њему су сви они који се боре за исту идеју више него рођена браћа. Прави хероји овакве не само што љубе него и гину за њих.

Сваки онај, који буде друкчије мислио и радио него што је горе речено. не би био борац, нити

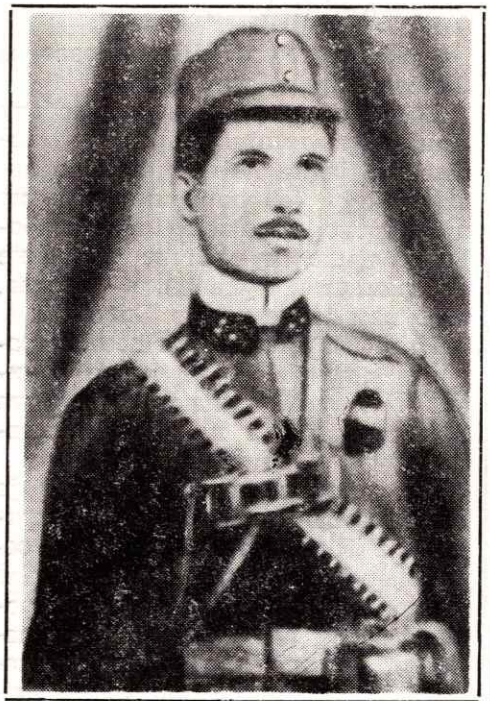

Комитски четовођа, па одметник: Тодор Дуловић

би имао право назвати се јунаком. Друкчије понашање и рад било би једно обично издајство. С тога је много боље, да сваки онај борац који се не мисли држати ове наредбе, напусти своје мјесто части из редова за част, право и слободу Црне горе.

Владајте се у духу ове наредбе, па ћете убрзо видјети остварене своје идеале.

Не заборавите да ваш рад гледа читав цивилизован свијет и да над вама бдију сјени наших славних предака, чији су гробови обешчашћени злочинима Биограда.

Предсједник Министарства
Министар Војни

(М. П.) Дивизијар М. М. Вучинић"

ста високог, лица дугог, очију црних, косе црне, бркова црних,

72. Пуниша С. Вујовић, из Рубежа, среза Никшићког, стар 40 година, раста високог, лица дугог, очију зелених, косе риђе, бркова смеђих,

Да се у року од 20 (двадесет) дана, рачунајући од дана, када ова објава изађе оштампана у „Службеним Новинама", пријаве најближој полицијској власти, или Првостепеном (Окружном) Суду, што, ако у остављеном року не учине, Начелство ће их на основу чл. 10. Закона о Јавној Безбиједности огласити за хајдуке и биће слободно свакоме убити их, јер у њиховој радњи стоји дјело хајдуковања.

Из канцеларије Начелства Округа Никшићког. К. Бр. 1906. Никшић, 15. маја 1921. године.

Колашинско Окр. Начел. својим решењем број 1906., од првог априла 1921. г. пошто се је увјерило из поднијетих аката и нашло да овде постоји дјело хајдуковања, — то на основу чл. 9. Зак. о Јавн. безбиједности, овим се позивају напријед именовати да у року од 20 дана од огласа у „Службеним Новинама" пријаве се најближој полицијској власти или Првостепеном суду, што ако не учине, начелство ће их на основу чл. 10 Закона о јавној безбиједности огласити за хајдуке и послије тога рока биће слободно свакоме убити их — и то:

1. Иван Булатовић, стар 48 година, раста високог, очију граорастих, косе смеђе, лица широког, носа правилног, бркова жулих великих, са једним оком трепће неприродно;

2. Атанаско Ђ. Булатовић, стар 51. год. раста високог, косе проседе, очију граорастих, лица дугог, носа правилног, уста обичних, бркова проседих;

3. Милован М. Булатовић, стар 21 год. раста средњег, главе округле, косе црне, очију граорастих, носа правилног, уста обичних, бркова малих, по лицу мало пјегав;

4. Машан М. Булатовић, стар 20. год. раста средњег, косе смеђе, лица дугог, очију граорастих, носа правилног, уста обичних, бркова нема;

5. Радоња Ј. Булатовић, стар 28 год. раста средњег, косе смеђе, лица широког, очи граорастих, носа правилног, уста обичних, бркова малих;

6. Радован З. Булатовић, стар 29 година, раста средњег, косе и обрва смеђих, очи зелених, носа правилног, уста обичних, бркова малих смеђих;

7. Вукосав П. Влаховић, стар 30 година, раста средњег, косе црне, очи граорастих, носа правилног, уста обичних, бркова малих црних;

8. Драгиша П. Влаховић, стар 50 година, стаса високог, косе црне, проседе, очију великих — граорастих, лица округлог, носа правилног, уста обичних, бркова црних проседих;

9. Машан Б. Влаховић, стар 48 година, раста средњег, косе црне просиједе, очи граорастих, уста и носа обичних, бркова малих црних;

10. Видан Р. Шћепановић, стар 41 година, раста средњег, косе црне, очи граорасте, бркова црних, уста и носа правилних;

11. Мирко У. Шћепановић, стар 33, године, раста средњег, косе црне, очи гра-

орастих, бркова малих црних, носа и уста обичних;

12. Милутин П. Булатовић, стар 28. година, косе и обрва црних, очи великих црних, бркова малих црних, уста и носа правилних;

13. Спасоје П. Булатовић, стар 19 година, раста средњег, косе и очију црних, носа правилног, уста обичних, бркова нема;

14. Милија В. Ракочевић, стар 35 година, раста високог, косе црне, лица округлог, очи граорасте, носа и уста правилних, бркова малих,

15. Милош В. Ракочевић, стар 23 године, раста средњег, косе црне, лица округлог, очи граорасте, бркова малих, носа и уста обичних;

16. Вукић А. Вујисић, стар 25 година, раста средњег, косе црне, очи црних, бркова црних — малих, носи шпиц-браду, уста и носа правилних;

17. Глигорије Кадић, стар 27 г., раста високог, косе црне, лица округлог, очи граорастих, носа правилног, уста обичних, бркова малих;

18. Јован Д. Мујовић, стар 18. год. раста средњег, косе смеђе, очи граорастих, носа правилног, уста обичних.

Радош Пунишин, Драго Пунишин, Милан Веков, Машо Митов, Вукосав Пајов, Михаило Радоичић, Бећир Петров Булатовић, сви из општине Смаилагића-Потоље; Радивоје Муртов Булатовић, из Требаљева, Радојица Ратков Вравић, из Штитарице, Бошко Новичин Боричић, из Бјелојевића, Урош Грујичин Грдинић, из Доњих-Поља, и Лакић Р. Лакићевић из Требаљева, сви из среза Колашинског, по извјештају начелника, среза Колашинског, од 2. априла т. Бр. 1808, одметнули су се од власти да чине кажњива дјела.

Миле Шћепановић из општине вароши Колашина, по извјештају председника општине од 30. марта 1921. год. бр. 711. одметнуо се од власти да чини казнива дјела.

Ово Окружно Начелство, својим решењем, бр. 1936. од 4. априла 1920. године, пошто се увјерило из аката и нашло, да овдје, постоји дјело хајдуковања — то на основу чл. 9. Закона о Јавној Безбједности овим се позивају напријед именовани, да се у року од 20 дана од огласа у „Службеним Новинама“, пријаве најближој полицијској власти или Првостепеном Суду, што ако не учине Начелство ће их на основу чл. 10. „Закона о Јавној Безбједности“ огласити за хајдуке и послије тога рока биће слободно свакоме убити их.

Лични опис:

1. Радош Булатовић, стар 36 година, раста средњег, лица округлог, косе, браде и бркова смеђих, очију граорастих, носа и уста обичних,

2. Драго П. Булатовић, стар 45 год. раста високог, лица дугог, косе, бркова и браде смеђих, очију граорастих, носа и уста обичних;

3. Михаило Р. Булатовић, стар 36 година, раста средњег, лица дугог, косе и бркова црних, очију граорастих, носа и уста обичних,

4. Бећир П. Булатовић, стар 48 година, раста високог, лица округлог, косе и браде просједе, црномањаст, бркова црних, носа и уста обичних;

5. Радојица Р. Оровић, стар 19 година, раста малог, косе смеђе, лица окру-

„Краљевина Црна Гора

Министарство Војно

Бр. службено

Рим, 25. дец. 1921.

Господину капетану Драгу Прелевићу

Рим

Извјештавате се да је Министарски Савјет на својој сједници од 6. децембра 1921. године, рјешио:

1) Да вам се исплате све плате за сво вријеме које сте провели у Црној Гори као борац за вријеме окупације српијанске у колико вам нијесу исплаћене;

2) Да вам се у будуће имају дати плате за све вријеме које као борац проведете у Црној Гори противу окупационих српијанских власти (војних и приватних);

3) Ово исто важи за све оне борце који нијесу напуштали Црну Гору, или су је пак напустили па се опет повратили. Овима ће се као год и вама рачунати иста плата коју су имали као официри односно војници у Италији.

4) Што се тиче чина и ранга бораца, који нијесу напуштали територију Црне Горе, они ће добити исти чин и ранг, који имају и њихови другови који су били у Италију, а којим по заслугама буду равни.

За остале плате као и оне које имате да примите тек у будуће издаће вам се тек по васпостави Црне Горе или ако то буде могуће и раније.

Предсједник Министар. Савјета
Заступ. Министра Финансија

Министар Војни
(М. П.) Дивизијар М. М. Вучинић

с. р.“

У ова обећања нису више веровали ни Вучинић, ни они којима су била упућена. Мало је још било одметника који су веровали у могућност поновног успостављања самосталности Црне Горе. Углавном су остали у шумама из страха да не буду кажњени за све оно што су учинили.

Одметници су већ и званично били оглашени за разбојнике, а њихова борба је одиста умногоме изгубила политички смисао и по начину како су је водили, а и по резултатима. Међу одметнике који су отишли у шуму из одиста политичких разлога да се боре за самосталност Црне Горе и династију Петровић све више су почели да долазе обични разбојници, или како су у то време називани хајдуци, а они до тада прави одметници су их примали као себи равне. О томе доста говори записник са саслушања хајдука (разбојника) Хаџа Бороње направљен 5. августа 1922. године у канцеларији Окружног начелства у Колашину.

Хаџо Бороња је био озлоглашени разбојник из новопазарског краја. У новембру 1920. године побегао је из затвора у Новом Пазару. У јулу 1921. године опет је ухваћен и спроведен у сјенички затвор, али је у октобру побегао заједно са Иваном Васиљевићем. Дошао је у берански крај и придружио се црногорским одметницима, групи у којој су се налазили Радош Булатовић, Драго Булатовић, Михаило Миликић и Радоје Вукић, а овој групи повремено се придруживао и Радојица Оровић.

Према изјави Хаџа Бороње у колашинском начелству група од-

глог, очију грахорастих, бркова нема, уста и носа обичних,

6. Урош Г. Грдинић, стар 18 год, раста средњег, лица дугог, очију граорастих, косе смеђе, бркова нема, носа и уста обичних;

7. Лакић Р. Лакићевић, стар 20 година, раста средњег, лица дугог, очију граорастих, косе смеђе, бркова малих, носа и уста обичних,

8. Миле Шћепановић, стар је 50 год. раста малог, косе смеђе, тјеме на глави ћелаво, очију грахорастих, бркова жутих, браду брије, од одијела носи: зелене гаће аустријског војничког поријекла, капу и опанке.

Из Начелства Округа Колашинског, број 1866. — Колашин.

Начелство Округа Андријевачког на основу члана 9. закона о јавној безбједности, овим позива одметнуте, и то:

Према акту Управе окружне вароши Андријевице, од 30. марта 1921. године, број 491, — решењем својим од 31. истог мјесеца број 1455:

1. Мила П. Протића, бившег војно-грађанског чиновника, из Андријевице, родом из села Присоје, стара 26 година, раста средњег, очију плавих, косе смеђе, лица дугог плавог, бркова жутих малих, носа правилног, уста обичних, одметнут 5. маја 1920. год., одговара за дјело из члана 87. а тач. б. Кривичног Законика;

2. Љубомира „Љуба" Дедовића, родом из Андријевице, стара 26 година, раста средњег, очију граорастих, лица дугог — сухог, бркова смеђих малих, косе смеђе, носа правилног, уста обичних, кратковид, одметнут 5. маја 1920. године, из Берана, као полицијски писар начелства округа Беранског, одговара за дјело из члана 87, а тач. Б. Кривичног Законика;

Према акту начелства среза Андријевачког, од 30. марта 1920. године, број 1410, — решењем својим од 31. истог месеца, број 1463;

1. Богдана Г. Лабана, бившег наставника гимназије, родом из Полимља, стара 30 година, раста високог, косе смеђе, очију црних, лица дугог, бркова црних средњих, носи дугу раздвојену браду, одметнутог јануара мјесеца 1919. године, из Цетиња, одговара за дјело из члана 8, а тач. б. Кривичног Законика;

2. Богића В. Јововића, из Кошутића, барјактара бив. црногорске војске, стара 26 година, раста средњег, косе смеђе, очију црних, лица дугог, бркова малих, на лицу знак мале ране, носи знаке и униформу поручника бив. црногорске војске, одметнутог 17. септембра 1919. године, одговара за дјело из члана 87 тач 6 Крив. Законика;

3. Сава А, Мишковића, тежак из Коњуха, стар 35 година, раста средњег, косе црне, очију црних, лица дугог, бркова малих, одметнутог 16. децембра 1919. године, одговара за дјело на члан 87. а. тач. б. Крив. Законика.

4. Вукашина Ђукића, тежака из Цецуна, стара 60 година, раста високог, косе смеђе просиједе, очију црних, лица дугог, бркова великих, криве десне ноге, одметнутог 16. децембра 1919. године, одговара за дјело из члана 87. а тач. б. Крив. Законика;

5. Милована В. Ђукића, тежака из Цецуна, стара 35 година, раста средњег, косе црне, очију црних, лица округлог, бркова малих, одметнутог 16. децембра 1919. године, одговара за дјело из члана 87. а тач. б. Крив. Законика;

16. Ивана В. Ђукића, тежака из Цецуна, стара 30 година, раста високог, очију граорастих, косе плаве, лица дугог, бркова жућкастих, одметнутог 16. децембра 1919. године, одговара за дјело из члана 87. а. тач. б. Крив. Законика;

7. Драга Губеринића, тежака из Сеоца, стара 25 година, раста високог, очију црних, бркова црних малих, косе смеђе, лица дугог, одметнутог 17, децембра 1919. године, као војни бјегунац са двомјесечне вјежбе;

8. Ђура Јововића, тежака из Кошутића, стара 35 година, раста средњег, косе смеђе, очију црних, лица дугог, бркова малих црних, има неправилан вид, одметнутог 4. маја 1920. године, одговара за дјело из члана 87. а тач. б. Крив. Законика;

9. Љуба Ђерковића, тежака из Кошутића, стара 30 година, раста високог, косе црне, очију црних, лица округлог, бркова малих, одметнутог 4. маја 1920. године, одговара за дјело из члана 87. а тач. б. Крив. Законика;

10. Милутина М. Радоњића, родом из Прљанија, стара 45 година, раста средњег, развијеног, косе смеђе, очију црних, лица округлог црномањастог, бркова црних, носи униформу и знаке мајора (командира) див. црногорске војске, одметнутог у почетку мјесеца јуна 1920. године, из Бара, као полицијски комесар, одговара за дјело из члана 87. а. тач. б. Крив. Законика; уз то и за проневјеру државног новца, према ишвјештају Начелника Округа Барског, број 98, од 7. фебруара 1921. године.

11. Јована Катића, тежака, из Мурина, стара 22 године, раста високог, косе смеђе, очију црних, лица дугог, бркова малих, одметнутог 25. јуна 1920. године, одговара за дјело из члана 223 Кривичног Законика;

12. Никодина Кочановића, тежака из Мурина, стара 25 година, раста средњег, косе црне, очију црних, лица округлог, бркова малих, одметнутог 25 јуна 1920. године, одговара за дјело из члана 223 Кривичног Закона;

13. Ђока Лалића, каплара подофицирске школе у Скопљу, стара 25 година, раста средњег, косе црне, очију црних, лица округлог, бркова малих, одметнутог у мјесецу августу 1919. године, одговара за дјело из члана 72. тач. 2 у вези члана 73. Војно-Кривичног Законика;

14. Радована Јанковића, тежака из Коњуха, родом из Брскута, среза биочког, округа Подгоричког, стара 35 година, раста средњег, косе плаве, очију граорастих, лица дугог, бркова малих — ријетких, одметнутог 16. септембра 1920. године, одговара за дјело из члана 223 и члана 155, у вези члана 41 и 42 Кривичног Законика.

15. Милету Крцића, тежака, из Машнице, стара 25 година, раста средњег, косе смеђе, очију црних, лица округлог, бркова малих, одметнутог 19. октобра 1920. године, одговара за дјело из члана 155. Кривичног Законика;

16. Љубомира Ј. Крцића, из Машнице, питомца Војне Академије у Београду, ста-

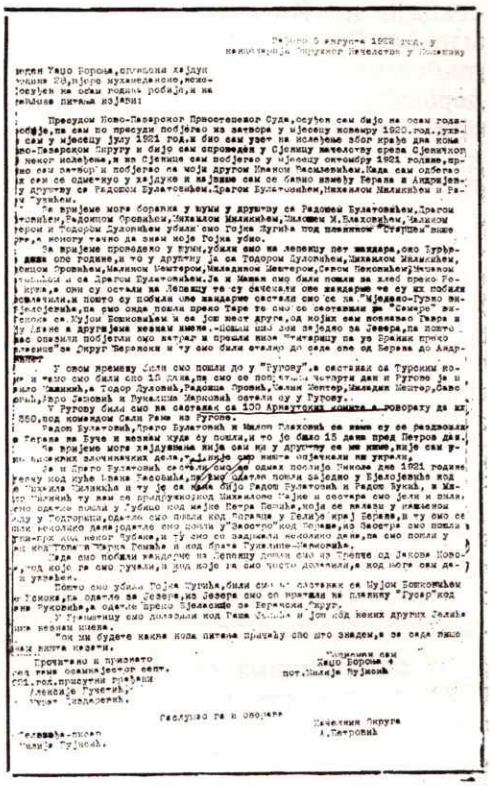

Факсимил записника о саслушању Хаца Борође

метника, око ђурђевдана 1921. године, напала је патролу жандарма. Жандармима је на Лепенцу направљена заседа, па су петорица убијена.

После напада на жандарме ова група одметника упутила се у Ругово на договор са арнаутским одметницима, којих је у том крају било, како се причало, око 350 под командом Сали Раме.

На удару одметника налазили су се људи запослени у државним органима или предузећима. Тако су одметници како пише „Народна ријеч“ у извештају са једног судског процеса у броју од 28. фебруара 1925. године, убили 22. децембра 1921. године на путу Никшић — Шавник чиновника грађевинске

секције из Никшића Марка Симовића. Симовић је тог дана заједно са двојицом Руса Тодором Тодоровићем-Талмачовим и Владимиром Леотићем-Сакуренком пошао да прегледа радове на путу код Шавника. Са собом је понео 83. хиљаде динара да исплати раднике. На путу су их сачекали одметници. Одвели су их у једну шуму у близини пута и опљачкали. За опљачкани новац Сакуренку су дали признаницу на којој је писало: „Четници узели". Одметници су окренули пушке према Симовићу да га убију, Сакуренко је молио да поштеде Симовића нудећи свој живот у замену, али то није помогло. Одметници су ипак убили Симовића, а Руси су отишли на Крново и у жандармеријској станици испричали шта се догодило.

За одметницима су и почетком 1922. године стално организоване потере и лепљене потернице по градовима и селима, а организоване су и такозване кантракомитске групе са задатком да ликвидирају поједине одметнике.

Иако одметници нису били многобројни, ипак су представљали страх за мирно становништво, јер су повремено убијали и пљачкали. Тако је, како је писала „Народна ријеч", једна група одметника 3. маја 1922. године око поноћи дошла на врата куће Јевта Никитовића из Бара Жугића. Тражили су да им Јевто отвори кућу. Његова жена је рекла да Јевто није код куће, али јој одметници нису поверовали па су запретили да ће у кућу бацити бомбу. Јевто је рекао жени да отвори. Док је његова кћерка отварала врата, Јевто је успео да узме пушку и изађе на споредна врата. Неки од одметника су остали у кући, а други су пошли за

ра 25 година, раста средњег, косе црне, очију црних, лица округлог — дугог, бркова малих прекидених, побјеглог из Београда и одметнутог 15. децембра 1920. године одговара за дјело из члана 155, Кривичног Законика;

17. Петра Николетића, каплара подофицирске школе у Скопљу, родом из Машнице, стара 25 година, стаса високог, косе црне, очију црних, лица дугог, бркова малих, одметнутог 28. јануара 1921. године, одговара из члана 72., тач. 2, у вези члана 73. Војно-Кривичног Законика.

Према акту начелника среза Краљевског број 1275, од 28. марта 1921. године, решењем својим од 31. тог мјесеца, број 1466:

1. Стевана Б. Лекића, бившег војног капетана I класе, из Краља, стара 35 година, раста средњег, очију граорастих, лица дугог сухог, косе смеђе, бркова средњих жуто-плавих, носа правилног, уста обичних, одметнутог 3. децембра 1919. године, одговара за дјело из члана 87. а тач. б Крв. Законика;

2. Томицу Б. Лекића, бившег потпоручника бивше црногорске војске, стара 46 година, раста средњег, лица округлог — сухог, косе смеђе, бркова великих смеђих, носа правилног, уста обичних, одметнутог 3. децембра 1919. године, одговара за дјело из члана 87., а тач. б. Кривичног Законика;

3. Петра Б. Лекића, тежака, из Краља, стара 41 годину, раста средњег, очију смеђих, лица пуног, косе смеђе, бркова дугих смеђих, носа правилног, уста обичних, рамље на десну ногу, одметнутог 3. децембра. 1919. године, одговара за дјело из члана 87, а тач. б. Кривичног Законика;

4. Драгу Т. Лекића, тежака, из Краља, стара 24 године, раста средњег, очију црних, лица пуног црномањастог, косе црне, бркова малих црних, носа правилног, уста обичних, одметнутог 3. децембра 1919. године, одговара за дјело из члана 87. а тач. б. Кривичног Законика;

5. Ђока Р. Рачића, бившег наредника бивше црногорске војске, стара 26 година, раста средњег, очију црних, лица пуног црномањастог, косе црне, бркова црних, носа правилног, уста обичних,

6. Шака Ђ. Вешовића, тежака, из Марсенића Ријеке, стара 35 година, раста високог, сувоњава, очију граорастих, лица дугог — сухог, косе смеђе, бркова малих жутих, носа правилног, уста обичних, одметнутог 1. априла 1920. године, одговара за дјело из члана 87, а тач. б. и 223 Кривичног Законика;

7. Милоњу С. Мимовића, тежака, из Шиповица, стара 34 године, раста средњег — развијеног, очију црних, лица дугог, косе црне, бркова великих црних, носа великог, уста обичних, одметнутог 14. октобра 1918. године, одговара за дјело из члана 155 и 237. Кривичног Законика;

8. Гавра П. Јошовића, тежака из Шекулара, стара 22 године, раста средњег — развијеног, очију смеђих, лица дугог, косе смеђе, бркова смеђих великих, носа великог, уста обичних, одметнутог 5. децембра 1919. године, одговара за дјело из члана 223 и 237. Кривичног Законика;

9. Вукоту В. Лекића, тежака, из Шекулара, стара 25 година, раста малог, очију зелених, лица дугог, косе смеђе, бркова жутих — малих, носа правилног, уста обичних, одметнутог 15. фебруара

1921. године, одговара за дјело из члана 155 и члана 223 Кривичног Законика.

Да се у року од двадесет (20) дана, од дана када овај позив изађе оштампан у „Службеним Новинама", пријаве најближој полицијској власти или Првостепеном (Окружном) Суду, што ако у остављеном року не учине, Начелство ће их на основу чл. 10. Закона о јавној Безбједности огласити за хајдуке и биће слободно сваком убити их, пошто у њиховој радњи стоји дјело хајдуковања, горњим ријешењем утврђено.

Јевтом. На око хиљаду метара од куће Јевто је убијен.

На планини Сињавини на брду Старац одметници су 22. маја 1922. године напали браћу Мирка и Гојка Жугића. Жугићи су се жестоко и дуго бранили. У борби је Гојко тешко рањен, па је после четири дана умро.

Групе одметника понекад су се усуђивале да нападну и на редовне војне јединице. Тако су 28. августа 1922. године на Умуклом Виру напали на патролу од 9 војника III чете II батаљона 48. пешадијског пука. У борби је рањено пет војника. Војник Стјепо Вутричић умро је у колашинској болници.

Нису били ретки случајеви да одметници открију контракомите и да их ликвидирају. Тако је ноћу између 25. и 26. септембра 1922. године из заседе убијен контракомита Анто Милић код села Заврка у близини Никшића.

Одметници који су чекали суђење у црногорским затворима и даље су повремено успевали да беже и да се придружују преосталим групама у планинама. Тако „Слободна мисао" у броју од 16. октобра 1922. године пише да је ноћу између 9. и 10. октобра из колашинског затвора побегла група од пет одметника. Било је, додуше спорадично, појава да се у шуму одмећу и људи који су до тада мирно седели код својих кућа. Тако се из извештаја Среског начелства Чева види да су се три сељака одметнула у шуму чак у септембру 1922. године, када већ није постојала никаква нада за могућност било какве политичке борбе. Ова одметања, поготово после распада војске у емиграцији, због тога и нису била политичке природе.

„Народна ријеч" у новембру 1922. писала је и о активности одметника у тој години.

„Ове су банде у шумама никшићког и барског округа одржале и састанак на којима је ријешено да на све стране предузме живу разбојничку и пљачкашку акцију, које су по неким мјестима већ и отпочеле.

Ова разбојничка дружина посљедњих дана предузела је и у цетињском округу прилично живу акцију. По вијестима које смо добили овамо је пријешла једна група разбојника из никшићког округа.Кад су полицијске власти дознале да се ова разбојничка дружина налази у врлетима Ставора и његових огранака упутила је потјере, састављене од жандармерије и поузданих омладинаца из Чевског среза: једну у правцу Ставора а другу према Цуцама. Истовремено упућене су потјере из Цетињског среза: једна из Ћеклића ка Ставору, друга од Косијера и Бокова у истом правцу, а трећа уз Ловћен и његове огранке. Потјери из Бокова и Косијера као помоћ

упућена је жандармерија са омладином из Ријечког среза. Једно одјељење ових потјера наишло је овог мјесеца 9. у Кошарицама, планинском предјелу између Доњег Краја и Бјелица на једну разбојничку засједу са којом се развила борба. У борби су лакше рањена два жандарма. Послије борбе, на мјесту гдје су били разбојници нађени су на два мјеста изливи крви, што је доказ да је и од разбојника био неко рањен. Истог дана, ноћу, око 8 сати, поред предузетих мјера да се заштити варош, упало је ипак пет разбојника у кућу Бела Вушуровића, која се налази у Шкрку, на пар стотина метара изнад Богданова краја (западног дијела Цетиња). У кућу су нашли Павушу, мајку Белову, коју су, како је она сјутра дан казала, истукли и приморали је да им скува вечеру. У тој су кући вечерали и остали цијелу ноћ; испред зоре их је нестало. Полицијске су власти о овоме извијештене после 8 сати 10-тог овог мјесеца.

Истог дана, око 8 сати увече, ваљда ова иста група разбојника напала је поштански аутомобил који је долазио из Подгорице у коме је било 16 путника. Аутомобил је био закаснио за неколико сати из недостатка бензина. Случај који је за највећу осуду, кад се узме у обзир да је овај саобраћај у државној режији. Напад је извршен на источној страни „Белведера“ на последњој серпентини код „Липе“, дакле опет на врло малом одстојању од Цетиња. Било је неколико жандармеријских патрола око Цетиња, а ради сигурности вароши, али се ни једна од ових патрола није нашла у близини мјеста гдје је напад извршен, па је о нападу овд. Окружно Начелство било извијештено тек око 9 сати ноћу, кад су тамо стигли опљачкани а и свучени до коже неки путници. Начелство је тада послало неколике потјере у неколико праваца, али као обично није било никаквих резултата, успјеха.“

Највећу акцију 1922. године извела је група Сава Распоповића 22. септембра.

Одметници су код Мушнице у Црмници зауставили воз који је ишао из Бара за Вирпазар. У овом возу се поред обичних путника налазило и девет војника и жандарма. Све путнике одметници су истерали из Воза, а војнике и жандарме су побили, осим жандарма Михаила Узева, који је по националности био Рус. Њега су тешко ранили. Возовођи су наредили да воз врати у Бар, а путнике су повели са собом према планини Суторману. На путнике су натоварили опљачкани пртљаг и поштанске пакете. Пуна два сата су путници носили ствари уз планину. Пре него су несрећне путнике пустили да оду, Саво Распоповић им је, како је на суду изјавио сведок Фрањо Маровић, рекао: „Закумио ме је Јован Симонов Пламенац да не бијем Црногорце“.

Поводом овог напада у броју од среде 4. октобра 1922. године „Народна ријеч“ је објавила врло оштар коментар под насловом „Тријебимо губу из торине“:

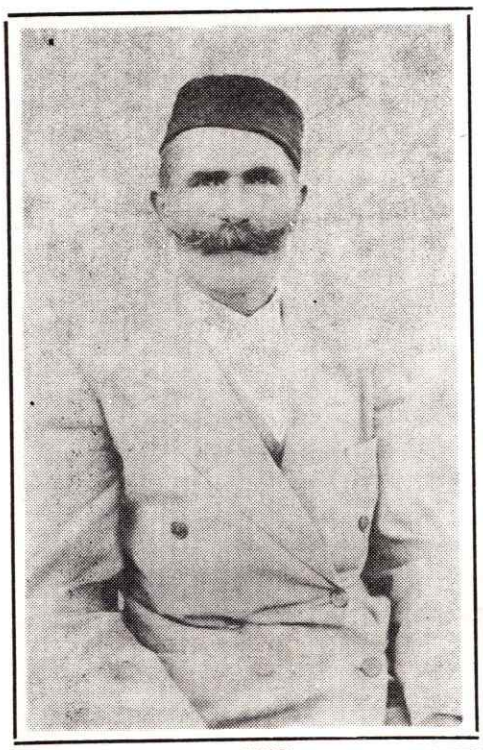

Одметнуо се тек 1922. године, пошто му је у одметништву погинуо брат Илија- Косто Радовић из Бањана

„Јавни поредак у Црној Гори поново се угрожава. Сепаратистички елементи дижу уши. Опет почињу да шапућу духовне присталице Јована Пламенца, полажу заклетве „тобож на вјерност домовини", колико да приме трогодишње плате и да им се регулише пензија, а потајно роваре против интереса јединства и сањају о некаквој сепаратној Црној Гори и обнављању покојне цетињске господаревине.

Друмски разбојници опет пресретају путнике по путовима, пљачкају им новце, свлаче их и у већини случајева убијају.

Најновије разбојништво уцијењеног разбојника Сава Распоповића, и другова му, извршено на жељезничком возу Бар—Вирпазар, 22. ов. мјесеца, у којему је платило животом осам наших војника и један жандарм смртно рањен, најбољи је доказ да су разбојници ријешени да пролију невину братску крв као помахнитали звјерови.

Наше село подпомаже ове друмске разбојнике и крије их од власти, а власти државне предузимају мјере против одметника и разбојника тек у извршеним злочинима.

Нема сумње да највиша одговорност спада на нашега сељака, који ни дан-данји није свјестан колик злочин врши према држави и појединцима, кад прима код себе крије и потпомаже разбојнике . . .

Ми добро знамо да и међу онима, к'о бајаги лојалним грађанима који су код својих кућа по селима и варошима, има који потајно раде и роваре против наше државе а нимало их не гризе савјест, које они изгледа и немају а поред тога примају велике принадлежности у форми плата, пензија и додатака на скупоћу.

Нарочито за вријеме републиканских зборова, могли су се видјети ови мрачни типови по пазарима у групицама, како нешто шапућу и договарају се. Ми вјерујемо да ово власти знају и виде, ако хоће, али вјерујемо да хоће, да врше дужност која им је повјерена.

Било је оклијевања и милосрђа доста. Доста се гледало онима, који ни по чему то не заслужују. То је чињено једино зато што се вјеровало да је међу противницима данашњег поретка било доста заведених па се ишло на то да и оне који су учинили тешке злочи-

не, као што је злочин велеиздаје, постигнута најблажа казна. Међутим резултати таквог поступка били су у већини случајева негативни. Уколико су власти блаже поступале према велеиздајницима и противницима народне воље и државе, утолико су поједини мрачни типови то сматрали као слабост и непостојаност органа државних власти и државе.

Јавна је тајна да се данас по селима говори, а тако исто и по варошима, да од уједињења 1918. г. до данас нико није смио бити стрељан, не зато што таквих злочинаца није било, него зато што ова држава не смије извршити ни једну смртну казну у Црној Гори. Ми ово наводимо примјера ради, да се види са каквим се средствима све служе они који у души мрзе ову државу.

Све ово знају државне власти у Црној Гори.

Ми најенергичније захтијевамо у име јавног мњења да државне власти предузму све мјере, да се разбојницима и пљачкашима у Црној Гори једном за свагда учини крај.

Исто тако тражимо, да се против јатака, саучесника и потстрекача ових разбојника предузму крајње законске мјере и да свако га постигне заслужена казна. Јатака, саучесника и потстрекача има и по селима и по варошима, разних занимања и разних сталежа.

Међу њима има и таквих, који су без икаквог занимања без икаквих познатих прихода, без ичега свога, а добро се носе, пијанче итд. Власти треба да се позабаве од чега ови сумњиви типови живе, ко их потпомаже и ко је тај, ко их снабијева потребним средствима за живот.

Четири ће године кроз кратко вријеме од уједињења, а Црна Гора још је поприште најтежих злочина.

Цио народ, заједно са државним властима, договорно и заједно, дужни су устати да се једном за свагда учини крај друмским разбојницима".

На сличан начин на овај догађај реаговала је коментаром и „Слободна мисао":

„НАША НАРОДНА СРАМОТА

Пре неколико дана разбојничка банда Сава Распоповића на железничкој прузи Бар—Вир Пазар у селу Туђемилу, извршила је страховити злочин — убивши том приликом девет војника и два жандарма. У Пелевом бријегу, извршена је пљачка, а у непосредној близини Кишића извршено је опет једно убиство.

Ови и оваквим слични злочини врше се систематски ево већ четири године, од стране разбојничких банди које се, тако рећи, несметано крећу с једног краја на други, убијајући и пљачкајући мирне грађане ове покрајине!"

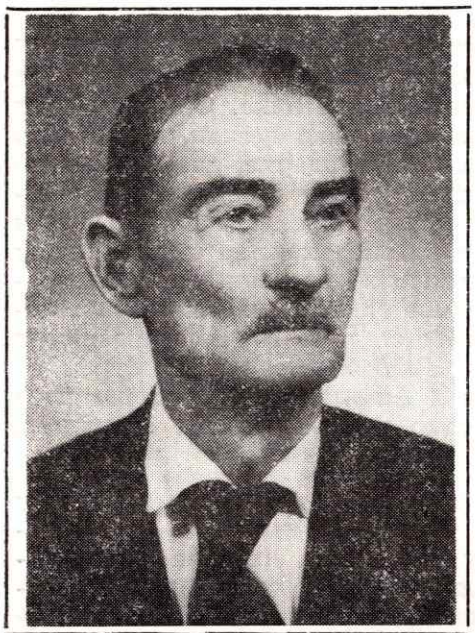

Протерао одметнике из барског округа: Миладин Контић

Напада групе Сава Распоповића на воз код Вирпазара сећа се Миладин Контић, пензионер из Београда:

„Нешто мало пре овог догађаја био сам из Ниша прекомандован у Зетску дивизијску област. Баш 22. септембра 1922. године ушао сам на Ријеци Црнојевића у моторни бродић да се превезем до Вирпазара, а одатле возом до Бара, где је био мој војни распоред. Воз дуго није дошао. Касније чусмо да је група одметника Сава Распоповића напала воз. Кад сам се јавио команди у Бару, распоређен сам у Улцињ, где сам вршио обуку нових регрута. Одметничка група Сава Распоповића свакодневно је оперисала по овим крајевима, па једног дана добих наређење да са једним водом војника кренем у потеру за одметницима. Сместили смо се у једном планинском селу, мислим да се зове Горња Пода. Власти у овом селу биле су организовале једну тројку контракомита за борбу против Распоповића и његове дружине. Тројку је водио неки Милић, међутим, ова тројка контракомита доста је прљаво радила. Ноћу су и они упадали у села и пљачкали, а то су приписивали одметницима. Позвао сам их код себе и саопштио да ће бити стрељани као одметници уколико се још једном пљачка понови. После тога ни једне пљачке није било. Затим сам предузео акцију гоњења Сава Распоповића и његових другова. Како нису били у стању да прихвате борбу са нама, морали су да напусте барски округ и да се пребаце у околину Никшића."

Због овог и других напада, уцене одметника су повећане. За неке је уцена достизала чак и до 20 хиљада динара. Такође, одметницима су свакодневно слати позиви за предају.

Ипак и током 1923. године у црногорским шумама налазило се још стотинак одметника. Они су и даље нападали жандарме и угледне људе, па су убиства била доста честа. Тако су 25. јануара 1923. године код Чева убили два жандарма, а у априлу су, такође у чевском крају, једног жандарма убили, једног ранили, а неке разоружали.

Ноћу између 1. и 2. маја одметници су поново напали на жандарме. Те вечери у Зборној Гомили код Гацка у Херцеговини жан-

дарми Драгутин Јањић и Ћамил Хаџипашић седели су у хану Салка Жубура. Са њима је седео и стари Хамза Муљанић-Пашић. У тренутку када је власник хана Салко Жубур отишао у кућу да клања, у хан је упало пет наоружаних одметника. Оба жандарма су била без оружја, па су их одметници лако везали, а пре тога су им свукли одела. Пошто су повезали жандарме, двојица одметника су приморала Салка да их одведе у кућу жандарма Драгутина Јањића. Драгутиновој жени су псовали „мајску српску" и тукли је. Кућу су опљачкали, а после се вратили у хан, па су опљачкали и Салка Жубуру. У хану су се налазила и два члана сеоске патроле Лазар и Божо Шаровић. Одметници су на њих натоварили опљачкане ствари, па их заједно са везаним и голим жандармима повели са собом. На путу за Сомину Шаровиће су пустили, а жандарме одвели. Идућег дана Драгутин и Ћамил нађени су поред пута заклани и измрцварени. Били су само у доњем вешу, са рукама везаним каишевима.

До сукоба између жандарма и одметника, како је у извештају са цетињског суда писала „Народна ријеч" 12. децембра 1924. године, дошло је 14. маја 1923. године у Каменском. Дан пре тога у кућу Николе Пековића дошло је 12 одметника. У тој кући су преноћили, а ујутру се сакрили на једном брду у близини. После подне су их жандарми напали. У овој борби погинуо је жандарм Филип Обрадовић.

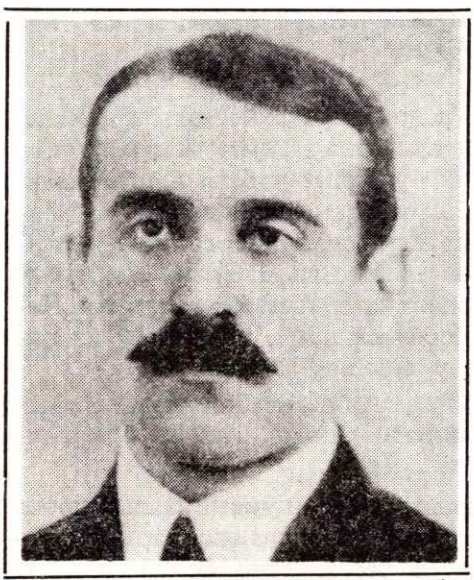

На списку уцењених од одметника био је и инжењер Милован Мијушковић

Посебан одјек међу становништвом Црне Горе имало је убиство инжењера Милована Мијушковића из Никшића. Како је писала „Народна ријеч" Милован је 11. јула 1923. године са Радованом Мијушковићем, Блажом Ђукановићем, Владимиром Фесенком, Трипком Кесојевићем и неолико жандарма пошао у Велимље да одржи лицитацију за изградњу пута. Жандармска патрола пратила их је до Трубјеле. Ова патрола имала је наређење да се од Трубјеле врати, али станица у овом месту није могла да им обезбеди пратњу, па су они пут наставили без обезбеђења. Милован је јашући на коњу ишао педесетак метара испред осталих. Када је наишао на одметничку заседу, прво је пукла једна, затим друга пушка, а онда читав плотун. Одметници су поставили заседу иза једне кривине, тако да они који су ишли иза Мијушковића ништа нису видели, осим што су чули пушке. Коњ којег је јахао Милован пројурио је поред њих окрвављен. Потом су одметници опко-

лили и остале чланове ове експедиције. Опљачкали су 10 хиљада динара државног новца, Радовану Мијушковићу су узели златни сат, а Фасенку су скинули опанке. Мијушковићу се у Трубјели био придружио и Блажо Пешикан. Он је чувши пуцњаву отрчао до оближње куће Мојаша Перовића, узео пушку и покушао да помогне онима које су одметници заробили. Док су одметници водили заробљенике Пешикан је једног од њих ранио, што су заробљеници искористили да побегну, али су одметници успели да ране Радована Мијушковића и Блажа Ђукановића.

Одметници су понекад прилазили и самим градовима и нападали на жандармске патроле. Тако су 30. августа 1923. године на домаку Никшића убили шест жажндарма. У децембру су поред Цетиња убили три жандарма, а једног ранили, код Спужа убили двојицу, а једног ранили, у Цуцама су убили шест жандарма, а једног ранили.

Готово свакодневна убиства жандарма и виђенијих људи изазивала су праве провале гнева у црногорској штампи, која је за неефикасност у борби са одметницима оштро осуђивала органе власти, а истовремено користила активност одметника за међустраначке обрачуне.

У броју од 1. септембра 1923. године „Народна ријеч“, на пример, пише:

„КРВАВО КОЛО ПО ЦРНОЈ ГОРИ-НАСТАВЉА СЕ!

Прекјуче, баш кад су овде били на окупу шефови т.зв. јавне безбиједности, окружни начелници из Бара и Андријевице, Никшића и Подгорице, ваљда да се договоре са г. Џаковићем, и даље инспекто-

Крвавo коло по Црној Гори — наставља се!

Прекјуче, баш кад су овде били на окупу шефови т.зв. јавне безбиједности, окружни начелници из Бара и Андријевице, Никшића и Подгорице, ваљда да се договоре са г. Џаковићем и даље инспектором Министарства Полиције г. Комненом Спахићем, како ће и на који начин дохакати Радојици Никчевићу и Саву Распоповићу са њиховом бандитском дружином, пошто их није могла одобровољити и припитомити фамозна акција фамозног Ђура Драшковића из Шкаљара; тога петога дана, ваљда и у исто вријеме били су на окупу, тако-рећи на прагу саме вароши Никшића (Горње Поље) крваве харамбаше Никшићких разбојника, како се тврди, са тријестак другова, који су, ваљда да би прекратили вријеме, на забаве убили командира жандармеријске станице у Горње Поље Гаврила Величковића и жандарме: Мата Ђукановића, Петра Бурића, Марка Жижића, Стевана Шећковића и Акана Вујака, када су они државни оружници пролазили царевијем друмом!...

„Народна ријеч“ је тражила оштрије мере за сузбијање одметништва

ром Министарства Полиције г. Комненом Спахићем, како ће и на који начин дохакати Радојици Никчевићу и Саву Распоповићу са њиховом бандитском дружином, пошто их није могла одобровољити и припитомити фамозна акција фамозног Ђура Драшковића из

Шкаљара: тога истога дана, ваљда и у исто вријеме били су на окупу, тако рећи на прагу саме вароши Никшића (Горње Поље) крваве харамбаше Никшићких разбојника, како се тврди са тријестак другова, који су, ваљда да би прекратили вријеме, из забаве убили командира жандармеријске станице у „Горње Поље" Гаврила Величковића и жандарме: Мата Ђукановића, Петра Бурића, Марка Жижића, Стевана Шећковића, и Акана Вусјака, када су ови државни оружници пролазили царскијем друмом!

Овај се страшни злочин, ова крвава драма одиграла прекјуче на прагу саме вароши Никшића, између 1 и 2 сата по подне, баш када су овде, у дебелој ладовини брестова кафане „Европа", ваљда о подвизима својих органа при последњим општинским изборима весело ћеретали окружни начелници г.г. Владо Пејовић, Павле Ивановић, Милош Ивановић, Гаврило Церовић и инспектор Министарства Полиције г. Комнен Спахић!

ЈОШ ЈЕДНО ПОЛИТИЧКО УБИЈСТВО — НА ЧЕВУ

Неколико сата послије крваве драме у „Горњем Пољу", прекјуче у 6 сати по подне, пануо је од куршума разбојника из засједе, на пар стотина корака од канцеларије Срескога Начелства на Чеву, званичник истог начелства Марко Пашов Вучинић, из Велестова.

Како је покојни Вучинић био један од најистакнутијих омладинаца свога краја, зашто је био и произведен за резервног поручника; иза тога један од најупливнијих и најагилнијих привржeника Демократске странке у Чевском срезу, тако да га је познати радикалски капетан Живко Косовић, чим је дошао у Чево отуд покушао уклонити, ми сматрамо да овај злочин има све симптоме — политичког убијства.

Ми сматрамо да није случајност што мушка глава Марка Пашова Вучинића пада, од куршума из засједе, тако рећи на прагу надлештва, у коме је радио, само неколико дана иза општинских избора, са којима је странка данашње радикалске реакције за навијек онемогућена, не само у Чеву, него и у цијелом Чевском срезу!"

Средином 1923. године успостављени су контакти између неких представника власти и одметника, што је у тадашњој штампи изазвало праву буру протеста. „Народна ријеч" је оптужила неке људе у власти да се и преко одметника боре за своје политичке циљеве.

Преговори су откривени случајно, после две пљачке извршене у Боки. Прва пљачка извршена је у кући браће Марка и Илије Сетенчића. Одметници су Сетенечићима упали у кућу 25. јуна 1923. године, ноћу, нешто после 20 часова, однели 4.000 долара у готовом, а златних сатова, прстења, накита и одела у вредности 450.000 динара. Извештач „Народне ријечи" је у броју од 6. марта 1926. године, пишући са суђења, према изјавама Сетенечића овако описао пљачку: „Сви се куну да је оптужени онај разбојник, што је по собама њихове куће критичног момента ишао и отварао ормане, скриње и баузел и из њих узимао наките, златне сатове, ланце, минђуше, доларе, одјела итд. Са њиме су били још двојица разбој-

ника и то један у жанд. униформи. Том је приликом оптужени тукао кундаком од пушке Илију Сетеничића, који је разбојнике водио по собама куће и показивао им скриње и наките, златне сатове, ланце, минђуше, доларе, одјела и итд. Са њиме су били још двојица разбојника и то један у жанд. униформи. Кад је пљачка извршена, оптужени са друштвом тукли су Илију, хватајући га руком за грло и подносећи му бајонет под грло, питајући га: „Гдје си закопао оних 100 хиљада долара, што си донио из Америке?" По том су одметници узели собом синовца Илијина Ника и водили га шест километара од куће у једној шуми и везали га конопцем. Сви се куну да познају одјело, које је нађено у кући оптуженог Луке, и прстен женски које су им ствари критичне вечери разбојници опљачкали."

Друга пљачка извршена је 9. јула 1923. године у кући Ника Словинића у Будви.

Репортер „Народне ријечи" је према резултатима истраге овако описао ову пљачку:

„Из куће су узели сатове златне, прстење, минђуше, бурме и осталих ствари у вриједности према изјави Павловој око 150.000 динара. По том су Павла узели собом и повели га у Ловћенску планину више Коритника. Овдје су стигли у 3 сата у јутру 10. јула. Са Павлом су узели и повели и Пера Зечевића, обућара из Будве. Чим су дошли у шуму — више Коритника, одметници су затражили од Павла уцјену. Прво су тражили 3000 долара, па 2000, затим 1500 и напосљетку су се сложили на уцјену од 1200 долара. За уцјену су послали у Будву Пера Зечевића и наредили му, да се са уцјеном врати до 5 часова по подне, што ако не учини да ће Павао бити убијен. Одметник му је на то рекао: „Нећемо га убити, него ћу га ножем заклати", вадећи бајонет од пушке. Зечевић је одмах пошао у Будву и Нику Словинићу понио поздрав од одметника и тражио уцјену. Како Словинић код себе није имао толику суму долара, тражио их је по Будви, па кад их није ни ту нашао, онда су изасланици пошли за Паштровиће, да их тамо нађу. Тако је једва нађено 1200 долара. О свему овоме извијештен је био поглавар которски Рашковић, који је одмах дошао у Будву и пошто је узео серије и бројеве са банкнота доларских, послата је по Перу Зечевићу уцјена одметницима. Са Пером је пошао одметницима и вјенчани кум Павлов Шпиро Павићевић. Уцјена је одметницима у 5 и по часова донесена. Примајући паре, старешина одметника рекао је Павлу Словинићу: „Пала мува на међеда. Ако дадне Бог те се успостави Црна Гора, све ћемо ти ове паре повратити".

Ове две опљачкане породице затражиле су заштиту власти и тек тада се сазнало да се са одметницима воде тајни преговори. Испоставило се да преговоре са одметницима води један од радикалских првака адвокат из Котора Ђуро Драшковић. Он је касније на суђењу изјавио да је за вођење преговора имао пуномоћје министра унутрашњих послова југословенске владе. На истом суђењу одметницима саслушан као сведок велики жупан Цаковић је, међутим, изјавио да за ове преговоре није знао ништа. Адвокат

Драшковић је изјавио да је имао овлашћење да са одметницима преговара о условима предаје.

Црногорској јавности ови преговори били су доста сумњиви, јер су иза њих стајали страначки закулисни интереси. Када се адвокат Драшковић по други пут састао са одметницима, ноћу између 5. и 6. августа 1923. године, „Народна ријеч" је у броју од 8. септембра 1923. године реаговала веома оштро:[8]

„НА НАЈНИЖЕ ГРАНЕ!

— Најновији састанци са одметницима —

Изнијели смо у своје вријеме да је которски адвокат Ђуро Драшковић, у својству поузданика радикалског Министра Полиције, имао састанке са одметницима у данима кад су они били врло активни. Сјетимо се само познате доларске пљачке у Будви, разбојништава у Луштици и разбојничког убијства инжењера Милована Мијушковића. Иза тога, 5. августа, т. г. био је састанак у Доброти, на којему су у заједници са Драшковићем одметници донијели познату одлуку да се одмах уклони са положаја начелника цетињског округа Г. Митар Вукићевић, који је на неколико дана послије тога збиља уклоњен, а замијенио га у дужности г. Комнен Спахић, новопостављени инспектор Мин. Ун. Дјела.

ШТА ОВО ЗНАЧИ?

Адвокат радикал састаје се с разбојницима — Генерално пуномоћије за састанке

11. ов. мј. погинуо је код Трубјеле на територији среза Велимског, у вршењу званичне дужности, инжинир Миловаи Мијушковић.

Покојни Мијушковић био је предсједник окружног одбора демократске странке округа Никшићског и члан обласног одбора демократске странке за Црну Гору. Иначе важио је

Када се сазнало за преговоре власти и одметника „Народна ријеч" је веома оштро реаговала

Иза тих састанака, настају нови, и то баш на три дана послије оне крваве погибије шесторице жандарма у Горњем Пољу (на периферији Никшића) и убиства Марка Вучинића, скоро пред вратима срес. канцеларије у Чеву. Госп. Спахић, у својству званичног представника државне власти, отишао је 3. ов. мј. са друштвом на састанак са Петром Звицером и његовом дружином у Вршањ на 4

[8] Сви листови који су у периоду после уједињења излазили у Црној Гори веома су детаљно писали о проблему одметништва. Чланци које су ови листови објављивали имају, међутим, знатну дозу страначке обојености.

1/2 километра далеко од Буковице (оног мјеста гдје су опљачкани они 2 милиона динара) у правцу Језера Ћеклићских.

У први мах мислило се на Цетињу да ће се одметници предати, или бити нападнути. Али није било ни једно ни друго. Догодило се нешто што нико није могао слутити: Звицер је преслишавао госп. Спахића о томе ко му је запалио кућу са женом и дјецом у Цуцама?

Госп. Спахић је, према информацијама које имамо, на свако питање оглашеног одметника одговарао. Послије свршеног исљеђења, Звицер је одмах изрекао пресуду: да ће му главом платити, макар и у сред Цетиња, један високи орган јавне безбједности.

Обадвије групе раздвојиле су се у здрављу и весељу.

Какве ће посљедице бити од овог најновијег састанка, имамо да видимо, мада би са поузданошћу већ сада могли рећи, да се ради само о једноме: да се и онако опали ауторитет власти, ауторитет државе, у очима народа овог краја који презире кукавичлук, сроза до краја — на ниво слаботиња које иду на ноге оглашеним разбојницима и друмским пљачкашима!

Овога звека и бруке, нити је гдје било, нити ће га бити!

Данас ни људи јачих способности и присебности нијесу начисто: ко су у Црној Гори одметници, ко њихови јатаци, а ко власти?!...

Али о овим страшним појавама, које су Црну Гору у Уједињеној Отаџбини срозале на степен колоније, у којој данашњи теразијски властодршци преко својих органа одржавају састанке, дивање и пазаре са оглашеним бандитима, на рачун части Црне Горе и глава најбољих њених синова — у наредном броју опширније".

На суђењу групи Радојице Никчевића 1926. године у Цетињском окружном суду испоставило се да постоји одређена спрега између пљачки у Боки и преговора између адвоката Драшковића и одметника. Активност одметника имала је циљ да створи утисак о неспособности тадашњих људи на власти, да би на њихова места дошли други. Тако је, као услов за предају, Раројица Никчевић од Драшковића тражио да за начелника Цетињског округа буде постављен Ниџо Кашћелан, а за окружног начелника у Никшићу лични он — Радојица Никчевић. За великог жупана, по овом плану, требало је да буде постављен адвокат Ђуро Драшковић.

Крајем 1923. године власти су постигле значајне успехе у борби против одметника. Формиране су специјалне сеоске страже које су одметницима онемогућавале да долазе у села. Организоване су опште потере, тако да одметници нигде нису имали мира. Многи одметнички јатаци су похапшени и изведени на суд. По налогу великог жупана неке породице познатијих одметника су склоњене ван места одакле би могле да одметницима пружају помоћ.

Неки од одметника, пошто више нису могли да опстану у шуми, били су принуђени да се предају властима, а неки су поубијани.

Саво Распоповић, један од најпознатијих одметничких вођа

У децембру су ликвидирана и двојица најпознатијих одметничких вођа са делом својих дружина.

О ликвидацији ових одметника „Слободна мисао" је у броју од 31. децембра 1923. године писала:

„У петак прије подне 28. овог мјесеца погинуло је једанаест одметника у самој близини наше вароши — на шест километара од града, на мјесту званом „Шћепан До". Погинули су: Саво Распоповић, Мујо Башовић, Мирко Распоповић, Мајо Вујовић,* Петар Звицер, Голуб Вујовић, Јово Кривокапић, Андрија Пејовић, Милош Пејовић, Милош Ковачевић и Миле Миљанић. Међу погинулим одметницима налазе се двојица одметничких вођа Мујо Башовић и Саво Распоповић. Њихова се ријеч слушала и они су били не само господари својих одељења, него и стварни господари цјелокупног одметничког рада. Никога нијесу штедели, убијали су док су могли, док и њима није дошао последњи дан. Као један од већих злочинаца био је Петар Звицер, који је у моментима представљао вођу; остали су само били прости извршиоци наређења својих вођа.

Послије ужасног покоља жандарма у срезу цетињском и чевском ова иста група одметника упутила се за срез велимски. Успех летећих одељења био је баш овдје јер им је спријечио улаз у срез велимски и они другог правца нијесу имали послије овога него срез никшићки. Овако су им већ биле учињене све припреме, јер се знало тачно унапријед куда ће ићи и у које село морају доћи.

*** После објављивања фељтона „Црногорска буна 1919—1924". у „Политици експрес" у децембру 1985. и јануару 1986. године аутору фељтона и ове књиге стигла су два писма у којима се исправљају подаци о погибији одметника у Шћепан Долу. Никола Вујовић из Херцег Новог пише да у овом обрачуну са одметницима није погинуо Мајо Вујовић, јер се у овој групи није ни налазио. Како пише Никола Вујовић, Мајо Вујовић погинуо је 27. јануара 1925. године код Ожеговице, а то се слаже са изјавом Ђорђија М. Миљанића. Марко Ђ. Тодоровић пензионер из Лепетана у Боки Которској, такође је аутору упутио писмо у којем тврди да у овој групи нису погинули Мајо Вујовић и Андрија Пејовић. Тодоровић додаје да у списку погинулих који је објавила „Слободна мисао" нема Стева Божовића из Његуша и Кићуна Поповића из Цуца, који су, како он тврди, погинули са овом групом у Шћепан Долу. Тодоровић сматра да је извештач „Слободне мисли" грешком уместо ове двојице уписао Маја Вујовића и Андрију Пејовића, који није погинуо, већ је побегао у Албанију.**

И према документацији цетињског окружног суда може се утврдити грешка „Слободне мисли", јер је Мајо Вујовић одиста погинуо 1925. године, о чему ће бити речи нешто касније.

На дан 23. децембра већ се знало да су одметници ушли у никшићки срез. Предузимљивост заступника окружног начелника г. Дедовића и жандармеријског капетана г. Калабића издата су наређења да све станице у округу па и околним окрузима буду у покрету ка селу Жупи. Исто тако летећа одељења као и један полицијски писар са бројем жандарма био је упућен у Жупу. Три дана је све било у покрету. Одметници су се повукли из Жупе и никуд друго него у правцу самога Никшића, свакако су имали највеће повјерење, да им из вароши пријети најмања опасност.

На шест километара од наше бијеле престонице одметници су дошли у село Рубежа, на место звано Шћепан До. Кретање им је било опасно и хтјели не хтјели, морали су ту коначити. Око девет часова увече, банули су у кућу Марка Драшковића, једног пука сиромаха са женом и једним дјететом. Било их је по његовом причању 12 друга. Тражили су му да им да вечеру, али како ништа није имао сем брашна, отишао је у село Мујо Башовић и послије дуго времена вратио се са сувим месом и другим потребама. Вечерали су, било је прошла поноћ. Разговори су се водили о њиховим обичним стварима из борбе са жандармима. Прије него што су легли Саво Распоповић је упитао је ли стража постављена. Башовић му је одговорио: у четири правца је поставио страже и да нема шта да се брине.

Једанаест жандарма, кренули су се рано из Жупе у правцу Никшића. У седам часова ујутро дошли су пред кућу поменутог Драшковића. Двојица од њих свратили су на врата и питали ко је унутра? На одговор домаћина, да је пуна кућа одметника, они покушају да заузму боље мјесто. У том моменту једино је био будан Мујо Башовић и истрчи и сукоби се са Ђуром Игњатовићем. Један другога су узели на нишан и обојица су пали на мјесту мртви. Осам жандарма били су довољно присебни, окрену плотун кроз прозор и одмах смртно ране у соби Сава Распоповића. Послије погибије двије „војводе“ међу одметницима је настала потпуна паника. Отпочела је права битка. На прву пуцњаву приспјеле су у помоћ жандармима и остале станице из среза, које су биле у покрету као и одјељења Б. Пешикана цијела жандармерија из вароши са среским начелником г. Косовићем. Пушкарање је трајало све до десет часова, када је учињен напад са бомбама. Неколико одметника истрчало је из куће међу њима Петар Звицер, који је молио да му опросте живот, „јер има да учини велике користи за државу“, рекао је он. У једном општем покољу нико није поштеђен. Овом приликом погинуо је жандарм Нико Ђуршковић, а тешко су рањени: Милан Ракетић и Божо Поповић. Жандарми су показали у овом сукобу једну велику храброст и јунаштво не жалећи свој живот.

У 10 и по часова борба је била завршена. Кућа и цио простор око куће представљао је крваво разбојиште...

Убијен човјек иначе представља страшило од човека, а може се замислити како изгледају људи са ужасним брадуринама, косом од пола метра и потпуном дивљачком запушћеношћу, а поред тога унакаженим деловима главе или руку. Страхота је било посматра-

ти цио призор. Све је то одавало једну ужасну слику грубости, несхватљивог дивљаштва и пуне трагедије народа у Црној Гори, који је доживио једну ужасну судбину, да убија своје рођене синове, као противнике народних идеала за које је читаво наше племе живело и умирало.

Погибија једанаест одметника, може се рачунати као један велики успјех у погледу увођења реда и мира у Црној Гори. Овдје се мора нарочито узети у обзир да су погинула два одметника Мујо Башовић и Саво Распоповић, који су представљали снагу и јачину цијелог покрета. Без њих одметништво у Црној Гори губи карактер одметништва, али за моменат остаје још као једна поратна болест којој је извршена операција успјешно. Остатак одметника у већини случајева, не престављају велике кривце, а поред тога, то су људи који се скоро слободно крећу по селима. Њихово питање је данас само питање предузимљивости власти, да доведу Црну Гору до мира, па на који начин било".

Процена „Слободне мисли" је одиста била тачна. Ова погибија код Никшића за одметнике је била ударац од којег нису били у стању да се опораве, јер су Саво Распоповић и Мујо Башовић, после Крста Поповића, били најзначајније фигуре у одметничком покрету.

Потере за одметницима настављене су и 1924. године. Одметници су се и даље предавали. Крајем 1923. године у шумама их се налазило око стотину, а почетком 1924. године остало их је још двадесетак. Они су више бежали од потера него што су нападали.

ЗЛОЧИНИ ОРГАНА ВЛАСТИ

Деценије су прохујале од времена када су црногорским планинама господарили одметници. Живих савременика ових збивања је мало, али ипак ова крвава времена и ови трагични догађаји нису потиснути у заборав.

И на измаку двадесетог века у Црној Гори се могу чути приче о одметницима. Циљ њихове борбе, успостављање независне краљевине Црне Горе, је и заборављен, али се о многим злочинима из задњих година одметништва и данас прича. Знали су одметници да буду немилосрдни према својим противницима. У шумама су се заједно са одметницима који су се борили за своја политичка уверења нашли и многи обични пљачкаши и разбојници којима је одметничка акција била само параван за злочине и пљачке. Одметници пљачкаши учинили су то време још крвавијим, него што би само по себи било.

Готово да нема краја у Црној Гори који не памте злодела и пљачке које су починили одметници у периоду од 1919. до 1924. године. Запамћени су случајеви да су људима стављали ноге у ватру и живе их пекли да би открили где скривају новац, умели су да унаказе људе, да ваде очи, силују. Било је случајева да појединим присталицама уједињења на челу урезују знак Н—I (Никола I). Знали су да убијају и онемоћале људе, као на пример старог сердара Јагоша Радовића, оца Андрије Радовића.

Није, међутим, било мало ни злочина које су починили поједини представници органа власти. Ови злочини имали су много већи одјек, па неки у Црној Гори ни данас нису заборављени. Њихов одјек био је гласнији, а памте се дуже управо због тога што су их починили људи који су требало да штите законитост у земљи. О њима се много причало и због тога што су их противници уједињења максимално користили за своју пропаганду. Поједини бескрупулозни представници власти дали су присталицама краља Николе најјаче аргументе за доказивање тезе о српској окупацији Црне Горе.

Пљачке, паљевине и убиства, као противмера појединих људи из власти због одметничких злочина, почеле су још у другој половини 1919. године. Најбољи доказ да су обостране пљачке и паљевине биле узеле маха је једна наредба повереника краљевске владе Ивана Павићевића коју је „Народна ријеч" објавила 19. новембра 1919. године. Истовремено, ова наредба показује да злочини, пљачке и паљевине нису чињене по наредби власти, већ због самоволје појединаца.

Наредба Ива Павићевића гласи:

„Свим окружним начелствима

Имам извештаја: да су бандити и одметници извршили до сада на више места пљачку народа, отмицу покретне имовине и паљевине кућа. Да су и неки од оних што су гонили бандите вршили таква дела према породицама одметника и према лицима, за која су они нашли да су присталице и помагачи одметника — противно мојим наређењима у актима Нов. Бр. 988. од 31. јула и Пов. Бр. 1148 од 13. августа ове године. Стога, позивам на моју наредбу Пов. Бр. 2227 13. овога месеца, наређујем начелству:

1. Да преко полицијских и општинских власти у округу извиди све пљачке, отмице и паљевине, извршене на горњи начин на територији тога округа. Сви подаци о томе морају бити потпуно тачни и најсавесније прикупљени без обзира на личности, према којима су наведена дела извршена, и личности које су та дела извршила.

2. Да се тачно означи време, кад је које од наведених дела учињено, где је учињено, према коме је учињено и од кога је учињено, — које личности или јединице.

3. Да се сви опљачкани, однети и попаљени објекти тачно поброје, опишу и најсавесније процене према пијачној цени тих објеката.

4. За тачно извршење овога, нека се Начелство са полицијским и општинским органима послужи свим законским средствима, с тим:

да истинитост постојања штете, одношења или уништења објеката, њихов опис и нарочито њихову вредност нарочито потврде двојица одборника и председник општине, у којој је дело извршено односно штета учињена. Та лица биће у првом реду кривично одговорна, ако наведена факта која она потпишу не буду тачна. Сваки такав акт биће заведен код општинског суда и носиће дан и број кад је завршен.

Начелници срески настојаће свима законским средствима да се штета и процена тачно утврде; прибављена о томе акта завешће кроз књиге и потврдиће истинитост потписа председника и одборника општинских на дотичним актима потписати — затим ће дати своју оцену и мишљење о правилности и тачности извршеног посла, нарочито оштећених објеката и процена. Начелник Округа мотриће са својим органима, да се нађено стање ствари тачно утврди. На сваком таквом акту учиниће своје напомене, ако их има и таква ће акта спровести КАНЦЕЛАРИЈИ ПОВЕРЕНИКА КРАЉЕВСКЕ ВЛАДЕ.

5. Пријаве оштећених, које буду неистините у количини и вредности објеката или које ма у чему буду намерно лажно представ-

љене неће се узимати у обзир, нити ће се ишта по њима радити, — од стране комисије, која ће се нарочито одредити за оцену свију оваквих штета. — На тај начин сва лица, која поднесу неистините пријаве, поред одговорности по кривичном закону, изложиће се опасности да не добију никакву накнаду.

6. Начелнику округа нарочито препоручујем да и лично обрати пажњу на тачно и брзо извршење овог наређења. Све то има се извршити и биће ми послато најдаље за 15 дана од данас. — За нетачно и споро извршење овог посла чиним лично одговорним начелника окружног, начелнике среске и председника општина у подручју тога Начелства.

Начелство ће ово обзнанити најхитније у своме округу.

О пријему овог наређења нека ме начелство овим путем извести.

П. Бр. 8003, Цетиње, 14 новембра 1919."

О злочинима појединих људи који су у то време били на власти писао је и Нико С. Мартиновић у књизи „Раднички покрет у Црној Гори". Он посебно помиње деловања начелника Округа цетињског.

„Док је начелник Округа цетињског био Љубо Гломазић, лична сигурност грађана је била толико угрожена да је на тужбе истакнутих цетињских омладинаца „Бјелаша", без обзира на политичку припадност, дошао један инспектор Министарства унутрашњих дјела да извиди ствар. Том приликом је 26 истакнутих цетињских интелектуалаца припадника Републиканске, Радикалске, Демократске и других странака, преко јавности оптужило Гломазића за безакоње, наводећи, поред осталог и сљедеће: Да је наређивао једном свом жандарму у једној цетињској улици да пуца на неког шофера, да је узимао реквизицију од народа говорећи да је то казна, да није узео на одговорност секретара једне своје подручне општине који је затворио једног грађанина и наредио да се стријеља, да је знао да је један његов подручни предсједник општине пријетио једном грађанину, кад му је овај тражио повратак неког државног новца, да ће му одузети право гласа и ограничити кретање ако му то понови и сл."

Мартиновић у својој књизи наводи још један интересантан примјер малтретирања становништва због одметника:

„Из неких општинских извјештаја, достављених Среском начелству у Цетињу, види се да је Стојан Поповић наређивао паљење кућа црногорских сељака и присилно мобилисао становништво у потјеру за одметницима. Тако се из записника општине Градац, у Љешанској нахији (Срес Цетињски) види да је читаво село настрадало због једног одметника. У записнику писаном у Градцу, 6. марта 1920., се каже:

Према наредби команданта Летећих трупа г. Пуковника Поповића од 3. марта 1920 .год. бр. 647 призвати су сви омладинци као и грађани ове општине. По прочитању горње наредбе згласише се по задовољству свих омладинаца и образоваше Одбор, којему се даде дужност да решавају (?) према горњој наредби за горњи поступак.

Одбор је донио на својој сједници ову одлуку:

1. Пошто из средњо-љешанске општине нема избјеглица осим Мата Бојанића, то да се одмах посједу све куће Бојанића, тј. рођака Матових, на њихову трошку.

2. Да се све братство Бојанића, мушки од 15—70 година, дигну из својих кућа да траже одметника, којима се даје ултиматум да га морају ухватити и предати га најдаље до 7. ов. мјесеца у 5 сати послије подне.

3. У противном случају, не предаду ли га на одређени рок, пали се прво кућа одметникова и узима се његово покретно и непокретно имање, а такође и његових потпомагача.

4. Бојанићима се не прима никаква молба или гаранција за исто докле год га не ухвате и предаду Одбору омладине средњо-љешанске.

Испред Одбора за претсједника општине
Илија В. Ковачевић.

Тај Ковачевић, истог дана, обавијештава среско начелство у Ријеци Црнојевића да је примио наређење пуковника Стојана Поповића и моли среског начелника да не допусти са стране другу војску док ми не свршимо задаћу према захтијеву власти."

Један од најстрашнијих злочина, који ни после 60 година није заборављен догодио се у ноћи између 26. и 27. априла 1923. године. О овој крвавој драми „Народна ријеч", пише:

„КРВАВА И СТРАШНА ДРАМА У ЦУЦАМА

— Дешава се за вријеме радикалског режима у Црној Гори—

Послије извршеног разбојништва и пљачке инвалидског новца, у износу од 204 хиљаде динара, на путу између Бјелица и Чева, на два километра од сједишта Среског начелства на Чеву, о чему смо у прошлом броју извјестили читаоце нашег листа, ноћу између 26. и 27. пр. мјесеца одиграла се једна незапамћена крвава и страшна драма у Цуцама.

Према досадашњим извештајима, надлежних полицијских власти, непознати људи запалили су кућу одметника Петра Звицера у Цуцама. Према приватним вјестима, ти непознати људи претходно су ушли у кућу у претукли: мајку, жену и брата од 14 година одметника Звицера, његову сестру убили на 20-так метара од куће, а потом су кућу са убијенима запалили. Од цијеле породице остала је том приликом у животу баба одметника Звицера, стара преко 80 година и слијепа, коју су изгледа зато и поштедјели непознати зликовци али која је иза извршених убистава и паљевине куће одмах полудјела.

Било је и раније паљевина и убистава у Црној Гори, али оваквог касапљења баба и дјеце, касапљења и паљења у кући лешева жена и дјеце, није запамтила ни стара ни нова Црна Гора. Ова крвава драма утолико је мистериознија уколико се прича да су у очи извршења овог страшног злочина, 26. пр. м. око куће дуго крстариле двије жандармеријске патроле, једна од Грахова а друга од Чева, па ипак нијесу успјеле ни да спријече ово нечувено варварство, нити пак да уђу у траг извршиоцима овог злочина."

Нешто касније, пошто је Бошко Звицер, брат познатог одметника, поднео тужбу суду против општине цуцке, „Народна ријеч“ је поново писала о овом злочину:

„Непознати разбојници опљачкали су инвалидски новац инвалида Среза Чевског, који је износио према једнима 204 хиљаде динара; према другима 194 хиљаде динара, а према трећима 193 хиљаде 144 динара. Још се дакле не зна колико је тачно опљачкано овог инвалидског новца и колико је од истог изашло из Цетиња, колико су спроводници успут за себе сачували а колико су „непознати“ разбојници код Љешева Стуба, 24. априла т. год. за себе спечалили.

Многи су инвалидски главари овога округа због непажње своје и неумјешности начелника Среза Чевског, због овог новца и до сада страдали, а колико ће их још бити то се не зна.

Елем послије ове нечувене пљачке сиротињског новца, пала је сумња да је Петар Звицер познати одметник из Цуца са својим друштвом ову пљачку инвалидског новца извршио. Због тога су према извјештају начелника Среза Чевског огорчени инвалиди поменутог среза, једног лијепог дана запалили кућу Петра Звицера, убили му жену, брата и сестру, а кућу му запалили. Због овога нечувеног догађаја, баба Петра Звицера полудјела је. Власти су трагале, као бајаги за овим нечувеним злочином, али ништа нијесу могле сазнати. Ни један од огорчених инвалида, мјештана или ко други неће да призна како се овај грозни чин варварски одиграо у Цуцама на срамоту данашњих слобода и на срамоту толико глорификираног радикалског режима, и да му се „као бајаги“ послије толико „озбиљног“ трагања није могло ући у траг.

Брат Петра Звицера, Бошко, пошто власти нијесу могле пронаћи виновника троструког убијства и злочина паљевине куће, сада је подигао тужбу против општине цуцке, по закону о накнади штете проузроковане злонамјерном паљевином и тражио накнаду од поменуте општине у износу од близу 100 хиљада динара. Оваква је тужба већ подигнута код начелства среза чевског, које је као исљедна власт има да ову ствар ислиједи и потом упути предмет цет. окр. суду ради пресуђења. Тако ће се сад општина цуцка благодаређи нечијој несавјесности и злочиначкој сујети морати да плати ову паљевину куће и осталих штета проузрокованих истом, само зато, што надлежна пол. власт не само што није била у стању да ухвати кривце, већ ни данас се још не зна ко је ова грозна дјела учинио.

Власти су прво извијестиле, да је паљевину куће и убиство поменутих лица извршила огорчена маса сељака која више не може да сноси зулуме Петра Звицера али нико није хтио од ове огорчене масе да призна да је узео учешћа у овим дјелима нити да каже ко је иста извршио па се зато данас намеће питање: хоће ли Цуце данас признати да су они извршили ове злочине и платити одштету Звицеру, или ће открити виновнике и предати властима да их заслужена казна постигне.

Чевљанин“

Његови злочини се и данас памте у Црној Гори: Милан Калабић

Убиство које је изазвало огорчење: мајор Шћепан Мијушковић

Иако овај злочин никада званично није расветљен у никшићком крају, па и шире, сви сматрају да је он дело жандарма. То мишљење чули смо од Радована Бећировића, а и других савременика. Овај невиђени масакр помиње и Нико Мартиновић позивајући се на загребачки часопис „Еволуција" из 1936. године. Он пише да је злочин над породицом одметника Звицера починило 12 жандарма под вођством извесног мајора Кецмановића.

Још један злочин извршен у никшићком крају изазвао је много узбуђења у Црној Гори. Било је то убиство прослављеног црногорског мајора Шћепана Мијушковића. Шћепан је, истина био један од вођа божићне побуне у никшићком крају, али је после угушења побуне мирно седео код своје куће и био врло лојалан новој власти. Славног мајора убио је Милан Калабић, командир жандармерије у Никшићу.[9]

О овом злочину у Никшићу писао је новинар Владо Мићуновић дужи фељтон у „Политици експрес" у октобру 1972. године, а Јован Ћетковић је сачувао белешке са суђења Милану Калабићу које је одржано у Никшићу.

У село Међуречје, на путу од Никшића према Даниловграду, 21. фебруара 1924. године дошла је патрола од пет жандарма. Шћепану

[9] **Милан Калабић је отац познатог четничког вође Николе Калабића. У другом светском рату са сином починио је низ злочина.**

Мијушковићу, његовом брату Ђорђију бившем официру, перјанику Стевану Мијушковићу и његовом сину Алекси, а потом и Радовану и Видаку Маговчевићу, жандарми су рекли да их зове срески начелник Живко Косовић. Како је Косовић био угледан човек, сви су истог дана отишли у Богетиће. Није пошао само Видак Маговчевић, јер се није налазио у селу.

Испоставило се ,међутим, да их није звао начелник Косовић, већ командир жандармерије у Никшићу Милан Калабић.

О сусрету Мијушковића са Миланом Калабићем, Владо Мићуновић пише:

„Шепурећи се Калабић им прије. Питао је сваког редом за име. Онда се још једном врати, стаде пред некадашњег командира пјешевачког батаљона и, гледајући га у очи, процеди кроз зубе.

— Који рече да си?

— Ја Шћепан Мијушковић, бивши мајор црногорске војске.

— Нијеси ти мајор, но курва! — на то ће Калабић и изненада удари шаком старца у лице.

Ватрени и поносни старчић сину према њему, а Калабић се вешто повуче неколико корака натраг, хитро извуче револвер и упери му га у прса. У том тренутку потпоручник Грбић са стране диже пушку и замахну из све снаге да Шћепана удари по глави. Силовити ударац само мало оклизну главу, и сруши се свом тежином на лево раме. Старац се стропошта на земљу. Притрча му један од жандарма и поче да га туче кундаком у леђа.

— Удрите их, само им чувајте главе! — дерао се хистерично Калабић, ударајући пушком по клонулом мајору. Настала је страховита тучњава. Као гладни курјаци навалили су жандарми на немоћне људе.

Попут помахнитале авети, при оскудној светлости шкиљаве петролејке, Калабић тада зграби из Ђурђевићевих руку кесу с песком, и задихан из све снаге поче да удара већ онемоћалог командира, да ваљда, покаже свима како се то ради.

— Овако се бије! — урлао је.

Сав узрујан ударао је бесомучно по Шћепану са свих страна.

Мајорово јечање постајало је све тише. Пуцала су ребра једно по једно. Отпао је прво један па онда и други бубрег.

Несрећни ратник још је само колутао очима а тело му се при ударцима инстинктивно трзало.

Кад се Калабић, најзад, зауставио, нареди:

— Водите ове остале горе, а ја с мајором имам још посла!

Шта је радио тих 20 минута на само са унакаженим Шћепаном, то само он, Калабић, зна.

Убрзо пошто је напустио „Волат“ и придружио се својим помагачима у горњој соби, где су били и несрећни заточеници Калабићу притрча један жандарм:

— Онај доље тражи воде и умријеће ако му се не да!

— Какве воде! Дајте му по туру! Имам ја рупа за све њих! — одговорио је подругљиво зликовац.

Мајор је убрзо издахнуо.

Мртвог Шћепана увили су у ћебе, изнели испод Волта и бацили под једну лозу у дворишту.

— Шта ћемо са лешом? — питао је Ђурђевић Калабића.

— У нужник стрвину! — одговорио је главни међу никшићким жандармима.

— То је врло опасно, — опет ће Ђурђевић. — Јер леш ту лако може бити пронађен.

— А ви можете ли носити? Ће?

— То ја знам, — досећајући се, настави Калабић.

— Можемо! Одговорише жандарми.

— Онда дај Ферало, скини онај конопац са кофе!

Кад донесоше уже са канте за вађење воде из бунара, Калабић продужи:

— Дај сад онај гвоздени колац што носите на њему храну вучици.

Тај дебели колац који је црногорска војска донела са собом са Скадра већ дуже вријеме налазио се у дворишту никшићке жандармеријске станице. Служио је да за један његов крај завежу порцију са храном, кад су кроз решетке кавеза са сигурне раздаљине хранили једну вучицу. Колац су ставили уздуж уз тело мртвог Шћепана, а онда су заједно обмотали ћебетом. Дугим ужетом стегнули су и чврсто омотали леш више пута, све од главе до ногу. „Пакет су направили тако као да носе пециво. Однели су га Калабић, Грбић, Ђурђевић и Ферало: наизменично по двојица између себе.“

Саво Косић, жандар, сведочио је против Калабића и помогао да се злочин расвetли

Ђорђије Мијушковић

Тело мајора Шћепана Мијушковића однели су у једну скривену јаму на Требјеси. Преко леша су набацали камење, а потом грање, да би прикрили злочин. Потом су јавили жандармеријској станици да је мајор Мијушковић побегао и да за њим пошаљу потеру.

Калабићу није било довољна једна смрт.

„Чим је стигао Милан Калабић наредио је да у једну собу воде Шћепановог брата од стрица Стевана Мијушковића, а у другу Шћепановог рођеног брата, Ђорђија-Ђола Мијушковића.

Стевану су на старој изношеној капи пронашли трагове иницијала имена господара Црне Горе К. Н. За Стеваном су у собу ушли Калабић, Грбић и неки жандарми, а за Ђолом Крсто Ђурђевић. Крвопијама није било доста иживљавања па су наставили да туку и двојицу тренутно раздвојених Мијушковића. Из собе у којој се налазио Стеван допирали су језиви јауци и Калабићеве гнусне псовке.

— Бићу те све док не признаш — говорио је Ђолу Ђурђевић — колико је пута код тебе долазио Радојица Никчевић.

Видећи да му од правдања нема вајде Ђоле одговори:

— Кад год је хтио!

У ствари познати комит Никчевић, не беше никада прешао праг Ђолетовог дома. Кад завршише тучу, у собу код Ђола доведоше све остале, осим Стевана. Убрзо се отворише врата и жандарми просто убацише унутра унакаженог перјаника који беше у самртничком рошу.

— Доктора, за име божје! Даћу хиљаду динара — јецаше он.

Калабићевој дружини је то било смешно па почеше да се изругују:

— Ми смо ти доктори — довикивали су му изнад главе.

Од доласка у никшићку жандармеријску станицу затвореници тих неколико дана нису ни јели ни пили. Но, то као да им беше најмање важно.

Стеван је непрекидно потмуло јечао. Кад је, најзад, служавка једног њиховог рођака успела да им дотури црну кафу, Стеван није могао да попије ни гутљај. А кад убрзо затим, Калабић поручи да бивши перјаник дође горе до њега, овај није могао ни да устане.

— С једне стране га узех ја под руку а с друге жандарм и поведосмо га у канцеларију. Кад смо хтели да га ставимо на столицу тата се скљока и паде на патос. Мене одмах измаршираше да се вратим доље — прича нам Стеванов син Алекса. — То је био последњи пут да видим оца. Ту су га истог дана придавили!“

Леш убијеног Стевана Мијушковића бачен је поред пута на око пет километара од Никшића. Калабић је сутрадан послао телеграм на Цетиње да се Стеван Мијушковић смрзао поред пута и да на њему нису пронађене никакве озледе.

Леша мајора Шћепана Мијушковића, међутим, нигде није било. Пуна 72 дана су Мијушковићи трагали за мајоровим лешом да би га коначно пронашли у јами на Требјеси.

Калабић је још кратко остао у Никшићу, а потом из страха од Мијушковића побегао на Косово.

Срески начелник Живко Косовић

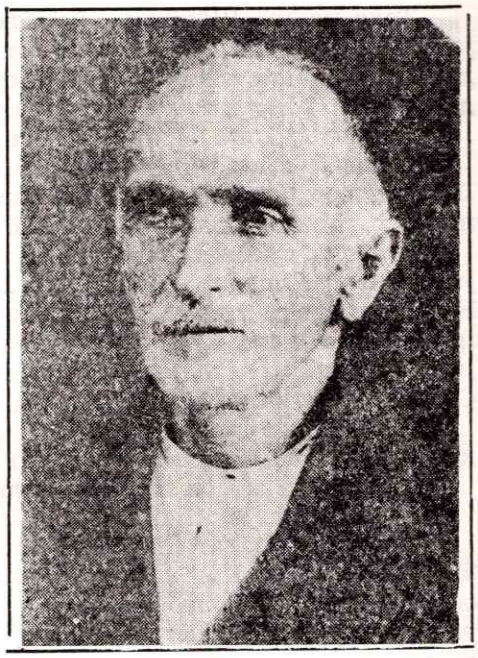

Пуцао на злочинца Калабића: Симо Мијушковић

Пуних 6,5 година после овог злочина покренута је истрага против злочинца Калабића. На оптуженичкој клупи нашли су се поред Калабића и његови жандарми Василије Грбић и Крсто Ђурђевић.

Калабић је осуђен на 18 година затвора, а Грбић на 9 месеци.[10]

Човек који је водио истрагу и оптужио Милана Калабића, Томо Ђурашковић, о овом злочину је 1972. године новинару Владу Мићуновићу изјавио:

„А тај Калабић је велики несрећник! Касније су многи покушавали да његовом злочину у Никшићу дају политичку боју. Кажем вам да ничег политичког ту није било. Радило се о обичном зликовцу који је све то чинио по својој вољи. Кад се, на пример, оно вратио из Даниловграда и кад је на жандармеријској станици у Богетићима почео зверско изживљавање над мајором Шћепаном, Стеваном, Ђолом и осталим, Калабић је био пијан. После се покушавало да се та велика јада жандармерије — која је у то време била изузетно јака — некако прикрију."

Злочина које су починили појединци из органа власти и данас се сећају савременици ових збивања.

„Поједини људи чинили су такве зулуме какви нису запамћени ни из времена најцрњих турских похара. У Ровцима је, на пример, једној жени стављена жива мачка у сукњу, сукња је потом завезана

[10] Из страха од освете Милан Калабић се годинама скривао у Београду. Брат мајора Шћепана, Симо Мијушковић, ипак је успео да га пронађе. Данима је вребао прилику и 30. јула 1940. године сачекао Калабића на улици. Испалио је у њега четири метка. Иако тешко рањен, Калабић је преживео.

око ногу, а мачку су тукли да би несрећну жену што више гребла. Овакав начин мучења у Црној Гори није запамћен. Памтим и случај да су семенке од тикава човеку забијали под нокте. Ни данас све то не могу да схватим, а ево прошло је више од 60 година" — каже Радован Бећировић.

„Тешка су то била времена — сећа се Симо Живковић. — Пљевине, пљачке, убиства. Касније су једни друге за све то оптуживали. „Зеленаши" су говорили да „бјелаши" пале куће по селима, а „бјелаши" су тврдили да одметници пале, пљачкају и убијају. Палили су, богме, и једни и други."

Миладин Контић каже да је било појава да поједине контракомитске групе уместо да прогоне одметнике саме пљачкају по селима.

Овим злочинцима нису били озлојеђени само „зеленаши", односно породице одметника, већ и сви честити људи у Црној Гори, па и најватренији присталица уједињења. Црногорска штампа такође се згражавала над оним шта се тих година чинило у Црној Гори.

Црногорски комунисти, који су на челу са Јованом Томашевићем, били присталице уједињења, изузетно су оштро реаговали на ову појаву. Комунистички посланици из Црне Горе поднели су у Скупштини Југославије и једну интерпелацију министру унутрашњих дела против репресалија које су власти чиниле према породицама одметника.

О овим злочинима писали су и београдски листови оптужујући веома оштро органе власти. Најоштрије су реаговале ондашње „Радничке новине" у броју од 29. маја 1920. године.

Овај лист у свом коментару пише:

„Влада у Београду позвала је 80 „виђених" људи из Црне Горе да помогну у тешком послу који она обавља „за срећу и добро" народа ове покрајине. Чудна је ствар колико је несрећан народ у Црној Гори! За вријеме рата преполовљен, имовина му сва уништена, још и сад необновљен саобраћај, он је данас у таквом положају да, приморан да плаћа кукуруз 4 динара, мора формално да умире од глади.

Власт је над народом сурова. Све методе уништавања живота примењују се, чак се и куће пале. То се чини у намјери да казне присталице бившег краља Николе. Но, уствари, ту не може бити ријечи о присталицама бившег краља. Кад је у питању народ, то је једно просто подметање лажних увјерења од стране власти, а ствар је, пак, проста и другог карактера.

Народу који је упропашћен није давана помоћ. Јавних радова нема. Природна је ствар да народ тражи спасење из такве ситуације.

У уједињењу очекивао је не само националну, него и културно-социјалну добит. И данас круна може да благодари једино томе што су у почетку народом владале такве две наде, иначе никаква династија не би била те среће да после европског рата рашири своју власт над народом у Црној Гори. Несрећа је за народ била што је он у првим данима био растројен и без и најмање објективних познавања свега што се могло предвидети као сигуран циљ ондашњих и данаш-

њих меродавних, те су ови могли и успели да преваром рашире своју власт над народом и да га изложе тако страшној беди.

Данашња државна власт узела је према народу став поробљавања. Какви су тамошњи органи власти, може се закључити из тога што они свим силама раде да се народ умири и тако „умирен“ да у масама умре . . . “

ПРЕДАЈА ПОСЛЕДЊИХ ОДМЕТНИКА

Почетком 1924. године одметницима је било готово онемогућено свако деловање. У шумама их је остало веома мало, а били су изгубили сваку наду да ће њихова борба дати било какве резултате.

Међу одметницима који су се још налазили у шумама највише је било обичних пљачкаша и разбојника, али је у никшићком крају постојала једна група која је себе још заиста сматрала политичким противником уједињења.

Већ у марту 1924. године у шумама се налазило још само двадесетак одметника, док их је крајем 1923. године било око сто. Тог месеца организована је велика акција за потпуну ликвидацију одметништва.

Акцијом ликвидације одметника у никшићком крају, где су били и најбројнији, руководио је лично велики жупан Џаковић. О овој акцији он је за „Слободну мисао“ од 10. марта 1924. године дао следећу изјаву:

„У нашем округу налази се још увијек највећи број одметника. Последњих дана поједине наше општине учиниле су покушаје, да се заостали одметници предаду. Одбори општински и срески чинили су све, да се једном ово питање заврши, чак су били одређени нарочити рокови појединим општинама, да своје одметнике пронађу и предаду. У четвртак увече предали су се великом жупану г. Џаковићу одметници Стево Почек и Марко Николић.

За остале одметнике велики жупан Г. Џаковић дао је нашем сараднику изјаву:

Ја сам и раније нагласио, да се одметничкој акцији у Црној Гори мора учинити крај овога пролећа. Ослободити срез никшићки, то је скоро ослободити цијелу област одметника. Због тога остајем овдје, да руководим свим мјерама које имам да предузимам за потпуно умирење овог краја. Предузимам мере законске али које ће исувише тешко пасти на помагаче и заштитнике одметника. Појединци и општине опростили су све кривице од своје стране одметницима. Има људи, који су изгубили сина, брата најмилијег рођака и они су

опростили са своје стране одметницима учињене злочне. И кад се поред овако великог и племенитог поступка појединих сељака, одметници не предају значи, да их спречавају други. Неке су ми општине већ поднијеле списак јатака и са њима ћу одмах поступити по закону. То ћу одмах учинити са најближим сродницима одметничким и противу свих ћу повести кривичну истрагу. За општине поједине одмах ћу употребити војску. Према нашем свијету морају се употријебити само оваки начини, јер он не води рачуна ни о држави ни о својим обавезама према друштву. Последњих дана крстарећи одред Блажа Пешикана пронашао је близу Трубјеле праву фабрику за поправку одметничког оружја. Ето према овоме треба сад судити како треба поступати са оваквим и сличним људима.

У питању убиства Стевана Мијушковића и нестанка командира Мијушковића, имају да се законом утврде кривци. Командир жандармерије у Никшићу г. Калабић док се истрага приведе крају наређењем Министра Унутрашњих Дјела и Министра војног удаљиће се са дужности."

На позив великог жупана предали су се сви познатији одметници до краја марта 1924. године.

„Народна ријеч" у броју од 20. марта о предаји одметника пише:

„ПРЕДАЈА ОДМЕТНИКА — НА ВЕЛИКО

Кад је стигла вијест, 28. децембра пр. г. да су у „Шћепанову Долу", недалеко од Никшића, погинули вође одметника Мујо Башовић и Саво Распоповић, са још 9 другова, ми смо истог дана издали ванредно издање нашег листа и тај срећни догађај назвали: Слом разбојничке акције у Црној Гори. Том смо приликом препоручили Великом Жупану, чију је главу, ваљда по десети пут истог дана тражио радикалски орган „Црна Гора", да без обзира на жртве и мјере употреби све могуће да се обезглављени одметници, још ове зиме, прије но што вене гора, присиле на предају или уништење. И у том је правцу Г. Цаковић, мада је остављен без озбиљних помоћника у својој тешкој дужности, развио акцију која је већ до сада дала одличне резултате. Прво је по општинама дао образовати одборе, са задаћом да придобије појединце, који би одметницима

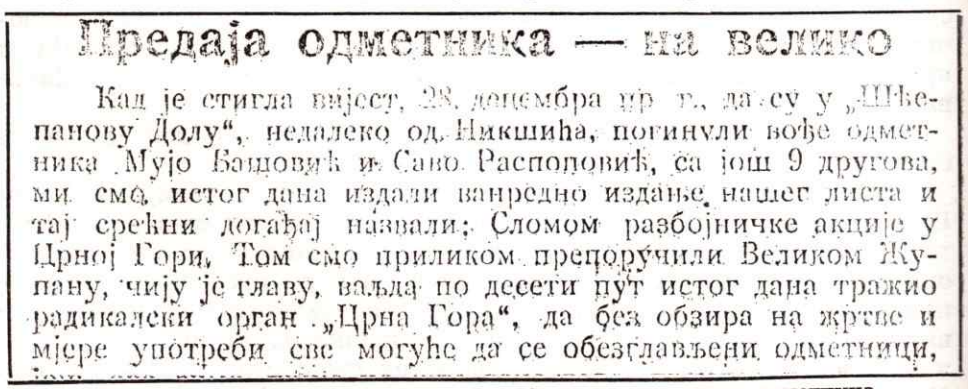

Предаја одметника — на велико

Кад је стигла вијест, 28. децембра пр. г., да су у „Шћепанову Долу", недалеко од Никшића, погинули вође одметника Мујо Башовић и Саво Распоповић, са још 9 другова, ми смо истог дана издали ванредно издање нашег листа и тај срећни догађај назвали: Сломом разбојничке акције у Црној Гори. Том смо приликом препоручили Великом Жупану, чију је главу, ваљда по десети пут истог дана тражио радикалски орган „Црна Гора", да без обзира на жртве и мјере употреби све могуће да се обезглављени одметници,

Извештај „Народне ријечи" о предаји последње групе одметника

опростили почињена им зла. Када се увидјело да то средство није било довољно, пошло се даље: притворени су многи од њих, за које су поштени и исправни људи по појединим општинама изјавили да их сматрају као пријатеље и помагаче одметника. Такви кораци, учињени по предлогу осviједочено исправних људи из народа, почели су одмах давати своје резултате: одметници су се почели предавати. Тако су се прије неколико дана предали Великом Жупану у Никшићу: одметници Илија Ашанин, Никола Вујановић и Бошко Агрум. Затим се предао Жупану и одметник Станко Ивановић-Сабак, из Жупе. Иза тога и чувени одметник Ђорђије Кустудић, најзад и Радојица Никчевић, са својим рођаком Ивом Никчевићем. И, прије два дана, овде на Цетиње одметник Саво Вујовић.

Према овоме, предали су се до сада скоро сви чувенији одметници и они, који се још нијесу предали, нијесу више никаква опасност да би се у будуће могла, макар и у мањем обиму обновити одметничка акција у Црној Гори. Ипак, да би једном дошло до потпуног мира, да би овај сиромашни и заборављени крај бар са те стране био спокојан, ми очекујемо да ће се наставити обновљена акција (што је овако зовемо имамо пуно разлога), све док се истријеби или присили на предају и последњи одметник у Црној Гори.

Они који су незадовољни, било са јучерашњим или данашњим стањем, нека се врате својим кућама и нека као грађани ове земље, која је и горима опростила многе грехове, развију легалну борбу за остварење својих начела, ако уопште имају идеја и начела.!"

Међу онима који су се почетком 1924. године вратили из одметништва било је и таквих који су схватили заблуду и о томе желели јавно да проговоре, па су писали и новинама. Једно од таквих писама објављено је у „Слободна мисао":

„КАД СМО БИЛИ У ОДМЕТНИШТВУ.

Господине Уреднице,

Ми вјерујемо у ваше гостопримство и надамо се да ћете објавити у вашем листу ову нашу изјаву:

У данима преврата 1918. године изазватог кривицом многобројних наших политичара, а који је међу Црногорцима створио братско крвопролиће и потпуни неспоразум ми смо узели учешћа. Неоспорно је да су у цијелом догађају страдали највише они који су најмање криви. У одметништву смо остали читавих пет година, волећи наш народ као самога себе и готови увијек, да за њега поднесемо све жртве, онако исто као што су наши очеви за његово добро своје животе залагали. У цијелом на-

УЗРОЦИ

Расправа вођена 30. и 31. децембра 1925. године, у цетињском суду изузетно је занимљива по необичним одговорима пред судом одметника Павла Вукићевића који говори о узроцима побуне и пораза побуњеника.

„Народна ријеч" од 14 - I - 1926. године, пише:

„30. и 31. дец. пр. год. расправа је вођена по кривици Павла Вукићевића, Живка Вукићевића, обојица из Пјешиваца.

О узроцима свога одметања и циљу одметника у Цр. Гори. оптужени Павле Вукићевић изјавио је:

Био је наредник у прећ. црногорској војсци и као такав позват је био на вој-

ну дужност. Са њиме је било око 70 подофицира. Мајор Павловић позвао их је да положе заклетву на вјерност Краљу Петру, врховном команданту прије него ступе на војну дужност. Оптужени Павле није хтио положити заклетву, док не види што ће бити са Краљем Николом, коме је раније био положио заклетву на вјерност: па је тада поблегао у шуму да се бори за суверена права Црне горе и династију Петровића.

Изјављује даље, да је био у Италији и око Петрова-дне 1919. год. под командом Крста Поповића, полази са друговима у Црну Гору а послани су били од бригадира Вучинића и Јована Пламенца, да се бори за самосталност Црне Горе и династију Петровић. Овај циљ имали су постићи борећи се свима силама. Намјера одметника у Црној Гори била је та, да се васпостави самостална Црна Гора, па ма она била колико „Релеза" (мјесто у Љешанској нахији) или село Купиново (мјесто у Вражегрмцима). За постигнуће овог циља имали су позвати своје симпатизере из Црне Горе, али они нијесу смјели устати на оружје против стања створеног одлуком В.Н.С. у Подгорици.

На питање предсједника претреса, ко су били њени вођи, оптужени Павле изјављује:

„Какви наши вођи? Ми уопште ни у Црној Гори ни у иностранству нијесмо имали вођа, сем јединог Милутина Вучинића. То нијесу били вођи. Не може се рећи за магарца, кад иде пред 50 или 100 коња, да је то њихов вођа. Ја сам гледао кад сам био у Херцеговини, како магарац иде пред 70 коња напријед, па нико није сматрао овога магарца, да је то био вођа ових коња. Тако су били и наши вођи. Стидим се вођа као што је био Јован Пламенац, јер су то „срамни и шпијунски вођи били", који су издали. Јован Пламенац да је био прави вођа, никад не би учинио ово што је учинио.

Ми Црногорци немамо вођа. И наша дјеца кад се бију, — бију се до истребљења. Ја сам гледао дјецу других народа да се побију па батале, док наша дјеца сваког дана се бију и тако раде до истребљења. То што дјеца раде, радимо и ми остали, док код других народа људи се побију и помире, као да ништа није било.!

Док смо били у одметништву, добијали смо наређења и усмена и писмена од Јована Пламенца, М. Вучинића и Консула Рамадановића, да свима силама радимо да срушимо данашње стање и васпоставимо самосталну Црну Гору под владом династије Петровића, али у томе нијесмо успјели, јер нас народ у Црној Гори није помогао".

Обара се даље на наше официре. Они су данас само старјешине неборачких је-

шем одметништву, а по нашем гледишту ништа друго пред нашим очима нијесмо имали сем народног добра. Могу нам данас учинити примједбе многи због којих смо своје куће оставили. Али не обазирући се на ријечи ма са чије стране долазиле; ми се обраћамо свим нашим племеницима не тражећи ни од кога милост, него нека преко суда траже задовољење за све што сам им учинио. Било је случајева гдје смо се у одбрани свога живота бранили, али иначе да смо кога убили или што опљачкали, тај се неће наћи у овој нашој покрајини да докаже. Ову изјаву дајемо, да скинемо са леђа наших примједбе: да смо ми у одметништву били разбојници и пљачкаши. Многи који су у овој држави лично награђени могли би рећи, да ми немамо љубави за нашу ужу отаџбину и нашу уједињену државу колико и они. Традиција и херојство наших предака који су гинули за ову државу и народно добро то је недјељиво од нас и то је наш живот. Да се десио случај, да је наша држава заратила са ма којим спољним непријатељем ми би из одметништва били синови и браћа оних Црногораца који су до јуче гинули за освету Косова и ослобођење и уједињење српства и јужних Словена. И иако смо остали тако дуго ван учешћа у стварању наше велике заједнице, али кад је била воља народна и његова потреба ми смо оставили нашу досадашњу политику и пришли смо отворено нашим племеницима да заједнички сарађујемо на добру нашег народа и наше државе.

Никшић, 20. марта 1924.

Ђорђије Кустудић
бивши кадет Николајевског
Корпуса,
Бошко Аграм"

Овом предајом питање одметништва у Црној Гори практично је било ликвидирано. У шумама их је остало још само 14 који из разних разлога нису имали храбрости да се предају властима, али се њихова делатност свела на заустављање возила и пљачкање.

Овим је једна од најкрвавијих драма народа Црне Горе била окончана. Преостао је још судски епилог. Неки ће тек на суду схватити колико су били преварени.

Иако су се годинама веома жилаво борили, присталице самосталности Црне Горе нису успели да сруше новостворену државу Југославију и васкрсну стару краљевину. Њихов покрет ипак није био довољно снажан да се супротстави новој држави, а и жељама већег дела становништва Црне Горе. Ипак, без обзира што је један од кључних узрока побуне била круна династије Петровић, ова буна у суштини је понета конзервативнијим идејама од оних које су нудили присталице уједињења.

диница и возари ескадрона, сем Јанка Вукотића и Петра Мартиновића, који имају мало вишу команду.

Било је рђавих људи на објема странама, али част интелигенцији и школованим људима, који су радили на добру и користи свога народа, али ми такве интелигенције у нашим редовима нијесмо имали.

Живко Павићевић, брат Павлов, каже да је био омладинац, па пошто је дошао његов брат Павле из Италије, власти су вршиле притисак на њега и његову фамилију, затваран је неколико пута, па потом побјегао у шуму, не да се бори за Црну Гору и њена права, већ од зулума власти. Изјављује даље, да га нико није дирао до доласка брата му Павла из Италије.

Шпиро Вујовић борио се за династију Петровића а не за права Црне Горе.

Вуко Богићев Радовић одметнуо се још у новембру 1918. године, и пошао у Италију. Тамо је ступио у црногорску војску, одакле је послан од црногорске владе у Црну Гору да се бори против уједињења. Послат је од Јована Пламенца и Мила Вујовића и да под командом Крста Поповића дигну устанак и оборе стање створено одлуком В. Нар. Скупштине. Звали су своје једномишљенике на устанак, али им ови нијесу притекли у помоћ у довољном броју, да би постигли циљ.“

Међу узроке пропасти божићне побуне и касније герилске борбе свакако ваља убројити и слабу организованост побуњеника.

Радован Бећировић у узроцима пропасти овог покрета каже:

„Присталице краља Николе, односно самосталности Црне Горе, нису у својим редовима имали правих интелектуалаца који би цео овај покрет повели и усмерили. Вође побуне и читавог овог покрета нису били прави вође. Нису, додуше, ни вође покрета за уједињење имали никаквог посебног угледа, што је био и један од разлога незадовољства, али ни вође побуне нису баш уживали неки велики углед. Да се, на пример, било ко од породице Петровић одметнуо у шуму и повео за собом одметнике, велико је питање како би се и када читав овај сукоб завршио. Треба, наиме, довољно познавати менталитет Црногораца из оног времена, па схватити да би Петровићи били у стању да у шуму одведу много више људи него што је отишло, јер је та династија у Црној Гори уживала углед.

Муја Башовића су одметници изабрали за вођу само зато што му је баба била од Петровића, што је најбољи доказ колико је та династија била утицајна у Црној Гори.“

Сличног мишљења је и Симо Живковић:

„Ми зеленаши нијесмо имали правих вођа — каже Симо. Краљ је био ошупљоглавио, синова како ваља није имао. Није кућа ископана гдје нико не остане, но гдје остане нико!

VII

ЕПИЛОГ

ЖРТВЕ

Ни најпедантнији статистичари не могу утврдити колико је за пет година у Црној Гори проливено крви, колико је мајки уцвељено, колико деце остало сирочад, колико је домова попаљено и разорено и колико је људи доживело своје интимне драме које до смрти нису могле бити заборављене.

Трагедије многих породица и људске драме биле су теже од оних које доносе велики ратни вихори. Ране из ратова лакше и брже зацељују, јер су од непријатеља нанете, али ране које дојучерашњи рођаци, суседи или пријатељи једни другима нанесу, веома тешко зарастају. А ране настале у току црногорске буне биле су братске.

Међу мноштвом жртава петогодишње драме нашли су се и неки посланици Велике народне скупштине: поп Крсто Радуловић из Комана, племенски капетан Илија Мандић из Горње Мораче, Крсто Станишић из Горњег Поља код Никшића, Ристо Чолаковић из Рудина никшићких, Мирко Симовић из Драговољића код Никшића и Стеван Гошовић из Куча. Бивши црногорски суверен Никола I Петровић био је све посланике подгоричке скупштине уценио на по 50 хиљада динара, много више него што је достигла уцена за било којег одметника.

Одметници су касније и сами расписивали уцене за поједине угледне људе у Црној Гори. У једном извештају се суђења на којем се као сведок појавио и велики жупан Милован Џаковић „Народна ријеч“ у броју од 17. априла 1926. године пише о тим уценама. Џаковић је на суђењу изјавио да је преко своје обавештајне службе сазнао да су одметници изузетно високим сумама уценили најоданије присталице уједињења. Велики жупан Зетске области Милован Џаковић био је уцењен на сто хиљада франака. На 80 хиљада франака био је уцењен митрополит Дожић, а толико је износила и уцена за генерала Александра Стојичића, команданта Зетске дивизијске области. Начелник Округа цетињског Митар Вукчевић уце-

њен је био од одметника на 50 хиљада франака, а жандармеријски мајори Страњаковић и Кецмановић на по 30 хиљада франака.

На списку уцењених, према изјави Џаковића, налазило се још 16 људи, истакнутих пријатеља уједињења, а међу њима био је и вођа црногорске омладине у време уједињења и божићне побуне Марко Даковић. Висина уцене за Даковића, остала је, међутим непозната. На листи уцењених налазио се и инжењер из Никшића Милован Мијушковић, кога су одметници и убили.

У немилосрдној вишегодишњој борби, дакле, власти су уцењивале одметнике, а одметници најугледније људе из органа власти.

А погибије са обе стране биле су у тим крвавим временима готово свакодневне.

Тешко је рећи ко је највише страдао у тим страшним годинама: да ли многе недужне породице чији су домови уништени и попаљени, или они гаетски емигранти који нису имали храбрости да се врате у домовину већ су остали да лутају светом, или онај део противника уједињења који је остао у шумама са пушком у руци. Они су, чини се, ипак најтеже прошли, јер су, и пошто је мир коначно стигао у Црну Гору многе године провели у затворима.

Епилог црногорске драме се и збио на судовима. Многи су тек тада доживели разочарење. Тек тада су схватили колико су били изиграни од својих вођа и колико су служили остваривању туђих интереса. Када је требало одговарати за многа убиства и пљевине, онда су страдали обични људи из народа, а већина оних који су их у ову крваву авантуру повели добили су лепе положаје и пензије и добро су живели и у новој држави. Лако и брзо су заборавили и свог некадашњег господара и одрекли се љубави према независној Црној Гори.

И док одлазе на судове и у затворе, њиховим жртвама, омладинцима изгинулим у време божићне побуне, на Цетињу се, поред двора Краља Николе, подиже споменик. Споменик је откривен 19. септембра 1924. године, а „Народна ријеч“ је у броју од 25. септембра те године са свечаности објавила детаљан извештај.

„19. ов. мј. откривен је споменик палим у борби за уједињење 1918. године, омладинцима и предат на чување Цетињу.

У присуству представника Крал. владе г. М. Џаковића, великог жупана Зет. области, представника војске ђенерала г. А. Стојишића, свештенства, депутација из свих мјеста у области, Сокола друштва „Његош“, војске, школске младежи и многобројног народа, споменик је открио г. С. Церовић, члан В. Суда, као бив. предсједник В. Н. Скупштине у Подгорици, која је прокламовала народно и државно уједињење Ц. Горе са осталим нашим покрајинама, овим ријечима:

„У име Велике Народне Скупштине, као њен предсједник, откривам данас овај споменик борцима, палим за слободу и јединство народа и државе, и предајем га народу и омладини у свети аманет: да се млади нараштаји васпитавају примјерима борбе, љубави и пожртвовања за срећу и благостање свог витешког народа и своје велике и уједињене отаџбине. Предајем споменик славном Цетињу

као национални украс и као успомену на славну прошлост и борбу за слободу српског рода. Храбрим борцима вјечита слава и хвала!"

Иза њега је узео ријеч представник Кр. Владе Г. Цаковић:

„Сматрам за особиту част што ми је пало у дио, да у име Краљевске владе, као њен представник могу поздравити откривање овог значајног споменика херојима, који узидаше своје јуначке кости у темеље наше велике, уједињене Домовине.

Судбини је угодно било да на дограђену зграду, коју наши велики неимари мачем и крвљу градише и изградише за 500 година, пане и још која жртва као вјесник довршења великог народног дјела. И пред сјенама Ловћенског Генија, бесмртног српског и југословенског месије владике Рада, и наши хероји, на чијим се гробовима диже овај знак признања, свјесно, мушки, достојни својих предака, положише своје животе као последњу жртву мајци Домовини.

Потомци „заточеника мријет навикнутих", ношени великом мишљу својих предака, који уписаше најдивније странице у историју српскога народа на крвавим пољанама Царева Лаза и Чева, Круса и Мартинића, Каруча, Трњина и Граховца, Подгорице и Никшића, Бара и Острога, славног Вучијег Дола и Фундине, Скадра и Брегалнице, Грахова и Романије, који светише и осветише јуначко Косово, — задојени великом ослободилачком мишљу не устезаше се да положе своје јуначке главе као последњу жртву на олтар велике будућности уједињене нације.

Нека се покољења диве и уче њиховим примјером прегалаштву и пожртвованости за велику општенародну зграду, која се Домовином зове.

Нека бијела мраморна пирамида са ловоровом гранчицом буде знак братског измирења, посљедњи камен дограђене заједничке куће, и јуначки споменик оних, који овде почивају, и свих знаних и незнаних наших хероја, који својима костима изградише уједињену Домовину нашу.

Нека ово буде споменик посљедњих напора, завршетак крваве али славне прошлости, а праг за улазак у свијетлу будућност велике наше нације.

Слава и част овим и свим другим свијетлим жртвама слободе и јединства!"

Затим је узео ријеч г. ђенерал Стојишић, командант Зет. Дивиз. Области. Он је у свом патриотском говору у кратким потезима оцртао историју српског народа и улогу Цр. Горе послије пропасти нашег царства, коју је означио као свјетионик слободе и једину узданицу у коначну побједу нашег напаћеног, поробљеног племена, одавши достојну хвалу палим у борби за уједињење 1918. г., омладинцима, као достојним потомцима великих предака.

У име омладине говорио је г. Марко Даковић, који је у једном смишљеном говору оцртао политичку борбу црногорских слободњака против себичности и мрачњаштва пропалог режима, као и интриге и роварење себичних главара, торбара, који су у својој зас-

лијепљености, успјели да заведу известан број наших грађана, и доведу до проливања братске крви. Жалећи принесене жртве, осудивши духовне кривце, који су проузроковали те жртве, г. Даковић је означио овај споменик као признање свима онима који положише своје животе на олтар уједињене Домовине, и као знак измирења међу браћом.

Иза њега је узео ријеч сиједи старац, вођа једне чете омладинаца, Г. Ђуриша Вукчевић, официр у пенсији, те у име породица палих хероја захвалио свима, који су придонијели да се подигне споменик.

Војска је испалила почасну паљбу, а војна музика свирала погребне маршеве.

После обављене свечаности, Одбор за подизање Споменика приредио је породицама погинулих омладинаца закуску.*

Свечаност је обављена у потпуном реду, под зрацима топлог јесенског сунца."

Омладинци којима је Цетиње подигло споменик били су прве жртве ове драме. У крвавим окршајима око Цетиња и Никшића у време божићне побуне 1919. године страдале су још десетине људи који су устали да се оружјем супротставе уједињењу. Наредни месеци и године доносили су нове жртве. Неки су страдали у Албанији, други у Италији, а највише у самој Црној Гори. Према слободним проценама, на основу расположивих података, за пет година црногорске буне изгубљено је на стотине живота.

У потоцима крви која је обојила црногорске врлети главарске готово није било. Гинули су обични људи. Међу онима који су дали живот за самосталност Црне Горе ретки су били бивши главари и официри. Они су водили буну, али су успевали да остану подаље од пушчаних метака.

И касније, када је одметнички покрет ликвидиран, када је за проливање крви требало одговарати на судовима, опет то нису били главари и официри. Они су се из Италије вратили својим кућама, њихова дела су амнестирана, а они које су за собом повели морали су на црне клупе.

*** Споменик подигнут изгинулим омладинцима, браниоцима уједињења на Цетињу уклонили су сепаратисти 1941. године пошто су италијански фашисти окупирали Црну Гору.**

ПОВРАТАК ЈОВАНА ПЛАМЕНЦА

И док су у црногорским судовима трајали такозвани одметнички процеси, док су стотине људи издржавали казну дугогодишње робије, често и у оковима, док су се још димила згаришта запаљених кућа, а готово у сваком селу се видели свежи гробови над којима су још нарицале мајке, сестре и удовице, већина вођа црногорске буне мирно су се вратили у земљу.

У време када је и последња велика група одметника на челу са Радојицом Никчевићем очекивала суђење у цетињском затвору у земљу се вратио и зачетник читавог овог крвопролића. Многи који су су за њим кренули, изгинули су, остали без својих домова или породица, многи су бесцильно лутали Европом и Америком, многи у оковима чекали помиловање по затворима, а Јован Пламенац је ниоткуда узнемираван дошао из Америке и настанио се у главном граду државе коју је хтео да сруши. Није више чезнуо за самосталном Црном Гором и својим бившим краљем, јер је сасвим лепо живео и у Београду.

Дошавши у главни град новостворене државе упутио је писмо новом господару Александру Карађорђевићу, спреман да му се поклони и да му пољуби скуте, иако му је до недавно био најљући непријатељ.

У свом писму вођа црногорске буне и председник емигрантске владе краља Николе каже:

„Његовом Величанству Краљу Александру Карађорђевићу
Београд

Ваше Величанство — Узвишени Господару!

Најпонизније молим Ваше Величанство, да би ми благоизволели милостиво извинити, што сам принуђен овим путем поднијети пред Узвишени Престо Вашег Величанства ову моју молбу следеће садржине:

Рођен сам у Црној Гори 1879. год. Потомак сам једне угледне црногорске породице, која је кроз толико вјекова давала веома заслужене људе своме народу. Скоро одмах послије мојих универзитетских штудија — у Њемачкој, ушао сам у политички живот Црне Горе. Посједао сам у низу година све њене високе политичке и чиновничке положаје. Био сам народни посланик, вођа т. зв. Праве Народне Странке, Предсједник Народне Скупштине, министар разних ресора, шеф владе и т.д. Вршио сам са успјехом разне државне мисије од највећег повјерења и значаја. Одликован сам високим домаћим и страним орденима. У своје вријеме (1913) имао сам част, да будем одликован и од стране Србије I. ст. Ордена св. Саве

Вођа побуне и председник владе у емиграцији: Јован Пламенац

Ваше Величанство
Славни Господару,

Сав мој политички рад био је од првог дана мога јавног живота посвећен слави, напретку и величини моје Отаџбине и моје династије. Тај мој и такав политички рад имао је својих позитивних и веома видних резултата, јер све што је Црна Гора имала великога и напредногa у потоњем свом државном периоду спојено је са владавином мога режима и мојих политичких другова. Сви други политички фактори мање или више рушли су на жалост Црну Гору свјесно или несвјесно.

Исто тако сам, Ваше Величанство, радио заносно и патриотски за ослобођење и уједињење српског народа, не жалећи, да државна слобода Црне Горе за остварење тих идеала буде жртвована, али на један часан и користан начин, како за црногорски народ, тако и за српство. То је познато и најугледнијим државницима негдашње Србије.

У тим мојим светим напорима, за Црну Гору и Српство, били су ми непријатељи само они, који су били или непријатељи Црне Горе и њене Династије или Српства. Биоград ми је био увијек пријатељ, кад није стајао под утицајем оних црногорских елемената, које је црногорска државна центрифуга била одбацила као моралну и интелектуалну пасторчад. Ово ми је потврдио и Ваш велики војсковођа, црногорске крви, пок. вој. Мишић, приликом наших повјерљивих разговора у Паризу 1920. године. Штетан утицај тих елемената не само да ми је том приликом најкатегоричније потврдио велики покојник,

него је нарочито нагласио са болом у души једног правог патриоте, да су ти поменути елементи више из личних мотива посијали зло сјеме отрова између Црне Горе и Србије, односно између два народна дијела, чије је посљедице, ако не ишчезну, могу бити катастрофалне, за будућност српскога народа у првој једној већој кризи.

Беч ми је, ипак, био, Величанство, у толикој мјери непријатељ да је лично изјавио Цар Аустријски у години 1911. да ме не жели видјети на своме двору, ни као бившег министра, у пратњи блаженопочившег Краља Николе. Тако сам морао услед тога одустати, да не пратим мога владара приликом те посјете. О овоме су знали сви тадашњи представници страних држава на Цетињу, па и ондашњи посланик Србије.

Међутим, наша негдашња мајка и заштитница Словенства Русија, не само да је имала највише повјерења у мом политичком режиму и мога друштва, склапајући са нама најповерљивије уговоре, него је при том увијек жељела, да мене и моје друштво стално види на управи у Црној Гори, у противном Русија би одма објавила политички рат влади која би нас замијенила. То је она и учинила у години 1910—1911. после наше оставке као и 1913. кад смо опет морали одустати са владе ради скадарске кризе. У мом режиму и мојих другова Русија је гледала политику словенске солидарности, а сваку другу владавину у Црној Гори сматрала је као изражај Бечке политике. Тако је гледиште Русија била заузела према Црној Гори од онда, од кад је Краљ Никола био остарио, а син му се Данило почео видно мешати у спољну политику Црне Горе. За вријеме Светског рата велики су савезници, Величанство, из неколико пута тражили, да ми дођемо на владу који смо водили Балкански Рат, у противном да Црна Гора не може добити од стране Савезника никакве стварне помоћи. Блаженопочивши Краљ Никола желио је са његове стране да изађе у овоме погледу на сусрет великим Савезницима те да и у овим тешким данима повјери судбину своје земље у наше чврсте руке. Али, усљед старости он није могао да настави и да савлада његове синове и њихову камарилу, те да задовољи захтијев великих Савезника црногорског народа, а с тим да спасе Црну Гору и своју династију, да не умре нечасном смрћу. У циљу, да се тај несрећни режим не измијени, аустроугарску камарилу је помагао тада Биоград. Ни кобна црногорска камарила, ни тадашња биоградска влада нијесу жељели, да Црна Гора има у тим великим и тешким данима на влади јаке људе а најмање пак оне, који уживају апсолутно повјерење великих савезника и који би их као такве у сваком погледу обилато помогли. Знала је и једна и друга страна, и камарила и Биоград, да би у том случају Црна Гора развила много већу и цјелисходнију ратну дјелатност. Што је најглавније Црна Гора са Боком Которском хтјела је тада по том великом плану великих Савезника одиграти ону улогу у великом рату, коју је доцније одиграо Солунски Фронт. У случају, да смо ми дошли на управу Савезници су имали намјеру да навале са сува и са мора на Боку, да је освоје и она са Црном Гором, да буде база за даље савезничке операције на Бал-

кану. Србија не шћаше у том случају бити изложена оној страшној Голготи. А Црна Гора, друга српска краљевина хтјела је бити спашена од оне страшне непријатељске инвазије и при томе као вјечно непобиједјена хтјела је остати и даље славна у српском народу и у осталом свијету, те да из моралног угледа њенога народ српски црпи и у будуће ону вјечну историјску енергију, која је била тако способна за Српство кроз све његове славне и мучне вјекове. Ми нијесмо доиста дошли до тада на управу земље, јер је за Аустрофилску камарилу то било замјерити се смртно Бечу, у чију је побједу вјеровала, а влада Србије није жељела, јер је знала да ће са већом активношћу скочити углед Црној Гори међу савезницима, што није смјело бити према даљим пакленим плановима које је Биоград припремао савезничкој и братској Црној Гори на велику штету цијелог српског народа.

Ја сам, Величанство, да бих отклонио ову кобну политику и спасио Црну Гору, био спремио тада једно одељење црногорске војске, да са њима извршим један државни удар и то са знањем и одобрењем двају највећих савезника. Али помисао на ваздашње лично и политичко пријатељство Краља Николе према мени срушила ми је у потоњем моменту ту одлуку спаса за Црну Гору. Одустао сам при помисли, да и њега старог морам према томе плану, да товарим у аутомобиле, да га проћерујем и пребацујем преко границе на непријатељско земљиште у Котор. Моја јавна личност била је побијеђена тада од стране моје приватне личности. Демони су тако остали да пирују на развалинама части и будућности Црне Горе. Није онда чудо што је црногорски државни брод потпуно оскрнављен у 1915. г. са тражењем мира и онаквом војничком капитулацијом. Питали су тада потомци Мандушића Вука (тадашња црногорска влада) без икаквог стида и поноса, а да се и не говори о државној целисходности Г. Михаиловића, преставника Србије у Црној Гори: хоће ли предати непријатељу оружје, част, слободу и славу Црне Горе и њеног оружја? Одобрава ли он у име Србије да ударе на челу жиг издаје Обилићима од прије и послије Косова? Ови безумници били су срећни, кад се је овај, обзиром на политику уништења и компромитовања Црне Горе, сагласио са малим осмјехом са њиховом кобном намјером, мада су морали имати пред очима херојско самопожртвовање Србије и њену далековидну политику, да до краја дијели своју судбину са својим моћним савезницима. Мислили су да ће се моћи са моралним солидарисањем Србије у њиховом злочину лакше оправдати пред великим царем и савезницима за овај историјски злочин, не узимајући при томе у виду, да их је прије тога (Краља Николу) телеграфски опоменуо тај исти неумрли цар да не би Црна Гора издала Русију и савезнике. Ипак, тражен је мир и оно што је већ захтијевао непријатељ извршено је. Све су му наше светиње па и част предате у руке. И поред једне слабе владе и односне камариле никада се ово није хтјело, величанство, догодити, да није Краљ Никола био усљед старости потпуно духовно изнемогао.

Али највећи мученик била је црногорска војска. Њено вођство и њено издржавање у Свјетском Рату предато је у руке Србије са

нарочитим циљем. Није црногорској камарили било доста што ће је она онеспособљавати убијајући јој дух полета, како не би ништа опасног учинила Аустро Угарској монархији, него је рачунала кад црногорска војска дође у рукама Србијанаца, да ће они ту исту њену политику рушења проводити у црногорској војсци, да се не би војска истакла према непријатељу и тиме Црна Гора подигла углед међу Савезницима. Тако је и било. Једни и други онеспособљавали су црногорску војску, за сваки офанзивни корак. У томе су биле нажалост обадвије стране сложене, али ради посебних циљева.

Па ипак захваљујући прирођеним војничким способностима, са којима је Црногорски народ надмашивао и надмашује сва остала српска племена, његова је војска починила у Свјетском Рату и ако је била гладна, гола и ненаоружана, величанствене подвиге. Само да је црногорска војска дозволила пробој непријатељу у правцу стратегијског удара: Новопазарски Санџак-Косово или Бока-Скадар, Драч или Требиње, Никшић, Подгорица, Скадар, Драч — Србијанска војска са династијом и владом хтјела је бити роб и гроб, а нарочито онда кад је напустила црногорска војска, кад су Бугари ударили. Ваше Величанство, све ово најбоље схваћа и зна, као онај који је вјеран традицијама свога славнога Дома непоколебљиво стајао и у оним најтежим данима за Српство уз племенити народ, и уз своју славну војску.

Част ми је најпонизније напоменути Вашем Величанству да сам увијек уживао повјерење црногорског народа, што ријетко која друга политичка личност. На моју ријеч црногорски народ није никад жалио ни своју драгоцјену крв пролити, јер је знао да је моја љубав непоколебива према њему и да може на моју задату ријеч читав програм зидати. Кад је Србија извршила окупацију над Црном Гором, послије слома Централних Сила — у намјери да исту анексира, ја сам стао на гледиште:

1. Да једна српска краљевина не смије служити као предмет конпензације другој српској краљевини приликом преговора међу савезницима, јер да ће то бити од огромне штете моралне, политичке, економске и територијалне не само за црногорски народ него и за цијело српство.

2. Да је Црна Гора једна мучна, али славна творевина црногорског народа и као таква да она не смије при коначном санирању српског народног уједињења бити сматрана од стране Србије за једну обичну бившу непријатељску провинцију, као један објекат већ има бити сматрана као субјект, који има у том погледу са Србијом одлучити, као што је то учинила на бојним пољима за општу српску ствар још у она времена кад Србија бјеше само турски пашалук, а да не говоримо, да је Црна Гора, ношена народним општим одушевљењем, ушла у Свјетски Рат уз пркос другим тенденцијама само и једино да спасе Србију, или да с њом легне у заједничкој гробници. Ако би Србија, рачунао сам, доиста омела, да црногорски народ не могне узети учешћа као свештеник путем своје суверене Отаџбине у храму народног уједињења, него да буде стављен у том срећном

моменту крунисања уједињења његових врховних подвига у положају дојучерашњих робова, он ће сматрати да му је од стране Србије нанесена једна неизлечива историјска увреда, да је обешчашћена његова прошлост и све његове неизмерне жртве дате за народну слободу, па према томе да ће или прије или доцније, појавити у црногорској народној души једно реагирање у правцу освете према Србији и који, може у једном критичном моменту нанијети смртни удар цијелом Српству.

3. Да је у интересу српскога народа, да се на Конференцији Мира појаве двије српске државе са посебним захтијевима, а у једном циљу тако што не могне једна добити за Српство да то добије друга;

4. Да је једино у стању Црна Гора добити за Српство Скадар са цијелом сјеверном Албанијом, односно сву негдашњу доњу Зету, или можда цијелу Албанију путем једне реалне уније између обеју држава. То значи, не само дати могућности црногорском народу за његову бољу будућност, него у исто вријеме уклонити онај опасни арбанашки клин, управо рећи нож, који је по плану Аустроугарске забоден у српско државно и народно тијело, како би се тијем стално раздвајало приморско Српство од Загорског;

5. Да сва друга проширења српскога народа немају оне економске, етничке, и политичке вриједности за црногорски народ који има Скадар са околним земљама. За црногорски је народ значило не добити односне крајеве то исто што и изгубити Свјетски Рат;

6. Да уједињење између обије српске државе има бити проведено у дјело тек онда, кад Црна Гора присаједини својој државној територији Скадар са осталим земљама;

7. Да династичко питање не може бити никаква сметња за уједињење Српскога народа;

8. Да животни интереси налажу црногорском народу да се уједињење спроведе путем једног уговора између српских држава како ће се том приликом обавезати проширена држава, да ће се црногорском народу учињети извјесне економске-финансијске концесије, пошто је он највише у историји поднио жртава за остварење народних идеала, а који треба у тој заједници да остане способан за очување тих истих идеала;

9. Да црногорски народ, ако буде једноставно анексиран без икаквог државног уговора неће бити у стању да предходно тако лако добије у тој заједници као малобројан, него ће исти бити увијек надгласан чак и од елемената противу којих се је он морао вјековима борити као држава;

10. Да црногорски народ, губећи своје политичко ја, као држава, да он мора за то добити извјесних економских накнада, да не смије изгубити и једно и друго, а то да може само путем једног уговора између обије државе, у противном он ће у тој заједници представљати мјесто један плус, једно велико минус.

То су били, Величанство, мотиви, који су ме онда руководили, да се примим вођства у устанку од 21. децембра 1918. г. и да поведем војничку политичку борбу за васпоставу Црне Горе.

У вези са том борбом, част ми је најпонизније нагласити, да ме Италија ничим није помогла приликом подизања реченог устанка и ако је била саокупаторка Србије у једном дијелу Црне Горе (Улцињ, Бар и Вир). Устанак сам подигао о мом сопственом трошку. Иначе, да ме је Италија и мало с чим испод руке потпомагала као са храном за војску, оружјем и муницијом, резултати тог народног устанка хтјели су бити сасвим други. Тако ја нијесам био ничим потпомогнут ни од стране тадашње црногорске владе, која је била у Паризу, сам, пак, блаженопочивши Краљ Никола, који је био такође у Паризу, дознао је за устанак тек онда, кад је избио на површину, јер у његову околину нијесам имао повјерења. Немајући тако никаквих средстава са устанком сам постигао само извјесне политичке резултате.

Талијанска политика према црногорском питању дијели се у три периода. Први је онај, кад она без икаква протеста упркос Лондонском Пакту од 1915. године дозвољаје да се извађа план окупације и неке врсте анексије над Црном Гором од стране Србије. Она тада ћути ради тога, што је била захватила и посјела виши дио Далмације, па се надала, да ће се Србија углавном задовољити окупационом анексијом Црне Горе, па да јој неће тешкоће чињети за њен посјед у Далмацији. Ради тога она није мене помогла у устанку. Хтјела је тобож да игра улогу једног пријатеља према Србији. Други период је онај, кад она почиње да увиђа, да неће моћи у Далмацији остати, односно да ће јој се иста спорити у корист Србије, односно С.Х.С.

Тада она жели помоћи отпор Црногорског народа у циљу, васпоставом проширења Црне Горе да добије двије Словенске државе на Јадрану, које свака за себе, не би биле по њеном мишљењу опасне за њену хегемонију на истоме. У овом периоду Италија је планирала, да Црној Гори припадне не само Скадар са читавом данашњом сјеверном Албанијом него и Јужна Далмација, укључујући и Сплит као и сва Херцеговина имала је да припадне са једним дијелом Босне. У овом периоду дала ми је зајам за издржавање војске. Створио сам црногорску војску, са којом сам имао циљ, да пријеђем преко Јадрана, да извршим упад у Црну Гору, да створим нови народни покрет са обилатим новчаним и материјалним средствима и све друго што је потребно за једну војску од 50.000 људи.

Италија у овоме периоду није ништа учињела према Србији, што би било противно међународним одношајима. Црна Гора је била тада суверена држава и савезник и она је као таквој давала позајмице за војску у материјалу и новцу као што је до давато и свима савезницима. Овај други период Талијанске политике према Црној Гори био је веома кратак. Ове калеидоскопске промјене у политици Италије према Црној Гори долазиле су од промјене ситуације на Конференцији Мира. Наступио је трећи период, и у њеној политици у вези са црногорском онда, кад је Италија увиђела коначно, да Француска неће дозволити васпоставу Црне Горе. Она одмах иза овога предузима кораке, како не би пријешао у Црној Гори. Црно-

горски војнички материјал ставља под њеном војничком стражом и зајам новчани за експедицију одказује, а све под изговором, да још није вријеме. Политички пак, стаје на следеће становиште: пошто Србија жели, да уништи Црну Гору, а прибојава се од ње, од Италије, онда треба Србију са Црном Гором уцењивати и од ње што више добити на рачун тога територијално и економски, као и културно политички за своје сународнике у Југославији. Али, да то могне она је играла улогу у очима Србије, као да мисли најозбиљније за васпоставу Црне Горе. Према тим њеним политичким циљевима црногорско питање није смијело бити прије тога ријешено, ни негативно ни позитивно. Оно је требало да што дуже остане отворено, док Италија не узме што више од Србије. А ради тога Италија највише смета у овоме периоду сваку моју акцију са којом сам циљао упад у Црну Гору (са Д'Анунцијем). Исто тако она се бори противу мојих настојања, да не бих црногорско стање извукао из њене интересоване сфере. Готово сви међународни паркови, код којих сам се ради овога обраћао, одговорили су ми без икакве основе, да је црногорско питање тијесно спојено са Јадранским проблемом, а да ово спада у домен талијанских интереса те да ће подупријети захтијеве Црне Горе само ако Италија зато даде иницијативу. Она међутим из већ познатих разлога није жељела да се ријеши питање Црне Горе. Талијанска је влада са тим питањем Биоград успјешно уцјењивала. Ја сам се са свима мојим снагама борио противу ове Макиавељске талијанске политике. Услед овога сам успио и противу министра иностраних дјела Графа Сфорце. Он ме је ради тога јавно напао у италијанском парламенту 26. јуна 1921. године, тврдећи при томе, да радим са извјесним талијанским националистичким елементима да оборим тадашњу италијанску владу у намјери, да Италију увучем у рат против Југославије. Он је, пак, тога истога дана на црногорском питању пао, заједно са читавим кабинетом, мада је био јавио, да рапалским уговором црногорско питање није компромитовано. И ако је Ђолити са Графом Сфорцом пао био, ипак је у политичким крутовима талијанским преовладало мишљење да и кад би се задобила Француска ,и Црна Гора се васпоставила да са том васпоставом не добије ништа, јер ће Црна Гора у критичним моментима бити на страну Словенства, а при том она би добила извјесна територијална проширења, као Скадар и друге крајеве на том дијелу Балкана, које иначе Србија, односно Југославија не може добити. Васпоставити Црну Гору значило је према талијанском схватању проширивати и јачати Словенство на Јадрану, противно интересима Италије. Моја тадашња борба и црногорских патриота за васпоставу Црне Горе одговарала је, дакле нашим општим интересима.

Части ми је најпонизније напоменути Вашем Величанству да су синови покојног Краља Николе стално интригирали са својим камарилом противу сваког успјешног рада. Нарочито су радили, да деморалишу и побуне црногорску војску, која се је налазила у Гаети. И то и друго су могли чињети само тим, што смо се налазили у ино-

странству, гдје нисам имао сила, да могу потпуно стати на пут њиховом демонском и издајничком раду. Они су чињели ово ради тога, што су вјеровали ако Црна Гора се васпостави, да им ја не само не бих дозволио да се поврате у земљу него и да бих их ставио под суд, да одговарају за своје злочине које су за вријеме рата починили противу интереса Црне Горе како у Црној Гори тако и у иностранству. Они су такође вјеровали, да и кад би мене политички нестало и они се повратили у Црну Гору, да би их црногорски народ убио због истих тих њихових злочина, или пак сам Биоград у циљу присвајања Црне Горе. Једном ријечју они нијесу жељели васпоставу Црне Горе и зато су се борили противу сваког мог рада и осталих патриота, а у циљу да задовоље своје приватне интересе.

Морао сам — Величанство, са мојим маленим снагама, да водим ради васпоставе Црне Горе једну страшну борбу са свијем видљивим и подмуклим силама, како унутрашњим тако и спољним, али ипак, и поред свега тога хтио сам Црну Гору васпоставити, Величанство, да нијесу се на крају крајева сви моји успјеси ломили на непробојне бедеме силне Француске државе и њене дипломације, којој није могао одољети ни Лојд Жорж и ако је имао у рукама силно британско царство.

Ја сам више него увјерен, да ће се Ваше Величанство самном сложити, да сам борећи се за ствар Црне Горе вршио са гледишта црногорског државног права и интереса српског народа, једну узвишену патриотску дужност, коју су били правно и морално обавезни да врше и сви други Црногорци без разлике положаја. Кад сам у поменутом разговору упитао покојног војводу Мишића, шта би он учинио, да је Црна Гора поступила према државном бићу Србије, као што је Србија према Црној Гори — одговорио ми је овај врли војник и патриота, да би се он борио противу Црне Горе, све донде, док не би био разријешен заклетве вјерности од стране свог Узвишеног Врховног команданта. Само овакви узвишени, морални принципи су гаранција, Величанство, да може држава опстати и развијати се.

Срећан сам, Величанство, што могу данас с поносом рећи, да сам према бившој Црној Гори и бившој црногорској династији извршио до краја своју дужност и као грађанин и као војник и као државник. Бог и историја негдашње Црне Горе даће ми зато благослов и признање.

Црна Гора била ми је, Ваше Величанство, милија од цијелог Српства. Али у току борбе за њену васпоставу ситуација се међународна измијенила тако, да и кад би се Црна Гора васпоставила она нажалост не би могла данас више добити оно што је могла раније и ради чега је вођена та сама борба. Борба је за васпоставу Црне Горе постала у овом другом периоду безцильна. С друге пак стране оне државе и народи, који би жељели помагати борбу за васпоставу Црне Горе, они је желе тако и у толико помагати уколико да том борбом би могли нашкодити цијелом српском народу, што сам ја у прошлости стално одбацивао. Политичка акција за Црну Гору

у овом периоду би била само једно средство у рукама непријатеља српскога народа. Како сам ја послије тога што сам Црногорац, Србин то не желим водити борбу која би шкодила српскоме народу, а не би могла донијети користи црногорскоме народу и у случају васпостављања његове Отаџбине. Ради тога сам, Величанство, скоро ево двије године и прекинуо сваку озбиљну борбу.

Црногорски народ има де се бори само за његов културно-економски развитак а на темељу политичког јединства Срба, Хрвата и Словенаца.

Ваше Величанство,
милостиви Господару,

Ја сам се напосљетку ријешио, послије пуне године дана размишљања и послије неких шест година тешке борбе и страховања, да се одазовем жељама мојих личних пријатеља, те да покушам да се легалним путем вратим у моју нову Отаџбину, као њен слободан грађанин и да у том случају ставим моју радну снагу на расположење држави Срба, Хрвата и Словенаца, али, ако сам, у одбрани права, части и интереса црногорског народа и његове бивше династије починио извјесне политичке кривице, према Србији, односно према држави С.Х.С., то ја најпонизније молим Ваше Величанство, да би сте ми балогоизволјели, данас већ као мој Узвишени Господар, милостиво дати амнестију за све моје политичке кривице.

Част ми је најпонизније изјавити вашем Величанству, да ћу бити лојалан грађанин и да ћу искрено и лојално служити интересима државе С.Х.С., као и бити вјеран Вашем Величанству као и династији Карађорђевића, јер сам тврдо увјерен, да ћу моћи и овим путем користити интересима мога народа.

Такође надам се, Величанство, да ће бити и влада Вашег Величанства вољна, да правилно оцијени овај мој корак са виших државних интереса, те да ће и Вашу најмилостивију одлуку радо у дјело провести.

Вашем Величанству најоданији и најпонизнији

Ј. С. Пламенац,
бив. Министар — Предсједник".

Долазак Јована Пламенца у Београд изазвао је буру револта у читавој Црној Гори. Када се још сазнало да ће бити примљен и од самог предсједника владе, по градовима и селима одржани су про-

БОРБА ДО БЕСМИСЛА

Иако одметништво у Црној Гори после предаје групе Радојице Никчевића у пролеће 1924. године више није постајало као друштвени проблем, јер их је у шуми остало само 14, ипак су властима требале године да ових 14 најупорнијих ликвидирају. Мајо Вујовић, један од познатијих одметничких вођа, убијен је у зиму 1925. године са двојицом одметника у Херцеговини.

Познати одметник Душан Рогановић, који је у току аустроугарске окупације био угледни комита и борац за ослобођење, убијен је тек 1927. године, а два-три одметника су провела у шуми читаву деценију.

О убиству Душана Роговића писао је доста опширно „Глас Црногорца" у броју од 21. 8. 1927. године. Препис овог чланка упутио је „Политици екпрес" (поводом писања о Комитском покрету у Црној Гори за време окупације) Живко Радуловић, пензионер из Бара, који је ожењен рођеном сестром Душана Роговића.

Ево неких делова из тог чланка:

„Подгорица 17. августа. —

Ваш је дописник данас лично разговарао са убицама злогласног и уцењеног одметника Душана Роговића. Његове убице су три омладинца . . .

— Нисмо хтели да трпимо срам што се кроз наше племе крећу државни одметници, и нисмо могли подносити насиље полиције, која нас је наморавала да идемо за њима у потеру кад год би јој се прохтело или кад би се они негде појавили, а више од свега гонило нас је да га већ једаред макнемо као што су они увек вребали згодну прилику да нас убију, дакле то је чисто нека врста освете.

Зими смо морали да их терамо праћени разним непогодама а често снежним вејавицама под строгим надзором полиције и за све то од државе нисмо добијали никакве, ни најмање помоћи, само пушке што су нам дали. Чим је дошло лето, ми смо били на послу. Радошевић је живео у једноме катуну и пазио не би ли што за њих чуо, или не би ли их где год видео. Друга двојица били смо по шуми и тражили их. С времена на време радили смо своје послове али их никад нисмо скидали са ума. Тако је протекло време до 30. августа, а тада смо добили боље информације о њиховом кретању. То је ишло врло тешко, јер они имају много јатака. Они су били близу и ми смо се озбиљније дали послу: распитивали се о њима, чували бусије и више се пазили и гледали да их пре уграбимо. Седмог августа рано у јутро ишли смо нас тројица преко планице Дротњика доле ка селу и били смо рашткани, а кад смо дошли на место звано Убовске Њиве, чули смо разговор и заустависли смо се. Нисмо одмах посумњали да су они, али нисмо били начисто ко је, па смо заузели бусије. Место где смо се срели је неравно. Горе су њиве, а доле ниже њих шума и свуда су разбацане велике гомиле камена, а њиве су још ограђене и међама. Они су излазили из шуме и хтели су да прођу преко брда.

— Првога, који је ишао нисам познао. Био је у жандармском оделу са кокардом и никад не бих посумњао да је то био комита. Другога сам одмах познао. То је био Ново Перовић, а трећи је био неки сељак, кога нисам познао. Знајући да Перовић иде увек са Рогановићем било ми је јасно ко је онај први. Нисам двоумио већ сам га узео на нишан и опалио. Гађао сам га с леђа и тане је пролетело с друге стране кроз трбух. Тада је болно узвикнуо: — Ах! узео пушку и опално два метка на мене. Ја сам се препао да ће умаћи натраг у шуму, па сам подвикнуо: Удрите ви с лева, напред.

тестни зборови. У штампи су се појавили оштри коментари. Један такав коментар на првој страни је објавила „Слободна мисао“:

„Јован Пламенац
и црногорски одметници.

Непојмљиво и необјашњиво Јован Пламенац бивши председник министарства, сада већ пријатељ данашњег режима биће ових дана примљен свечано у највећим политичким круговима у Београду и чак код предсједника владе; а они које је Јован Пламенац навео на зле путеве леже данас по разним апсанама и губе животе у мрачним волтовима. Али то се зове данас савремени политички морал. Јован Пламенац са својим пријатељима створио је своју војску за братоубилачки рат, и он као вођа тражи награду данас за братско крвопролиће, док његова заведена војска плаћа злочине свога вође својим животима. Али и то се зове савремени политички морал.

Јован Пламенац је организовао чете у Италији за убијање своје браће по Црној Гори. Њихови војници труну данас по хапсанама, а он ће сјутра бити свечано примљен у „жутој кући“ предсједника владе. Али то је успјех данашњег политичког морала.

Политика Јована Пламенца била је нападана од цијеле наше штампе, а кроз њу и политичка Црна Гора; кроз његову политику окаљана је вјековна борба Црногораца. И за све то он се данас свечано прима у улози великог државника, јер је такав данашњи политички морал.

На свечаним банкетима од Париза до Београда Јован Пламенац слави своју накарадну прошлост, док заведене Црногорце стижу тешки ланци и гвожђа по мемљи-

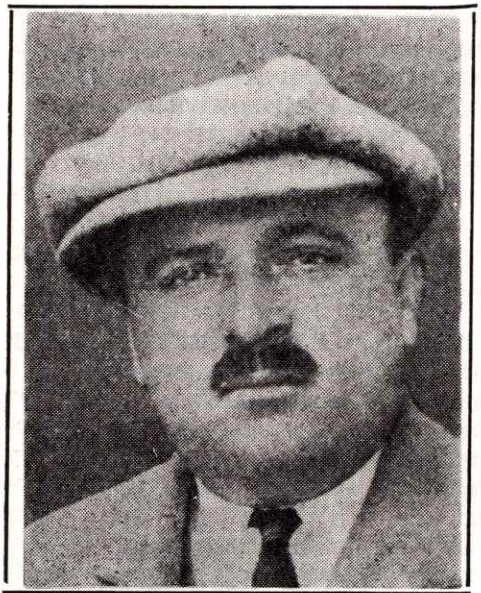

Жртва одметника — др Нико Мартиновић

— Чим је Рогановић окренуо на мене и тео да заће за једном међом, ранио сам га у ногу. Поред две ране он се јуначки борио. Био је у заклону одакле је непрестано пуцао у правцу мене, али ме није могао узети на око. Кад је хтео да се помери ранио сам га други пут у ону исту ногу. После борбе од пола часа, пошто смо већ били измењали око 30 метака, он је покушао да прескочи преко међе за којом је био у скоку ја сам га погодио право у главу и он је пао смртно погођен . . .

— Награду коју је обећала држава од 50.000 дин. сигурно ћемо одмах добити. Поред ове награде од државе обећала је г-ђа пок. Др. Мартиновића, кога је прошле године убио Рогановић 50.000 динара оном ко га убије или 100.000 ономе ко га ухвати. Ми смо га убили и нама припада обећана награда. После убиства поч. Мартиновића породица поч. Јанка Вукотића је обећала 30. хиљада убици Рогановића као трећу награду. Због неких злочина које је чинио по Херцеговини, за његово убиство понудила је 50.000. динара Муслиманска банка у Мостару. Сва ова обећања издата су преко јавности и за њих се зна, пошто постоје писмени документи и ми би желели да их пре видимо у нашим рукама.“

вим ћелијама. И све то се догађа да увелича његов повратак, јер тако захтијева данашњи политички морал.

Годину дана врше се ислеђења похапшених Црногораца, који су радили оно што је хтио Јован Пламенац. И можда, неће проћи неколико недјеља оптужени ће бити изведени пред суд. Биће можда суђени: ко на робију, ко на смрт. И тих истих тренутака, кад се буду изрицале казне овим несрећним људима, Јован Пламенац ће примати награду у „жутој кући“ предсједника владе, јер су суђени и осуђени невини људи, које је он направио злочинцима.

Нека иде . . . . . .

Страшан политички моменат . . . какав један пир . . . у коме народ Црне Горе игра главну улогу . . .

И послије свега наш народ трчи и тражи спас у госпарима, министрима и упокојеним политичарима . . .

Нека иде . . . . .

В. Лопушина“

Долазак Јована Пламенца у Југославију изазвао је протесте и изван Црне Горе. Све је то било узалуд. Он је добио министарску фотељу — постао је министар резидент у Прагу.

О случају бившег председника Црногорске владе у емиграцији расправљало се чак и у Народној Скупштини. Посланик Светозар Прибићевић врло је оштро говорио.

Ево како је у Народној скупштини текла расправа о Јовану Пламенцу (по Ј. Ћетковићу):

. . . „Има једна ствар, која не знам шта вам је требала а то је ствар Јована Пламенца — каже Прибићевић.

— Ту сад батине играју улогу — добацује Г. Шећеров, демократа.

— Да Вас ко не дочека на Теразијама, немојте о томе говорити — брине се за Прибићевића министар Никић.

— Немате, Господо, ниједнога Црногорца, који је био исправан у националном осјећању и свом политичком раду, који би у ових осам година постао министар на страни; једини Црногорац, који је то постао, то је Јован Пламенац, да се награде његове велике заслуге око стварања ове државе! Указ о његовом постављању потписао је и министар спољних послова др. Момчило Нинчић. Остаће му то вјечна слава на имену. Питам се сада, шта ће тиме г. Нинчић који је министар иностраних дјела од 1918. године па до данас готово непрекидно. Ја сам био министар унутрашњих дела од децембра 1918. године, па до 1921. године, и други минстри унутрашњих дела који су после мене долазили, нека кажу, не налазе ли се у Министарству унутрашњих дела акта и докази о непријатељском раду тога човјека против наше државе, па да се тај једини извуче из целе Црне Горе и награди највећим положајем, који ова држава може дати!?

— То је национална срамота! узвикују самосталци.

— То је доказ да је боље радити против ове државе, вели огорчен г. Хусо Алић.

— Видите кад се тако ради какова се онда расположења развијају у народу, што ће се онда казати у Црној Гори?! Што ће онда казати они јунаци, који су се борили за уједињење, који су хтјели да се здруже с Београдом, који су хтјели да буду једно са Београдом? Они ће казати: Сви смо ми требали бити Пламенци и да смо били Пламенци, ми бисмо постали министри и добили бисмо ордене! Сад им се они пријатељи Пламенчеви могу ругати: То вам ради тако тај ваш Београд. Вама не даје ништа, ни инвалиде, нити какве помоћи, ни субвенције, нити је дао да прокопа ваше путеве, не гради вам железнице; али издајницима даје ордене и пензије! Тај је указ незаконит, господо! Господин се поставља за изванредног посланика и опуномоћеног министра и одмах се ставља у пензију. По којем закону? По којем закону се може неко који није примио дужност, ставити на расположење? Зар да се закон ове земље гази у интересу оних, који су радили против ове државе? Ја мислим, без разлике странака и ако нас и вежу клупске дисциплине и ако и гласамо ради клубске дисциплине, мислим да смо сви сагласни у том: да је тај указ не само један незаконит него и један антипатриотичан указ (самосталци бурно одобравају)".

Ни због ове расправе у скупштини вођи божићне побуне није фалила ни длака са главе.

А какво је тек разочарење доживела одметничка група Радојице Никчевића која се последња предала властима у марту 1924. године и у цетињском затвору чекала да изађе на суд.

ВЕЛИКИ ЦЕТИЊСКИ ПРОЦЕС

Сви судови у Црној Гори били су у годинама после првог светског рата просто загушени такозваним одметничким предметима. Током неколико поратних година на оптуженичкој клупи нашле су се стотине одметника чија дела нису била амнестирана. Краљ Александар је, наиме, амнестирао све побуњенике против којих није било директних оптужби за пљачке и убиства.

Суђења одметницима изазивала су живо интересовање јавности у Црној Гори. Највише узбуђења, ипак, побудило је суђење великој групи одметника, међу којима је био и чувени одметнички вођа Радојица Никчевић. По много чему овај судски процес био је прави епилог вишегодишње драме народа Црне Горе.

Захваљујући „Народној ријечи“ и њеним извештачима за историју су сачувани детаљи са овог процеса, а он је показао шта се све тих година збивало у Црној Гори и колико су хиљаде људи пропатиле у току црногорске буне.

Велики цетињски одметнички процес почео је 25. новембра 1924. године, и трајао је пуне две године.

Први извештај са овог великог суђења, када је прочитана оптужница, „Народна ријеч“ објавила је у броју од 28. новембра 1924. године:

„Одметнички процес пред. цет. окр. судом по тужби државног тужитеља г. Крста Раичковића почео је 25. ов. мј.

Претресом управља пред. суда г. Милан Бошковић. Кворум сачињавају сем предсједника г. Бошковића, судије г. М. Добричанин и Ђ. Баровић, дјеловођа је писар г. Глигор Вукотић. Оптужене бране: г.г. Буј, Милошевић, Гојнић и Радановић, цет. адвокати.

Оптужених има 23 и то: 1) Ђорђије Кустудић, 2) Шпиро Г. Вујовић, 3) Иво и 4) Радојица Никчевић, 5) Станко Ивановић, 6) Василије Мићковић, 7) Бошко Аграмовић, 8) Павле и 9) Живко Вукићевић, 10) Ђорђе Радојичић, 11) Вуко Радовић. 12) Стево Почек, 13) Никола Вујиновић, 14) Радосав Стојовић, 15) Радосав Обрадовић,

16) Илија Ашанин, 17) Благоје Радојичић, 18) Гавро Ашанин, 19) Дамјан и 20) Обрен Аџићи, 21) Марко Николић, 22) Лука Абрамовић, 23) Максим Миљанић.

Претресу данашњем нијесу присуствовали: Живко Вукићевић (болестан налази се у болници) и Лука Абрамовић, на издржавању казне у казненом заводу, у Подгорици (осуђен на 12 година робије).

Тужба државног тужитеља је врло опширна, обухватила је 62 кривична дјела па су 42 дјела цет. указом о амнестији абелирана. Пошто су извршене законске формалности прозивања око утврђивања идентитета оптужених прочитана је тужба г. Раичковића..."

Док је на Цетињу припреман велики одметнички процес, поред Јована Пламенца у Југославију су се током 1924. године вратиле и остале вође црногорске емиграције. Сви су у новој држави добили високе положаје или добре пензије, док су се стотине људи које су они за собом повели налазили у затворима, а последња велика одметничка група спасавала је пред судом голе животе. Вође божићне побуне и емигрантске војске закон више ни за шта није теретио, јер је политичка делатност била амнестирана, а они непосредно нису извршили ни један злочин. Злочине су у њихово име чинили обични људи, али вође нису пред судом одговарале за злочине својих присталица.

Какво ли су тек разочарење доживели одметници у току двогодишњег судског процеса на Цетињу када су сазнали да је принц Петар, син њиховог бившег господара за чију су круну толико страдали и гинули, још у септембру 1923. године, долазио у Београд код свог сестрића краља Александра да реши питање апанаже за себе и остале чланове династије Петровић. Изгледа да су се због њихове династије и круне више узбуђивали обични сељаци него они сами.

Док су се одметници борили за његову династију, он је долазио на преговоре о апанажи: принц Петар

Долазак Јована Пламенца и осталих побуњеничких вођа у Југославију изазвао је буру негодовања на цетињском процесу. Ђорђије Кустудић је још првог дана суђења гневно изјавио:

„Главни и интелектуални вођа цијелога овога покрета био је г. Јован Пламенац као предсједник црногорске владе, који је фактич-

ки министар предсједник црногорске владе у Италији био и онда, кад је Милутин Вучинић био предсједник.

Данас Јован Пламенац, изјавио је Ђорђе Кустудић, шета слободно по Београду, прима милионе и бави се политиком, док ја с друштвом, који у опште нисам никакав кривац, лежим у тамници и мени се суди, што није никако право."

Некадашњи вођа црногорске омладине и један од главних носилаца програма уједињења Црне Горе и Србије Марко Даковић, који је на овом процесу заступао породицу убијеног инжењера Мијушковића, тражио је да суд отвори кривичну истрагу против главног виновника свих крвопролића у Црној Гори Јована Пламенца, министра у Прагу, у том тренутку на располагању краљевској влади у Београду.

Даковић је овај предлог суду, према „Народној ријечи" од 28. фебруара 1925. године, овако образложио:

„Јован С. Пламенац, бив. предсједник Владе, сада у Београду — Хотел „Москва", изјавио је под својим потписима преко јавности, да се борио за васпоставу Црне Горе; да је дизао устанке; да је био хајдук, а све у циљу обарања постојећег стања створеног одлуком Велике Нар. Скупштине у Подгорици. Оптужени одметници пред Судом изрично признају, да су припадали одметничкој организацији, која је путем терористичке акције имала оборити стање створено одлуком В.Н.С. и да је та и таква организација и акција потпомагана новцем и оружјем од Црногорске Владе у Италији. Како су имали циљ да то постигну убијањем виђенијих људи и како је пок. инжињер Мијушковић био један од највиђенијих у своме крају, а како Јован С. Пламенац признаје да је он био и предсједник владе и на челу устанка и акције, из које је и пао жртвом пок. инжињер Мијушковић, то сматрам и наведеним утврђујем, да је Јован С. Пламенац виновник смрти пок. инжињера Мијушковића. Он је организатор побуна у Црној Гори и убистава; он је финансирао извршиоце; он је снабдијевао новцем и оружјем извршиоце; он је прикривао извршиоце; он је подстрекавао, он је силом свога положаја и наређивао и примораваo појединце на извршење кривичних дјела, па је у вези с тим и горе наведеним учинио се кривцем из члана 155, 46, 47, 49 и 50 К.З. и из члана К.С.П. тач. 2, 3, 4, 5, 6, и 11, па стављам овај предлог: да Суд у интересу проналажења свих криваца по дјелу убиства пок. инжењера Мијушковића и ради правилније пресуде отвори кривичну истрагу противу Јована С. Пламенца, мин. на расположењу, сада у Београду, и молим Суд да по овом предлогу изволи донијети свој закључак."

Захтев адвоката Даковића подржао је и државни тужилац, мада су се неки од бранилаца супротставили, па се судско веће повукло да размотри овај захтев.

Након дужег вијећања суд је саопштио овај закључак:

„Пошто у течају претреса извршеног по тужби држ. тужиоца од 29. јуна 1924. године, бр. 1377, из казивања свих до сада оптужених, који своје кривице махом не признају, проистиче да су кривична дјела почињена од чланова одметничке организације, којој су оптужени припадали, а коју је из иностранства организовала и потпомагала црногорска Влада, којој је на челу био и Јован С. Пламенац, за којег оптужени тврде да је посредно и непосредно наређивао да се терористичком акцијом сруши стање створено Видовданским Уставом и промијени државно-правни положај Црне Горе, пошто је за утврђење кривица оптужених, а нарочито за одмерење казне, нужно да се преслуша о горњим изјавама Јован С. Пламенац, Суд

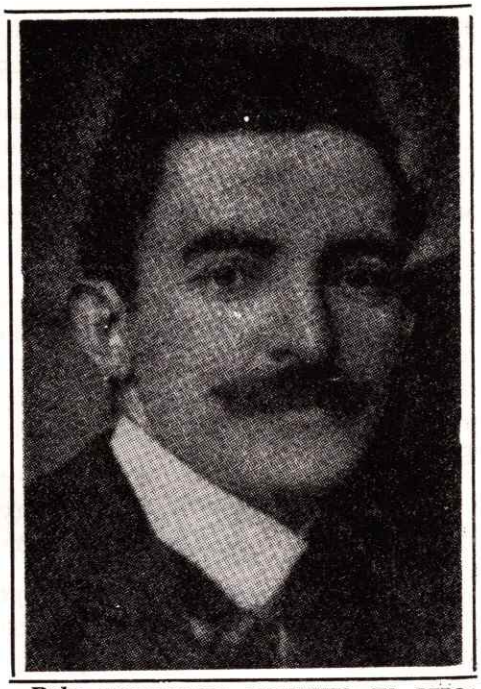

Вођа црногорске омладине, па адвокат: Марко Даковић

наређује

да се Јован С. Пламенац претходно преслуша пред овим Судом као свједок, након чега Суд ће одлучити по предлогу тужбе о кривичном прогону истога за саучесништво о дјелима обухваћеним тужбом државног тужитеља".

На претресу од 4. марта 1926. године, којем је по позиву суда требало да присуству и Пламенац, показало се да са бившим предсједником владе у емиграцији није лако изаћи на крај.

Пламенац није дошао, нити је суд добио било какво објашњење о изостанку. Ново заседање суда заказано је за 27. март. Пламенац, наравно, опет није дошао. Суд је од надлежних власти у Београду извештен да је позив уручен 14. марта. На доставници је била записана изјава Јована Пламенца да он сматра да позив није примио, пошто није уручен преко његове надлежне власти.

Државни тужилац је захтевао од суда да се Пламенац силом приведе на суђење, а Даковић је поднео захтев да се против њега покрене кривична истрага и да се силом доведе на Цетиње.

Суд је прихватио захтев државног тужиоца, па је Управи града Београда упућен налог да Јована Пламенца силом приведе на Цетиње на претрес заказан за среду 31. марта 1926. године.

На овом претресу, међутим, Пламенца није било, а суд није имао доказа да је Управа града Београда примила налог, па је претрес одложен за 16. април, а београдским властима је поново упућен налог за привођење бившег председника црногорске емигрантске владе. и вође црногорске буне.

Суду је 16. априла уместо Јована Пламенца од Управе Београда стигао телеграм у којем се каже да је Пламенцу уручен позив, а да је он београдским властима дао изјаву која ће суду бити достављена редовном поштом. Овакав поступак београдских власти изазвао је буру протеста у судници. После дугих дискусија тужиоца и адвоката, суд је донео одлуку да поново од београдских власти тражи привођење Јована Пламенца, а да о свему обавести министра правде.. Нови претрес заказан је за 17. мај.

Сви напори суда, међутим, били су узалудни. Ни на овај, ни на наредне претресе Пламенац није приведен. Претреси су заказивани читавог лета 1926. године. На претресу који је био заказан за 18. септембар читана је преписка између суда, Управе града Београда и министра правде. Министар правде југословенске владе захтевао је од суда да му пошаље обавештење о чему ће то Пламенац бити саслушаван, па да тек онда одлучи да ли ће издати налог за његово привођење.

Узалудан је био гнев адвоката, тужиоца, чланова судског већа и самих оптужених због непоштовања правосудних закона земље. Поред тужиоца и адвоката на овом претресу говорили су и неки од оптужених.

Оптужени Павле Вукићевић је рекао:

„И ако сам се борио за Црну Гору, ја сам увек и у шуми и у затвору био бољи и искренији Србин од Јована Пламенца, Марка Ђукановића и њихових другова који су вазда, и данас, трговали министарским платама и пензијама, као и од оних који их штите и који су као и они."

Оптужени Радојица Никчевић је у гневу изјавио:

„Нема примера да војска и војници, ма у којој буни, одговарају а да вође уживају и шетају слободно, као што је ево случај код нас;"

После свих изјава суд је поново одлучио да се претрес одложи за 11. октобар, а да се поново преко Министарства правде затражи привођење Јована Пламенца.

Пошто је и овај захтев био узалудан, коначно је Окружни суд на Цетињу на претресу који је одржан 6. новембра 1926. године морао да призна своју немоћ и да се повуче пред силницима.

Судски процес настављен је без главног кривца.

ЈЕДНИ У ОКОВЕ, ДРУГИ У ФОТЕЉЕ

После саслушања свих сведока и оптужених у великом цетињском процесу реч су добили браниоци. Они су и у својим завршним беседама веома оштро говорили о непоштовању закона и недоласку на суђење главног кривца за црногорску трагедију.

Браниоци су у својим говорима упутили апел суду да узме у обзир то што су ови људи заведени од својих вођа. Исте те вође како је рекао адвокат Буј, обећавале су им све и свашта када је требало да подигну буну или да се касније одметну у шуму, а сада их се одричу и кажу да су они обични разбојници, а не политички борци за самосталност Црне Горе.

Судбина ове групе одметника решена је 8. децембра 1926. године. Био је то дан изрицања пресуде.

Оптужени су, како је писала „Народна ријеч" стојећи, смирено слушали речи председника суда. Попустили су живци једино Павлу Вукићевићу, који је почео да вређа суд.

Случај Павла Вукићевића најбоље илуструје трагедију ових људи. Разочаран у све, изневерен од људи који су га у ову крваву авантуру повели, дан после изрицања пресуде извршио је самоубиство у затвору.

И понашање осталих оптужених говори о огорчењу због издаје Пламенца и осталих вођа. Када је председник суда почео да чита пресуду: „У име његовог величанства Александра I" један од најзагриженијих противника новостворене државе, човек који је године провео у шуми борећи се против ње, Радојица Никчевић узвинуо је: „Живео краљ". За њим су то поновили сви остали.

О изрицању казни и атмосфери у судници писала је у даљем извештају „Народна ријеч".

„Пресуда је врло опширна, у којој се за свако дело и сваког оптуженог доказује кривица оптужених. Суд је стао на становиште да међу оптуженима нема ни једног некривог, па је оне чије су кривице законски доказане осудио, а оне на које је остала сумња да су

Број 1729.
У - 1924 - 48

Цетиње, 8. децембра 1926. год.

У ИМЕ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА

АЛЕКСАНДРА I.

КРАЉА СРБА ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

П Р Е С У Д А

ОКРУЖНОГ СУДА КРАЉЕВИНЕ СРБА ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА НА ЦЕТИЊУ надлежног по § 40. К.С.П. према ријешењима пленарне сједнице Кр. Великог Суда од 29. марта 1924. год. и 4. јула 1924. год. Бр. 303 одн. 673.

у кривичном предмету против :

1) ЂОРЂИЈА ВУКОВА КУСТУДИЋА, бив. народника црногорске војске, из Слибавца(општине требјешке, среза никшићског) стара 29. год., вјере православне- за дјела из §§ 240. и 155 у в. с §§ 68. и 69. К.З.;-

Факсимил дела пресуда Окружног суда на Цетињу

извршили крив. дјела за која их тужи држав. тужитељ, али њихова кривична одговорност није могла бити зак. потпуно доказана, за то су овакви оптужени ослобођени из недостатка доказа (криви су али

Према овој пресуди осуђени су:[1]

Према овој пресуди осуђени су:

1. Вуко Радовић на вјечиту робију у лаком окову.
2. Павле Вукићевић на вјечиту робију у лаком окову.
3. Радојица Никчевић на вјечиту робију у лаком окову,
4. Никола Вујиновића на вјечиту робију, у лаком окову.
5. Илија Ашанин на вјечиту робију, у лаком окову.
6. Марко Николић на 20 година робије са оковом.
7. Иво Никчевић на 18. година робије у лаком окову.
8. Благоје Радојичић на 15 година робије са оковом.
9. Ставо Почек на 13 година и 8 месеци робије са оковом.
10. Радисав Обрадовић на 12 година робије.
11. Бошко Аграмовић на 12. година робије у лаком окову.
12. Гавро Ашанин на 10 година робије у лаком окову,
13. Шпиро Вујовић и Живко Павићевић на по 10 година робије у лаком окову,

[1] **Иако су осуђивани на дугогодишње и вечите робије, власт се према црногорским одметницима који су издржавали робију у Зеници ипак није односила као према обичним злочинцима. Већини су казне смањиване, а доживотне робије замењиване временским. Било је случајева да су осуђеници на вечиту робију пуштени на слободу после неколико година. Тако је, на пример, Радојица Никчевић, осуђен на доживотну робију, помилован већ после неколико година заједно са једном већом групом осуђеника. Никчевић је, наиме, у зеничком затвору уз помоћ групе осуђеника направио један необичан храм од дрвета, због чена је и био помилован. Храм је направљен без иједног ексера, могао се расклопити и спаковати. Величина основе износила је око четири квадратна метра. На храму су били урезани ликови свих српских владара од времена Немањића. Овај храм Никчевић је касније излагао у многим градовима земље. Ђорђије Миљанић се сећа да га је 1936. године видео у Врњачкој Бањи. Он каже да је имао изузетну уметничку вредност и да је просто засењивао људе својом лепотом. Шта се са овом рукотворином догодило није познато.**

14. Станко Ивановић — Сабак на 4 године затвора (за увреду Величанства).

Ослобођени су из недостатка доказа:
1. Радисав Стојовић,
2. Лука Абрамовић,
3. Василије Мићковић,
4. Ђорђије Кустудић,
5. Ђорђије Радојичић,
6. Дамјан Ацић,
7. Обрен Гајић,
8. Максим Миљанић.

У почетку разлога пресуде суда каже се ово:

Прије него што се пређе на образложење кривице оптужених за поједина кривична дјела, потребно је напоменути, да су оптужени припадали одметничкој организацији, коју је из иностранства организовала и финансирала т.зв. Краљевска Црногорска влада у Риму, којој су неизмјенично били на челу Јован С. Пламенац и пок. бригадир Милутин Вучинић.

Сврха ове организације била је да се терористичким средствима обори политички положај Ц. Горе створен одлуком Вел. Нар. Скупштине у Подгорици дана 26. нов. 1918. годи, а санкционисан актом стварање наше државе од 1. дец. 1918. године и Видовданским уставом те да установи самосталност и независност бивше Краљ. ЦРНЕ ГОРЕ под династијом Петровић-Његош.

Да су оптужени као и остали њихови поубијани другови на зла дјела наведени наговором, преваром и заповијешћу од стране поменуте владе, утврђује се њиховим исказима, који поткрепљују оригиналним исправама, издатим у Риму од владе као: указима, којима се разни одметници, без икаквих квалификација по црног. закону и организацији војске производе у чин официра и даље унапређују без сумње према показаним заслугама, увјерењу од 1. децембра 1921. године, дато потпоручнику Јагошу Мушикићу (умрлом у истражном притвору овога суда), према којем исти по наређењу „Краљ. Владе“ напушта црногорске трупе у Гаети ради извршења повјерене му мисије, за вријеме које „има се сматрати као да врши службу под заставом“; увјерењима од 25. дец. године, издатим: капетанима Јагошу Мушикићу и Драгу Прелевићу (убијеном одметнику), у којима се службено изјављује да је Министарски Савјет на сједници од 6. дец. 1921. године, ријешио „да им се по васпостави Црне Горе, или ако то буде могуће и раније, исплате неиздате и будуће плате за вријеме које су провели као борци против окупационих србијанских власти (војних и цивиилних) а што важи и за борце који се налазе у Црној Гори, којима се уз неисплаћену заосталу и будућа плата обећава „исти чин и ранг који имају и њихови другови у Италији, ако им по заслугама буду равни“; наредбама издатим „борцима за част, право и слободу Црне Горе“, у којима се љепоречивим изразима овима препоручује нада, слога и дисциплина, пошто имају да помогну извршењу једне најплеменитије и највеличанственије

задаће, коју је икад имало једно црногорско покољење, т.ј. ослобођењу наше мученичке отаџбине од срамног и кукавичког ропства, које нам је наметнуо Београд"; објавом д.д. Божић 1921 г. у којој се препоручује поштованим и родољубивим црногорцима, да капетану Јагошу Мушикићу буду нарочито при руци за склониште, набављање хране и свега онога, што му је за испуњење његове свете дужности потребно, у којој се објави дају подробнија упутства о састављању признаница „које ће имати вриједности као и признанице ратне реквизиције и биће исплаћиване по ослобођењу Црне Горе, или ако буде могућности и прије тога".

Да ли је и послије ликвидације поменуте владе у Риму одметничка акција у Цр. Гори даље и докле од кога и како подржавана из иностранства и да ли су раније наређења те владе опозвана, те су се околности између осталих имала утврдити преслушавањем Јована С. Пламенца, који на претрес није предстао нити су надлежне управе и власти у погледу овога свједока удовољиле закључку суда, због чега је суд у немогућности провођења овога доказа, а да се претрес не би у бесконачност одлагао — од истога и одустао.

Но, како Јован С. Пламенац и по свом изласку из Италије (10. апр. 1923). наставља у Америку једнаком жестином борбу против наше државе, па чак и издавао неке бонове, чија се вриједност уз добит имала исплатити доносиоцу по васпостави Црне Горе, то суд држи да је одметничка акција од њега, ако и не материјално а оно свакако морално, и даље подржавана била све до њеног потпуног слома, који је стварно наступио 23. дец. 1923. године, погибијом једанаесторице најистакнутијих и најкрволочнијих одметника Муја Башовића и другова.

Према наведеноме суд је свима осуђенима при одмјерењу казне узео у нарочити обзир олакшавну околност из тач. 59, к.з. — јер су на зла дјела наведени наговором, преваром и заповијестима т.зв. црногорске владе."

Изрицањем ове пресуде 8. децембра 1926. године, црногорска буна је отишла у историју. Окружни суд на Цетињу, немоћан пред силницима који су и од закона били изузети, учинио је једино што је могао — као олакшавајућу околност узео је овим људима у обзир то што су били заведени, па нико није осуђен на смрт. И иначе, у одметничким процесима у Црној Гори смртне казне биле су прави изузетак. Изрицане су, уствари, само оним одметницима чија дела нису ни имала ничег заједничког са политичком борбом ,а који су починили страшне злочине.

И ова група осуђених одметника упућана је у Зеници на издржавање дугогодишње или вечите робије. Пре њих у окове зеничке хапсане упућене су две-три стотине осуђених одметника.

И док су њихове ноге стезали ланци, људи којима су они слепо веровали, због којих су у многим обрачунима по црногорским врлетима убијали дојучерашње суседе, рођаке, пријатеље, кумове, примали су високе пензије или плате.

Друштвена драма у Црној Гори овим је била завршена, али је људска настављена у зеничкој хапсани.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

I. Архив Српске академија наука и уметности, Београд

1. Списи генерала Драгутина Милутиновића

II. Архив Грне Горе, Цетиње

1. Списи Окружног суда Цетиње 1919—1927. године, одметнички процеси.
2. Списи Окружног суда Подгорица 1920. одметнички процес
3. Списи Окружног суда Колашин 1920.
4. Списи Окружног суда Никшић 1920, одметнички процес
5. Списи окружних и среских начелстава Црне Горе 1919—1924.
6. Списи Команде црногорских трупа у Гаети 1919—1923.

Литература

1. Бећировић Радован, Ко је био Шћепан Мијушковић, Никшић 1979.
2. Вешовић Радомир Ђенерал Вешовић пред судом, Земун 1922.
3. Вујовић др Димитрије, Уједињење Црне Горе и Србије, Титоград 1962.
4. Вујовић др Димитрије, Црногорски федералисти 1919—1929, Титоград 1981.
5. Vucinich Wayne, An amerikan view of conditions in Montenegro 1918—1919, Stafford — САД
6. Ђоновић Никола, Црна Гора пре и после уједињења, Београд 1939.
7. Живојиновић проф. др Драгољуб, Италија и божићна побуна у Црној Гори, Историјски гласник, Титоград 1985.
8. Живојиновић проф. др Драгољуб, Питање Црне Горе на Конференцији мира 1919. године, Цетиње 1977.
9. Живојиновић проф. др Драгољуб, Нека питања италијанске политике према проблему Црне Горе 1918—1920. године, Цетиње 1969.
10. Живојиновић проф. др Драгољуб, Италијанско-црногорска војна конвенција из 1919. године, Цетиње 1978.
11. Лубурић Андрија, Капитулација Црне Горе, Документа I, Београд 1938.
12. Лубурић Андрија, Капитулација Црне Горе, Документе II, Београд 1940.
13. Мартиновић С. Нико, Раднички покрет у Црној Гори, Београд 1956.
14. Павићевић Љубо, Опроштајне беседе, Београд 1956.
15. Ракочевић др Новица, Црна Гора у првом светском рату, Београд 1964.
16. Ракочевић др Новица, Политички односи Црне Горе и Србије 1903—1918, Цетиње 1981.

17. Стварање југословенске државе 1918, Зборник радова са научног скупа у Илоку 1979. године, Београд 1983.
18. Станковић др Ђорђе, Никола Пашић, савезници и стварање Југославије, Београд 1984.
19. Томић Светозар, Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе, Београд 1929.
20. Тошковић Јанко, Истина о капитулацији Црне Горе, Цетиње 1957.
21. Ћетковић Јован, Ујединитељи Црне Горе и Србије, Дубровник 1940.
22. Ћетковић Јован, Смрт мајора Шћепана Мијушковића пред судом, Никшић 1932.
23. Шкеровић П. Никола, Црна Гора на освиту XX века, Београд 1964.

Штампа

1. Народна ријеч 1919—1926, Цетиње
2. Слободна мисао 1920—1924, Никшић
3. Црна Гора 1920—1924, Цетиње
4. Глас Црногорца 1919—1920, Париз
5. Политика 1919—1924, Београд
6. Радничке Новине 1920, Београд
7. Политика експрес, октомбар 1972, Београд
8. Вечерње новости, мај 1989, Београд

Дневници

1. Љубодраг Јанковић, Дневник 1918—1919, Вучитрн

Сећања

1. Бећировић Радован, Никшић 1985.
2. Слободна мисао 1920—1924. Никшић
3. Ђуровић Савић, Даниловград 1985.
4. Живковић Симо, Цетиње 1985.
5. Контић Миладин, Београд 1984.
6. Миљанић М. Ђорђије, Београд 1985.
7. Павићевић Љубо, Београд 1985.

САДРЖАЈ

Страна

ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА — — — — — — — — — — *5*

I

ДЕОБЕ — — — — — — — — — — — — — — *7*

II

ЗАВЕРА ГЛАВАРА — — — — — — — — — — — *25*

III

ОПСАДА ГРАДОВА — — — — — — — — — — — *47*
Сукоб око Подгорице — — — — — — — — — — *49*
Борбе око Никшића — — — — — — — — — — *51*
Одбрана Вирпазара — — — — — — — — — — *55*
Побуна око Ријеке Црнојевића — — — — — — — *59*
Обруч око Цетиња — — — — — — — — — — *65*
Мисија генерала Венела — — — — — — — — — *85*
Слом побуне — — — — — — — — — — — *89*

IV

УЗРОЦИ ПОБУНЕ — — — — — — — — — — — *97*
Унутрашња криза — — — — — — — — — — — *99*
Утицај краља Николе и Италије — — — — — — — *113*

V

У ЕМИГРАЦИЈИ — — — — — — — — — — — *119*
Окупљање војске у туђини — — — — — — — — — *121*

Страна

Нова емигрантска влада — — — — — — — — — 125
Војна конвенција италијанске и црногорске владе — — — 131
Живот у логорима — — — — — — — — — — 133
Споразум југословенске и италијанске владе — — — — 159
Смрт краља Николе и расуло војске — — — — — — 163

VI

ОДМЕТНИЧКЕ ГОДИНЕ — — — — — — — — — — 185
На ивици глади — — — — — — — — — — 187
Савезничке мисије — — — — — — — — — — 191
Побуна албанских племена и истрага против генерала Милутиновића — — — — — — — — — — — 195
Нове побуне — — — — — — — — — — 199
Одметници нападају — — — — — — — — — 207
Припреме за нову побуну и суђење генералу Вешовићу 211
Омладинска акција — — — — — — — — — — 225
Нова одметања — — — — — — — — — — 231
Војна акција — — — — — — — — — — 243
Побуна у Ровцима — — — — — — — — — 263
Политички противници или разбојници — — — — — 267
Злочини органа власти — — — — — — — — — 293
Предаја последњих одметника — — — — — — — 305

VII

ЕПИЛОГ — — — — — — — — — — — — — 311
Жртве — — — — — — — — — — — — — 313
Повратак Јована Пламенца — — — — — — — — 317
Велики цетињски процес — — — — — — — — 331
Једни у окове, други у фотеље — — — — — — — 337

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА — — — — — — — — — 341

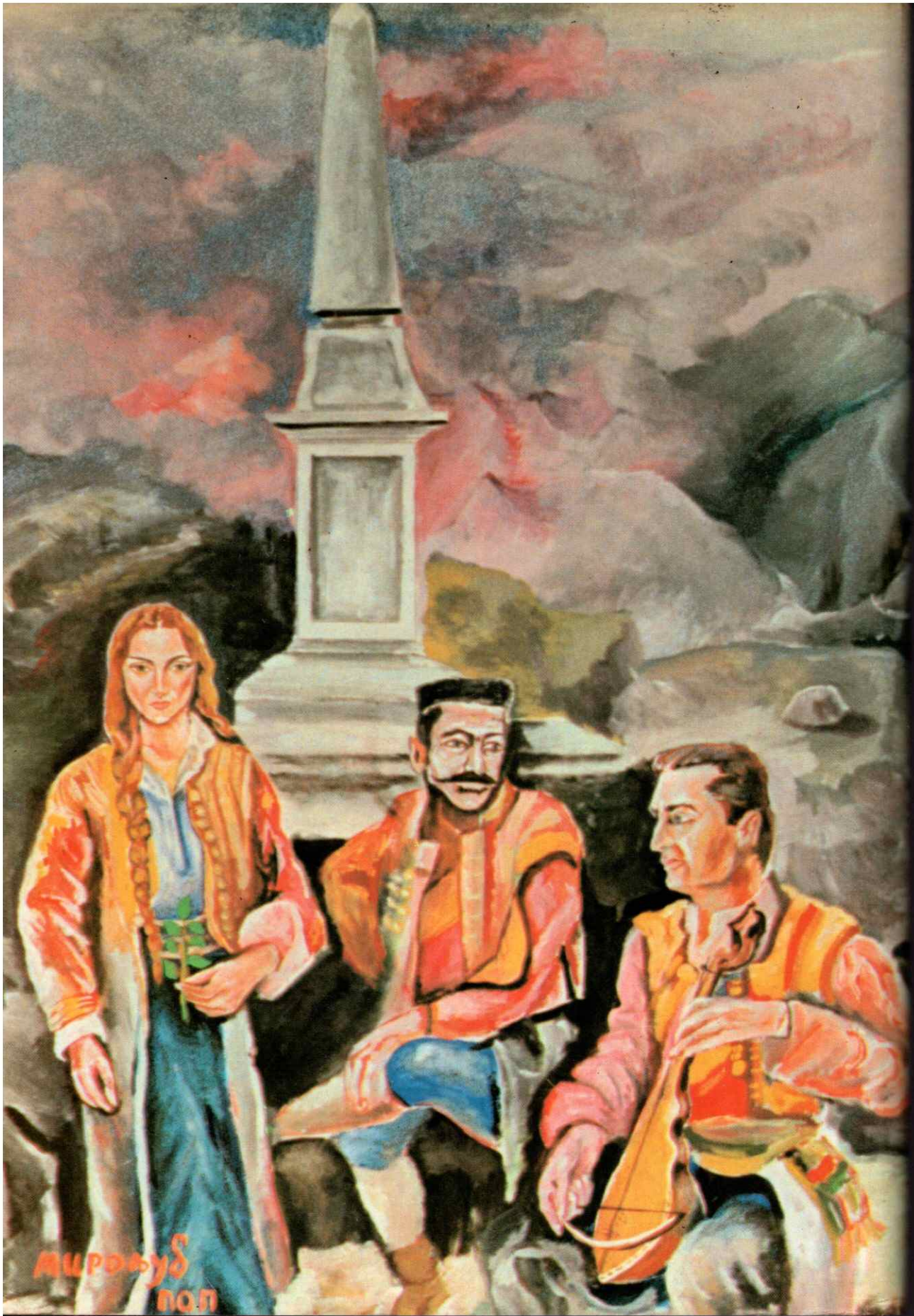
Мирфуд
П.О.П